UUS-AEG

II OSA

A-26272

A. P. AVERJANOV, I. S. GALKIN, L. I. ZUBOK,
A. J. MANUSSEVITŠ, V. A. ORLOV, V. M. HVOSTOV

UUSAEG

II OSA

ÕPIK KESKKOOLIDELE

Toimetanud
V. M. HVOSTOV

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN 1964

9(T)
U94

Originaali tiitel:

А. П. Аверьянов, И. С. Галкин,
Л. И. Зубок, А. Я. Манусевич,
В. А. Орлов, В. М. Хвостов

Новая история. II часть
Учебник для средней школы
Под редакцией В. М. Хвостова

Утвержден Министерством
просвещения РСФСР

Издательство «Просвещение», 1964

Tõlkinud E. Kaarde

Kaanekujundus V. Vare

Raamat on autasustatud esimese preemiaga
ajaloo õpikute avalikul konkursil.

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

Õpiku autorid:

I—II peatükk — *I. S. Galkin;* III peatükk — *V. M. Hvostov;* IV peatükk — *I. S. Galkin;* V peatükk — *A. J. Manussevitš;* VI—VII peatükk — *L. I. Zubok;* VIII—IX peatükk — *I. S. Galkin;* X peatükk — *A. P. Averjanov;* XI peatükk — *L. I. Zubok;* XII peatükk — *V. M. Hvostov;* XIII peatükk — *V. A. Orlov;* XIV peatükk — *A. P. Averjanov;* XV peatükk — *V. A. Orlov.*

Lõigu «Ühiskonna arenemise tulemused uusaja teise perioodi jooksul» on kirjutanud *V. M. Hvostov.* XIV peatüki ettevalmistamisel on kasutatud F. I. Notovitši materjali õpiku «Uusaeg» II osa vanast väljaandest.

Metoodiline materjal on koostatud *A. P. Averjanovi* ja *V. A. Orlovi* poolt.

TARTU [illegible]
RAAMATUKOGU

SISSEJUHATUS.

Käesolev raamat hõlmab uusaja teist perioodi. See algas aastail 1870—1871 ja kestis kuni 1917. aastani.

1870. aastal puhkes sõda Prantsusmaa ja Preisimaa vahel. Prantsusmaa võideti. Varsti pärast seda, 1871. a. märtsis toimus Pariisis esimene proletaarne revolutsioon maailmas ja lühikeseks ajaks kehtestati proletariaadi diktatuur — Pariisi Kommuun. Prantsuse-Preisi sõda ja Pariisi Kommuun on alguseks uusaja teisele perioodile, mille viib lõpule Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

Seega lõpeb uusaja teine periood kapitalismi kukutamisega Venemaal, proletariaadi võiduka diktatuuri kehtestamisega ja meie kodumaa asumisega uue ühiskonnakorra — sotsialismi ehitamisele. Need suured sündmused kajastusid kõigi maade elus, mõjutasid kogu inimkonna saatust ja avasid ajaloos uue ajastu.

I PEATÜKK.

PRANTSUSE-PREISI SÕDA JA PARIISI KOMMUUN.

§ 1. PRANTSUSE-PREISI SÕDA.

Prantsuse-Preisi sõja põhjused.

XIX sajandi 50—60-ndail aastail valitses Prantsusmaal Napoleon III. Ta tuli võimule pärast 1848. a. revolutsiooni mahasurumist, 1851. a. 2. detsembri riigipöörde tulemusel. Täpselt aasta pärast seda kuulutas Napoleon enda keisriks.

Napoleon III väljendas suurkodanluse kitsa ringkonna huve, keda toetas osa suurmaavaldajaid ja kõrgem katoliku vaimulikkond. XIX sajandi 60-ndate aastate teisel poolel hakkas Napoleon III võim kõikuma. Ta kaotas prantsuse kodanluse usalduse, kes ei andestanud talle suuri ebaõnnestumisi välispoliitikas, eriti aga seda, et Napoleon III ei suutnud takistada Preisimaa edusamme Saksamaa ühendamisel. Kodanlus oli rahulolematu ka 1860. aastal sõlmitud Inglise-Prantsuse kaubalepingu pärast, mille tõttu Prantsusmaal tugevnes Inglise kaupade konkurents Prantsuse omadega.

Rahutusi oli ka talurahva hulgas. Teda rõhusid üle jõu käivad maksud ning röövimine liigkasuvõtjate ja pankurite poolt, kellele talupojad ei suutnud oma võlgu tasuda.

Eriti terav rahulolematus Napoleon III impeeriumi vastu küpses tööliskassi ridades, kes kannatas tööpuuduse ja viletsuse ning korteriüüri ja toiduainete hindade kiire tõusu all. Tööpäev kestis 12 ja isegi 16 tundi.

Sagenesid tööliste streigid. 1869. aastal streikisid Loire'i basseini kaevurid. Nad nõudsid palga tõstmist ja kaheksatunnilist tööpäeva. Järgmisel aastal kuulutasid streigi Schneideri tehase töölised Le Creusot's. Schneider kutsus tehasesse sõdurid ja streik suruti maha.

Miitingud, demonstratsioonid ja streigid omandasid repressioonidest hoolimata massilise iseloomu. Prantsusmaal kasvas opositsioon valitseva kliki vastu, tugevnes vabariikliku korra pooldajate propaganda. Eriti ähvardav oli 200 000 osavõtjaga demonstratsioon

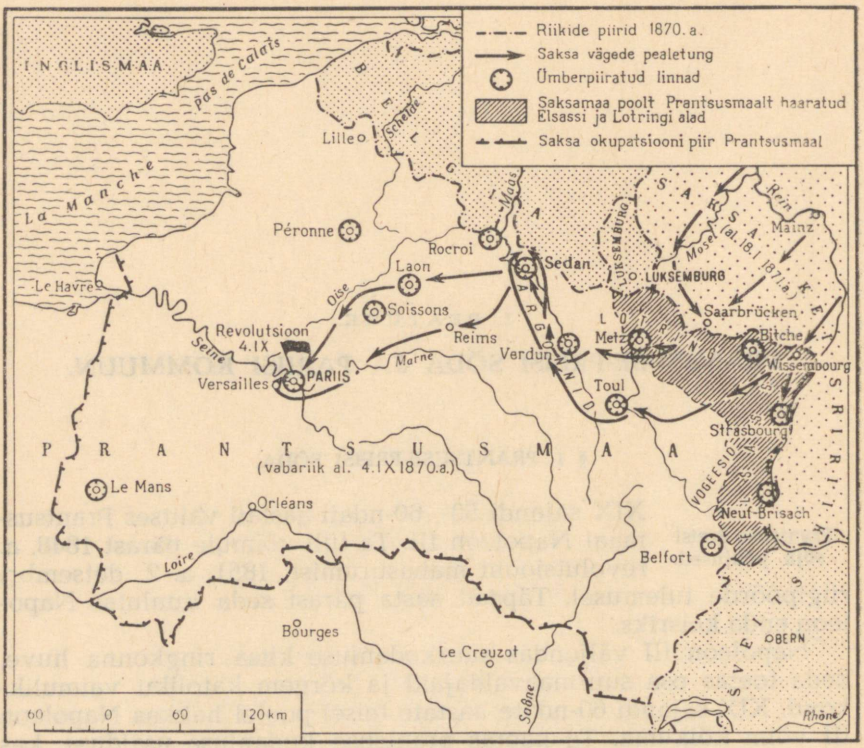

Prantsuse-Preisi sõda.

1870. a. jaanuaris. Demonstrandid sammusid mööda Pariisi tänavaid loosungitega «Elagu vabariik!», «Surm Bonaparte'idele!».

Arvestades rahulolematuse kasvamist riigis ja oma autoriteedi langust, otsustas Napoleon III valitsus parandada olukorda sõja abil. Ta arvas, et võit Preisimaa üle kindlustab tema autoriteeti (vt. dokument 1). Valitsus eeldas, et tal õnnestub Preisimaa purustada, takistada teda Saksamaa ühendamist lõpule viimast ja vallutada Reinist lääne pool asuvaid Saksa alasid.

Preisi monarhia Bismarcki juhtimisel valmistus omalt poolt juba mitu aastat sõjaks Prantsusmaaga, selleks et kõrvaldada peamine takistus Preisimaa ja Hohenzollernite dünastia ülevõimu kindlustamisel Saksamaal ning lämmatada demokraatlik liikumine.

Seega ihkasid sõda mõlemad pooled — nii Prantsusmaa kui ka Preisimaa.

Rahvusvaheline olukord 60-ndate aastate lõpul kujunes Prantsusmaale ebasoodsaks. Inglise valitsus suhtus pooldavalt Preisimaa

positsioonide kindlustamisse, lootes, et see kujuneb vastukaaluks Prantsuse mõjule Euroopa mandril. Tsaari-Venemaa, kes kasutas Preisimaa toetust Poola ülestõusu mahasurumisel, oli sel ajal Berliiniga tihedamalt seotud kui Pariisiga. Vene valitsus oli arvamusel, et igasugune Prantsusmaa nõrgenemine kergendaks likvideerida 1856. a. Pariisi lepingu kitsendavaid tingimusi, mis keelasid Venemaal pidada laevastikku Mustal merel. Napoleon III vahelesegamine Itaalia asjadesse kutsus esile üsna vaenuliku suhtumise Prantsusmaasse ka Itaalia poolt. Prantsusmaa osutus isoleerituks.

Sõja algus. Kõigest sellest hoolimata otsis Napoleon III valitsus, ülehinnates oma jõude, ajendit sõja alustamiseks Preisimaaga. Seda leida polnud raske, kuna ka Preisimaa soovis sõda, et viia lõpule Saksamaa ühendamine oma ülevõimu all. Preisi valitsuse juht Bismarck, kes teostas maa ühendamist «raua ja verega», käitus äärmiselt väljakutsuvalt. Ta teadis hästi, et Preisi armee on Prantsuse omast tugevam.

Varsti tekkis Prantsusmaa ja Preisimaa vahel konflikt Hispaania vabanenud kuningatrooni täitmise küsimuses. Läbirääkimiste ajal solvas Bismarck meelega Prantsuse valitsust, selleks et provotseerida teda sõjale. See läkski tal korda. 19. juulil **1870. a.** kuulutas Prantsusmaa Preisimaale sõja. Bismarck võidutses: ta oli edus veendunud, pealegi oli ta suutnud vallandada sõja nii, et saksa rahva silmis oli ründavaks pooleks Prantsusmaa.

Hoolimata sellest et preisi junkrud ja kodanlus taotlesid reaktsioonilisi eesmärke, oli Saksamaa sõda Prantsusmaa vastu oma algusetapil ajaloolise sisu poolest sakslaste jaoks objektiivselt rahvuslik ja progressiivne. See oli sõda Saksamaa rahvusliku ühendamise eest, teda selles takistava välismaise reaktsioonilise jõu — Napoleon III impeeriumi vastu.

Sõda alustades oli Prantsuse valitsus halvasti arvestanud oma jõude. Sõjaväel puudus ühtne juhtimine, polnud kindlat sõjaplaani. Mitte ainult sõdurid, vaid ka ohvitserid tundsid puudust kõige vajalikumast. Ei jätkunud isegi kaarte.

Prantsuse armee lüüasaamine Sedani all. Juba esimestel sõjapäevadel ilmnes Preisi armee üleolek. Kiiremini kui prantslased mobiliseerisid preislased oma sõjaväe ja koondasid selle piirile. Nad kindlustasid endale Prantsuse armee suhtes peaaegu kahekordse arvulise ülekaalu.

Prantsuse sõdurite vaprus ja mehisus ei suutnud olukorda rindel päästa. Prantsuse vägesid tabas üks kaotus teise järel.

Ühe Prantsuse armee piirasid preislased sisse Metzi kindluses, teise armee, mille juures viibis ka keiser ise, Sedani all. Lahingus 2. septembril 1870. a. sai see armee lüüa, tema riismed piirati ümber Sedani kindluses. Andetu Prantsuse väejuhatus ei suutnud organiseerida vastupanu. Paanikas käskis Napoleon III heisata valge lipu. Varsti sõitis lahingu käiku jälgiva Preisi kuninga Wil-

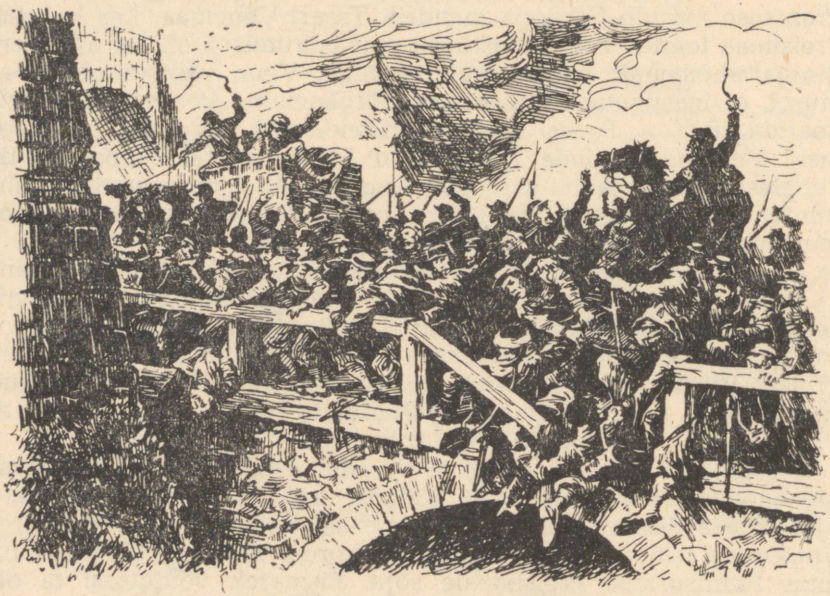

Prantsuse armee taandumine Sedani kindlusse.

helmi juurde ohvitser ja kandis ette: «Sedan kapituleerub kogu armee ja keiser Napoleon III-ga, kes viibib kindluses.» 100 000-meheline Prantsuse armee koos keisriga võeti vangi.

1870. a. 4. septembri revolutsioon.

Kui teade lüüasaamisest Sedani all jõudis Pariisi, algas Prantsusmaa pealinnas ülestõus Napoleoni režiimi vastu. **4. septembril 1870. a.** tungis rahvas Seadusandliku Korpuse hoonesse ja nõudis vabariigi kehtestamist ning kodumaa kaitsmist. Seadusandlik Korpus oli sunnitud teatama keisri kukutamisest. Väljakul linna raekoja ees kuulutati välja vabariik. Moodustati valitsus, mille nimeks sai «rahvusliku kaitse» valitsus. Sellesse kuulusid kodanlikud poliitikategelased peamiselt monarhistide ja Vabariikliku Partei parempoolse tiiva hulgast, kes leppis kokku monarhistidega. Nii haaras valitsusvõimu kodanlus. Rahvahulkade mõjul oli ta sunnitud välja kuulutama vabariigi. *Oma iseloomult oli 1870. a. 4. septembri revolutsioon kodanlik-demokraatlik revolutsioon.*

Revolutsioon ja Prantsusmaa lüüasaamine muutsid sõja poliitilist iseloomu. Prantsusmaa ei olnud enam takistuseks Saksamaa ühendamisel, aga saksa militaristid, keda toetasid junkrud ja kodanlus, jätkasid sõda eesmärgiga vallutada Elsass ja Lotring. Sõda muutus Saksamaa jaoks vallutussõjaks, Prantsuse vabariigi jaoks aga õiglaseks, kaitsesõjaks (vt. dokument 2).

Pariisi piiramine Saksa armee poolt.

Pärast Sedani katastroofi oli tee Pariisi avatud ning Saksa väed liikusid Prantsusmaa pealinna suunas. 17. septembril piirasid nad Pariisi ümber. Olles mures maa saatuse pärast, nõudsid prantsuse töölised valitsuselt rahva relvastamist.

Andes järele tööliste otsustavatele nõudmistele, oli valitsus sunnitud moodustama Pariisis 200 uut Rahvuskaardi pataljoni lisaks juba olemasolevale 60-le, mis olid loodud veel Napoleon III keisririigi ajal kodanlikest elementidest. Uued Rahvuskaardi pataljonid, mis koosnesid töölistest, käsitöölistest ja väiketeenistujaist, astusid üksmeelselt välja pealinna kaitseks.

Kodumaa kaitseks tõusid üles ka talupojad ja haritlaskonna parimad esindajad. «Andku iga maja ühe sõduri... las iga linn muutub armeeks... külades haaratagu hangud relvana kätte... Pidagem sõda öösel ja päeval, mägedes, tasandikel ja metsades! Ärge andke vaenlasele asu hinge tõmmata, puhata ega magada. Löögem suur lahing kodumaa eest...» Nii kirjutas üleskutses prantsuse rahvale kuulus kirjanik Victor Hugo.

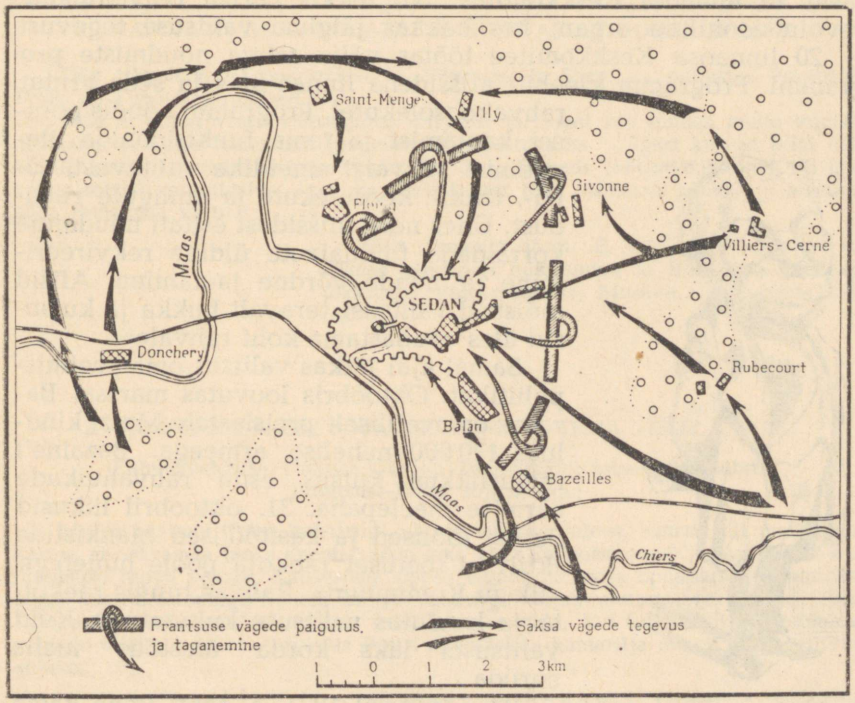

Prantsuse vägede ümberpiiramine Sedani all.

Üle kogu Prantsusmaa toimus registreerimine vabatahtlike partisanide — «vabaküttide» salkadesse. Need hakkasid tegutsema kõikjal sakslaste poolt okupeeritud territooriumil.

Rahvahulkade võitlus «rahvusliku reetmise» valitsuse vastu.

Kuigi prantsuse rahvas kaitses mehiselt oma kodumaad, Prantsusmaa olukord üha halvenes. Ümberpiiratud Pariisis kannatas rahvas nälga ja külma. Sagenesid näljasurma juhtumid, eriti laste hulgas, samal ajal kui pealinna aristokraatlikes kvartalites elasid ühiskonna jõukad kihid endiselt külluslikku ja luksuslikku elu. 1870. a. detsembri alguses hakkasid preislased Pariisi suurtükkidest tulistama.

Rahva patriootiline tõus tekitas rahutust prantsuse kodanluse hulgas, kes kartis, et töölised, purustanud preislased, pööravad relvad oma ekspluataatorite vastu. Selleks et võidelda omaenda töölisklassi vastu, otsustas «rahvusliku kaitse» valitsus sõlmida tehingu Prantsusmaa vaenlastega.

Rahvas sai aru, et valitsus on asunud reetmise teele. Ta hakkas teda kutsuma «rahvusliku reetmise» valitsuseks (vt. dokument 3).

Kahekümnes linnaosas, milleks Pariis jagunes, valisid töölised ja käsitöölised oma koosolekutel «valvsuskomiteed», kes moodustasid 20 linnaosa Keskkomitee. Nii tekkis Pariisi rahvahulkade revolutsiooniline organ, kes hakkas jälgima valitsuse tegevust.

20 linnaosa Keskkomitee töötas välja rahva nõudmiste programmi. Programm kleebiti afišsidena linnas üles ja seda arutati rahvakoosolekutel. Programm nõudis politsei kaotamist ja tema funktsioonide üleandmist rahvale, ametnike valitavust, sõna-, trüki-, koosolekute ja ühingute vabadust. Ühes neist afišsidest esitati nõudmine korraldada toiduainete üldine rekvireerimine ja nende võrdne jaotamine. Afišid mõistsid valitsust teravalt hukka ja kutsusid üles «vabastama koht rahvale».

Thiers.
Karikatuur.

Samal ajal jätkas valitsus oma reetmispoliitikat. Oktoobris loovutas marssal Bazaine omavoliliselt preislastele Metzi kindluse 170 000-mehelise armeega. Bazaine'i reeturlikkus kutsus esile rahvahulkade äärmise meelepaha. 31. oktoobril liikusid Pariisi töölised ja käsitöölised blankistide aktiivsel toetusel raekoja poole hüüetega «Elagu Kommuun!». Rahvas tungis raekotta ja kuulutas valitsuse kukutatuks. Kuid valitsusel läks korda ülestõus maha suruda.

22. jaanuaril 1871. a. tehti teine katse «rahvusliku reetmise» valitsust kukutada,

kuid ka see ülestõus suruti maha. Paljud ülestõusnud areteeriti ja paigutati vanglasse.

«Rahvusliku reetmise» valitsuse kapituleerumine Preisimaale.

28. jaanuaril **1871. a.** kapituleerus valitsus salaja rahva eest Preisimaale ja kirjutas alla vahe rahule sakslastega. Pärast seda ruttas valitsus läbi viima valimisi Rahvuskogusse.

Ümberpiiratud Pariis ei saanud valimistest osa võtta. Maal veensid vaimulikud talurahvast, kasutades nende poliitilist mahajäämust, andma oma hääle monarhia poolda jaile. Vaenlase poolt vallutatud territooriumil toetasid okupatsioonivõimud igati reaktsioonilisi kandidaate. Rahvuskogu 700 saadikust osutusid 450 monarhistideks.

Rahvuskogu moodustas valitsuse, mille juhiks sai monarhist Thiers, tuntud reaktsionäär, kes oli alustanud oma karjääri juba XIX sajandi 30-ndail aastail tööliste ülestõusu tulistamisega Pariisis.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. NAPOLEON III JA KODANLUSE HUVITATUSE KOHTA SÕJAST.

Üks Napoleon III õukondlasi — Silvestre de Sacy —, paljastas Prantsuse-Preisi sõja mõtet järgmiselt:

«Ma ei olnud vastu välissõjale,» kirjutas ta, «sest see tundus mulle viimase abinõuna ja ainsa vahendina [impeeriumi] päästmiseks... Igast küljest tulid nähtavale kodu- ja sotsiaalse sõja tundemärgid... Linnade tööliselanikkonda oli haaranud sotsialismihullustus. Just siis riskis keiser teha otsustava panuse — alustada sõda Preisimaa vastu.»

Tsit. raamatu järgi: E. A. Želubovskaja, «Teise keisririigi hukkumine ja Kolmanda vabariigi tekkimine Prantsusmaal», Moskva, 1956 (vene keeles).

2. PRANTSUSE-PREISI SÕJA ISELOOMUST TEMA TEISEL ETAPIL.

(Rahvusvahelise Tööliste Ühingu Peanõukogu teisest üleskutsest Prantsuse-Preisi sõja kohta.)

Me ei eksinud Teise keisririigi eluvõimelisuse suhtes, samuti oli meil õigus kartes, et Saksamaa jaoks «kaotab sõda oma puht kaitseiseloomu ja mandub sõjaks prantsuse rahva vastu». Kaitsesõda lõppes tegelikult Louis Bonaparte'i allaandmisega, kapitulatsiooniga Sedani all ja vabariigi väljakuulutamisega Pariisis. Kuid juba ammu enne neid sündmusi, juba sel momendil, kui tuli ilmsiks Bonaparte'i relvade täielik mädasus, otsustas Preisi sõjaväeline kamarilja muuta sõja vallutussõjaks.

K. Marx ja F. Engels, Teosed, 2. väljaanne, 17. kd., lk. 274 (vene keeles).

3. 4. SEPTEMBRI VALITSUS — «RAHVUSLIKU REETMISE» VALITSUS.

(Pariisi 20 linnaosa delegaatide läkitusest elanikkonnale 5. jaanuaril 1871. a.)

4. septembri valitsus võttis enda peale maa kaitsmise ülesande; kas ta on oma ülesande täitnud? Ei.

Meid on 500 000 võitlejat, kuid preislased, keda on kõigest 200 000, lämmatavad meid! Kes on siis selles süüdi, kui mitte need, kes meid valitsevad? Nad mõtlesid vaid läbirääkimistele, selle asemel et valada suurtükke ja valmistada relvi. Nad keeldusid üldmobilisatsioonist. Nad jätsid bonapartistid oma kohtadele ja heitsid vabariiklasi vanglaisse ...

Valitsus on enda lõpuni paljastanud: ta tapab meid.

Pariisi huvid nõuavad kiiret otsustamist ...

Munitsipaliteet või Kommuun, ükskõik kuidas teda nimetada, on rahva jaoks ainuke päästeabinõu, on tema ainuke kaitsevahend surma vastu ...

Kas hakkab 1789. aasta suur rahvas, kes purustas bastiid ja lükkas ümber troonid, passiivses meeleheites ootama, kuni külm ja nälg tarretavad vere tema soontes ja peatavad tema südame tuksumise, mille lööke vaenlane loendab? Ei!

Pariisi elanikkond ei taha kannatada neid hädasid ja taluda seda häbi. Ta teab, et on veel aeg, et otsustavad abinõud võimaldavad töörahval elada ja kõigil elanikel — võidelda.

Üldine rekvireerimine! Tasuta leivajagamine! Massiline väljatung!

«Uusaja ajaloo krestomaatia, 1870—1918». Käsiraamat keskkooli õpetajatele. Toimetanud A. I. Molok ja V. A. Orlov, II osa, Moskva, 1959, lk. 20—21 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised põhjused tõukasid Prantsusmaa ja Preisimaa valitsevaid ringkondi XIX sajandi 60-ndail aastail sõjale?
2. Kus ja millistel asjaoludel sai Prantsuse armee 1870. aastal hävitava löögi? Leidke see koht kaardil.
3. Prantsusmaa lüüasaamise põhjused sõjas Preisimaaga.
4. Kuidas toimus Teise keisririigi langemine ja vabariigi kehtestamine Prantsusmaal?
5. Lugenud läbi dokumendid 2 ja 3:
   a) vastake küsimusele: kuidas muutus sõja iseloom pärast vabariigi väljakuulutamist Prantsusmaal?
   b) võrrelge Pariisi töörahva suhtumist pärast 4. septembri revolutsiooni sõjasse sakslaste vastu kodanliku valitsuse suhtumisega sellesse;
   c) vastake küsimusele: milles avaldus selle valitsuse rahvuslik reetmine Pariisi piiramise ajal?

Daatumeid meelespidamiseks.

1870—1871 — Prantsuse-Preisi sõda. Prantsusmaa lüüasaamine.
4. sept. 1870 — Teise keisririigi kukutamine Prantsusmaal.

§ 2. 1871. a. 18. MÄRTSI PROLETAARNE REVOLUTSIOON.

1871. a. proletaarne revolutsioon ja selle eeldused.

Rahvuskogu pidas algul oma istungeid Bordeaux's, eemal revolutsioonilisest Pariisist, kuid kolis hiljem üle Versailles'sse. Siin hakkas kodanlus valmistuma pealetungiks Pariisi töölistele ja Rahvuskaardile. Anti välja määrus rahvuskaartlastele makstava

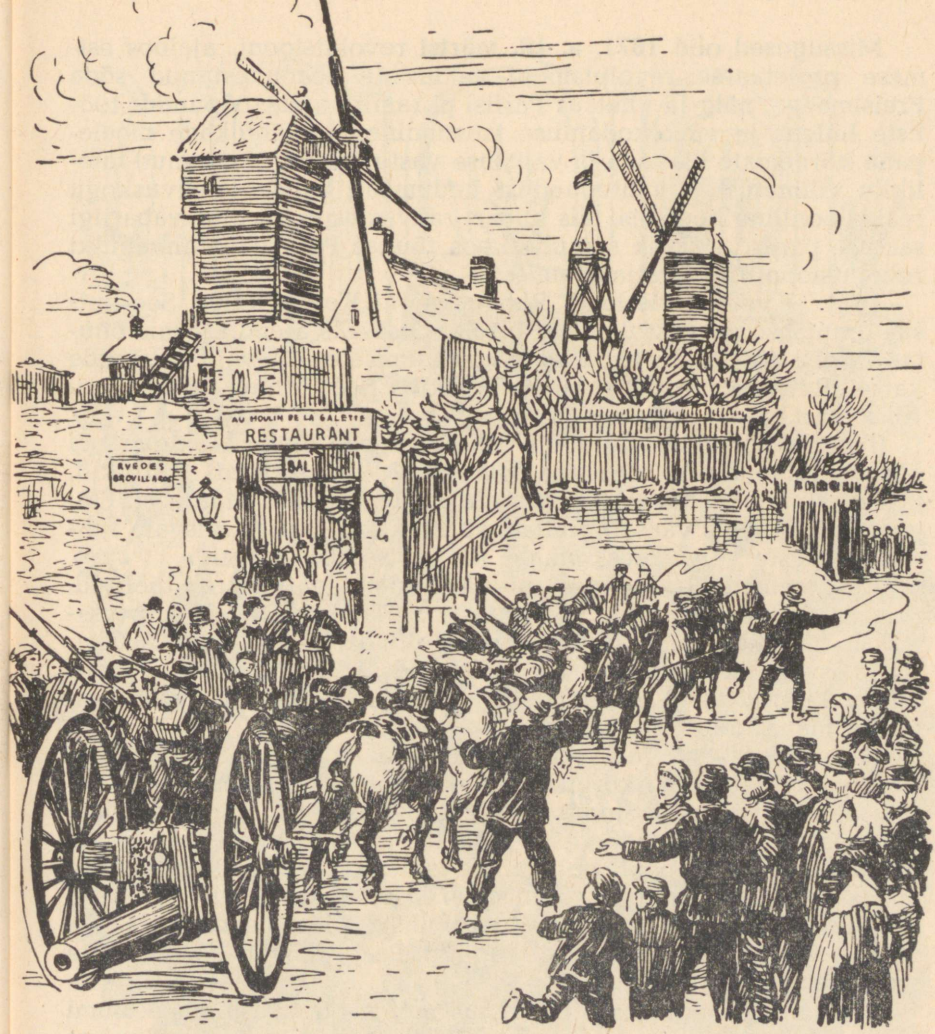

Montmartre 18. märtsil 1871. a. Töölised ja nendega ühinenud sõdurid toovad tagasi suurtükid, mida Thiers'i väed tahtsid ära viia.

tasu kaotamise kohta, tühistati Pariisi piiramise ajal kehtestatud korteriüüri tasumise tähtaja pikendamine. See ähvardas kehvikuid korterist väljatõstmisega, kui nad ei tasu üüri tähtajaks. Keelati demokraatlikud ajalehed. Algas revolutsiooniliste tegelaste areteerimine. Ent need abinõud ainult kiirendasid revolutsioonilist plahvatust Pariisi tööliste hulgas.

Missugused olid **1871. a. 18. märtsi** revolutsiooni, ajaloos esimese proletaarse revolutsiooni eeldused? Ebaõnnestunud sõda Preisimaaga, nälg ja viletsus Pariisi piiramise ajal, tööpuudus tööliste hulgas ja väikekodanluse laostumine, rahvahulkade meelepaha kõrgemate klasside ja valitsuse vastu, kes oli ilmutanud täielikku võimetust ja tahtepuudust kodumaad kaitsta, Rahvuskogu reaktsiooniline koosseis, mis kutsus rahvas esile kartuse vabariigi saatuse pärast — kõik see üheskoos tõukas Pariisi töörahvahulki revolutsioonilisele väljaastumisele.

1871. a. veebruaris loodi Rahvuskaardi Keskkomitee. See kutsus prantsuse rahvast üles võitlusele. Otseseks ajendiks, mis õhutas Pariisi töölisi relvastatud väljaastumisele, oli valitsusvägede katse Rahvuskaardilt relvi ära võtta. See toimus ööl vastu 18. märtsi.

Thiers'i korraldusel saadeti valitsusvägede diviis Montmartre'i kõrgustikule, et viia ära sinna paigutatud Rahvuskaardi suurtükid, mis olid valmistatud Pariisi tööliste poolt kogutud raha eest. Öö-pimeduses tungis väesalk kallale suurtükkide juures seisvale rahvuskaartlaste valvemeeskonnale. Mõned sõdurid tapeti.

Kuid suurtükke ei õnnestunud ära viia. Montmartre'i töölised, naised ja mehed, pidasid sõdurid kinni. Töölise Duvali suurtükilask ja häirekella hääl äratasid Pariisi. Jõudis kohale Rahvuskaart. Valitsusvägesid juhatavad kindralid andsid käsu tulistada rahvahulka, kuid sõdurid ei kuulanud käsku ja lasksid kindralid siinsamas maha. Suurtükid jäid Rahvuskaardi kätte.

Rahvas eesotsas relvastatud rahvuskaartlastega laskus Montmartre'i ja Belleville'i kõrgustikult alla ning hakkas pealinna tsentrumi poole liikuma. Sinnasamasse suundusid ka Saint-Antoine'i eeslinna töölised. Nende vastu saadetud sandarmeeria eskadronid löödi ülestõusnute poolt puruks. 18. märtsi keskpäeval andis Rahvuskaardi Keskkomitee rahvuskaartlastele korralduse hõivata kesklinn. Kella kaheks päeval vallutasid ülestõusnud Orléans'i vaksali ja veel mõned tähtsad punktid. Peagi hõivati kasarmud ja valitsushooned.

Surmani hirmunud valitsus istus mõne aja välisministeeriumi hoones ja põgenes siis salaja Versailles'sse. Thiers kihutas kinnises tõllas, mida saatis ratsavägi. Ta vaatas närviliselt tõllaaknast välja ja hüüdis vahetpidamata: «Kiiremini, kiiremini!» Sõjaminister ja kindralid viisid Thiers'i korraldusel regulaararmee riismed pealinnast Versailles'sse, et koguda seal jõude võitluseks revolutsioonilise Pariisi vastu.

Õhtuks oli Rahvuskaart hõivanud kõik valitsusasutused. Raekoja ja sõjaministeeriumi hoonele heisati punased lipud. Pariisi tööliste meeleolust kirjutas oma mälestustes kommunaar Jules Vallès. Ta hüüdis, pöördudes barrikaadi läheduses mängiva poisikese poole: «18. märts avas sinu ees imeilusa tuleviku, mu poiss. Sa oleksid võinud niisamuti kui meiegi kasvada pimeduses, tam-

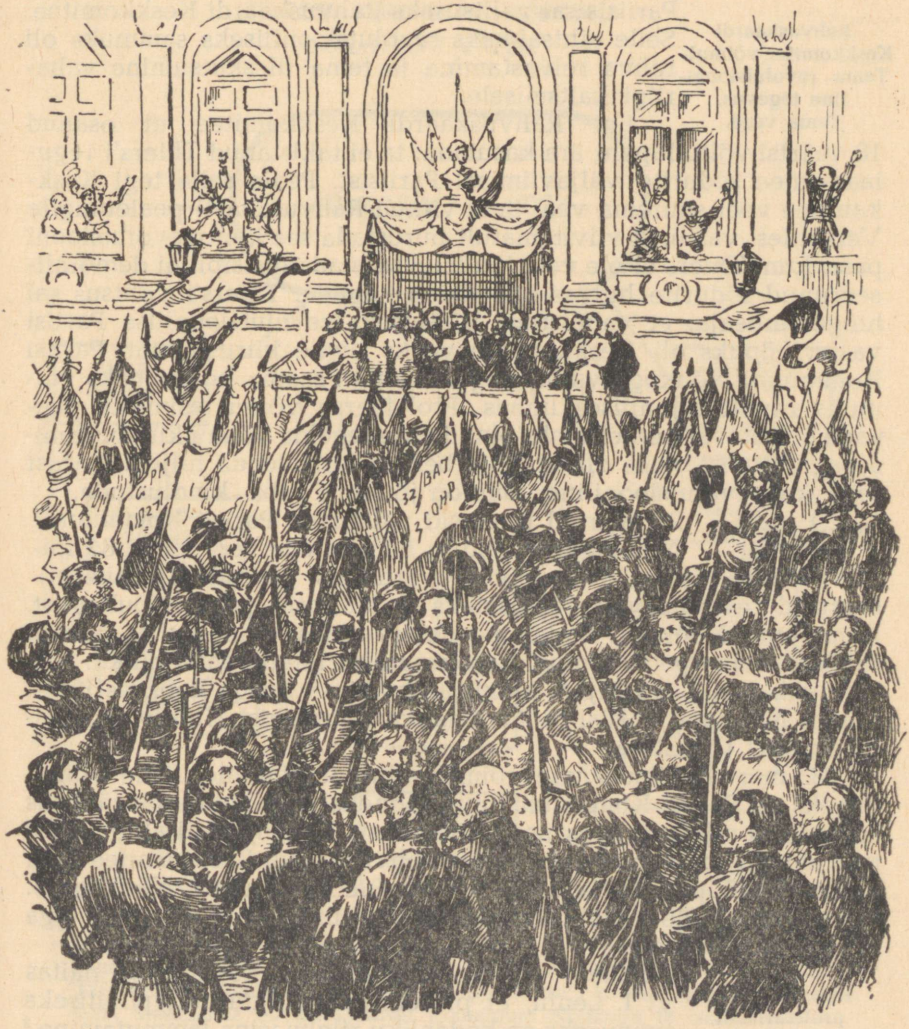

Pariisi Kommuuni väljakuulutamine linna raekoja esisel väljakul.

muda poris, püherdada veres, hõõguda häbist, kannatada kirjeldamatuid autusepiinu. Nüüd on sellel lõpp! Me valasime sinu eest verd ja pisaraid. Sina kasutad meie pärandit. Meelt heitnute poeg, sina saad vabaks inimeseks!»

1871. a. 18. märts oli maailma esimese proletaarse revolutsiooni päevaks: esmakordselt ajaloos kukutati kodanluse võim.

Rahvuskaardi Keskkomitee võimul. Tema revolutsiooniline tegevus. Tema vead.

Pariisis sai valitsuseks Rahvuskaardi Keskkomitee. Selle tähtsaimaks revolutsiooniliseks sammuks oli rahva relvastamine ja tema üleskutsumine vabariigi kaitsmisele.

Ent Rahvuskaardi Keskkomitee ei osanud 18. märtsi võitu lõpuni ära kasutada: ta ei takistanud Thiers'i regulaararmee sõdurite väljaviimisel Pariisist. Peale selle tegi Keskkomitee veel suurema vea: ta ei viinud Rahvuskaarti pealetungile Versailles' vastu, et viivitamatult purustada see kontrrevolutsiooni pesa, kuni Thiers ei ole veel jõudnud taastada distsipliini demoraliseerunud sõdurite hulgas ega jõudu koguda. Thiers'i valitsus sai hingetõmbeaja, et valmistuda võitluseks revolutsioonilise Pariisi vastu. Lõpuks oli Keskkomitee veaks liigne kiirustamine Pariisi Kommuuni Nõukogu valimistega, mis pidi saama kõrgeimaks võimuks revolutsioonilises linnas. Proletaarse võimu esimeste päevade otsustaval hetkel oleks olnud vaja tegelda võimu kindlustamisega. Valimisi oleks olnud otstarbekam korraldada hiljem, pärast seda, kui revolutsiooniline võim on jõudnud juba kindlustuda.

Võimu üleminek Kommuuni Nõukogule.

26. märtsil toimusid valimised Pariisi Kommuuni[1] Nõukogusse. Üldise hääletamise teel valiti 85 inimest. Kodanlikes kvartalites valitud (21 inimest) osutusid revolutsiooni vaenlasteks ja lahkusid peagi Nõukogust. Kommuuni Nõukogu ülejäänud delegaatidest olid umbes pooled töölised, teine pool kuulus demokraatliku intelligentsi hulka: teenistujad, arstid, õpetajad, ajakirjanikud jne. Seega koosnes Kommuuni Nõukogu Pariisi töötava rahva esindajaist. Juhtiv osa selles kuulus töölistele.

28. märtsil toimus uue võimu väljakuulutamine. Selle võimu nimeks sai Pariisi Kommuun. Suurejooneliselt ja pidulikult tähistas revolutsiooniline rahvas seda sündmust. Raekoja väljakul suure rahvahulga juuresolekul kuulutas Rahvuskaardi Keskkomitee oma volitused lõppenuks ja andis võimu üle Kommuuni Nõukogule. Orkestrite helide saatel tervitasid kokkutulnud seda akti hüüetega «Elagu Kommuun!».

Kommuun kui proletariaadi diktatuuri esimene katse. Kodanliku riigiaparaadi lammutamine.

Uurides Pariisi Kommuuni kogemusi, näitas V. I. Lenin, et proletariaadi diktatuuri põhiliseks tunnuseks on kodanliku riigimasina lammutamine.[2] Pariisi Kommuun kaotas alalise sõjaväe ja politsei, s. t. klassirõhumise peamise jõu. Vana sõjavägi asendati Rahvuskaardiga. Avaliku korra kaitsmise usaldas Kommuun relvastatud töölistele (vt. dokument 1).

Pärast 18. märtsi revolutsiooni põgenes osa valitsusasutuste

---

[1] Prantsusmaal nimetatakse iga asulat, millel on õigus omavalitsusele, kommuuniks.

[2] Vt. V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 213.

PARIISI KOMMUUNI NÕUKOGU
STRUKTUURI SKEEM

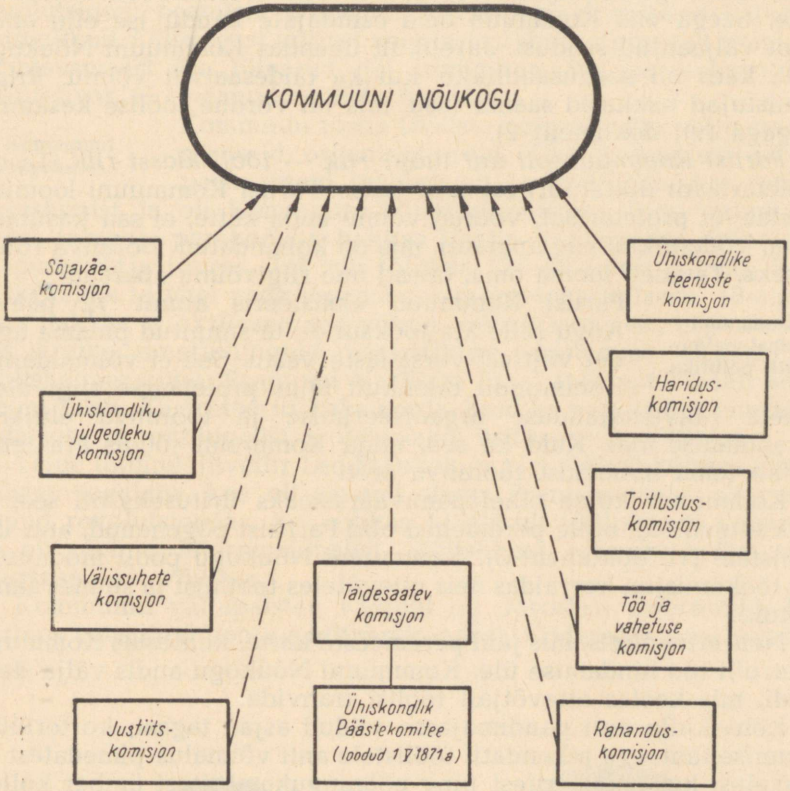

Kommuuni Nõukogu komisjonide nimetused — Sõjaväekomisjon, Välissuhete komisjon — näitavad nende kui üleriigiliste organite osa. Täidesaatev komisjon pidi ellu viima teiste komisjonide määrusi, tema ülesandeks oli ka kontroll Kommuuni Nõukogu ja selle komisjonide määruste täitmise üle.

teenistujaid Versailles'sse, need aga, kes kohale jäid, keeldusid uue võimu heaks töötamast. Kommuuni ette kerkis väga tähtis ülesanne — luua vana riigiaparaadi asemele oma, täiesti uus aparaat. Seda tehti äärmiselt lühikese ajaga.

Kõrgeimaks riigiorganiks sai Kommuuni Nõukogu, kes oli valitud rahva hulgast pärinevaist inimestest. Kommuuni liige, kes ei

õigustanud valijate usaldust, võidi nende poolt ära kutsuda. Kommuuni Nõukogu andis välja seadusi. Nende elluviimiseks moodustas Nõukogu 10 komisjoni, kes andsid oma tööst aru Kommuuni Nõukogule. Iga komisjoni eesotsas seisis mõni Kommuuni Nõukogu liige. Seega viis Kommuun oma esindajate kaudu ise ellu enda poolt väljaantud seadusi. Järelikult ühendas Kommuuni Nõukogu enda käes nii seadusandlikku kui ka täidesaatvat võimu. Riigiteenistujad hakkasid saama tasu, mis oli võrdne töölise keskmise palgaga (vt. dokument 2).

Pariisi Kommuun oli uut tüüpi riik — töölisklassi riik. Ta oli proletariaadi diktatuuri esimene katse. Pariisi Kommuuni loomine tõestas, et proletariaat, võtnud võimu enda kätte, ei saa kasutada vana, kodanlikku riigiaparaati, mis on kohandatud töörahva rõhumiseks. Ta peab looma oma, täiesti uue riigivõimu aparaadi.

Kommuuni sotsiaal-majanduslik poliitika.

Pariisi Kommuun eksisteeris ainult 72 päeva. Kogu selle aja jooksul oli ta sunnitud pidama ägedat võitlust versailaste vastu. See ei võimaldanud Kommuunil täielikult täita proletaarse riigi ülesandeid rahvamajanduse organiseerimise ja töörahva elujärje parandamise alal. Kuid ka see, mida Kommuun jõudis ära teha, näitab tema hoolitsust töörahva eest.

Kommuuni kõige tähelepanuväärsemaks ürituseks oli see, et kõik ettevõtted, mille peremehed olid Pariisist põgenenud, anti üle töölistele (vt. dokument 3). Kommuuni Nõukogu poolt moodustatud töökomisjon korraldas neis ettevõtetes tootmist ja suunas sinna töötuid.

Neis ettevõtteis, mis jäid peremeeste kätte, kehtestas Kommuun kontrolli töö hindamise üle. Kommuuni Nõukogu andis välja dekreedi, mis keelas ettevõtjail töölisi trahvida.

Kehvikuile anti pandimajasse viidud asjad tagasi; korteriüüri tasumise tähtaega pikendati; töölistele anti võimalus pimedatest ja niisketest keldrikorteritest ning pööningukambritest ümber kolida Pariisist põgenenud rikaste majadesse.

Kirik lahutati riigist: Kommuun jättis ta ilma rahalisest toetusest riiklike summade arvel. Kommuun võttis enda kätte abielude, sünni- ja surmajuhtumite registreerimise ning kaotas koolides usuõpetuse õpetamise. Paljud kirikud ja kloostrid muudeti rahvaklubideks (vt. dokument 4). Kommuun andis välja seaduse kohustusliku tasuta hariduse kohta. Avati uusi koole. Kommuun töötas välja kava lastesõimede ja -aedade asutamiseks.

Rahvahulgad toetasid innukalt Kommuuni ja abistasid teda aktiivselt. Kiiresti loodi suurel arvul ametiühinguid, poliitilisi klubisid, naiste ja teisi töörahva massiorganisatsioone.

Pariisi Kommuun püüdis luua sidet talurahvaga. Ta trükkis talurahvale 100 000 eksemplaris läkituse, millele oli alla kirjutatud: «Pariisi töölised». Selles dokumendis oli öeldud: «Pariis tahab talupoegadele maad, töölistele tööriistu, kõigile tööd.» Seda prokla-

matsiooni heideti külade kohal õhupallidelt alla. Kommuun ei jõudnud luua töölisklassi liitu kõige kehvema talurahvaga. Kontrrevolutsionäärid arendasid talurahva hulgas väga ulatuslikku propagandat, püüdes talupoegi tööliste vastu üles ässitada. Kontrrevolutsiooni peamiste propagandistidena maal esinesid katoliku vaimulikud. Olles igast küljest vaenlastest ümber piiratud ja muust Prantsusmaast ära lõigatud, jäi Kommuun Pariisis isoleerituks. Talurahvas ei toetanud tööliste ülestõusu.

Kommuuni tegelased.

Kommuun tõstis tööliste hulgast esile palju suurepäraseid organisaatoreid. Üks Kommuuni silmapaistvamaid tegelasi oli Louis Varlin, kes juhtis varustamist ja oli Kommuuni sõjaväekomisjoni liige. Sündinud vaese talupoja perekonnas, hakkas Varlin 13-aastasena õpipoisiks raamatuköitja juures. Tal tuli töötada 12—15 tundi päevas, kuid siiski leidis ta veel aega lugemiseks ja eneseharimiseks. 18-aastasena hakkas ta aktiivselt osa võtma töölisliikumisest, organiseerides streike, ametiühinguid, vastastikuse abistamise kassasid ja tööliskooperatiive. Peagi sai Varlinist üks I Internatsionaali sektsiooni juhte. Ta areteeriti kaks korda, kuid ka vanglad ei murdnud seda visa ja tulihingelist proletariaadi ürituse eest võitlejat.

Teine tööline, juveliir Leo Frankel, ungari töölisliikumise silmapaistev tegelane, kes oli asunud elama Prantsusmaale, oli veendunud revolutsionäär, kes vihkas kirglikult töölisklassi vaenlasi. Ta oli tõeline internatsionalist, töölisklassi rahvusvahelise solidaarsuse eest võitleja.

Kommuuni väljapaistev väejuht oli Jaroslaw Dąbrowski, kes pärines vaesunud poola aadliperekonnast. Kodumaal oma revolut-

Louis Varlin.

Leo Frankel.

sioonilis-demokraatlike veendumuste pärast taga kiusatuna emigreeris ta Prantsusmaale. Pärast 18. märtsi revolutsiooni pakkus Dąbrowski kui sõjaspetsialist otsekohe oma teeneid Rahvuskaardi Keskkomiteele. Ta soovitas saata viivitamatult Versailles' vastu Rahvuskaardi pataljonid, et areteerida valitsus ja ajada laiali Rahvuskogu. Nähes Rahvuskaardi juhtide otsustusvõimetust, ütles Dąbrowski: «Te olete lühinägelikud, te näete endast vaid kahe sammu kaugusele... Varem või hiljem tuleb teil võitlusse astuda, kuid siis on juba hilja! Kui te nüüd kohe ründate Versailles'd, siis olete teie olukorra peremehed...» Hilisemad sündmused kinnitasid täielikult, et Dąbrowskil oli õigus. Olles määratud Pariisi kindlustatud piirkonna komandandiks, võitis Dąbrowski kiiresti rahvuskaartlaste armastuse ja usalduse.

Kommuuni silmapaistev naiskangelane oli õpetaja Louise Michel, «Montmartre'i punane neitsi», nagu teda rahva hulgas kutsuti. Andekale kirjanikule ja luuletajale Louise Michelile kuulus pariislaste sügav armastus. Ta organiseeris ja innustas naisi võitlusele versailaste vastu ning juhtis naispataljoni. Kõrvuti Louise Micheliga võitlesid ka vene naised Jelizaveta Dmitrijeva ja Anna Pustovoitova. Barrikaadidel langenud Anna Pustovoitova käes oli punane lipp, millele oli kirjutatud: «Elagu sotsialistlik vabariik ja Pariisi Kommuun!»

DOKUMENTE JA MATERJALE.

PARIISI KOMMUUNI DEKREETE.

1. NEKRUTITE VÄRBAMISE KAOTAMISEST JA VANA ARMEE ASENDAMISEST RAHVUSKAARDIGA.

Pariisi Kommuun otsustab:

1. Nekrutite värbamine kaotatakse.
2. Mitte mingisugust muud sõjalist jõudu peale Rahvuskaardi ei tohi Pariisis luua ega sinna sisse tuua.
3. Kõik sõjaväeteenistuseks suutelised kodanikud arvatakse Rahvuskaardi ridadesse.

Raekojas, 29. märtsil 1871. a.

2. AMETNIKE KÕRGETE PALKADE TÜHISTAMISE KOHTA.

Pariisi Kommuun, võttes arvesse, et... tõeliselt demokraatlikus vabariigis ei tohi esineda... liiga kõrgeid palkasid,

otsustab:

...ametnike maksimaalne palk... määratakse kindlaks kuuele tuhandele frangile aastas.

Raekojas, 2. aprillil 1871. a.

3. DEKREET TÖÖSTUSETTEVÕTETE ANDMISE KOHTA TÖÖLISTE ASSOTSIATSIOONIDE KÄTTE.

Pariisi Kommuun,

võttes arvesse, et paljud töökojad on maha jäetud oma peremeeste poolt, kes ei taha täita oma kodanikukohuseid ega arvestada oma tööliste huve...

et sellise omanike alatu deserteerimise tagajärjeks oli paljude linna eluks äärmiselt vajalike ettevõtete seismajäämine, millega on õõnestatud ka tööliste heaolu,

otsustab:

...lasta need ettevõtted viivitamatult käiku, kuid mitte enam desertööride-peremeeste jõududega, vaid seal töötavate tööliste kooperatiivse assotsiatsiooni poolt...

Pariisis, 16. aprillil 1871. a.

«Pariisi Kommuuni istungite protokollid», I kd., Moskva, 1959, lk. 43, 79, 190—191 (vene keeles).

4. K. MARX KOMMUUNI DEKREEDIST KIRIKU LAHUTAMISE KOHTA RIIGIST.

Kõrvaldanud alalise sõjaväe ja politsei, need vana valitsuse materiaalse võimu tööriistad, asus Kommuun otsekohe murdma vaimse surve vahendit, «pappide võimu» kiriku lahutamisega riigist...

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 412.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused olid 1871. a. 18. märtsi proletaarse revolutsiooni eeldused?
2. Valmistage ette jutustus 18. märtsi sündmustest. Milline tähtsus oli neil sündmustel?
3. Tõestage õpiku teksti ja dokumentide põhjal, et Pariisi Kommuun oli proletariaadi diktatuuri esimeseks katseks.
4. Missugune oli Kommuuni suhtumine talurahvasse?

Daatumeid meelespidamiseks.

18. märts 1871 — Proletaarne revolutsioon Pariisis.

§ 3. KOMMUUNI LÜÜASAAMINE. PARIISI KOMMUUNI AJALOOLINE TÄHTSUS.

Kommuuni võitlus versailastega. Saksa militaristide osavõtt Kommuuni lämmatamisest.

Esimestel päevadel pärast 18. märtsi revolutsiooni ei olnud Versailles' valitsuse käsutuses kuigi suuri relvastatud jõude. Kuid ta kasutas täielikult ära talle Rahvuskaardi Keskkomitee poolt ettevaatamatult jäetud hingetõmbeaja: kahe nädala pärast oli versailaste käsutuses juba ligi 40 000 sõdurit, kes koondati Versailles'sse Prantsusmaa eri piirkondadest. Suur osa vägesid paigutati pealinna lääneservale.

Pühapäeval, 2. aprillil oli Pariis pidulikult elevil. Järsku kaikusid suurtükilasud. Versailased olid alustanud kodusõda.

Kommunaarid asusid revolutsiooni kaitsele. Nad võitlesid vapralt, kuid nende komandöridel polnud küllaldaselt kogemusi. Kontrrevolutsiooni ülekaalukate jõudude survel taandus Rahvuskaart järk-järgult pealinna ümbritsevate kindlustuste joonele.

Linnas tegutsesid spioonid ja kahjurid, kelle vastu võitlemiseks Kommuun ei ilmutanud kaua aega küllaldast valvsust ega otsustavust. Kaugeltki mitte kohe ei sulgenud Kommuun reaktsioonilisi ajalehti ja hakkas liiga hilja vangistama kontrrevolutsionääre. Kommuun ei võtnud enda kätte Prantsuse panka, kus olid hoiul tohutud rahasummad. Ta isegi ei suutnud takistada väärtpaberite saatmist Versailles'sse. Thiers'i agendid luusisid mööda Pariisi ja tungisid isegi Kommuuni kaitse peastaapi. Nad lasksid õhku püssirohutehase ja püüdsid tappa Dąbrowskit.

Sel ajal kui Pariisi müüride all oli käimas võitlus, kirjutasid Prantsuse valitsuse esindajad 10. mail 1871. a. alla häbistavale rahulepingule Bismarckiga. Selle lepingu kohaselt sai Saksamaa endale kaks rikast piirkonda — Elsassi ja Lotringi idaosa. Saksamaa sai tohutu suurt kontributsiooni — 5 miljardit kuldfranki.

Hoolimata sellest et sakslased Prantsusmaad julmalt röövisid, leppis prantsuse kodanlus preisi militaristidega kokku ühiseks võitluseks Pariisi Kommuuni vastu. Bismarck tunnistas, et ta ei saanud magada ööl pärast seda, kui sai teada 18. märtsi revolutsioonist. Ta kartis revolutsioonitulekahju kandumist Pariisist Saksamaale. Võitluseks Kommuuni vastu lubas ta kontrrevolutsioonilisel Versailles' valitsusel suurendada oma sõjaväge, olgugi et see oli vastuolus vaherahu tingimustega. Ta vabastas enne tähtaega sõjavangist 100 000 prantsuse sõdurit, keda Thiers'i valitsus kasutas võitluseks kommunaaride vastu. Bismarck nõustus Versailles' vägesid läbi preislaste rindejoone laskma, et anda kommunaaridele äkiline löök põhjast, kust nad vastase rünnakut ei oodanud.

20. mail alustasid versailased üldist tormijooksu Pariisile. Keegi reetur oli neile teatanud nõrga koha kommunaaride kaitses. Järgmisel päeval, **21. mail** õnnestus versailastel linna sisse murda.

Kommunaaride kangelasliku võitluse päevad Pariisi tänavail on läinud ajalukku ainulaadse näitena töölisklassi ürituse eest võitlejate kangelaslikkusest. Võitlus oli julm. Kommuuni olemasolu viimased päevad on tuntud «verise mainädala» nime all.

Vaenlase teed tõkestasid kõikjal barrikaadid. Kommunaarid võitlesid iga tänava, iga maja, iga jalatäie maa pärast. Kommuuni kangelased hukkusid ebavõrdses võitluses, kuid ei andnud alla (vt. dokument 1).

Teiste hulgas langes barrikaadidel Dąbrowski, kes oli ilmutanud hämmastavat kangelaslikkust. Eriti visa oli kommunaaride

Kommunaaride mahalaskmine ühel Pariisi tänaval.

vastupanu tööliskvartalites. Siin võitlesid isegi naised ja lapsed. Barrikaadivõitlustest võttis osa ligi 10 000 töölisnaist.

Verega üleujutatud ja tulekahjude kumast valgustatud töölis-Pariis kaitses end terve nädala. Üks viimaseid Kommuuni tugipunkte oli Père-Lachaise'i kalmistu, kus 27. mail kaitses end umbes 200 kommunaari. Versailased purustasid suurtükitulega kalmistu väravad, kuid kommunaarid jätkasid võitlust. Viimased neist lasti maha kalmistu müüri ääres. Pariisi Kommuuni mälestuseks korraldab Pariisi töörahvas igal aastal piduliku leinarongkäigu «Kommunaaride müüri» juurde Père-Lachaise'i kalmistul.

28. mail langes Pariisis viimane barrikaad. Kontrrevolutsioon oli võitnud.

Versailased õiendasid võidetutega halastamatult arveid. Inimesi lasti maha vähimagi kahtlustuse puhul. Kommunaarid surid püstipäi, hüüdes: «Elagu Kommuun!»

Eriti julmalt õiendas kontrrevolutsioon arveid töölisklassi juhtidega. Teiste hulgas võeti kinni ka Varlin. Terve tund aega veeti teda mööda Montmartre'i tänavaid, käed selja taha seotud. Tema pea oli puruks pekstud ja ta oli verest tühjaks jooksmas. Kui Varlin enam käia ega seista ei suutnud, lasti see töölisklassi vapper võitleja maha. Lasti maha naisi, keda kahtlustati selles, et

nad olid kommunaare abistanud. Tapeti tööliste lapsi. Areteeritute hulgas oli 650 last (vt. dokument 2). 30 000 kommunaari hukati ilma kohtuta, üle 40 000 heideti vanglasse või saadeti kaugeile asumaadele sunnitööle. Suurem osa väljasaadetuid suri seal üle jõu käiva töö, puuduse ja haiguste tõttu.

Kommuuni lüüasaamise põhjused.

Miks ei õnnestunud Pariisi Kommuunil, esimesel proletaarsel revolutsioonil, saavutada võitu? Selleks ei olnud Prantsusmaal 1871. aastal veel küpsenud tingimused. Proletariaat oli veel suhteliselt väikesearvuline, enamiku maa elanikkonnast moodustasid talurahvas ja väikekodanlus (käsitöölised, poodnikud jm.). Prantsusmaal ei olnud tol ajal revolutsioonilist töölisparteid, kes ainsana on võimeline viima töölisi võidukale võitlusele kodanluse vastu. Töölisklass oma enamikus ei kujutlenud veel selgesti oma ülesandeid ega nende teostamise viise.

Tõeliselt revolutsioonilise partei puudumine, kes oleks omanud läbimõeldud revolutsioonilist teooriat ja tegevusplaani, tingis ka need arvukad vead, mida tegi Rahvuskaardi Keskkomitee ja Kommuuni Nõukogu.

Kommuuni lüüasaamisele aitas kaasa liidu puudumine töölisklassi ja talurahva vahel. Kommuunil tuli võidelda äärmiselt rasketes tingimustes — tema võim piirdus ainult pealinnaga, mis oli versailaste ja Saksa vägede poolt tihedalt blokeeritud.

Kommuuni ajalooline tähtsus ja õppetunnid.

Pariisi Kommuun ei kestnud kaua, kuid ta avaldas hiiglasuurt mõju töölisklassi edaspidisele võitlusele kogu maailmas. «Kommuun pani Euroopas lainetama sotsialistliku liikumise,» kirjutas V. I. Lenin, «ta näitas kodusõja jõudu ... Kommuun õpetas Euroopa proletariaati konkreetselt üles seadma sotsialistliku revolutsiooni ülesandeid.»[1]

Pariisi Kommuuni suur ajalooline tähtsus seisab selles, et ta oli esimene proletaarse revolutsiooni katse ajaloos. Pariisi Kommuun tõestas, et sotsialismi võiduks on vajalik proletariaadi diktatuur ning tööliste ja talupoegade liit. Ta näitas praktiliselt, et on tarvis lammutada vana riigiaparaat ja ehitada uus. Kommuuni poolt loodud uus, proletaarne demokraatia oli demokraatia kõrgemaks vormiks, võrreldes kodanliku demokraatiaga. Kommuun oli nõukogude võimu eelkäijaks.

Pariisi Kommuuni ajalugu näitas selgesti, et ainult revolutsioonilise marksistliku partei juhtimisel suudab proletariaat saavutada võidu oma vaenlaste üle.

Hiljem kasutas bolševike partei Venemaal Pariisi Kommuuni õppetunde võitluses sotsialistliku revolutsiooni võidu eest.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 426.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. KOMMUNAARIDE KANGELASLIKKUS.

(Kommunaari Jean Allemand'i mälestustest)

Mulle teatati, et versailased liiguvad mööda Ulmi tänavat. Ma ruttasin sinna koos nelja-viie veteraniga, kes olid valmis võitlema lõpuni. Nende vanade aktivistide hulgas oli trükiladuja kodanik Fort, kes oli trükikodades hästi tuntud «Navet'» hüüdnime all. Fort oli üle elanud juba küllalt proletariaadi lüüasaamisi ega tahtnud neid enam näha. Ta võitles koos Barbèsiga[1], võitles 1848. aasta juunis, 1852. aasta detsembris ja otsustas nüüd, et tema tund on tulnud.

Versailased seadsid üles kaks suurtükki ja tulistasid otse barrikaadi pihta. Meie püüdsime sihtida suurtüki meeskonna pihta. Tulistades ütles Fort mulle, et ta enam edasi ei lähe:

«Kui pääsed surmast, noor sõber, ära unusta öelda seltsimeestele, kes hakkavad sinuga rääkima «Navet'st», et ta suri võideldes nagu vana revolutsionäär.»

Ta ütles seda naeratades, vana hea tööline!

Veel mõned püssipaugud ja siis langes barrikaadidele nagu raudrahet. Pooleldi pimestatuna otsisin ma silmadega oma vaest sõpra: mürsk oli tema keha puruks rebinud, kolmveerand pead oli ära kistud. Kartmatu ja laitmatu seltsimees, vana barrikaadivõitleja, kangelane-proletaarlane oli langenud.

«Tasume vanamehe eest kätte!» hüüdsid ellujäänud. Ja lahing jätkus uue jõuga.

J. Allemand, «Barrikaadidelt sunnitööle» (Leningrad), 1933 (vene keeles).

2. VERSAILASTE JULMUSED.

(Inglise ajalehest «Daily News»)

«Vangivõetute kolonn peatus Uhrichi avenüül ja rivistati üles nelja- või viieinimeseliste ridadena trotuaaril, näoga tänava poole. Kindral markii de Gallifet ja tema staap tulid hobuste seljast maha ja algasid ülevaatust vasakult tiivalt. Sammudes aeglaselt ridade ees ja silmitsedes neid, peatus kindral kord siin, kord seal, koputades mõnele mehele õlale või kutsudes viipega kedagi tagumistest ridadest välja... Hobuse seljas istuv ohvitser juhtis kindral Gallifet' tähelepanu ühele mehele ja ühele naisele, kes pidavat erilises kuriteos süüdi olema. Naine sööstis rivist välja, langes põlvili, ja väljasirutatud kätega kinnitas ägedal toonil, et ta ei ole süüdi. Kindral ootas pisut aega ja ütles siis kõige tuimema näo ja rahulikuma tooniga: «Madam, ma olen külastanud kõiki Pariisi teatreid, ärge nähke vaeva komöödia mängimisega»... Üle saja inimese valiti sel kombel välja, nimetati rühm sõdureid nende mahalaskmiseks ja ülejäänud kolonn marssis edasi, jättes väljavalitud maha. Mõni minut hiljem algas meie seljataga tulistamine, mis kestis üle veerand tunni. See oli nende, ilma pikema jututa hukkamõistetud õnnetute hukkamine.»

Vt. K. Marx ja F. Engels, Valitud Teosed, I kd., lk. 432—433.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused olid Kommuuni lüüasaamise põhjused?
2. Milles seisavad Kommuuni õppetunnid?
3. Jälgige värvilisel kaardil versailaste, sakslaste ja kommunaaride vägede

---

[1] Jutt on 1839. aasta mais toimunud ülestõusust, mille juhtideks olid tuntud prantsuse revolutsionäärid Blanqui ja Barbès.

asetust aprilli alguses ja 20. maiks 1871. a., samuti versailaste järkjärgulist edasiliikumist linnas «verise mainädala» ajal.

4. Valmistage lühiettekanne teemal «Kommuuni ajalooline tähtsus ja õppetunnid». Kirjandus: V. I. Lenin, Kommuuni õppetunnid, Teosed, 13. kd., lk. 424—427.

Daatumeid meelespidamiseks.

21.—28. mai 1871 — «Verine mainädal». Pariisi Kommuuni lüüasaamine.

§ 4. I INTERNATSIONAAL PARIISI KOMMUUNI PÄEVIL JA PÄRAST SELLE LÜÜASAAMIST.

Internatsionaal Kommuuni päevil.

Proletaarse revolutsiooni esimestest päevadest peale Pariisis astus I Internatsionaal K. Marxi juhtimisel välja kommunaaride ürituse kaitseks. Hoolimata kõigist ühendusepidamise raskustest ümberpiiratud Pariisiga võttis Marx tarvitusele kõik abinõud, et usaldusväärsete inimeste kaudu Kommuuniga sidet pidada. Internatsionaali Peanõukogu alaliseks esindajaks Pariisis Kommuuni ajal oli Serraillier. Peale tema pidas Marx sidet Varlini ja Frankeliga, samuti Jelizaveta Dmitrijevaga ja vene narodniku P. L. Lavroviga. Marx kritiseeris karmilt kommunaaride vigu, andis praktilisi juhendeid revolutsioonilise sõja pidamiseks Versailles' vastu, tegi kommunaaridele etteheiteid selle eest, et nad kohe ei rünnanud Versailles'd. Ta hoiatas neid preislaste ja Bismarcki sõnamurdlikkuse eest. Marx oli Kommuunile nõuandjaks ka sotsiaal-majandusliku poliitika küsimustes.

Hoolitsedes Kommuuni toetamise eest kogu maailmas, kirjutas Marx mitusada kirja Euroopa ja Ameerika paljude maade töölistele ja kutsus üles laiendama solidaarsusliikumist Kommuuniga.

I Internatsionaali mõjul väljendasid Inglismaa, Saksamaa, Itaalia, Ameerika Ühendriikide ja teiste maade töölised ning demokraatlikud organisatsioonid palavates tervitustes Kommuunile oma internatsionaalset solidaarsust tema kangelasliku üritusega. Nad korraldasid kommunaaride abistamist, astusid nende kaitseks välja ja paljastasid laimajaid.

30. mail 1871. a. andis I Internatsionaali Peanõukogu välja Marxi poolt kirjutatud manifesti kodusõja kohta Prantsusmaal. Esitades lühikese ülevaate Pariisi Kommuuni tekkimise ja võitluse ajaloost, näitas Marx kogu maailmale Kommuuni kui esimese töölisvalitsuse ajaloolist tähtsust. Kommuuni kogemuste põhjal tegi Marx ümberlükkamatu järelduse, et proletariaat ei saa võita, omamata poliitilist massiparteid, kindlat organiseeritust ja distsipliini.

Peanõukogu manifest aitas rahvusvahelist proletariaati relvastada klassivõitluse õige taktika ja strateegiaga.

Verisele arveteõiendamisele kommunaaridega ja Internatsio-

naali pooldajatega Prantsusmaal järgnesid ka teistes maades kõigi nende massiline tagakiusamine ja areteerimine, kes jagasid I Internatsionaali vaateid.

Saksamaal areteeriti 1872. a. mais A. Bebel ja W. Liebknecht, kuna nad olid kutsunud üles solidaarsusele prantsuse töölistega. Austrias areteeriti I Internatsionaali Viini sektsiooni liikmed. Kopenhaagenis heideti vanglasse Internatsionaali sektsiooni asutajad ja juhid. Tsaarivalitsus võttis tarvitusele abinõud I Internatsionaali mõju levimise vastu Venemaal. Inglise valitsus tungis julmalt kallale Internatsionaali Iiri sektsioonile. Eriti raevutses Rooma paavst Pius IX, kes kutsus katoliiklasi üles Internatsionaali liikmetega arveid õiendama.

Kuid hoolimata kõigist sepitsustest ja repressioonidest ei läinud reaktsioonil korda õõnestada I Internatsionaali mõju ega tõkestada teed marksismi levimisele.

Pärast Kommuuni lüüasaamist loodi paljudes maades — Hollandis, Taanis, Portugalis, Itaalias — uusi I Internatsionaali sektsioone.

Bakuuninluse purustamine.

Suurt kahju tekitas rahvusvahelisele töölisliikumisele anarhistlik väikekodanlik vool, mille eesotsas seisis Bakunin. Nagu varemgi, eitasid bakuuninlased visalt töölisklassi poliitilise võitluse ja proletariaadi poliitilise partei loomise vajalikkust. Töölisklassi huvid nõudsid tema organisatsioonides raudset distsipliini. I Internatsionaali Londoni konverentsil 1871. a. septembris püüdsid bakuuninlased seda õõnestada. Nad nõudsid kõigile Internatsionaali sektsioonidele autonoomiat ja tahtsid jätta Peanõukogu ilma tema juhtivast osast. Sellega püüdsid nad nõrgestada Internatsionaali seestpoolt, mis vastas täielikult kodanluse huvidele.

Londoni konverents mõistis hukka bakuuninlased, kes edvistasid «pahempoolse» «revolutsioonilise» fraseoloogiaga. Konverents keelas Internatsionaali ridades rühmituste olemasolu, kes loovad oma erilisi programme ja põhikirju. See oli bakuuninlastele hoiatuseks. Ent nad ei hoolinud sellest hoiatusest ja jätkasid oma lõhestustegevust.

Püüdes lõhestada rahvusvahelist töölisliikumist ka pärast Londoni konverentsi, kutsusid bakuuninlased Peanõukogust mööda minnes kokku nende I Internatsionaali sektsioonide kongressi, kes bakuuninlasi toetasid. Nad moodustasid oma anarhistliku föderatsiooni, kes astus välja Marxi ja Peanõukogu vastu.

1872. aastal tuli Haagis kokku Internatsionaali järjekordne kongress. Tuliste läbirääkimiste käigus paljastati kongressi istungitel bakuuninlaste kogu lõhestav õõnestustegevus. Kongress heitis Bakunini ja tema pooldajad Internatsionaalist välja.

Kongress meenutas veel kord kõigi maade proletariaadile Kommuuni õppetunde, eriti kõige tähtsamat neist: vajadust luua igal maal proletariaadi poliitiline partei. Kongress näitas, et poliitilist

võitlust eitades kutsuvad anarhistid töölisi valele teele. Marx ja Engels etendasid peamist osa bakuuninluse kui töölisklassi üritusele kahjuliku poliitilise voolu purustamisel. Marxi ja Engelsi leppimatu võitlus Bakunini vastu päästis I Internatsionaali töölisklassile võõraste inimeste mõju alt (vt. dokument).

Reaktsiooni tugevnemise tagajärjel pärast Pariisi Kommuuni lüüasaamist muutus Internatsionaali tegevuse jätkamine Euroopas võimatuks. Haagi kongress otsustas viia Peanõukogu asukoha üle Ameerika Ühendriikidesse.

I Internatsionaali ajalooline tähtsus. Tema laialisaatmine.

I Internatsionaali ajalooline tähtsus on tohutu suur. Ta rajas sideme üksikute maade töölisliikumise vahel ja võitles väsimatult kõigi proletariaadile võõraste poliitiliste voolude vastu.

Võitlus bakuuninlusega näitas töölistele marksismile vaenulike sektantlike voolude ekslikkust ja suurt kahjulikkust ning valmistas sellega ette pinda marksismi lõplikuks võiduks revolutsioonilises töölisliikumises.

I Internatsionaali ridades sirgusid ning said Marxi ja Engelsi juhtimisel kasvatuse töölisliikumise kogenud tegelaste kaadrid, kes said tulevikus proletariaadi massiparteide organiseerijaiks ja juhtideks, mille loomine algas mitmetes maades.

70-ndate aastate keskpaigaks oli I Internatsionaal oma ajaloolise ülesande täitnud, olles rajanud aluse töölisparteide arenemisele Euroopa ja Ameerika maades. **1876.** aastal võttis I Internatsionaali konverents Philadelphias (Ameerika Ühendriikides) vastu otsuse oma tegevuse lõpetamise kohta.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. BAKUUNINLASTE VÄLJAHEITMISE KOHTA INTERNATSIONAALIST.

(Engelsi kirjast Bebelile 20. juunil 1873. a.)

... Võtke näiteks Internatsionaal. Pärast Kommuuni oli tal määratu suur edu. Surmani hirmunud kodanlased pidasid teda kõikvõimsaks ... Internatsionaali külge kleepus igasugust rämpsu. Tema liikmeks olevad sektandid muutusid ülbeks, nad kuritarvitasid oma kuuluvust Internatsionaali ja lootsid, et neile on lubatud teha kõige suuremaid rumalusi ja alatusi. Meie seda ei kannatanud ... Haagis lõhkeski seebimull ... Selle asemel saime auga lahti mädadest elementidest ...

K. Marx ja F. Engels, Valitud Teosed, II kd., lk. 396—397.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugune oli I Internatsionaali tegevus Pariisi Kommuuni eksisteerimise ajal?
2. Milles seisis bakuuninluse kahjulikkus rahvusvahelisele töölisliikumisele?
3. Missugused olid I Internatsionaali laialisaatmise põhjused?
4. Milles seisab I Internatsionaali ajalooline tähtsus?

Daatumeid meelespidamiseks.

1872 — I Internatsionaali Haagi kongress. Bakuuninlaste väljaheitmine Internatsionaalist.

1876 — I Internatsionaali laialisaatmine.

II PEATÜKK.

SAKSAMAA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 5. SAKSA KEISRIRIIGI MOODUSTAMINE.

Saksamaa ühendamise lõpuleviimine.

1871. a. jaanuaris, Pariisi piiramise päevil, kogunesid kõigi Saksa riikide monarhid Versailles'sse ja kuulutasid Preisi kuninga Wilhelm I Saksa keisriks. Nende riikidega, kes varem kuulusid Põhja-Saksa liitu, ühinesid veel neli Lõuna-Saksa riiki, kellest kõige suurem oli Baieri. Nii viidi Prantsuse-Preisi sõja ajal reaktsioonilise Preisi monarhia juhtimisel lõpule Saksamaa rahvuslik ühendamine. Kuigi ühendatud Saksamaa eesotsas seisid reaktsioonilised jõud, oli *ühtse* riigi loomine progressiivne nähtus.

Poliitiline kord.

Selsamal 1871. aastal võttis Asutav Riigipäev (parlament) vastu ülesaksamaalise konstitutsiooni. Selle konstitutsiooni järgi oli Saksa keisririik Saksa riikide liit. Sellesse liitu kuulus 22 monarhiat ja 3 «vabalinna» (Hamburg, Breemen ja Lüübek). Iga riik säilitas teatava iseseisvuse. Neile jäid alles oma valitsus ja oma kohalik parlament — Maapäev. Uue konstitutsiooni järgi jäid alles ka kohalikud dünastiad, mis pidi tugevdama Saksamaal monarhistlikku vaimu ja traditsioone. Konstitutsiooni järgi olid Saksa keisririigis peamisteks võimuorganiteks: 1) keiser, 2) keisririigi kantsler, 3) Liidunõukogu ja 4) Riigipäev.

Konstitutsioon andis keisrile tohutu suure võimu. Ta käsutas kõiki Saksamaa relvastatud jõude. Keiser määras ametisse ja vabastas keisririigi kantsleri — ainukese ülesaksamaalise ministri, kes kandis vastutust ainult keisri ees. Juhul kui Riigipäev avaldas oma rahulolematust kantsleri poliitikaga, võis see jätta Riigipäeva soovid arvesse võtmata. Riigipäev arutas uusi seaduseelnõusid ja kinnitas riigieelarve. Kuid Riigipäeva poolt vastuvõetud seaduseelnõu jõustus seadusena alles pärast tema kinnitamist Liidunõukogu ja keisri poolt. Liidunõukogu ei valitud, vaid see koos-

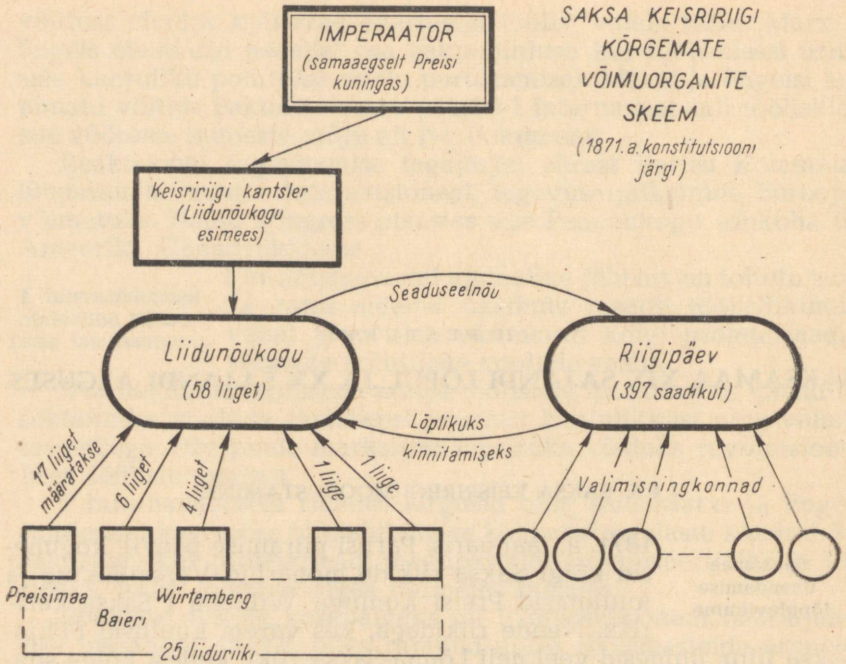

Preisimaa mõjuvõimu Liidunõukogus kindlustas tema esindajate kompaktne grupp, mis koosnes 17 ametnikust. Väikeriikide delegaadid olid solidaarsed Preisimaa positsiooniga Liidunõukogus, lömitades tema sõjalise võimsuse ees. Ka Riigipäevas oli Preisimaale kindlustatud enamus. Talle kuulus 236 saadikumandaati 397-st.

nes ametnikest, kelle määrasid kõigi keisririiki kuuluvate Saksa riikide valitsused ja kes olid nende esindajaiks.

Riigipäev valiti üldise valimisõiguse alusel. Kuid tegelikult oli valimisõigus «üldine» ainult nimeliselt. Valimisõigusest olid jäetud ilma naised, samuti mehed alla 25 aasta ja sõjaväelased.

Seega olid 1871. a. konstitutsiooni iseloomulikeks joonteks ühest küljest keisri poolabsolutistlik võim ja teisest küljest nõrk Riigipäev, kellel oli väga vähe võimalusi valitsusele mõju avaldada.

Saksa keisririik oli poolabsolutistlik riik.

Marx iseloomustas Saksamaa riiklikku korraldust järgmiselt: «... parlamentlike vormidega vooderdatud, feodaalsete lisanditega segatud, ja ühtlasi juba kodanluse mõju all olev, bürokraatlikult kokkuklopsitud, politseiliselt kaitstav sõjaline despotism ...»[1]

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, 2. väljaanne, 19. kd., lk. 28 (vene keeles).

Preisi hegemoonia Saksamaal.

Preisimaa oli Saksa keisririigi riikidest kõige suurem (55% kogu keisririigi territooriumist ja 61% elanikkonnast). Talle kuulus kõige suurem esindus Liidunõukogus, Saksa keisriks sai Preisi kuningas. Preisimaal olid võimul junkrud. Nende hulgast määrati suurem osa kõrgemaid ametnikke, komplekteeriti Saksa armee ja laevastiku ohvitserkond.

Preisimaa oli sõjaline riik, mis oli sündinud lakkamatutes röövsõdades. Juba XVIII sajandil kõneldi, et sõda on Preisimaa rahvuslik tegevusala.

Ületamatu iseloomustuse Preisi korrale andis Marx. «Iga teie samm,» kirjutas Marx sakslaste poole pöördudes, «isegi lihtsalt edasiliikumine, on reglementeeritud kõikvõimsa bürokraatia poolt... Te ei saa elada, surra, abielluda, kirja kirjutada, mõelda, trükkida, kaubandusettevõtet avada, õpetada, õppida, koosolekut kokku kutsuda, vabrikut ehitada, emigreerida ega ükskõik mida teha... ilma võimude loata.»[1] Saksa, eriti preisi militaristide närusus ja kuritegelikkus tugevnes Saksa keisririigi moodustamisega veelgi.

Saksa rahvast oli põlvkondade vältel kasvatatud austuses vägivalla ees, äärmise šovinismi vaimus. Juba koolipingist peale oli sakslasesse sisendatud mõtet, et jõud on kõrgemal õigusest, kõrgemal kõlblusest. Kool, ajakirjandus ja teater olid väsimatult ülistanud kõige saksapärase üleolekut, olid õpetanud, et sakslased olevat «väljavalitud rahvas», kes on kutsutud valitsema maailma üle, ja et kõik ülejäänud rahvad, eeskätt slaavlased, pidavat alluma «kõrgemale» saksa rassile (vt. dokument). Eriti levitati inimvihkajalikku vaimu saksa sõjaväelise kildkonna hulgas. Kindral Moltke õpetas oma kaasmaalasi: «Igavene rahu on unistus, ja kaugeltki mitte imeilus unistus; sõda aga kujutab endast inimkonna elus paratamatut elementi.»

Dünastiasõdade tulemusena loodud Saksa keisririik muutus nagu Preisi kasarmuks. Eesrindlikud vene kirjanikud — Nekrassov, Saltõkov-Štšedrin, Uspenski ja teised — häbimärgistasid saksa kodanluse ja junkrute eemaletõukavaid jooni. Ahne, julma ja jultunud saksa ettevõtja kohta kirjutas Nekrassov:

... kindlalt haarab sakslane
ja imeb lahti laskmata
nii kaua kuni sinule
jääb ainult kott ja kepp.

Töölisklass revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide näol võitles jõudumööda militarismi ja šovinismi vastu, kuid tema jõud ei olnud tol ajal veel kuigi suured.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, 2. väljaanne, 19. kd., lk. 28 (vene keeles).

RASSISMI JA MILITARISMI PROPAGANDA SAKSAMAAL.

(1895. a. šovinistlikust pamfletist «*Suur-Saksamaa ja Kesk-Euroopa 1950. a.*»)

... Germaanlased üksi hakkavad valitsema (Euroopas), ainult nendel on kõik poliitilised õigused, ainult nemad hakkavad teenima laevastikus ja sõjaväes; ainult nendel on õigus omandada maavaldust. Seega tunnevad nad end nagu keskajalgi valitseva rassina ... nad lasevad välismaalastel teha vähemtähtsaid töid oma valitsuse all ...

L. M. Leštšinski, «Saksa imperialistide sõja-ideoloogia pankrot», Moskva, 1951, lk. 114 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millal ja millistel asjaoludel viidi lõpule Saksamaa ühendamine?
2. Missugused Saksa keisririigi poliitilise korra jooned annavad aluse iseloomustada teda kui poolabsolutistlikku monarhiat?

Daatumeid meelespidamiseks.

1871 — Saksa keisririigi väljakuulutamine.

§ 6. SAKSAMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE.

Saksamaa kiire tööstusliku arenemise põhjused.

XIX sajandi keskpaigas oli Saksamaa peamiselt agraarmaa, mille elanikkonna suurem osa elas külades ja väikestes linnades. Enamik neist linnakestest nägi välja peaaegu niisamuti nagu keskajal: kitsad kõverad tänavad, ääristatud vanaaegsete kõrge kivikatusega majadega. Linna kohal kõrgus kirikutorn, linna ümber oli tihti säilinud keskaegne müür vahitornidega. Müüri taga algasid tavaliselt kohe põllud ja heinamaad. Elu kulges niisugustes linnades pikkamööda ja rahulikult nagu külas. Saksamaal oli ainult kuus-seitse suurt linna.

XIX sajandi lõpuks kõik muutus. Terved piirkonnad, kus varem laiusid heinamaad ja põllud, ehitati täis vabrikuid, tehaseid ja töölisasulaid, maad läbisid raudteed, kerkisid suured linnad elava tänavaliikluse ja mitmekorruseliste majadega.

Eriti kiirenes Saksamaa majandusliku arenemise tempo pärast tema ühendamist. Kui 1870. aastal jäi Saksamaa peamiste tööstusharude toodangu hulga poolest Inglismaast kaugele maha, siis XIX sajandi lõpuks jõudis Saksa tööstus terasetootmises Inglismaale järele ja jäi maha ainult Ameerika Ühendriikidest.

Kapitalistliku suurtööstuse selline kiire arenemine oli tingitud reast põhjustest: ühtse siseturu tekkimine, rikkalike rauamaagiladamete enda kätte saamine anastatud Lotringis, prantsuse rahva

Esimene elektriraudtee Saksamaal 1879. aastal korraldatud näitusel.

röövimine 5 miljardi frangi suuruse kontributsiooniga, töölisklassi ekspluateerimise tugevnemine, kõigi uusimate teaduse ja tehnika saavutuste oskuslik ärakasutamine.

Suurima tähtsuse omandas Saksamaal rasketööstus, eriti metallitöötlemine ja masinaehitus. Nende tööstusharude, samuti elektrotehnika alal oli Saksamaa ees kõigist Euroopa maadest. Keemiatööstuses kuulus talle esikoht maailmas. 1883. aastal tootsid Saksa keemiatehased üle kahe kolmandiku maailma aniliinvärvide toodangust. Saksa värve kasutas peaaegu kõigi maailma maade tekstiilitööstus.

Tootmise kontsentratsioon ja esimeste kapitalistlike monopolide tekkimine.

Kapitalistliku tööstuse kasvuga kaasnes Saksamaal nagu igal pool mujalgi tootmise üha suurem koondumine (kontsentreerumine) kõige võimsamatesse ja suurematesse ettevõtetesse. 70—80-ndail aastail jõudis tootmise kontsentratsioon konkurentsivõitluse tagajärjel Saksa tööstuse mõnedes harudes, eriti rasketööstuses, nii kaugele, et ettevõtete arv vähenes mõnekümnele. Hiiglaettevõtte näiteks võib tuua Kruppi tehased — Saksa sõjaväe peamise varustaja relvastusega. 1845. aastal töötas Kruppi juures kõigest 122 inimest, 1871. aastal üle 16 000 ja XIX sajandi lõpul töötas tema tehastes Essenis juba 45 000 töölist. Ettevõtete arvu vähenemine (kusjuures nende suurus kasvas) võimaldas nende omanikel omavahel kokku leppida, et ühiselt dikteerida turuhindu.

Kokkulepped suurkapitalistide vahel olid mitut laadi. Esimese sammuna ühinemisel praktiseeriti mitme suurettevõtte vahelist kokkulepet ühtsete kaubahindade kehtestamiseks. Seejärel saavutati kokkulepe iga leppeosalise toodangu ülemmäära suhtes, mis

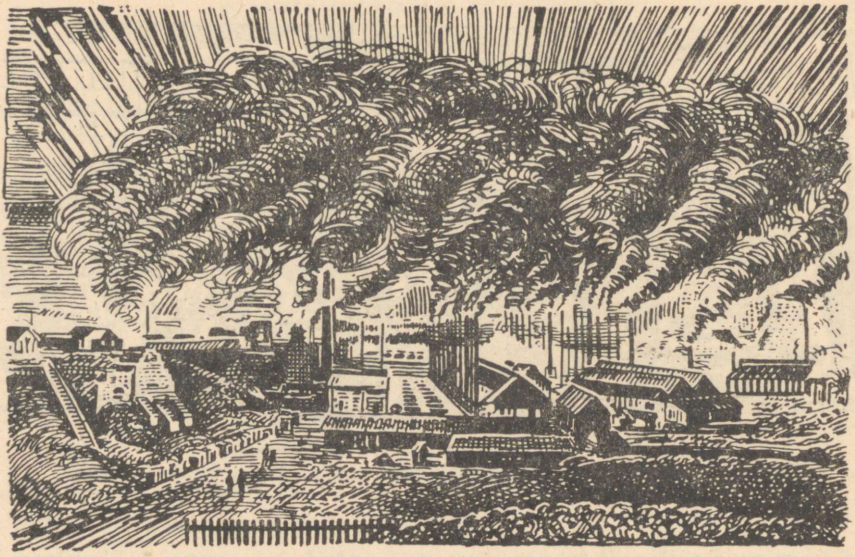

Metallurgiatehas Saarbrückeni lähedal. *1872. a. gravüür.*

oli äärmiselt tähtis kõrgete müügihindade säilitamiseks. Kapitalistid leppisid omavahel kokku ka toodangu turustamispiirkondade jaotamise suhtes. Seda tüüpi koondisi nimetatakse *kartellideks.* Järgmine koondise vorm on *sündikaadid.* Sündikaadist osavõtjad loovad peale kokkuleppe hindade, toodangu suuruse ja turgude suhtes ka ühise aparaadi kaupade turustamiseks ja tooraine ostmiseks. Kui aga ettevõtted sulasid kokku, kaotasid oma iseseisvuse, siis moodustus *trust.* Kapitalistlike koondiste tekkimine pole iseloomulik mitte ainult Saksamaale. See protsess toimus mõningate kohalike iseärasustega XIX sajandi 70—80-ndaist aastaist alates ka teistes kapitalistlikes maades. Kuid välja arvatud Ameerika Ühendriigid, ei arenenud monopolid kuskil nii kiiresti kui Saksamaal.

Selleks et saada suurimat kasumit, püüavad kartellid, sündikaadid ja trustid vabaneda konkurentidest, peavad ägedat võitlust nende ettevõtete vastu, kes ei kuulu koondisse, ja püüavad saavutada oma tootmisharus monopoli[1]. *Kapitalistlik monopol on kapitalistlik ettevõte või ettevõtete koondis, kelle kätte on koondunud rõhuva osa ühtede või teiste kaupade tootmine või turustamine.*

Saksamaal tekkisid esimesed kartellid ja sündikaadid juba 70—80-ndail aastail.

---

[1] Kreeka k. *monos* — ainus ja *pōleō* — müün.

Monopolistliku kapitalismi kasv Saksamaal.

XIX ja XX sajandi vahetusel võtab Saksa kapitalism järk-järgult monopolistliku iseloomu. Luuakse suuri kapitalistlikke koondisi, näiteks Reini-Vestfaali kivisöesündikaat, mis tekkis XIX sajandi 90-ndail aastail. Vahetult enne Esimest maailmasõda kuulus sündikaadile ligi 100 kaevandust. Ta kontrollis 50% kogu Saksamaa kivisöetoodangust, dikteeris söehindu, jaotas kogu tootmist üksikute ettevõtete vahel ja teostas turustamist oma müügibüroo kaudu. Sõjatööstuses oli valitsev Kruppi firma, elektrotehnikas kaks hiiglaettevõtet — Üldine Elektrikompanii (AEG) ja Siemens-Schuckert. Monopolid arenesid ka teistes tööstusharudes. 1905. aastal oli Saksamaal 385 kartelli, kuhu kuulus 12 000 suurettevõtet.

Kontsentratsioon esines ka panganduses. Suured pangad neelasid väiksemaid. Pangad hakkavad finantseerima kiiresti kasvavat tööstust. Sõja eelõhtul koondasid üheksa suurt Berliini panka enda kätte peaaegu poole kõigist hoiustest.

Monopolide arenemine ja nende valitsuse kehtestumine tähendasid kapitalismi üleminekut tema kõrgeimasse faasi — imperialismi.

Imperialism on kapitalism, mis on saavutanud oma arenemise kõrgeima ja viimse staadiumi, mida iseloomustab eelkõige monopolide valitsuse kehtestumine. Kapitalism omandab monopolistliku iseloomu.

Põllumajandus.

Ida-Saksamaal, Elbe jõest ida pool, kuulus ligi pool maast mõisnikele-junkruile. Tihtipeale omasid nad mitme tuhande hektari suurusi mõisaid, mõnikord isegi üle 10 000 hektari maad. Kuid suuremale osale junkrute majandeist kuulus mõnisada hektarit. Mõisnike majandeis kasutati täiustatud masinaid, kunstväetisi ja õiget külvikorda. Ent samal ajal säilis nendes mõisates palju feodalismi jäänuseid.

Sulased said tavaliselt väikese maatüki koos osmikuga, mille eest nad olid kohustatud kogu oma perega mõisniku heaks töötama. Raske oli «mõisapere» — teenijatüdrukute ja ilma maata sulaste olukord, kes elasid mõisa juures (kutsarid, tallimehed, karjamehed jne.). Isandad sundisid neid töötama hommikust õhtuni, kaasa arvatud ka pühapäevad ja pühad. Mõisnikul oli isegi õigus anda neile ihunuhtlust. Junkrute mõisate kõrval olid olemas ka kulakute — suurtalunike majandid, kes samuti ekspluateerisid sulaseid.

Elbest lääne pool oli mõisnikke vähem. Siin olid ülekaalus väike- ja keskmised majandid, kuid majanduslikult valitsesid suurtalunikud.

1888. aastal oli Saksamaal 3 miljonit kääbustalundit, millele kuulusid pisikesed maatükid suurusega alla kahe hektari ja mis moodustasid peaaegu $^3/_5$ kõigist majandeist. Neile väikeomanikele kuulus kõigest $^1/_{20}$ kogu haritavast maast.

Väiketalupojad ei suutnud neil tillukestel maatükkidel end elatada ja paljudes piirkondades tegelesid nad ammust ajast mitmesuguse käsitööga. Kuid suurtööstuse kasvamisega hakkas kodutööndus üha vähem tulu andma, sest käsitöölised ei kannatanud välja vabrikutoodete konkurentsi. Vaesunud talupojad müüsid oma maa ära ja läksid linnadesse või asusid sulastena tööle mõisnike ja kulakute juures.

Politsei- ja administratiivvõim külas oli junkrute käes; see andis vabad käed mõisnike omavolile. Riigipäeva valimiste ajal terroriseerisid mõisnikud tavalist valijat. Sulased tihtipeale lihtsalt aeti karjas valimiskastide juurde, kus nad andsid oma hääle maaomaniku usaldusmehe valve all.

Saksa junkurlik-kodanlik imperialism.

Saksa imperialismi iseärasuseks oli tema junkurlik-kodanlik iseloom. Rikastus ja tugevnes kodanlus, kuid oma positsioonid säilitasid ka junkrud. Laienesid suurmaaomanike majanduslikud sidemed monopolidega. Paljud junkrud ja keiser Wilhelm II ise olid suurte monopolide aktsiate omanikud.

Ühised majanduslikud huvid, samuti ühine võitlus töölis- ja sotsialistliku liikumise vastu ühendasid junkruid ja kodanlust junkurlik-kodanlikku blokki, kes kasutas riigivõimuaparaati nii võitluseks proletariaadi vastu kui ka konkurentide vastu rahvusvahelistel turgudel. Mõlemad blokist osavõtjad olid huvitatud armee suurendamisest ning mereväebaaside ja sõjalaevastiku ehitamisest. Nii junkrud kui ka kodanlus toetasid aktiivselt valitsuse koloniaalpoliitikat.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

TOOTMISE JA KAPITALI KÕRGE KONTSENTRATSIOON SAKSAMAAL.

(Saksa kodanliku majandusteadlase Heymanni andmeil)

«On jäänud ühelt poolt suured kivisöekompaniid miljonitesse tonnidesse ulatuva söetoodanguga, kindlalt organiseeritud oma kivisöesündikaati, ja nendega tihedalt seotud suured terasevalutehased ühes oma terasesündikaadiga. Need hiiglaettevõtted 400 000-tonnise (tonn = 60 puuda) aastase terasetoodanguga, hiiglasuure maagi- ja kivisöetoodanguga, valmisesemete tootmisega terasest, 10 000 töölisega, kes elavad tehaste asulate kasarmuis, mõnikord oma eraraudteede ja -sadamatega, on Saksa rauatööstuse tüüpilisteks esindajateks. Ja kontsentreerumine areneb üha kaugemale ja kaugemale. Üksikettevõtted muutuvad üha suuremaks, ikka suurem arv ühe ja sellesama või eri tööstusharude ettevõtteid koondub hiiglaettevõteteks, kellele pool tosinat Berliini suurpanku on nii toeks kui ka juhtideks.»

Vt. V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 186.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas tekivad kapitalistide monopolistlikud koondised?
2. Koostada õpiku teksti põhjal tabel:

Monopoli vorm	Kokkulepe			Ühise kaubandus-aparaadi loomine	Ühise tootmis-aparaadi loomine
	hinna suhtes	tootmise ulatuse suhtes	turgude suhtes		
Kartell					
Sündikaat					
Trust					

Tabeli täitmisel panna vastavasse lahtrisse märk, mis näitab antud monopolistliku koondise vormile iseloomulike tunnuste olemasolu.

3. Missugused uued nähtused Saksamaa majanduses annavad aluse järeldada, et Saksa kapitalism oli jõudnud imperialismistaadiumi?

4. Leidke fakte, mis näitavad feodalismi igandite olemasolu Saksa keisririigi majanduses ja poliitilises korras.

§ 7. SAKSA KEISRIRIIGI SISE- JA VÄLISPOLIITIKA XIX SAJANDI LÕPUL.

Bismarck võimul.

Kohe pärast Saksa keisririigi moodustamist nimetas Preisi kuningas Wilhelm I, olles saanud Saksa keisriks, Bismarcki keisririigi kantsleriks. Bismarck jäi sellele kohale kuni 1890. aastani. 28 aastat (alates 1862. aastast) valitses ta peaaegu piiramatult Preisimaad ja 20 aastat kogu keisririiki.

Bismarck oli junkrute ja suurkapitali huvide esindaja. Ta oli võimukas, tugeva tahtejõuga ning kaine, kuid ühtlasi kavala mõistusega kogenud ja osav poliitik. Päritolult preisi junkur, oli Bismarck oma poliitilistelt veendumustelt monarhist ja töölisklassi õelaim vaenlane. Bismarck mõistis, et junkrud ei või ignoreerida kiiresti areneva suurkapitali huve. Kodanlus oli selleks ajaks juba küllaldaselt kasvanud ja tugevnenud ning teda tuli arvestada. Oma sise- ja välispoliitikas püüdis Bismarck hoida tihedat liitu junkurluse ja suurkapitali vahel.

«Erakorraline seadus» sotsialistide vastu.

Tööstuse kiire arenemisega kaasnes töölisklassi kasvamine ja sotsialistliku liikumise tugevnemine. 1875. aastal toimus eisenahhlaste ühinemine lassallastega ühtseks parteiks, kes võttis endale nimeks Saksamaa Sotsialistlik Töölispartei (harilikult kutsutakse teda Sotsiaaldemokraatlikuks Parteiks). Partei tugevnemine hirmutas valitsevaid ringkondi. Eriti suurt hirmu sisendas neisse sotsialistide edu Riigipäeva valimistel 1877. aastal. Sotsiaaldemo-

kraatide poolt hääletas 498 000 valijat ja nad said Riigipäevas 12 kohta.

1878. aastal viis valitsus Riigipäevas läbi seaduse sotsialistide vastu, mida hakati nimetama «erakorraliseks seaduseks». Niimoodi kutsuti teda seepärast, et ta asetas sotsialistid erakorralistesse tingimustesse, faktiliselt keelas partei tegevuse. Suleti ka need ametiühingud ja isegi töölisspordiühingud, kes olid sotsialistide ideelise mõju all.

Seadus keelas ära sotsialistlike ajalehtede ja ajakirjade väljaandmise. Sotsialistlik kirjandus konfiskeeriti. Algasid parteitöötajate massilised areteerimised ja väljasaatmised ilma kohtuta, administratiivkorras.

Saksamaa agressiivne välispoliitika 70—80-ndail aastail.

70—80-ndail aastail üritas Saksa valitsus kahel korral alustada uut sõda Prantsusmaa vastu, et muuta ta Saksamaa vasalliks. Ent Venemaa segas end vahele. Ta ei soovinud ja kartis Saksamaa edasist tugevnemist. Vene valitsus andis Saksa valitsusele mõista, et Venemaa ei luba Prantsusmaa uut purustamist. Saksamaa andis järele, kuid oma plaanidest ta ei loobunud.

Kolmikliidu moodustamine.

Valmistudes sõjaks, hakkas Saksamaa otsima endale liitlasi. 1879. aastal sõlmis ta liidu Austria-Ungariga, kes võistles Venemaaga Balkani poolsaarel. **1882.** aastal täiendati Austria-Saksa liitu: tema mõlemad osalised — Saksamaa ja Austria-Ungari sõlmisid liidu Itaaliaga, kellel selleks ajaks olid teravnenud vastuolud Prantsusmaaga. Suhete teravnemine nende vahel oli tingitud peamiselt sellest, et Prantsusmaa oli hõivanud 1881. aastal Tuneesia, millele pretendeeris ka Itaalia.

Saksamaa, Austria-Ungari ja Itaalia sõjaline liit sai nimeks Kolmikliit. Niiviisi asus Saksamaa Venemaa ja Prantsusmaa vastu suunatud koalitsiooni etteotsa. Bismarck nägi Venemaas takistust oma poliitiliste plaanide teostamisel. Ta püüdis Venemaale igati kahju tekitada, kuid tegi seda võõraste kätega, püüdes ässitada Venemaa kallale Inglismaad ja Türgit. Tema ise, tundes oma seljataga liitu Austria-Ungariga, nägi küllalt palju vaeva, et mitte lasta asjal areneda Vene-Saksa sõjani.

Hirm Venemaa ees oli peamiseks põhjuseks, mis sundis Bismarcki hoiduma uuest kallaletungist Prantsusmaale XIX sajandi 70—80-ndail aastail (vt. dokument 1). Bismarck mõistis, milliseid raskusi toob talle võitlus kahel rindel — ühekorraga Prantsusmaa ja Venemaa vastu. Ta meenutas, et isegi sellised kuulsad väejuhid, nagu Karl XII ja Napoleon, olid Venemaal lüüa saanud. Bismarck mõistis ka seda, et tsarism takistab Venemaa arenemist, ja püüdis seepärast alati, kui selleks oli juhust, toetada kõige reaktsioonilisemaid elemente Venemaal.

Koloniaalvallutuste algus.

Samaaegselt ettevalmistustega sõjaks Euroopas alustas Saksamaa kolooniate vallutamist, mida nõudis Saksa suurkapital. Seejuures õiendasid saksa kolonisaatorid metsikult arveid rahuliku elanikkonnaga, kohkumata tagasi massiliste tapmiste, röövimise ja reetlikkuse ees.

1882. aastal heitis Breemeni kaupmehe Lüderitzi agent ankru Angra Pequena lahes Aafrika edelarannikul. 200 vananenud vintpüssi ja 2000 marga eest «ostis» ta kohaliku hotentoti hõimu käest 350 km^2 suuruse territooriumi. Hiljem kuulutas Saksa valitsus selle oma protektoraadiks. Aafrikasse saadeti ametnikke ja sõdureid, kuid kolonisaatorite püüded uusi maid haarata kutsusid esile pärismaalaste vastupanu. Siis võtsid kolonisaatorid tarvitusele relvad. Saksa väed tungisid hotentottide küladele sõnamurdlikult kallale ja korraldasid seal metsikuid tapatalguid. Veriste arveteõienduste tulemusel laiendasid sakslased oma valdusi Edela-Aafrikas (vt. dokument 2). Samasugusel teel «omandati» ka teisi territooriume. **80-ndail aastail** hõivas Saksamaa esimesed asumaad Aafrikas — Saksa Edela-Aafrika, Saksa Ida-Aafrika, Togo ja Kameruuni.

Samal ajal tungisid saksa kolonisaatorid Vaikse ookeani basseini, haarates enda kätte Uus-Ginea saare kirdeosa koos lähedal asuvate saartega. Kuid omandatud kolooniad tundusid saksa kapitalistidele täiesti ebapiisavaina.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. BISMARCK SÕJA OHTLIKKUSEST VENEMAA VASTU.

(Katkend O. Bismarcki kirjast)

Selle üle (kallaletungi üle Venemaale) oleks võinud vaielda sel juhul, kui niisuguse sõja tulemuseks oleks tõepoolest Venemaa purustamine. Kuid niisugune resultaat on isegi pärast kõige hiilgavamaid võite väljaspool igasugust tõenäosust. Isegi kõige soodsam sõja tulemus ei too endaga kunagi kaasa Venemaa peamise jõu lagunemist, mis peitub miljonites pärisvenelastes... Need viimased, isegi kui neid lahutada rahvusvaheliste traktaatidega, ühinevad üksteisega uuesti niisama kiiresti nagu katkilõigatud elavhõbedatükikese osakesed. See on vene rahvuse purustamatu riik...

«Euroopa valitsuste suur poliitika», IV kd., Berliin, 1922, lk. 302—303 (saksa keeles).

2. SAKSA KOLONISAATORITE METSIKUSED.

Katkend Saksa vägede juhataja kindral von Trothi proklamatsioonist 1905. a.

...Hereero [1] rahvas peab oma maa maha jätma. Kui ta seda ei tee, siis sunnin teda jõuga. Iga hereero, relvaga või relvata, kariloomadega või kariloomadeta, lastakse maha. Ma ei hakka naisi ja lapsi vangi võtma, ma ajan

[1] Hõim Edela-Aafrikas, Saksa vägede poolt peaaegu täielikult hävitatud.

nad tagasi, nende oma rahva juurde, või käsin nende pihta tulistada. Need on minu sõnad hereero rahvale.

«Saksa Riigipäeva istungite stenograafilised protokollid», V kd., Berliin, 1906, lk. 4095 (saksa keeles).

Hereerode ülestõusu mahasurumisest osavõtja tunnistus.

22. augustil kell 5 hommikul saime mässajad kätte Tšivata juures, just sel hetkel, kui nad hakkasid jõge ületama. Seal oli pikk kitsas sild, millest nad pidid üle minema, nii et me võisime neid täiesti rahulikult tulistada. Sel kombel me tapsime 76 inimest, võtmata arvesse neid, kes kukkusid haavatuna jõkke. Paljud tahtsid üle jõe ujuda, kuid neile tungisid kallale krokodillid, keda neis paikades on suurel arvul. Keset jõge asus liivamadalik, kus paljud jälitatavaist püüdsid puhata. Kuid ka seal tabasid neid meie kuulid. Oli see alles vaatepilt! Mina seisin jõe ääres mahalangenud puu taga ja lasksin välja 120 kuuli. Kõik meie poolt võetud vangid poodi üles.

Sealsamas, III kd., lk. 1986—1987.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused huvid ja eesmärgid lähendasid preisi junkruid saksa kodanlusele?
2. Millistel põhjustel kehtestati «erakorraline seadus» sotsialistide vastu?
3. Määrake kindlaks Saksamaa välispoliitika iseloomulikud jooned XIX sajandi 70—80-ndail aastail.
4. Miks kartis Bismarck sõda Saksamaa ja Venemaa vahel?
5. Hakake koostama sünkroonilist tabelit **«Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».**

Aastad	Sõjalis-poliitilised liidud. Esimesed imperialistlikud sõjad	Aafrika jaotamine	Aasia jaotamine	Vallutused Vaikse ja Atlandi ookeani basseinis
70—80-ndad aastad .				
90-ndad aastad . .				
~~900-ndad aastad~~ . . XX s. algus				

Daatumeid meelespidamiseks.

1878—1890 — «Erakorralise seaduse» kehtimine sotsialistide vastu.
1882 — Kolmikliidu moodustamine.
XIX saj. 80-ndad aastad — Saksa keisririigi esimesed koloniaalvallutused.

§ 8. SAKSA IMPERIALISTIDE ETTEVALMISTUSED SÕJAKS MAAILMA ÜMBERJAOTAMISE EEST.

Koloniaalvallutused 90-ndail aastail. Sõjalaevastiku loomine.

Kiiresti arenev Saksa tööstus põrkas välisturgudel kokku inglise, prantsuse ja teiste konkurentidega. Proletariaadi ja laostunud väikekodanluse madal ostujõud oma maal, püüe rahuldada odava tooraine vabrikute ja tehaste kasvanud nõudmisi tõukasid saksa kodanlust uute turgude ja tooraineallikate otsimi-

sele. Lõpuks oli Saksamaal endal kogunenud küllalt suuri kapitale, mille valdajad püüdsid kõrge kasumi tagaajamisel mahutada neid välislaenudesse, raudteede ehitamisse, kaevanduste rajamisse asumaades jne.

Noor ja tugev kiskja — Saksa imperialism — pidas end asumaade jaotamisel tüssatuks. Ta tuli — Lenini sõnade järgi — kapitalistlikkude maiusroogade laua äärde, kui kohad olid juba vanade kapitalistlike maade poolt ära võetud.

Saksa imperialism püüdis tegemata jäänut tasa teha. Möödunud sajandi 90-ndail aastail hakati suurkapitalistide ja junkrute hulgas hauduma Saksamaa maailmavalitsemise plaane. Šovinistlikud organisatsioonid sisendasid sakslastele visalt ogaraid ideid «saksa rassi» üleolekust, tema «õigusest» valitseda maailma.

Tugevnes ka Saksa imperialismi agressiivsus. Oma välispoliitikas seadis Saksamaa oma peaeesmärgiks laialdase koloniaalimpeeriumi loomise.

«On möödas need ajad,» ütles Riigipäeval Saksa välisasjade riigisekretär vürst von Bülow, kes sai hiljem keisririigi kantsleriks, «millal teised rahvad jaotasid omavahel maid ja meresid, meie, sakslased, aga leppisime vaid sinise taevaga... Me nõuame ka endale kohta päikese all.»

Sõnadele järgnesid ka teod. 90-ndate aastate lõpul asusid sakslased vägivaldselt Hiinale kuuluvale Shandongi poolsaarele, muutes Jiaozhou lahe rentimise sildi all sõjalaevastiku baasiks. Samal ajal omandas Saksamaa Vaikses ookeanis Karoliini ja Mariaani saared. Veel varem olid sakslased hõivanud Marshalli saared.

1900. aastal võtsid saksa imperialistid koos teiste maade imperialistidega osa arveteõiendamisest rahvusliku vabadusliikumisega Hiinas. Saksa kindrali Waldersee juhatusel tegutses imperialistlike suurriikide vägede ühendatud karistussalk. Karistajad saatsid korda koletuid metsikusi peaaegu relvitute hiinlaste kallal, tapsid naisi ja lapsi. Saates vägesid Hiinasse, soovitas keiser Wilhelm II küüniliselt mitte «halastada» ja mitte võtta vange, «selleks et tulevikus, isegi tuhande aasta pärast mitte ükski hiinlane ei julgeks sakslasele kõõrdi vaadata».

Aafrikas meelitas saksa kapitaliste Maroko. Seda omades oli võimalik luua tugipunkte läänepoolse väljapääsu ääres Vahemerest vastukaaluks Inglise baasile Gibraltaris. Pealegi oli Maroko rikas rauamaagi poolest.

Seoses uute asumaade haaramisega ja maailmakaubanduse arenemisega asus Saksamaa võimsa sõjalaevastiku loomisele. «Meie tulevik on merel!» kuulutas keiser Wilhelm II hooplevalt.

1895. aastal avati Kieli kanal, mis ühendab Põhjamerd Balti merega. 1898. aastal võttis Riigipäev vastu suure programmi sõjalaevade ehitamiseks. Kahe aasta pärast seda programmi kahekordistati. Saksamaa püüdis saada suureks mereriigiks (vt. dokument).

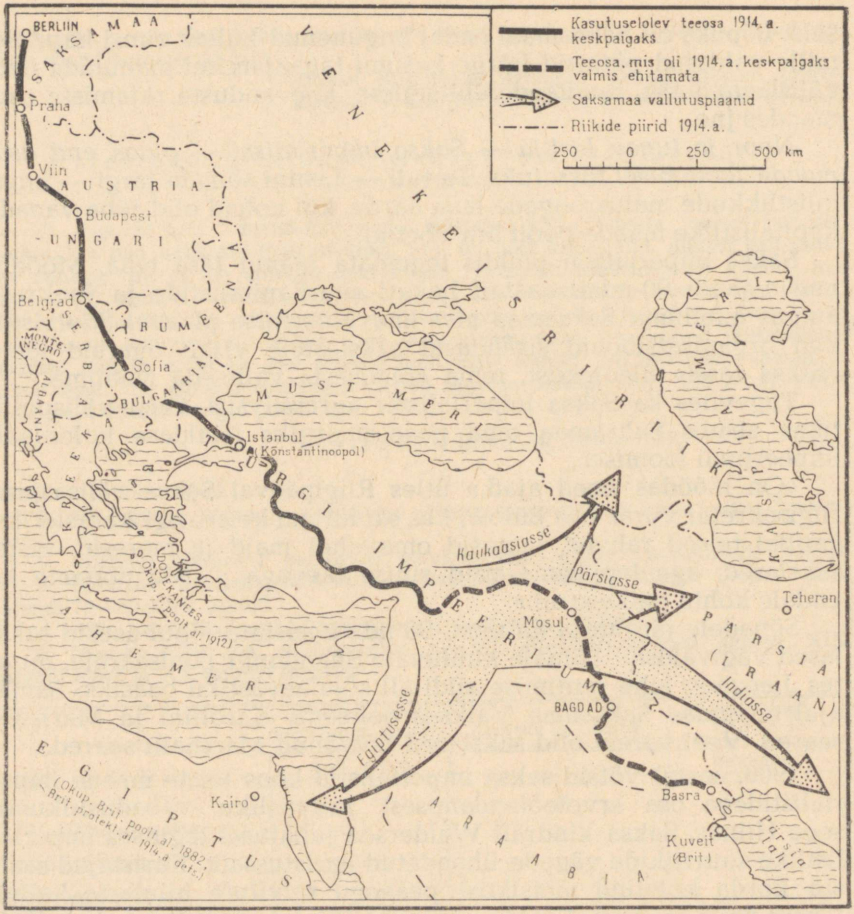

Bagdadi raudtee skeem.
Saksamaa lootis kasutada Bagdadi raudteed löögi andmiseks Briti impeeriumi maismaapiiridele — Saksa korpused võisid ilmuda Indiasse ja Egiptusse viivatele ühendusteedele.

«Tung itta».

Pidades end «ilmajäetuks» Aafrikas, otsustasid saksa imperialistid «kaotatu» tasa teha Lähis-Idas. Siia meelitas neid kasumiiha. Nad töötasid välja plaane Väike-Aasia loodusrikkuste anastamiseks. «Saksamaa tulevik on Idas: Väike-Aasias, Süürias, Mesopotaamias ja Palestiinas. Niinive läheduses ... asub üks maailma rikkamaid naftaallikaid» — niisuguse vaimustusega kirjeldas Türgi provintside röövimise perspektiive üks Saksa imperialismi propagandiste. «Tauruse mägede põues

peituvad kolossaalsed metalliliademed,» jätkas ta. «Babüloonia madalik võib saada maailma suurimaks varustajaks vilja ja puuvillaga. Mesopotaamias on olemas karjamaad miljonitele lammastele. Siit saame suure osa meile vajalikust toorainest, seejuures koondatuna ühte kohta!»

Saksamaa taotlusi tungida Idamaadesse, Türgisse, slaavi rahvaste — bulgaarlaste, serblaste jne. maadesse, «eluruumi» vallutamise plaane Ukrainas väljendasid saksa imperialistid loosungiga «Tung itta» («*Drang nach Osten*»).

Juba 1898. aastal käis Wilhelm II niinimetatud «issanda haua» kummardamise ettekäändel Palestiinas. Ent kroonitud palverändur esines seal saksa imperialistide kaubareisijana. Keiser kohtus Türgi sultaniga ja sõlmis kokkuleppe selle kohta, et Saksa pangad saavad kontsessiooni raudteemagistraali ehitamiseks Bosporusest läbi Väike-Aasia Bagdadi ja sealt edasi Pärsia lahe äärde Kuveidi sadamani. See raudtee sai hiljem Bagdadi raudtee nimetuse.

Bagdadi raudteel oleks pärast tema valmisehitamist olnud tohutu suur majanduslik ja strateegiline tähtsus. Tema ehitamine oli saksa töösturitele väga tulus, sest nad said suuri tellimusi rööbastele, veduritele ja vagunitele. Ta tõotas anda kasu ka Saksa pankadele, kes mahutasid ehitusse oma kapitale. Bagdadi raudtee pidi aitama kaasa edasiste vallutuste ettevalmistamisele Idas, mida saksa imperialistid juba plaanitsesid.

Saksa imperialistide vallutusplaanid viisid neid teravaisse konfliktidesse teiste kapitalistlike suurriikidega — Inglismaa, Prantsusmaa ja Venemaaga. Saksa imperialism valmistus sõjaks maailma ümberjaotamise eest oma huvides. Just tema asus kõige agressiivsemal positsioonil.

Viimastel aastatel enne maailmasõda tugevdas Saksamaa võidurelvastumist. Ta suurendas tunduvalt oma sõjaväe arvulist koosseisu. Riigipäev kinnitas üha uusi assigneeringuid liinilaevade ehitamiseks ja allveelaevastiku loomiseks.

Kolossaalsed sõjalised kulutused tõid endaga kaasa maksude suurenemise ja Saksamaa töörahvahulkade olukorra halvenemise.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

SAKSAMAA MUUTUMINE MERERIIGIKS.

(Saksa mereministri admiral Tirpitzi kõnest Riigipäeval 1897. a.)

Saksamaa huvid merel kasvasid täiesti ootamatul kombel seoses impeeriumi rajamisega. Nende säilitamine muutus Saksamaa jaoks eluküsimuseks. Ja kui neid Saksamaa huvisid tõkestada või tõsiselt kahjustada, siis läheb meie maa vastu algul majanduslikule ja seejärel ka poliitilisele langusele. Ükskõik mis te ka

võtaksite: poliitilised ja majanduslikud küsimused või Saksa alamate ja kaubanduslike huvide kaitsmine välismaal — kõik see leiab toetust ainult Saksa laevastikus . . .

Schultes, «Euroopa ajalooline kalender» 1897. a., München, 1898, lk. 159 (saksa keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Selgitage Saksa imperialismi erilise agressiivsuse põhjuseid.
2. Missugused saksa imperialistide sammud teravdasid vastuolusid Inglismaa ja Saksamaa vahel?
3. Jätkake sünkroonilise tabeli «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» täitmist.
4. Vaadelge Bagdadi raudtee skeemi ja püüdke selgitada ning esitada selle majanduslik, poliitiline ja strateegiline tähtsus.

§ 9. TÖÖLISLIIKUMINE XIX SAJANDI LÕPUL

Töölisliikumise kasv ja Sotsiaaldemokraatliku Partei tugevnemine.

Saksamaa Sotsialistlikul Parteil tuli 12 aasta jooksul töötada põranda all, «erakorralise seaduse» ja valitsuse repressioonide rasketes tingimustes.

Pärast lühiajalist peataolekut, mida põhjustas «erakorraline seadus», läks K. Marxi ja F. Engelsi abiga korda luua illegaalne töölispartei. Välismaal korraldati üldparteilise ajalehe «Sozialdemokrat» väljaandmine. Ajalehte toimetati salaja Saksamaale ja teda levitati tööliste hulgas tagakiusamistest hoolimata (vt. dokument 1). Ka Saksamaal trükiti põrandaaluseid revolutsioonilisi lendlehti, mis kutsusid üles võitlusele Bismarcki reaktsioonilise režiimi vastu. Tööliste võitlus tugevnes aasta-aastalt. Iga vanglas surnud seltsimehe matused või väljasaadetavate ärasaatmine kujunesid valitsusvastaseks demonstratsiooniks.

Saksa töölisklassi ja Sotsialistliku Partei silmapaistvaiks juhtideks olid August Bebel ja Wilhelm Liebknecht. Enamasti järgisid nad Marxi ja Engelsi nõuandeid. Suurt edu saavutas sotsiaaldemokraatia Riigipäeva valimistel 1884. aastal, saades 24 saadikukohta. 1889. aastal heisati Berliini tööliskvartalites repressioonidest hoolimata punased lipud. Keegi sai hakkama isegi sellega, et püstitas punase lipu Politseipresiidiumi (Berliini politsei peavalitsuse) katusele. Eriti hirmutas kodanlust ja valitsust 100 000 Ruhri mäetöölise streik 1889. aastal.

Erfurdi programm. Selle vigade kriitika F. Engelsi poolt.

Ägedas võitluses saavutas saksa töölisklass 1890. aastal sotsialistidevastase «erakorralise seaduse» kaotamise. Partei tuli põranda alt välja. Selleks ajaks oli marksism töölisliikumises laialdaselt levinud ja partei kasvas väga kiiresti. **1891.** aastal võeti partei korralisel kongressil Erfurdis vastu uus programm.

Programmis oli vastavalt Marxi õpetusele öeldud, et Sotsiaaldemokraatlik Partei seab oma lõppeesmärgiks sotsialismi ülesehi-

August Bebel.

Wilhelm Liebknecht.

tamise; olid esitatud ka partei lähemad nõudmised: 8-tunniline tööpäev, tööliste õigus vabalt organiseerida ühinguid, korraldada streike jne. Kuid programm sisaldas tõsiseid mööndusi oportunismile. *Oportunismi all töölisliikumises mõistetakse kokkuleplust kodanlusega, proletariaadi klassihuvide allutamist kodanluse huvidele, taganemist marksismist.*

Saksa sotsiaaldemokraatia juhid ei julgenud võtta programmi demokraatliku vabariigi nõudmist saksa tööliste võitluse lähima eesmärgina. Nad kartsid, et selle eest ähvardavad parteid uued repressioonid valitsuse poolt. Kuid Erfurdi programmi kõige jämedam viga oli see, et seal ei olnud isegi mainitud proletaarset revolutsiooni ega proletariaadi diktatuuri. Programm taandas proletariaadi klassivõitluse suurel määral ainult võitlusele «sotsiaalsete reformide» eest.

Erfurdi programmi ilmumise ajal ei olnud Marx enam elavate hulgas. Ta suri 1883. aastal. Engels, kes hoidis kõrgel revolutsioonilise marksismi lippu, kritiseeris karmilt Erfurdi programmi projekti. Ta ütles, et programmis ei tohi vaikides mööda minna võitlusest monarhia vastu ja vabariigi kehtestamise nõudmisest. Engels näitas, et see võib tekitada äärmiselt kahjulikke illusioone, nagu peaks üleminek sotsialismile poolabsolutistliku Saksa keisririigi tingimustes toimuma igal juhul rahulikul teel (vt. dokument 2).

Saksa sotsiaaldemokraatia juhid varjasid partei liikmete eest Engelsi kriitilisi märkusi.

Töölisklassi ladviku äraostmine imperialistliku kodanluse poolt.

90-ndate aastate teisel poolel hakkas Saksa sotsiaaldemokraatia ridades tunduvalt tugevnema oportunism. Kapitalistide monopolistlikud koondised, saades suuri kasumeid, ostsid nende kasumite arvel ära väikese osa töölisklassist, peamiselt meistreid ja kvalifitseeritumaid töölisi, samuti ametiühingute juh-

tivaid tegelasi. Äraostmine toimus harilikult sel teel, et neile maksti kõrgemat palka, mis ületas 2—3-kordselt keskmise töölise palga. Mõnikord andsid kapitalistid kvalifitseeritud töölistele väikese osa kasumeist, varustasid neid paremate korteritega jne. Nii käis igal maal monopolide kasvuga kaasas väikese eesõigustatud ja suhteliselt head tasu saava kihi tekkimine töölisklassi hulgas; seda kihti hakati nimetama «töölisaristokraatiaks». Töölisaristokraatia koos «töölisbürokraatiaga», s. t. ametiühingute ametnikega, sai oportunismi peamiseks toeks, kodanluse agentuuriks töölisklassis.

Revisionism.

Üks Saksa sotsiaaldemokraatia juhte, Bernstein, esines 90-ndate aastate lõpul Marxi õpetuse täieliku läbivaatamise («revideerimise») kavaga (siit ka nimetus «revisionism»). Bernstein väitis ebaõigesti, et töölisklassi olukord paranevat ja et sellega seoses ilmnevat kapitalistlikus ühiskonnas tendents mitte klassivastuolude teravnemisele, vaid nende «pehmenemisele». Revisionistid tegid katset revideerida marksismi alust — õpetust klassivõitlusest. Nende arvates tingivat üldine valimisõigus, poliitilised vabadused ja teised demokraatlikud saavutused klassivõitluse nõrgenemist. Sellest lähtudes püüdsid revisionistid tõestada, et töölisklassi vabastamiseks ja tema poolt võimu kättevõitmiseks pole vaja mitte revolutsiooni, vaid ainult reforme. Bernstein nagu kõik oportunistid eitas kategooriliselt proletariaadi diktatuuri vajalikkust.

Hilisemad sündmused tõestasid Bernsteini ja tema mõttekaaslaste vaadete täielikku paikapidamatust. Bernsteini väljaastumine oli vesi kodanluse veskile. Revisionism tekitas töölisklassi üritusele väga suurt kahju. Bernsteini antimarksistlikud vaated muutusid varsti kõigi maade oportunistide programmiks.

Saksa sotsiaaldemokraatias ei leidnud need vaated vajalikku vastulööki. Vene töölisliikumises hindas V. I. Lenin otsekohe bernšteinluse kogu kahjulikkust ja ohtlikkust. Ta paljastas Bernsteini vaadete tõelise, puhtkodanliku olemuse. Lenin oli seisukohal, et niisuguseid kodanliku poliitika teostajaid töölisliikumises, nagu Bernstein, ei tohi jätta proletaarse partei ridadesse.

Kuid enamik Saksa sotsiaaldemokraatia juhtivaid tegelasi suhtus bernšteinlusse leplikult, paljud neist kaldusid ise oportunismi.

Seega *areneb ja kasvab XIX sajandi lõpul Saksa töölisliikumises kõrvuti revolutsioonilise suunaga, mis avaldus näiteks sotsiaaldemokraatide kangelaslikus võitluses «erakorralise seaduse» kehtimise aastail, oportunistlik suund.*

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. ILLEGAALSE AJALEHE «SOZIALDEMOKRAT» LEVITAMINE SAKSAMAAL.
(August Bebeli mälestustest)

Laod ajalehe «Sozialdemokrat» jaoks ja tema transportimise tingimused olid tihtipeale väga omapärased. Nii näiteks hoiti ajalehte pikka aega Willingeni kirikus kantslisse viiva trepi all. Seltsimees, kes levitas «Sozialdemokrat'i» Leipzigi ringkonnas, hoidis ajalehte oma kapis Leipzigi linnateatris, kus ta töötas teatriteenrina. Ja kui keiser Wilhelm II pöördus kord tagasi oma Inglismaareisilt, siis ta ei aimanudki, et tema laeva trümmis on suurel hulgal «Sozialdemokrat'i» . . .

1879. aasta lõpul, s. t. pärast kolmekuulist olemasolu, oli «Sozialdemokrat'i» tiraaž 3600 eksemplari — täiesti ootamatu menu, kui võtta arvesse neid tohutu suuri raskusi, mida kujutas endast tema toimetamine Saksamaale. Nõudmine suurenes pidevalt, kuid suurenesid ka ajalehe salakaubana vedamise raskused, sest piirivalve kahe- ja kolmekordistas oma valvsust. Niiviisi kerkis mõne aasta pärast küsimus, kas ei tuleks suuremat osa väljaandest trükkida salaja otse Saksamaal. Seesama küsimus veelgi teravamal kujul kerkis keelatud brošüüride kohta, mille müük pidevalt kasvas . . .

Matriitside salajane vedu Saksamaale toimus äärmiselt teravmeelselt. Ajalehte trükiti kord siin, kord seal; mõnikord, kui asjaolud seda võimaldasid, pikemat aega ühes ja sellessamas kohas. Politsei märkas varsti, et ajalehte trükitakse nähtavasti peamiselt Saksamaal, sest piirivalve-ametnikud ilmselt kandsid talle ette, et neil õnnestub kätte saada järjest vähem saadetisi ajalehtedega. Siis püüdis politsei teha kõik mis suutis, et välja nuhkida, kus toimub salajane trükkimine. Kuid asjata . . . Kogu selle aja vältel, mil kehtis seadus sotsialistide kohta, ei õnnestunud politseil kordagi avastada keelatud brošüüride trükkimist . . .

August Bebel, «Minu elust», III kd., Berliin, 1953, lk. 84—93 (saksa keeles).

2. F. ENGELS SOTSIAALDEMOKRAATLIKU PARTEI ERFURDI PROGRAMMI OPORTUNISTLIKEST VIGADEST.

See on suurte, põhiliste kaalutluste unustamine hetkeliste päevahuvide pärast, see on hetkelise edu tagaajamine ja võitlus nende pärast, võtmata arvesse hilisemaid tagajärgi, see on liikumise tuleviku ohvrikstoomine olevikule — see kõik tuleneb võib-olla «ausatest» motiividest, kuid see on oportunism ja jääb oportunismiks, aga «aus» oportunism on ehk ohtlikumgi kõigist teistest.

K. Marx ja F. Engels, Teosed, 1. väljaanne, XVI kd., II osa, lk. 109 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles seisab Erfurdi programmi positiivne tähtsus ja missugused vead selles esinesid?
2. Missugused järeldused tegi F. Engels, osutades oportunistlikele vigadele Erfurdi programmis?
3. Seletage, mis on oportunism.
4. Mis on «töölisaristokraatia» ja miks on ta oportunismi peamiseks sotsiaalseks toeks?
5. Missugustele järeldustele tuli Bernstein sotsiaaldemokraatia ülesannete suhtes? Millistest tema seisukohtadest järeldub, et ta asus oportunistlikel positsioonidel?

Daatumeid meelespidamiseks.

1891 — Sotsiaaldemokraatliku Partei Erfurdi kongress.
XIX saj.
90-ndad aastad — Oportunismi kasv Saksa sotsiaaldemokraatias.

Töölisliikumise tõus XX sajandi alguses.

Monopolistliku kapitali valitsemine tõi endaga kaasa tööliste olukorra edasise halvenemise. Saksa monopolide üheks kõige olulisemaks kasumite allikaks oli proletariaadi ekspluateerimise tugevdamine. Saksa tööliste palk oli tunduvalt madalam kui inglise ja ameerika tööliste oma.

Ettevõtjatega peetava visa võitluse tulemusel saavutas Saksa proletariaat palga teatava tõstmise ja tööpäeva lühendamise. Kuid elukalliduse tõus viis selleni, et oma palga eest sai tööline osta vähem kui varem (vt. dokumendid 1 ja 2). Aastail 1909—1914 vähenes tööpäeva keskmine pikkus kuni 9,5 tunnini, kuna 1900. aastal kestis harilik tööpäev 11—12 tundi. Kuid kapitalistid tegid selle järeleandmise kuhjaga tasa ekspluateerimise tugevdamise arvel, tõstes töö intensiivsust. Nüüd kurnati tööliste jõudu vähema tundide arvu juures rohkem välja kui varemalt. Eriti julmalt ekspluateeriti naisi, lapsi ja noorukeid. Nad said 30—50% vähem palka kui meestöölised.

Kriisiaastail said sajad tuhanded töölised tunda töötaoleku koledusi. Töötuid ootasid viletsus, nälg ja elamine kohutavates urgastes.

Töölisklassi elutingimuste halvenemine kutsus esile revolutsioonilise meeleolude kasvamise Saksamaal.

Võimsat mõju töölisliikumisele Saksamaal avaldas vene tööliste eeskuju, eriti 1905. aasta Vene revolutsioon. Vene revolutsiooni, eriti just 9. jaanuari sündmuste otsesel mõjul algas 1905. aasta jaanuaris Ruhri piirkonnas suur kaevurite streik, mis hõlmas üle 250 000 töölise. Töölishulkades hakkavad omandama laialdast populaarsust «vene võitlusmeetodid», eelkõige poliitiline massistreik.

1905. aastal Jenas toimunud Saksa sotsiaaldemokraatia kongressil võeti tööliste survel vastu resolutsioon, mis nägi ette poliitilise massistreigi rakendamise proletariaadi klassivõitluse vahendina.

1905. aasta lõpul ja 1906. aasta alguses võis Saksamaal tähele panna revolutsioonilaine edasist tõusu. Töölised ei piirdunud enam majanduslike — palga tõstmise, tööpäeva lühendamise jne. nõudmistega. Nad esitasid ka poliitilisi nõudmisi, näiteks võitlesid üldise valimisõiguse kehtestamise eest Preisi Maapäeva valimistel. Võitlus üldise valimisõiguse eest käis ka Saksimaal ja teistes Saksa riikides. Eriti suure ulatuse võtsid demonstratsioonid 1906. aasta jaanuaris, Venemaa Verise pühapäeva aastapäeval. Üle kogu Saksamaa toimusid koosolekud ja miitingud, mis valitsust tõsiselt hirmutasid. Võeti tarvitusele erakorralisi abinõusid. Berliin ujutati üle sõjavägedega.

Kuid Sotsiaaldemokraatliku Partei juhid ei asunud selle võimsa

töölishulkade väljaastumise etteotsa. Pärast Vene revolutsiooni lüüasaamist loobusid Saksa sotsiaaldemokraatia juhid Jena kongressi otsustest poliitilise massistreigi kohta. Kaldudes üha enam paremale, hülgas suurem osa neist niisuguse streigi idee hoopis.

Kolm voolu Saksa sotsiaaldemokraatias.

Seoses klassivõitluse teravnemisega Saksamaal süvenesid Sotsiaaldemokraatlikus Parteis lahkhelid. Pärast 1905. aastat kujunesid seal lõplikult välja kolm voolu: revisionistid, tsentristid ja pahempoolsed. Bernstein ja teised revisionistid asusid avalikult oportunistlikul positsioonil: nad loobusid revolutsioonilistest võitlusmeetoditest, kaitsesid klasside koostöö taktikat, pidasid sotsialistlikku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kehtestamist mittevajalikuks. Revisionistid soovitasid töölistel piirduda võitlusega reformide eest, mis parandavad osaliselt nende olukorda kapitalistliku ühiskonna raamides. Välispoliitika küsimustes asusid revisionistid šovinistlikel positsioonidel, õigustades Saksa imperialismi koloniaalrööve.

Tsentristliku voolu ideoloogiks oli Karl Kautsky. Ka tsentristidele oli omane oportunistlik poliitika, kuid nad teostasid seda varjatult, maskeerisid end revolutsiooniliste fraasidega ja petsid töölisklassi.

Varjatud oportunistid — tsentristid — suhtusid sallivalt avalikesse oportunistidesse ja tegelikult allutasid proletariaadi huvid kodanluse huvidele. Lenin hoiatas, et tsentrism kui varjatud oportunism on töölisliikumisele eriti ohtlik.

Toetudes töölisaristokraatiale ning partei ja ametiühingute ametnikkonnale, olid parempoolsed ja tsentristid kodanliku mõju levitajaiks Saksa töölisliikumises.

Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide silmapaistvamaiks esindajaiks olid Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht.

Clara Zetkinil (1857—1933) oli saksa proletariaadi hulgas väga suur populaarsus. Rahvakooliõpetaja tütrena liitus ta varakult töölisliikumisega. Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmeks astus ta juba «erakorralise seaduse» kehtimise ajal ja hakkas julgelt võitlema reaktsiooni vastu. Olles piiritult ustav töölisklassile, tegi C. Zetkin palju ära naistööliste rahvusvaheliseks ühendamiseks. Kartmatu võitleja, andeka kirjaniku ja propagandistina oli Clara Zetkin sotsialistliku liikumise silmapaistev tegelane.

Karl Liebknecht (1871—1919), Wilhelm Liebknechti poeg, oli kirglik agitaator. Oma sügava veendumuse jõu ja leegitseva kõneandega äratas ta rahvahulkades võitlustahet. Karl Liebknecht oli esimesi saksa sotsiaaldemokraate, kes astus avalikult välja imperialismi ja imperialistliku sõja ohu vastu. Ta oli rahvusvahelise noorsooliikumise organiseerija.

Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide juhiks oli Rosa Luxemburg (1871—1919). Juba noore tütarlapsena hakkas ta töölisliikumisest aktiivselt osa võtma — algul oma sünnimaal Poolas, hiljem Saksa-

Rosa Luxemburg.

Clara Zetkin.

Karl Liebknecht.

maal. Rosa Luxemburg oli väga andekas, proletariaadi üritusele piiritult ustav inimene. Ta oli üks väheseid Saksa sotsiaaldemokraatia ridades, kes kritiseeris sügavalt ja teravalt Bernsteini vaateid. Luxemburg käsitas võitlust bernšteinluse vastu kui «kahe maailmavaate, kahe klassi kokkupõrget».

Pahempoolsed asusid kindlalt revolutsioonilise klassivõitluse positsioonil ja kutsusid töölisi väsimatult üles massilisele parlamendivälisele tegutsemisele. Nad astusid välja 1905.—1907. aasta Vene revolutsiooni kaitsjatena ja kutsusid saksa töölisi üles õppima vene seltsimeeste kogemustest. Just pahempoolsed väljendasid saksa proletariaadi võitlusmeeleolusid. Nad olid üldise valimisõiguse eest peetava võitluse initsiaatoriteks Preisimaal, Saksimaal ja teistes Saksa riikides.

Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide ridades alustasid oma revolutsioonilist tegevust saksa proletariaadi kangelaslikud pojad Wilhelm Pieck ja Ernst Thälmann.

Ent mitmetes revolutsioonilise võitluse põhimõttelistes küsimustes tegid paljud pahempoolsed teoreetilisi ja taktikalisi vigu. Nii näiteks Rosa Luxemburg, olles poliitilise massistreigi idee innustunud pooldaja, pidas niisugust streiki «kõige tugevamaks relvaks», proletariaadi klassivõitluse äärmiseks ja kõige viimaseks vahendiks. Ta oli seisukohal, et poliitiline massistreik võib stiihiliselt üle kasvada relvastatud ülestõusuks. Selles avaldus partei organiseeriva osa alahindamine. Saksa pahempoolsed sotsiaaldemokraadid asusid sügavalt ekslikul positsioonil talurahvaküsimuses: nad eitasid talurahva osa proletariaadi liitlasena sotsialistlikus revolutsioonis.

Saksa sotsiaaldemokraatia juhtkonna muutumine oportunistlikuks.

Esimese maailmasõja eel oli Saksa Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmete arv tohutu suureks kasvanud. Tal oli ligi miljon liiget ja tema ajakirjandusel ligi poolteist

Tööliste kokkupõrge politseinikega Moabitis (Berliini linnaosa).
1910. a. september.

miljonit tellijat. Riigipäeva valimistel 1912. aastal anti Sotsiaaldemokraatliku Partei poolt üle nelja miljoni hääle, ta sai 110 saadikumandaati ja muutus Riigipäeva kõige suuremaks parteiks. Kuid partei juhtiv ladvik oli selleks ajaks proletariaadi vaenlaste poolele üle läinud.

Pärast A. Bebeli surma 1913. aastal said Sotsiaaldemokraatliku Partei juhtideks avalikud oportunistid Ebert ja Scheidemann. Partei juhtkond hakkas toetama Saksa imperialismi, kes relvastus intensiivselt ja valmistus imperialistlikuks sõjaks.

Sõjaeelseil aastail klassivõitlus Saksamaal teravnes. 1910. aastal toimusid Berliini töölislinnaosas Moabitis barrikaadivõitlused (vt. dokument 3). 1912. aastal streikisid jälle 250 000 Ruhri mäetöölist; streigi piirkonda saadeti sõjaväed. Töölisklass elas üle võimsat revolutsioonilist tõusu, kuid oportunistide mõju alla langenud Sotsiaaldemokraatlik Partei ei olnud võimeline selle etteotsa asuma.

Oli lõpule jõudmas Sotsiaaldemokraatliku Partei oportunistlikuks sotsiaalsete reformide parteiks muutumise protsess; ühes sellega muutus ta internatsionalistlikust parteist šovinistlikuks parteiks.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. TÖÖLISTE VILETSUSE JA VARAKATE RIKKUSE KASVAMINE SAKSAMAAL.

(V. I. Lenini artiklist «Vaesumine kapitalistlikus ühiskonnas»)

... Elukallidus kasvab. Tööliste palkade tõus on palju aeglasem kui vajalike tööjõukulutuste kasv, *isegi* seal, kus streigivõitlus toimub kõige visamalt ja tööliste jaoks *kõige* edukamalt. Samaaegselt aga kasvab kapitalistide rikkus peadpööritava kiirusega ...

Kodanlike sotsiaalpoliitikute andmete järgi, kes toetuvad ametlikele allikatele, tõusis tööliste palk viimase 30 aasta kestel Saksamaal keskmiselt 25% võrra. Elukallidus tõusis samal ajavahemikul *vähemalt* 40% võrra!!

Nii toiduained, nii riietus, nii küte kui ka korterid — kõik on hinnas tõusnud Tööline vaesub *absoluutselt*, s. t. ta muutub otseses mõttes vaesemaks, kui ta oli varem, ta on sunnitud elama halvemini, sööma kehvemini, rohkem alatoitluse all kannatama, elama keldreis ja pööninguil.

Kuid veelgi kujukam on tööliste *suhteline* vaesumine, s. o. tööliste *osa* vähenemine ühiskondlikus tulus. Tööliste *suhteline* osa kiiresti rikastuvas kapitalistlikus ühiskonnas väheneb üha enam, sest miljonärid rikastuvad üha kiiremini ...

Saksamaal on olemas täpsed andmed varakate klasside rikkuse kohta. Preisimaal näiteks kuulusid *esimesed* 10 miljardit marka (5 miljardit rubla) tulumaksuga maksustatavast varast 1902. aastal 1853-le isikule ja 1908. aastal — 1108 isikule.

Kõige rikkamate arv vähenes. Nende rikkus suurenes: igaühel neist oli 1902. aastal keskmiselt 5 miljoni marga ($2^1/_2$ miljoni rubla) suurune varandus, 1908. aastal aga — 9 miljoni marga ($4^1/_2$ miljoni rubla) suurune!

Kõneldakse «ülemisest 10 000-st». Preisimaal oli «ülemisel 21 tuhandel» rikkal varandust $13^1/_2$ miljardi marga ulatuses, ülejäänud 1 300 000 tulumaksuga maksustatava vara valdajal — 3 miljardi marga ulatuses.

Neljal suurimal Preisimaa miljonäril (üks vürst, üks hertsog ja 2 krahvi) oli 1907. aastal 149 miljoni marga suurune varandus, 1908. aastal aga — 481 miljoni marga suurune.

Rikkus kasvab kapitalistlikus ühiskonnas uskumatu kiirusega — üheaegselt töölismasside vaesumisega.

V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 403—404.

2. MONOPOLID AJAVAD HINNAD KÕRGEKS.

Millisel perenaisel, kes on imestanud suhkru või piirituse kallimaks muutumise üle, poleks tulnud kaupmehelt kuulda: «Jah, eelmisest kuust alates tõstis suhkru- või piiritusekartell hindu.» Kellel poleks tulnud kaevata kõrgete söehindade pärast ja saada kaupmehelt vastust: «Söesündikaat ei taha mingil juhul hindu alandada; ta ei lase ka meil, kaupmeestel peaaegu midagi teenida.» Igaüks on samuti näinud, juba enne maailmasõda, kuidas mööda linna sõidavad Saksa-Ameerika naftaühingu raudtsisternid, ja kuulnud, et petrooleum muutub kallimaks, sest tohutu suur Ameerika naftatrust «kontrollib» selle ikka veel vajaliku valgustusvahendi suurema osa toodangut kogu maailma ulatuses.

R. Lifman, Kartellid ja trustid, Moskva, 1925, lk. 14 (vene keeles).

3. TÖÖLISTE RAHUTUSED MOABITIS 1910. AASTAL.

Firma Kupfer püüdis juba 19. septembril, esimesel streigipäeval, leida streigimurdjaid ja taotles politsei vahelesegamist... Kuid streikijad ei lasknud end hirmutada. Nad organiseerisid hästi tegutsevad streigipiketid. Iga kord, kui uus

voor söega sõitis laost välja, ümbritsesid streikijad söevankrid ja keelitasid streigimurdjaid tööd katkestama. Paljud streigimurdjad ühinesid pärast seda streikijatega. Selleks et takistada söe väljavedamist, võtsid töölised öösel üles sillutise laoeest. Juba esimestel streigipäevadel tekkisid kokkupõrked ühelt poolt streigimurdjate ja politsei ning teiselt poolt streikijate vahel... 27. septembril oli kogu Berliini politsei tegevusvalmis. 26. kuni 29. septembrini toodi Moabitti ligi 1000 politseinikku. Osa kriminaalpolitseinikke oli erariides. Seega oli Moabit tegelikult piiramisseisukorras. Mitmes Moabiti osas olid tänavad blokeeritud tugevate politseinikeahelikega. Kella viiest suleti kõik trahterid.

26. ja 27. septembril saavutas rahvahulkade vastupanu politseinikele haripunkti. Politsei käitumisest nördinud Moabiti elanikud hüüdsid: «Verekoerad!», «Kurjategijad jumala armust!» jne. Politsei laskis jälle käiku relvad. Palju töölisi, nende hulgas naisi ja lapsi, sai haavata... Eriti ägedat vastupanu osutati politseile tööliste kortereist. Töölised loopisid politseinikke akendest lillepottidega, pudelitega, kildudega, söetükkidega...

27. septembri õhtul tekkisid jälle stiihiliselt inimeste kogunemised. Kuna politsei ei olnud võimeline murdma elanikkonna vastupanu tavaliste vahenditega, siis käskis seal viibiv Berliini politseipresident von Jagow suruda igasugune elanikkonna aktiivne vastutegevus maha tulirelvade abil. Sel õhtul tulistas politsei 173 lasku akende pihta, kust politseid millegagi loobiti. Ilmekaks tunnistuseks Moabiti elanike meelekindlusest on järgnevad read Berliini politseipresidendi aruandest selle õhtu sündmuste kohta: «Tänav oli niivõrd üle külvatud purustatud klaasiga, nõudega jne., et ratsapolitsei ei pääsenud sealt läbi.»

Üldkokkuvõttes sai kokkupõrgetes Moabitis politsei andmetel haavata, sealhulgas ka raskesti, 104 politseinikku ja 150 töölist. Tegelik Moabitis haavata saanud elanike arv ulatus mitmesajale... Kaks töölist surid haavadesse.

Helmuth Bleiber, Rahutused Moabitis 1910. a., «Zeitschrift für Geschichteswissenschaft», Berliin, 1955, nr. 2, lk. 186—192 (saksa keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised andmed saksa tööliste olukorrast, mida toob V. I. Lenin artiklis «Vaesumine kapitalistlikus ühiskonnas», paljastavad oportunistide väidete valelikkust töölishulkade heaolu tõusust?
2. Nimetage töölisklassi materiaalse olukorra halvenemise põhjused seoses kapitalismi jõudmisega imperialismistaadiumi.
3. Leidke fakte, mis annavad tunnistust revolutsiooniliste meeleolude kasvamise kohta Saksamaa töölisklassi hulgas XX sajandi alguses.
4. Missugused kolm voolu esinesid Saksa sotsiaaldemokraatias ja kelle huvisid väljendas igaüks neist?
5. Missugused faktid kõnelevad klassivõitluse ägenemisest Saksamaal Esimese maailmasõja eelõhtul?

Daatumeid meelespidamiseks.

XX saj. 900-ndad aastad — Pahempoolsete tegevuse algus Saksa sotsiaaldemokraatias.

III PEATÜKK.

INGLISMAA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 11. INGLISMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE. INGLISE IMPERIALISMI KOLONIAALNE ISELOOM.

Inglismaa kaotab oma tööstusliku esikoha maailmas.

XIX sajandi 70-ndail aastail hakkab Inglismaa tööstus maha jääma nooremate kapitalistlike riikide — Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide tööstusest. XIX sajandi viimaseil aastakümneil kaotab Inglismaa järk-järgult esimese tööstusriigi koha maailmas. Inglise tööstuse aeglasema arenemise üks peamisi põhjusi oli tehniline mahajäämus. Nooremates kapitalistlikes riikides — Saksamaal ja Ameerika Ühendriikides — rajati tööstusettevõtteid tolle aja kõige eesrindlikuma tehnika alusel. Kuid Inglismaal, kus tööstus oli tekkinud palju varem, oli palju vananenud sisseseadega tehaseid ja vabrikuid.

XX sajandi alguseks oli tööstuslik esikoht läinud Ameerika Ühendriikidele. Samal ajal oli ka Saksa tööstus Inglismaale kiiresti järele jõudmas, mõnedes tähtsates harudes aga, näiteks metallurgia arendamisel, temast juba ette jõudnud.

XIX sajandi lõpul suurenes Inglismaal, nagu kõigis kapitalistlikes riikides, kapitali kontsentratsioon. Tekkisid monopolistlikud koondised. Kapitalism Inglismaal oli jõudnud imperialismistaadiumi. Monopolide kontrolli alla läksid esmajärjekorras metallurgia, laevaehitus, tooraine hankimine kolooniatest jne.

Pankade kasvamine. Kapitali eksport.

Inglismaa valitsevatele klassidele kuulusid endiselt tohutud rikkused, mis olid kogutud tööliste ekspluateerimise ja laialdaste asumaade riisumise arvel. Nad paigutasid üha vähem oma kapitali tööstusse ja järjest suurema osa pangandusse. See pidurdas samuti Inglise tööstuse arenemist. Kuid see-eest ei olnud ühelgi kapitalistlikul maal möödunud sajandi lõpul ja käesoleva alguses pankade käsutuses nii suuri rahalisi ressursse kui Inglismaal.

Kapitali kontsentratsiooni tase Inglise panganduses oli erakordselt kõrge. Esimese maailmasõja eel omandasid juhtiva osa viis hiiglapanka (vt. diagramm lk.). Kõige suuremad pangad olid koondatud Londoni, linna keskossa — City'sse. Kõigis maailma suurtes kaubanduskeskustes — New Yorgis ja Kalkutas, Šanghais ja Jokohamas, Buenos Aireses ja Singapuris, samuti Euroopa suurlinnades olid kaupmehed, pankurid ja vabrikandid sageli sunnitud pöörduma laenu saamiseks suurte Inglise pankade poole, mille kontorid asusid üle kogu maakera. Välislaenudelt saadavad protsendid andsid pankureile tohutu suurt tulu ja suurendasid inglise kodanluse rikkusi.

Veelgi kõrgemate kasumite tagaajamisel hakkavad inglise kapitalistid üha sagedamini paigutama oma kapitale tulutoovaisse ettevõtetesse välismaal ja kolooniais, muutudes nende ettevõtete alalisteks omanikeks või osanikeks. Neid meelitas sinna odav tööjõud ja tooraine madalad hinnad. Niisugust *pidevat kapitali paigutamist välismaale nimetatakse kapitali ekspordiks.* Inglismaalt eksporditi kapitali peamiselt asumaadesse ja mõnedesse teistesse maadesse väljaspool Euroopat, eriti Ameerika Ühendriikidesse ja Ladina-Ameerika vabariikidesse.

Inglismaale kuulus esikoht maailmas kapitali ekspordi alal. Maailmasõja eelõhtul eksporditi sealt kapitali ligikaudu niisama palju kui Prantsusmaalt ja Saksamaalt kokku.

Põllumajandusele kuulus Inglismaa majanduses vähetähtis koht. Suurema osa toiduainetest ja toorainest vedas Inglismaa sisse teistest maadest, sealhulgas ka oma tohutu suurtest kolooniatest.

Inglise imperialismi koloniaalne iseloom.

Inglise imperialismil oli peamiselt koloniaalne iseloom; asumaade ekspluateerimine oli tema jaoks väga suure tähtsusega. 1876. aastal elas Inglise asumaades 250 miljonit inimest, Esimese maailmasõja alguseks aga juba ligi 400 miljonit. Sissetulekud hiiglaslikest asumaadest andsid inglise kodanlusele suurema osa tema kasumeist.

Aasia ja Aafrika orjastatud maade töörahva ekspluateerimine ületas oma julmuse poolest tunduvalt tööliste ekspluateerimise Euroopas. Üks kaasaegseid kirjeldab neegertööliste elu teemandi- ja kullakaevandustes Inglise valdustes Lõuna-Aafrikas järgmiselt: «Neegrid elasid tohutu suurtes laagrites. Iga laager kujutas endast hiiglaslikku piiratud maa-ala, mis oli ilma katuseta, kuid pealt kaetud traatvõrguga, nii et poleks võimalik üle tara ronida. Seespool tara on ehitatud onnid, milles pärismaalased elavadki. Kõiki väljapääse valvatakse hoolega ja laagrisse ei lasta kedagi sisse. Laagrist kaevandusse läheb maa-alune käik.» Nagu näeme, erines tööliste elu vähe vanglas kinnipeetavate omast.

Kolonisaatorid röövisid jultunult asumaade kohalikku elanikkonda. Tihtipeale võeti neilt ära maa ja nad aeti kodukülast

minema. Rasked maksud ja äärmiselt madal palk muutsid terveid hõime ja rahvaid kerjusteks ning tingisid mõnikord isegi nende väljasuremise.

Paljudes Inglise asumaades hävitati pärismaalased peaaegu täielikult ja nende elanikkond koosnes eurooplastest, peamiselt inglastest. Niisugused kolooniad said XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses autonoomia. Omavalitsust omavaid asumaid hakati nimetama dominioonideks. Omavalitsusega asumaade hulka kuulusid Kanada, Uus-Meremaa ja Inglise kolooniad Austraalias, mis 1901. aastal ühinesid föderatiivsel alusel Austraalia Liiduks.

Dominioonid olid peamiselt agraarmaad. Kanadas toimus XIX sajandi viimasel kolmandikul väga viljakate preeriate uudismaana kasutuselevõtmine ja Kanada hakkas suurel hulgal nisu välja vedama. Seal arenes samasugune farmimajandus nagu Ameerika Ühendriikideski.

Kõigist dominioonidest oli Kanada majanduslikult kõige eesrindlikum. XIX sajandi lõpul oli seal juba vabrikuid ja tehaseid ning algas töötleva tööstuse arenemine.

Austraalias tekkisid XIX sajandil tohutu suured farmid, kus kasvatati miljoneid lambaid ja muid kariloomi — Austraalia muutus maailmaturu suurimaks varustajaks villaga. Kogu villakaubandus oli Inglise kapitali käes. Austraalias kaevandati suurel hulgal kulda; kullakaevandused kuulusid inglise kapitalistidele.

Veel rikkam oli kulla poolest Lõuna-Aafrika. Siin säilis arvuliselt ülekaalus olev aafriklastest elanikkond. See oli poolorjuslikus olukorras eurooplaste — kullakaevanduste, ettevõtete ja farmide omanike juures.

Inglismaa kõige tähtsamaks ja tulutoovamaks kolooniaks oli endiselt India. XX sajandi alguseks oli see tohutu suur maa ikka veel igasuguste õigusteta nagu varemgi. Elanikkond vaevles viletsuses. Kogu võim kuulus inglastele. Indiat valitsesid asekuningas, kes määrati Inglise valitsuse poolt, ja asekuningale alluvad ametnikud.

Inglismaa esikoht merel.

Peamiseks vahendiks asumaade vallutamisel ja nende üle võimu säilitamisel oli inglise kodanlusele sõjalaevastik.

Selleks et üle kogu maailma laialipillatud asumaadega ühendust pidada ja omada võimalust saata vägesid ükskõik millisesse neist, püüdis inglise kodanlus hoida oma käsutuses kõige tugevamat sõjalaevastikku maailmas.

Ükski maa ei omanud nii palju mereväebaase kui Inglismaa. Ta ehitas kindlustatud baase oma laevastiku jaoks kõigis maailmajagudes ja haaras enda kätte otsustava tähtsusega strateegilisi punkte tähtsamatel mereteedel.

Eriti valvsalt kaitsesid inglased mereteed Indiasse. Pärast Suessi kanali kaevamist (1869. a.) lühim tee Inglismaalt Indiasse muutus. Varem läks see ümber Aafrika. Nüüd pääses laevaga kõige kii-

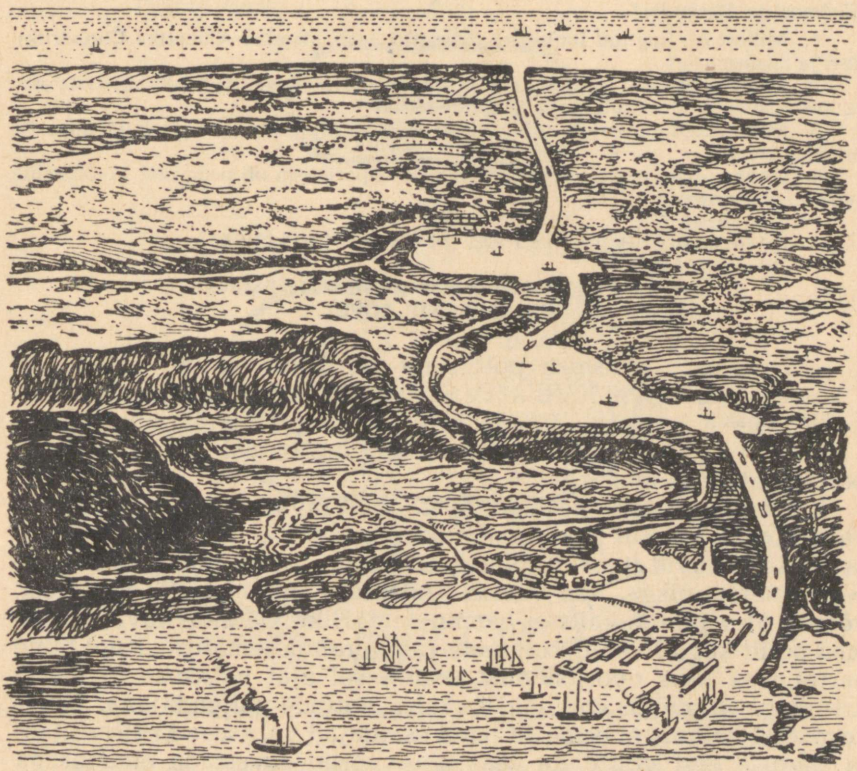

Suessi kanal.

remini Indiasse Atlandi ookeani, Vahemere, Suessi kanali, Punase mere ja India ookeani kaudu.

Juba XVIII sajandil oli Inglismaa vallutanud sellel teel Gibraltari, mis sulges läänepoolse väljapääsu Vahemerest, XIX sajandi alguses Malta saare, mis asub selle mere kõige kitsamas kohas, ja veidi hiljem Adeni, mis valitseb väljapääsu Punasest merest India ookeani. XIX sajandi 70—80-ndail aastail saavutas Inglismaa ülevõimu Suessi kanali ja Egiptuse üle, s. t. Vahemere idapoolse väljapääsu ja Punase mere lääneranniku üle.

Inglismaal oli maailmas kõige suurem kaubalaevastik, mis võrdus suuruselt kõigi ülejäänud maade omaga kokku. Hoolimata

oma tööstuse mahajäämusest oli Inglismaa endiselt esimene maa maailmas väliskaubanduse käibe poolest ning säilitas oma positsiooni maailma pankurina ja esimese mereriigina.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millest oli tingitud Inglismaa tööstuslik mahajäämine Ameerika Ühendriikidest ja Saksamaast?
2. Miks eelistasid inglise kapitalistid eksportida oma kapitali koloniatesse ja teistesse majanduslikult mahajäänud maadesse?
3. Missugused tunnused näitavad, et Inglise kapitalism oli jõudnud imperialismistaadiumi?
4. Leidke fakte, mis tõestavad, et Inglise imperialism oli peamiselt koloniaalne imperialism.

Konrata Saksamaa

§ 12. INGLISMAA POLIITILINE ARENEMINE XIX SAJANDI LÕPUL.

Liberaalid ja konservatiivid XIX sajandi lõpul.

Inglismaa poliitiline kord oli välja kujunenud juba XVII—XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel. Vaadeldaval ajajärgul ei toimunud selles põhjalikke muudatusi. Inglismaal kehtis endiselt parlamentaarne monarhia.

Kogu uusaja teise perioodi kestel olid Inglismaal nagu varemgi vaheldumisi võimul kaks kodanlikku parteid — liberaalid (viigid) ja konservatiivid (toorid). Niisugust korda hakati nimetama «kahe partei süsteemiks». See vastas kodanluse huvidele. Tõepoolest, võimul olev partei, kaitstes ekspluataatorlike klasside huve, kutsus oma poliitikaga loomulikult esile rahva rahulolematuse. Kuid teine partei, kes asus opositsioonis, esines sel ajal valitsuse tegevuse kriitikaga ja püüdis end näidata rahva huvide väljendajana. Järjekordsetel valimistel esinesid tema esindajad valitsuse kritiseerijate ja õigluse eest võitlejate osas ning võisid arvestada enamusega parlamendis. Pärast seda osad vahetusid. Opositsiooni osasse asus see kahest parteist, kes oli enne olnud valitsuspartei, kuna endine opositsioonipartei sai võimule. «Kahe partei süsteemi» abil tõmbas kodanlus töörahva tähelepanu kõrvale omaenda partei loomiselt ning hoidis teda oma ideelise ja poliitilise mõju all.

XIX sajandi keskpaigas olid ülekaalus liberaalid. 70-ndaist aastaist alates hakkas ülekaal parteidevahelises võistluses minema järk-järgult konservatiividele. Inglise kodanluse sümpaatia kaldus nende poole.

Nii liberaalide kui ka konservatiivide partei väljendas sel ajal suurkapitali huve, kuid peale selle esindasid konservatiivid endiselt ka suurmaavalduse huve. Erinevus mõlema partei vahel muutus tunduvalt väiksemaks kui varem. Konservatiivid ja nende liider Disraeli teostasid koloniaalvallutusi energilisemalt, ja mis peaasi, avalikumalt kui liberaalid. Inglise kodanlus kiitis heaks konservatiivide kursi koloniaalvalduste laiendamisele. Konkurendid ahista-

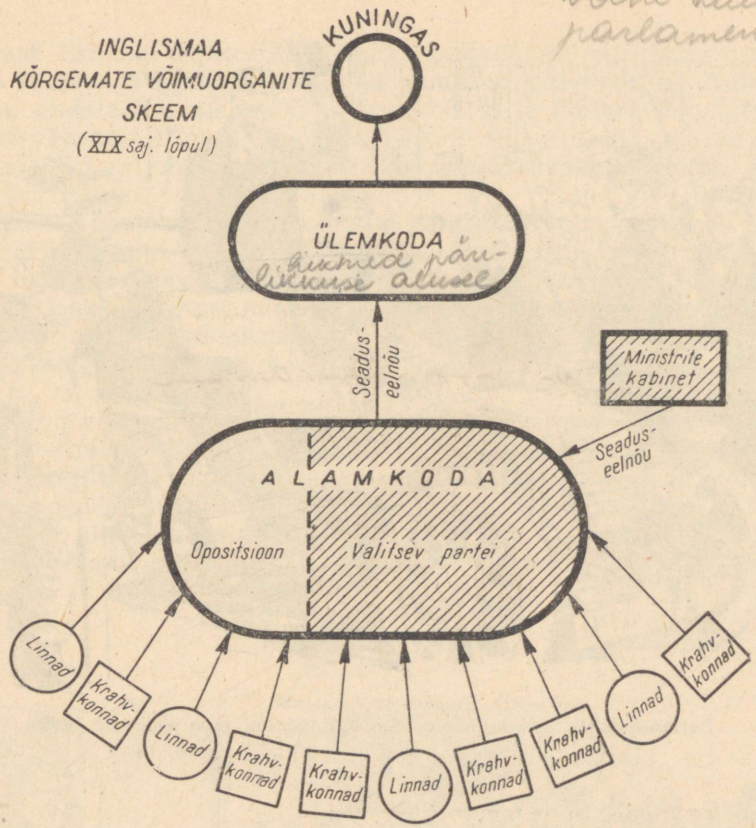

Otsene valimisõigus meestele, mis on piiratud varandustsensusega

Skeemil on näidatud seaduseelnõu käik parlamendi mõlemas kojas. Kuningas ei saanud takistada temale ebameeldiva seaduse vastuvõtmist (Inglise kuningatel oli formaalselt olemas vetoõigus, kuid praktiliselt nad seda ei kasutanud).

sid inglise kodanlust maailmaturgudel ja ta lootis parandada oma äriasju uute asumaade vallutamisega. Üha laiemad kodanluse ringkonnad lootsid, et asumaade turud on välismaa kaupade sissetungi eest tunduvalt paremini kaitstud kui turud välisriikides ja on seega Inglise kapitali jaoks monopoolse ekspluateerimise sfääriks.

Liberaalid ja nende liider Gladstone teostasid samuti kolonialistlikku poliitikat, kuid tegid seda ettevaatlikumalt ja püüdsid selle vallutuslikku iseloomu hoolikamalt varjata.

Sisepoliitikas pidasid nii konservatiivid kui ka liberaalid visa võitlust kasvava töölisliikumise vastu. Mõlemad parteid püüdsid

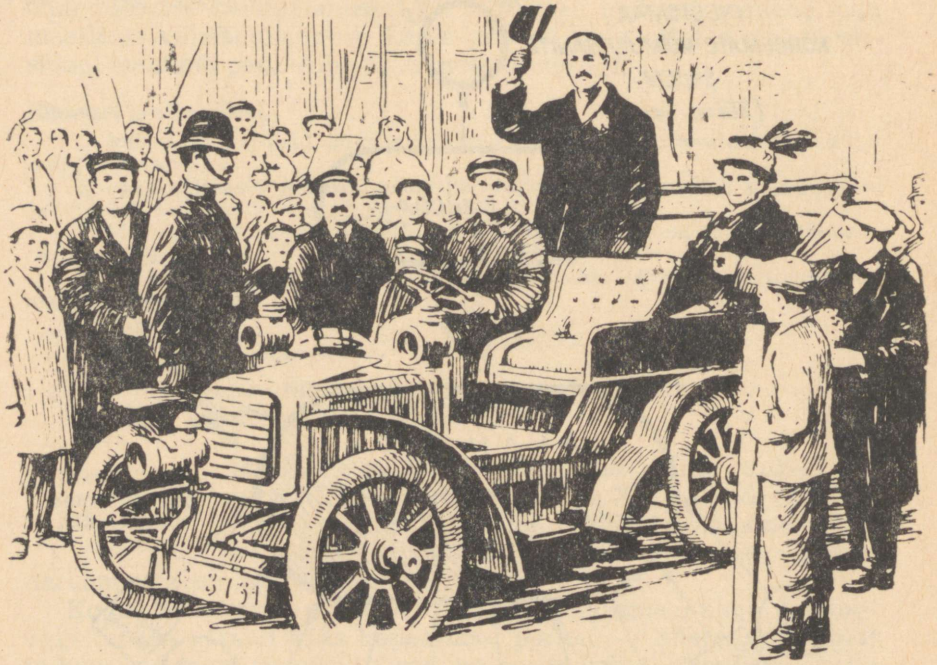

Parlamendiliikme kandidaat teeb agitatsiooni oma valimise heaks.

töölisklassi revolutsioonilistest ideedest eemal hoida, pettes teda tühiste armuandidega.

Töölisliikumise kasvu tõttu olid nii konservatiivid kui ka liberaalid sunnitud töölisklassi koorekihile mõningaid poliitilisi järeleandmisi tegema. 1867. aastal teostati Disraeli initsiatiivil niinimetatud teine parlamendireform (esimene parlamendireform toimus 1832. aastal). 1884. aastal viis Gladstone'i valitsus omakorda läbi kolmanda parlamendireformi. Mõlema reformi tulemusel laienes valijate ring kõrgemat palka saavate tööliste, samuti farmerite arvel. Kuid valimisõigus oli ka pärast kolmandat reformi äärmiselt piiratud: seda sai kasutada ainult 4,5 miljonit inimest 36 miljonist Inglismaa elanikust. On selge, et rahva enamik jäi ka pärast seda reformi ilma valimisõiguseta ja et mingit tõelist demokraatiat Inglismaal ei olnud, kuigi inglise kodanlus reklaamis laialdaselt Inglismaal valitsevat korda «vabaduse ja demokraatia» eeskujuna.

Iirlaste võitlus sõltumatuse eest.

Inglismaa sisepoliitika üks kõige teravamaid küsimusi oli Iirimaa küsimus. Iiri renditalupojad elasid kohutavas viletsuses. Oma maad neil ei olnud, sest Inglise ländlordid (mõisnikud) olid selle juba XVII sajandil endale

võtnud. Iirimaal oli korduvalt nälja-aastaid, mil suri sadu tuhandeid inimesi. Paljud iirlased olid sunnitud emigreerima Ameerikasse endale leivapalukest otsima. Nälja ja emigratsiooni tagajärjel vähenes Iirimaa elanikkond tunduvalt. Kui 1851. aastal elas Iirimaal 6,5 miljonit inimest, siis 1900. aastal oli rahvaarv seal juba alla 4,5 miljoni.

Iirimaa ekspluateerimine ja seal valitsenud julm režiim on mustemaid lehekülgi Inglise kapitalismi ajaloos. Kui rentnik ei tasunud renti tähtajaks, ajas ländlord kogu ta perekonna maatükilt ja viletsast hurtsikust minema. Iirimaa teedel võis kõikjal kohata räbalais ja näljaseid talupoegi, keda ländlordid olid minema kihutanud ning kes hulkusid ringi ilma peavarjuta ja elatusvahenditeta.

Nälg, viletsus ja kohutav rõhumine sundisid iiri talupoegi 70-ndate aastate lõpul tugevdama võitlust ländlordide ja neid toetavate Inglise võimude vastu. Talupojad ründasid losse ja mõisaid, põletasid neid maha ning hävitasid ländlordide kariloomi ja vilja põldudel. Sageli tapsid talupojad mõisnikke ja mõisavalitsejaid. Inglise võimud vastasid iiri talupoegadele metsikute arveteõiendustega.

Inglise kaupadega kaupleva kaupmehe boikott Iirimaal.

Iiri kodanlus kartis massilist talurahvaliikumist. Samal ajal püüdis ta ära kasutada Inglise valitsuse hirmu selle liikumise ees, et saavutada *home-rule*'i, s. t. omavalitsust Iirimaale. Tavaliselt oli juttu mitte täielikust iseseisvusest, vaid ainult autonoomiast Briti impeeriumi raamides. Kuid ka see nõudmine leidis kategoorilist vastuseisu Inglismaa valitsevate klasside suurema osa poolt. Iiri rahva püüdlustele saavutada omavalitsus vastas Inglise valitsus julmade repressioonidega.

Poliitilise reaktsiooni tugevnemine.

Üleminek monopolistlikule kapitalismile tõi endaga Inglismaal kaasa, nagu teisteski maades, reaktsiooniliste meeleolude kasvamise kodanluse hulgas. Kapitalistlik riik sattus üha suuremal määral monopolide alluvusse. Riigiaparaat toetas ettevõtjaid nende pealetungil tööliste õigustele. Järjest sagedamini kasutati streikijate vastu politseid ja sõjaväge.

Välispoliitika küsimustes täitis valitsus võimsate sõjatööstusekontsernide ja monopolistlike ettevõtete tahet, kes olid huvitatud asumaade ekspluateerimisest. Tehti šovinistlikku propagandat: rahvale sisendati mõtet «anglosaksi rassi» kujuteldavast üleolekust. Koloniaalagressiooni õigustamiseks kinnitati lihtsale inglasele, et just inglise rahvas olevat kutsutud kandma «värviliste rahvaste valitsemise koormat». Niisugune propaganda avaldas oma mõju. Suur osa inglise töörahvast oli veendunud, et koloniad on Inglismaa jaoks vajalikud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Selgitage, kuidas tagab «kahe partei süsteem» Inglismaal varakate klasside võimu.
2. Missugune oli Iirimaa olukord XIX sajandi lõpul? Jutustage iiri rahva võitlusest Inglise ikke vastu.
3. Milles avaldus inglise kodanluse reaktsioonilisuse tugevnemine XIX sajandi lõpul?

§ 13. INGLISE IMPERIALISMI KOLONIAAL- JA VÄLISPOLIITIKA.

Inglise kodanluse anastuspoliitika XIX sajandi 70—80-ndail aastail.

Suurbritannia monopoolse seisundi kaotamine tööstuses ajendas inglise kodanlust tugevdama koloniaalekspansiooni. 70-ndail aastail kuulutas konservatiivide partei koloniaalvalduste laiendamise Inglismaa poliitika peaülesandeks. Disraeli konservatiivne valitsus, kes tuli võimule 1874. aastal, vallutas Belutšistani ja püüdis alistada Afganistani. Tema plaanis oli ette nähtud tungida Turkmeeniasse ja teistesse Kesk-Aasia piirkondadesse. Kuid seda takistas Venemaa. Mõlema suurriigi ekspansiooni

pinnal Kesk-Aasias ja võitluse tõttu mõju pärast Türgis ja Balkani poolsaarel olid Inglise-Vene suhted üsna pingelised. Eriti komplitseerusid need Vene-Türgi sõja ajal. Inglise valitsus püüdis kasutada seda sõda Türgi allutamiseks oma mõjule. Türgi «kaitsmise» ettekäändel tsaari-Venemaa eest sundis Inglismaa Türgi sultanit loovutama talle Küprose saare — tähtsa mereväebaasi Vahemere idaosas, Suessi kanalisse sissepääsu lähedal.

Disraeli valitsus alustas sõda Afganistaniga. See sõda osutus raskemaks kui Inglismaal oodati. Afgaani rahvas tõusis kolonisaatorite vastu üles ja võitis mitmel korral Inglise vägesid.

Lõuna-Aafrikas tegi Disraeli valitsus katse vallutada Transvaali — buuride (juba XVII sajandil Lõuna-Aafrikasse asunud ja seal kohaliku elanikkonna alistanud hollandlaste järeltulijad) poolt rajatud väikest vabariiki. Transvaali naabruses asus teine buuride riik — Oranje vabariik. Kuid mõlema buuride vabariigi vallutamiseks saadetud Inglise väed said lüüa ega suutnud täita neile antud ülesannet.

Inglismaa ebaõnnestumised koloniaalsõdades afgaanide ja buuridega kõigutasid konservatiivide positsiooni ja Disraeli oli sunnitud lahkuma, loovutades võimu liberaalidele eesotsas Glad-

Inglise okupatsioonivägede maabumine Küprose saarel. *1878. a. gravüür.*

stone'iga. Liberaalid kritiseerisid teravalt konservatiive «kalliks mineva avantürismi» pärast välispoliitikas ning lubasid rahvale rahu, kokkuhoidu eelarves ja reforme. Kuid seda ainult sõnades. Tegelikkuses jätkasid liberaalid võimule tulles vallutuspoliitikat. Nad ei loobunud Afganistani orjastamisest ja sundisid talle peale Inglise protektoraadi. Gladstone'i peaministriks oleku ajal okupeerisid inglased 1882. aastal Egiptuse. Egiptuse valdamisel oli otsustav tähtsus Inglismaa võimu kindlustumisel Suessi kanali üle.

Hõivanud Egiptuse, liikusid Inglise väed edasi lõuna poole, et vallutada Ida-Sudaan. Kuid seal kohtasid nad kohaliku elanikkonna tugevat vastupanu. 1885. aastal piirasid sudaanlased Khartumi linnas sisse Inglise väesalga ja hävitasid selle. Alles hiljem, aastail 1896—1897, läks Inglismaal, kus nüüd oli võimul juba konservatiivide valitsus, korda alistada Sudaani idaosa.

Inglise-Buuri sõda (1899—1902).

Peale Egiptuse ja Ida-Sudaani vallutas Inglismaa 80—90-ndate aastate jooksul peaaegu kogu Aafrika lõunaosa.

Inglise kolonisaatoreil küpses plaan ehitada transaafrika raudteemagistraal Kairost kuni Kaplinnani. Selle projekti teostamine oleks kindlustanud Inglise ülevõimu suurema osa Aafrika üle. Aafrika vallutamine oli tähtsaks lüliks inglise imperialistide kavatsustes, mille eesmärgiks oli laiendada oma võimu nii kaugele kui võimalik (vt. dokument 1).

60-ndail aastail olid Oranje jõe ääres avastatud väga rikkalikud teemandileiukohad, 80-ndail aastail leiti Transvaalis kulda. Inglise kapitalistid sööstsid nende rikkuste kallale ja asusid kaevandamisele. Maast ilmajäetud neegreid kasutasid teemandi- ja kullakaevanduste valdajad odava tööjõuna. Need ettevõtted andsid muinasjutulisi kasumeid. Kuid inglise kapitalistidel tekkis hulgaliselt konflikte Transvaali valitsusega ja nad otsustasid teha lõpu selle vabariigi sõltumatusele.

1899. aastal võttis konservatiivide valitsus, kes oli selleks ajaks jälle võimule tulnud, ette uue kallaletungi buuridele, selleks et vallutada Transvaal ja Oranje vabariik. See oli imperialistlik röövsõda.

Imperialiste meelitasid peamiselt Transvaali ülirikkalikud kullaleiukohad. Inglise imperialistid olid arvamusel, et Transvaali alistamine on Inglise vägede jaoks naljaasi, et see kujuneb vaid «lõbusaks jalutuskäiguks». Peagi tuli neil veenduda, et nad olid rängasti eksinud. Hoolimata inglaste arvulisest ülekaalust venis sõda üle kahe aasta. Buurid pidasid edukalt partisanisõda.

Võitluses partisanide vastu kasutas Inglise väejuhatus barbaarseid meetodeid (vt. dokument 2). Inglise väed põletasid maha farme, hävitasid kariloomi ja vilja põldudel. Inglise väejuhatuse käsul aeti koonduslaagreisse peaaegu 10 000 buuri, peamiselt naisi ja lapsi. Seal kinnipeetavaist lastest surid ligi pooled nälja ja haiguste tagajärjel.

Inglise väed põletavad buuride talusid.

Buuri vabariikide vastupanu nõrgendas asjaolu, et buurid ise esinesid Aafrika põliselanike suhtes julmade rõhujate ja ekspluateerijatena ega saanud järelikult loota nende toetusele.

1902. aastal olid buurid sunnitud alla kirjutama rahulepingule, mille järgi Transvaal ja Oranje vabariik muutusid Inglise valdusteks. Kuid Inglismaa kohustus andma neile omavalitsuse. 1910. aastal ühinesid Transvaal ja Oranje vabariik koos endiste Inglise valdustega Lõuna-Aafrikas (Kapimaa ja Natal) föderatsiooniks, mis sai nimeks Lõuna-Aafrika Liit ja muutus Briti dominiooniks. Pärast Transvaali vallutamist hakkasid inglise kapitalistid saama kullakaevandustest veel suuremaid kasumeid kui buuride võimu ajal.

Inglise-Saksa võistlus. Antandi moodustamine.

XIX sajandi 90-ndail aastail hakkasid suhted Inglismaa ja Saksamaa vahel tunduvalt halvenema. Saksa kaubad konkureerisid juba ammu edukalt Inglise omadega, tõrjudes neid välja mitmetest maadest (vt. dokument 3). Saksamaa kippus kallale Inglismaa esikohale merel ja kolooniate valdajana. Saksa imperialistid hakkasid taotlema asumaade ümberjaotamist oma kasuks ja isegi unistasid maailmavalitsemise saavutamisest. Inglismaa omakorda hakkas valmistuma sõjaks Saksamaa kui oma kõige ohtlikuma vaenlase vastu. Seoses sellega, et Saksamaa ehitas suurt sõjalaevastikku, asus Inglise valitsus ka oma laevastikku tugevdama. Kartes Saksa-

maad, astus ta samme Prantsusmaale ja Venemaale lähenemiseks.

1904. aastal järgnes Inglise-Prantsuse kokkuleppe sõlmimine, mis on tuntud «Antandi» («kokkuleppe») nime all. Selle kokkuleppega reguleeriti koloniaalsed vaidlused kahe imperialistliku suurriigi vahel: Prantsusmaa tunnustas Inglismaa valitsevat seisundit Egiptuses ja vastutasuks kohustus Inglismaa mitte takistama Prantsusmaad Maroko vallutamisel.

1907. aastal kirjutati alla Inglise-Vene kokkuleppele, mille mõte seisis selles, et Inglismaa ja Venemaa lahendasid omavahelised vaidlused Iraanis (Pärsias), Afganistanis ja Tiibetis. Iraan jaotati seejuures Venemaa ja Inglismaa vahel «mõjusfäärideks»: lõunaosas peremehetsesid inglise, põhjaosas vene imperialistid.

Inglismaa kokkulepped Prantsusmaa ja Venemaaga olid tähtsaks etapiks Esimese maailmasõja ettevalmistamisel.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. CECIL RHODES[1] SUURBRITANNIA MAAILMAVALITSEMISE KEHTESTAMISE PLAANIDEST.

Raha ja energia peavad olema suunatud sellele, et asutada ja arendada salaühingut, mille tõeliseks kavatsuseks ja eesmärgiks peab olema Briti ülevõimu levitamine maailmas, Ühendatud Kuningriigist emigreerimise süsteemi täiustamine ja kõigi maade koloniseerimine Briti alamatega, kus elatusvahendid on soodsad nende energiale, tööle ja ettevõtlikkusele, eriti aga see, et briti asukad võtaksid enda kätte Aafrika mandri siseosa, Püha maa [Palestiina], Eufrati jõe oru, Küprose ja Kandia [Kreeta] saare, kogu Lõuna-Ameerika, Vaikse ookeani saared, mida Suurbritannia ei ole veel hõivanud; kogu Malai arhipelaagi, Hiina ja Jaapani rannikualad ning lõpuks Ameerika Ühendriikide kui Briti impeeriumi koostisosa taasühendamine, koloniaalesinduse süsteemi loomine impeeriumi parlamendis, mis peab püüdma liita impeeriumi lahutatud osad.

Mitchell, C. Rhodesi elu ja aeg, I kd., lk. 68—69 (inglise keeles).

2. INGLISE MILITARISTIDE METSIKUSED SÕJAS BUURIDE VASTU.

(Buuri kindrali Deweti mälestustest)

Vankreid ei olnudki nii kerge saada, sest inglased polnud piirdunud mitte ainult sellega, et võtsid kaasa kõik nende poolt rüüstatud farmidest, vaid nad olid peale selle ka palju mõttetult maha põletanud. Farmides, kus oli olnud 2—3 ja isegi rohkem paari härgi, ei olnud enam midagi järele jäänud. Aga kui kuskil juhuslikult oligi midagi alles jäänud, siis hoidsid naised vankreid sõiduvalmis, et vaenlase lähenemisel kuhugi varjule minna ja mitte sattuda niinimetatud kontsentratsioonilaagritesse, mis inglased olid äsja rajanud... Sel ajal oli ilmunud lord Robertsi[2] proklamatsioon, mis seisis selles, et iga elamu, mis asub kuni 10 miili kaugusel raudteest, kus buurid on seda õhku lasknud või purustanud, tuleb maani maha põletada. Seda käsku täideti, ja mitte ainult nimetatud kauguse

[1] Inglise poliitikategelane ja suurkapitalist, kes organiseeris tohutu suurte territooriumide hõivamist Lõuna-Aafrikas.

[2] Inglise vägede ülemjuhataja Lõuna-Aafrikas.

piirides, vaid kogu maal. Majad põletati vundamendini maha või lasti dünamiidiga õhku. Mööbel, kõikvõimalikud majapidamisesemed, samuti seemnevili ja loomasööt — kõik läks tuleroaks, aga kariloomad — lambad, härjad ja hobused — aeti minema... Laastamine kasvas iga päevaga, võttes üha vastikuma ulatuse.

«Buuride võitlus Inglismaaga», Sanktpeterburg, 1903, lk. 258—259 (vene keeles).

3. INGLISE-SAKSA TÖÖSTUSLIK VÕISTLUS XIX SAJANDI LÕPUL.

(Briti konsulite ettekannetest)

Konsul Jeruusalemmast teatas: «Jeruusalemm muutub Saksa linnaks tänu saksa kaubareisijaile, kes õpivad tundma siinse turu vajadusi ja hindu.»

«Sakslased,» kirjutas Chicago konsul, «saadavad siia kogenud esindajad kohalike maitsete ja vajaduste tundmaõppimiseks. Tänu turu niisugusele teaduslikule tundmaõppimisele kinnitavad nad siin kanda.»

Mehhiko konsul kandis ette: «Saksa kaubareisijad tungivad Mehhiko kõige mahajäetumatesse, raudteedest kaugel asuvatesse paikadesse. Neid võib näha ostjate otsinguil ratsa hobuste ja muulade seljas kõige kaugemates Sierra Madre orgudes.»

Stettini konsul kirjutas: «Nüüd valmistavad sakslased iga rahva jaoks tema rahvuslikku või harjumuslikku riietust neist materjalidest ja neis värvides, mida ostjad eelistavad. Nad peavad silmas saksa moode ainult neil juhtudel, kui neid nõutakse.»

Tsit. raamatu järgi: E. Lemonon, Inglismaa ja Saksamaa, Moskva-Leningrad, 1925, lk. 55—57 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Nimetage põhjusi, mis sundisid XIX sajandi viimasel veerandil inglise kodanlust tugevdama koloniaalvallutusi.
2. Missuguseid eesmärke taotlesid inglise imperialistid sõjas buuri vabariikide vastu?
3. Missuguseid fakte te teate asumaade rahvaste vastupanust inglise vallutajatele?
4. Täitke vastav lahter sünkroonilises tabelis «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».
5. Milles seisneb Inglise-Saksa võistluse olemus XX sajandi alguses?
6. Kuidas moodustati Antant?

Daatumeid meelespidamiseks.

1899—1902 — Inglise-Buuri sõda.
1904 — Inglise-Prantsuse kokkuleppe (Antandi) sõlmimine.
1907 — Inglise-Vene kokkuleppe sõlmimine.

§ 14. TÖÖLISLIIKUMINE INGLISMAAL XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES. POLIITILINE KRIIS ESIMESE MAAILMASÕJA EELÕHTUL.

Klassivõitluse teravnemine XIX sajandi 80-ndail aastail.

XIX sajandi lõpul toimus Inglise töölisliikumises teatav elavnemine. Ajal, mil Inglismaale kuulus tööstuslik esikoht, oli Inglise töölisklass suhteliselt paremas olukorras kui teiste maade töölised. Teistest varem, juba XIX sajandi esimesel poolel võitsid inglise töölised kätte õiguse ametiühinguorganisatsioonide asu-

tamiseks. Töölisaristokraatia, kes oli tööliste massiga võrreldes majanduslikult paremini kindlustatud, oli Inglismaal arvukam kui teistes Euroopa maades.

XIX sajandi lõpul, seoses monopolide arenemise ja konkurentsivõitluse ägenemisega maailmaturul, tööliste ekspluateerimine tugevnes. See toimus kõigis kapitalistlikes maades, sealhulgas ka Inglismaal.

Kui töölisaristokraatia erines oma elatustaseme poolest vähe väikekodanlusest, siis suur osa töölisi oli raskes olukorras. Ameerika kirjanik Jack London, kes 1902. aastal elas mõnda aega Londoni idaosa (East Endi) urgastes, kirjeldas oma raamatus «Kuristiku rahvas» Inglismaa pealinna elanikkonna kõige vaesemate kihtide elu. Jack London jutustab selle Euroopa rikkaima linna töölisкvartaleist järgmist.

Rajoon, mida mööda sõitis nüüd minu voorimees, oli lõpmatu urgaste rida. Me sõitsime ühe miili teise järel ja meist venisid kogu aeg mööda räpased telliskivimajad. Aeg-ajalt tuli mulle vastu mõni tugevasti vaaruv joobnud mees või naine. Õhus kostis mahlakat sõimu ja kakluste kära.

Turul sorisid vaevalt jalul püsivad vanamehed ja eided poris vedelevaid jäätmeid, otsides mädanenud kartuleid, riknenud ube ja muid juurvilju, väikesed lapsed aga ümbritsesid nagu kärbsed mädanenud puuvilja hunnikuid, vajutasid oma käed kuni õlgadeni roiskuvasse lõgasse, tõmbasid sealt välja ainult poolenisti mädanenud tükikesi ja õgisid need siinsamas ära.

Eriti õudne oli neis urgastes tööstuskriiside ajal, mis perioodiliselt tabavad kapitalistlikku majandust. Jack London kirjutab, et kriisiaastail «ei olnud töölismajades paika, kuhu oleks võinud toppida näljaseid hulki, kes päeval ja öösel mangusid nende uste taga toitu ja ulualust».

Tingimused neis öömajades olid kohutavad. «Meile toodi haiglast teed ja söögijäänuseid,» kirjutab Jack London. «Need olid suurele liuale kõrgesse kuhja aetud ja kujutasid endast kirjeldamatut segu: leivatükikesed, rasva- ja pekijäänused, kondid — ühesõnaga kõik, mille igasuguseid tõbesid põdevate haigete sõrmed ja hambad olid minema visanud. Sellesse segusse pistsid inimesed oma käed ja sorisid selles, uurisid seda, heitsid kõrvale ühe, haarasid üksteise eest uue.»

80-ndail aastail algas Inglismaal klassivõitluse uus teravnemine. Liikumisse lülitusid kvalifitseerimata töölised. Nad nõudsid visalt oma olukorra parandamist ja rakendasid võitlusvahendina laialdaselt streike. Kõige suurem oli dokitööliste streik Londoni sadamas 1889. aastal, mis kestis neli nädalat. Terveks kuuks suri maailma suurim sadam välja. Dokitöölised said võidu, saavutades palga tõstmise. Selle võidu eest olid nad tänu võlgu mitte ainult oma mehisusele ja monoliitsusele. Palju aitas neid teiste tööliste toetus, mida nad said igast Inglismaa nurgast. Isegi kaugetest dominioonidest saatsid töölised streikijatele raha. Streigi juhtide hulgas oli Tom Mann, keda Engels nimetas Inglismaa töölisklassi üheks parimaks esindajaks.

Politseinikud ajavad laiali töötute miitingut Londonis.

Engels tervitas Inglise töölisliikumise algavat tõusu ja aitas sellele aktiivselt kaasa. Engels tegi kõik mis suutis, et levitada inglise tööliste hulgas laiemalt marksismiideid. See ei olnud kerge ülesanne, sest üheski teises riigis Euroopas ei olnud tööline nii tugevasti kodanliku ideoloogia mõju all kui Inglismaal.

Enamik töölisaristokraatiat ühendavate treidjuunionide juhte taotles, et võitlus kapitalistide vastu piirduks tühiste, enamasti majanduslike nõudmistega. Need liidrid püüdsid lahendada vaidlusküsimusi ettevõtjatega rahulike kokkulepete teel.

Leiboristliku Partei moodustamine.

Seoses üleminekuga imperialismile tugevdasid inglise kapitalistid, nii nagu teiste maade kapitalistidki, survet töölistele. Kapitalistid püüdsid proletariaadi ametiühingulisi organisatsioone kas päriselt hävitada või vähemalt nõrgestada. Peale selle püüdsid nad vähendada palka ja pikendada tööpäeva.

Kodanlik riik aitas ettevõtjaid nende pealetungil töölistele. **1900.** aastal puhkes Wales'i lõunaosas Taffi orus raudteelaste streik. Selle raudtee omanikud kaebasid raudteelaste treidjuunioni kohtusse, nõudes kõigi streigi tagajärjel tekkinud kahjude tasumist. Asi läks kuni Ülemkojani, mis on Inglismaal ülemkohtuks, ja see otsustas hagi ettevõtjate kasuks. Raudteelaste ametiühing oli kohustatud maksma Taffi oru raudteekompaniile mitukümmend tuhat naelsterlingit. Ülemkoja otsus andis proletariaadi ametiühingulistele organisatsioonidele tugeva löögi. Pärast seda hakkasid kapitalistid peaaegu iga streigi puhul esitama hagisid kahjude

tasumiseks ja harilikult kohtud rahuldasid need. Kuna töölistel tuli ettevõtjaile tasuda streigi läbi tekkinud kahjud, siis muutus streik Inglismaal tegelikult võimatuks.

Kohtuotsus Taffi oru streigi kohta tekitas töölisklassi ridades nii suurt meelepaha, et isegi treidjuunionide oportunistlikud liidrid pidid töölishulkade meeleolu arvestama. Juba enne Ülemkoja otsust selles asjas otsustati treidjuunionide kongressil luua parlamendis oma esindus ja moodustada selleks Töölisesinduse Komitee. Otsus Taffi oru streigi kohtuasjas sundis töölisorganisatsioone aktiivsemalt asuma selle komitee loomisele. 1906. aastal nimetati Töölisesinduse Komitee ümber Leiboristlikuks Parteiks (Tööerakonnaks).

See partei seadis oma ülesandeks tööliste kandidaatide läbiviimise Alamkoja valimistel. Leiboristliku Partei programm kandis oportunistlikku iseloomu ning oli formuleeritud üldistes, ebamäärastes väljendustes. Partei eitas revolutsiooni vajadust ja piirdus rahulike võitlusvahenditega. Ta isegi keeldus kuulutamast oma eesmärgiks võitlust sotsialismi eest. Paljud partei juhtivad tegelased, samuti lihtliikmed, olid seotud mitmesuguste usulahkudega, mida Inglismaal esineb palju. Leiboristlik Partei astus blokki Liberaalse Parteiga ja allus faktiliselt liberaalide juhtimisele.

Ent hoolimata leiboristide liidrite oportunismist tähendas oma poliitilise partei loomine siiski selle aja kohta teatavat positiivset nihet Inglise töölisliikumises. See nihe andis tunnistust sellest, et inglise töölised on aru saanud oma poliitilise partei loomise vajadusest, ehkki nad ei olnud jõudnud veel nii kaugele, et anda sellele parteile marksistlik iseloom. Lenin hindas Leiboristliku Partei loomist kui «Inglismaa tõeliselt proletaarsete organisatsioonide esimest sammu teadliku klassipoliitika ja *sotsialistliku* töölispartei poole»[1].

Leiboristlikul Parteil oli omapärane organisatsiooniline struktuur, mis vastas tema oportunistlikule iseloomule. Parteisse kuulusid mitte ainult üksikisikud, vaid ka terved organisatsioonid, eelkõige mitmesugused treidjuunionid.

Liberaalid uuesti võimul.

1895. aastast alates olid kümne aasta jooksul pidevalt võimul konservatiivid. 1905. a. lõpul oli konservatiivide valitsus sunnitud lahkuma. Nende asemele tulid liberaalid, kes oskasid kasvava töölisliikumise ees paremini manööverdada. Liberaalide võimulolek langes ajajärku, mil Inglismaa valmistus Esimeseks maailmasõjaks.

Ettevalmistusi sõjaks Saksamaaga tuli inglise kodanlusel teha küllaltki rasketes tingimustes. Klassivõitlus tööliste ja kodanluse vahel üha teravnes. Suurt mõju töölisliikumisele avaldas esimene Vene revolutsioon. 1906. aastast alates streikide laine pidevalt kasvas. Tihtipeale tõusid töölised võitlusele vastu treidjuunionide

[1] V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 210—211.

juhtide tahet. Viimaseil aastail enne maailmasõda võttis streigiliikumine grandioosse ulatuse (vt. dokument 1). Osavõtjate arvu poolest oli suurim söekaevurite streik, mis puhkes 1912. aastal. Sellest võttis osa umbes miljon töölist (vt. dokument 2).

Sisepoliitika sõja eelõhtul.

Töölisliikumise uue tõusu tõttu pöördus kodanlus tagasi proletariaadile osaliste järeleandmiste tegemise poliitika juurde. Ta lootis tühiste armuandidega süvendada lõhet töölisklassi ridades ja pidurdada proletariaadi klassiteadlikkuse tõusu. Sel eesmärgil võeti 1906. aastal parlamendi poolt vastu seadus, mis keelas nõuda ametiühingutelt peremeestele streigi läbi tekkinud kahjude tasumist. See seadus, mis likvideeris ühe karjuvamaist kitsendustest, mida eelnevatel aastatel töölisklassi vastu oli rakendatud, tähendas tugevat järeleandmist töölistele. 1908. aastal kehtestati 8-tunniline tööpäev mäetöölistele, kes töötasid maa all. Samal aastal seati sisse ka väikesed pensionid seitsmekümneaastaseks saanud raukadele. Kuid ainult vähesed proletaarlased elasid nii vanaks; töölised kutsusid neid pensione «pensionideks surnutele».

Iiri küsimus maailmasõja eelõhtul.

Sõja puhuks rahuliku tagala loomise eesmärgil pidasid liberaalid vajalikuks teha osalisi järeleandmisi ka iirlastele. Pealegi ei saanud liberaalid 1910. aasta parlamendivalimistel enamust ja võisid võimule jääda ainult leiboristide ja Iirimaa saadikute toetusel. Leiboristid toetasid liberaale tingimusteta, kuid Iirimaa saadikud lubasid oma abi ainult tingimusel, et Iirimaale antakse teatav omavalitsus (*home-rule*). Liberaalid olid nõus ja esitasid parlamendile seaduseelnõu *home-rule*'i kohta. Nad lootsid, et selle järeleandmise hinnaga läheb neil korda kindlustada Inglise ülevõimu Iirimaal. Seaduseelnõu võeti Alamkojas vastu, kuid Ülemkoda, kus olid enamuses konservatiivid, lükkas selle tagasi. Pärast seda kui Alamkoda oli seaduseelnõu *home-rule*'i kohta kolm korda järjest vastu võtnud, pidi see kehtiva korra järgi jõustuma.

Siis võtsid konservatiivid tarvitusele vägivaldsed võitlusmeetodid. Põhja-Iirimaal oli küllalt palju inglasi, kes ei soovinud elada Iiri riigis. Nendest hakkasid konservatiivid formeerima võitlussalku.

Iirlased omakorda hakkasid relvastuma võitluseks sõltumatuse eest. 1914. aasta suvel toimus Iirimaal esimene kokkupõrge iirlaste ja inglaste vahel. Iirimaa seisis kodusõja lävel.

Niisugune oli Inglismaa olukord hetkel, kui puhkes Esimene maailmasõda. *Streigiliikumise võimas tõus, ähvardav kodusõda Iirimaal — kõik see andis tunnistust, et Inglismaa elus 1914. aastal läbi poliitilist kriisi.*

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. SADAMATÖÖLISTE STREIK 1911. AASTAL.

Pühapäeval, 13. augustil oli suurepärane ilm ja Liverpooli töölised tulid välja tänavaile, et võtta osa demonstratsioonist. Mitu tuhat töölist sammus rongkäigus oma lippudega . . .

Politsei röövellik käitumine täitis selle ülesande, mis talle oli antud. Mida ka ei räägiks politseiülem, linnavõimud, kapitalistlik ajakirjandus või Winston Churchill[1], ei lähe neil kunagi korda kümneid tuhandeid pealtnägijaid-tunnistajaid veenda, et veresaun oli mingil määral esile kutsutud demonstrantide poolt. See oli kuritegelik, häbiväärne, kumminuiadega relvastatud politsei mitte millegagi väljakutsutud kallaletung 60-tuhandelisele rahvahulgale, kellele suruti igast küljest peale ja kellel oli ainult üks väljapääs, just selles suunas, kust reetlik kallaletung toimuski. Vaatasin seda metsikut rünnakut pealt. Nägin, kuidas kuue jala pikkused loikamid pikkade kumminuiadega tungisid rahvahulga keskele ja hakkasid täie hooga peksma noorukeid ja täiskasvanuid, inimesi, kes ei olnud nende vastu millegagi eksinud, polnud lausunud ainsatki sõna, polnud teinud mitte midagi peale selle, et olid kogunenud platvormi [tribüüni] ümber ja kuulasid tähelepanelikult kõnesid. Niisugust mõttetut rünnakut, niisugust mitte millegagi esilekutsutud julmust ei olnud Inglismaal juba üle viiekümne aasta olnud . . .

Tehku Churchill kõik mis ta suudab, saatku ta Liverpooli kümme korda rohkem sõjaväge, demonstreerigu need sõjaväed oma jõudu linna kõigil tänavail — terve kuninglik jalavägi ja ratsavägi ei suuda Inglise laevu dokkidest merele viia . . .

Kas on maailmas üldse olemas niisugust jõudu, kes suudab võita töölisi, kui need on vajalikul viisil organiseeritud? Kui on, siis eks proovige, härrased!

Tom Mann, Mälestused, Moskva, 1924, lk. 181—183 (vene keeles).

2. MAETÖÖLISTE STREIK 1912. AASTAL.

(V. I. Lenini artiklist «Inglise töölisliikumine 1912. aastal»)

Kõige tähtsamaks sündmuseks möödunud aastal oli söekaevurite streik. Kui raudteelaste 1911. aasta streik näitas juba briti tööliste «uut vaimu», siis söekaevurite streik oli sõna tõsises mõttes epohhiloov.

Kuidas ka valitsevad klassid «sõjaks» valmistusid, kuidas ka kodanlus püüdis maha suruda kapitali sõnakuulmatute orjade vastupanu, õnnestus streik siiski. Söekaevurid olid eeskujulikult organiseeritud. Streigimurdjaid polnud olemaski. Söe tootmisest soldatite või vilumata mustatööliste abil ei saanud juttugi olla. Ja pärast kuuenädalast võitlust nägi Inglismaa kodanlik valitsus, et jääb seisma kogu tööstuselu riigis, et lähevad täide töölislaulu sõnad: «kõik rattad lakkavad müriseмast, kui sinu käsi seda tahab». . .

Valitsus tegi järeleandmisi.

«Seni olemasolnud maailmariikidest kõige võimsama maailmariigi peaminister tuli söetöösturite streikivate orjade delegaatide koosolekule ja palus härdalt, et nad nõustuksid kompromissiga.» Nii kirjeldab võitluse tagajärge üks asjast informeeritud marksist.

Inglise valitsus, kes oma reformide-tõotamisega toidab töölisi harilikult aastate viisi lubadustega, kiirustas nüüd juba tõsiselt. *Viie päeva* jooksul tiriti uus seadus parlamendist läbi! Selle seadusega kehtestati palga *miinimum*, s. o. eeskirjad niisuguse tasu määra kindlaksmääramise kohta, millest *madalamale* ta langeda ei tohi.

---

[1] Tol ajal siseminister.

Tõsi küll, see seadus, nagu kõik kodanlikud reformidki, on armetu poolik abinõu ja osaliselt lihtsalt tööliste petmine, sest tasu alammäära kindlaksmääramisel pitsitavad peremehed oma palgaorje ikkagi. Kuid siiski kinnitavad kõik, kes inglise töölisliikumist tunnevad, et inglise proletariaat pole pärast söekaevurite streiki *enam see, mis enne.* Töölised on õppinud võitlema. Nad nägid ära selle *tee*, mis neid võidule viib. Nad hakkasid oma jõudu tundma . . .

V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 435—436.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles avaldus Leiboristliku Partei juhtkonna oportunism XX sajandi alguses?
2. Millisel eesmärgil teostas liberaalide valitsus XX sajandi alguses reforme?
3. Võrrelge töölisliikumist Saksamaal ja Inglismaal XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses; näidake, mis on neis sarnast, mis erinevat.
4. Jutustage õpiku teksti ja dokumentide põhjal Inglise töölisliikumise olukorrast Esimese maailmasõja eelõhtul.

Daatumeid meelespidamiseks.

1900 — Töölisesinduse Komitee loomine (hiljem, 1906. aastal ümber nimetatud Leiboristlikuks Parteiks).

Küsimusi ja ülesandeid materjali kordamiseks Saksamaa ajaloo kohta XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

1. Missugused uued, mõlema maa jaoks ühised nähtused ilmnesid Saksamaa ja Inglismaa majanduslikus arenemises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
2. Milles on erinevus Saksamaa ja Inglismaa majanduslikus arenemises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
3. Missugused ühised jooned on omased Saksamaa ja Inglismaa poliitilisele korrale?
4. Millised poliitilise korra iseärasused on iseloomulikud kummalegi maale?
5. Millega seletada proletariaadi klassivõitluse teravnemist kodanluse vastu Inglismaal ja Saksamaal XX sajandi alguses?
6. Oportunismi tugevnemise põhjused Saksa töölisliikumises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.
7. Tõestage faktide varal revolutsioonilise ja oportunistliku suuna olemasolu Saksamaa ja Inglismaa töölisliikumises.
8. Asuge kahe sünkroonilise tabeli täitmisele. Esimene koostage niisuguse skeemi järgi:

Imperialismi viis tunnust.

Riigid	1. tunnus	2. tunnus	3. tunnus	4. tunnus	5. tunnus
Saksamaa					
Inglismaa					
Prantsusmaa					
Ameerika Ühendriigid . . .					
Jaapan					

Kandke esimesse lahtrisse teile tuntud faktid monopolistlike koondiste kohta Saksamaal ja Inglismaal: monopolide nimetused ja missugustes majandusharudes nad tegutsevad.

Kolmandasse lahtrisse kandke andmed kapitali väljaveo kohta: missugusel kujul kapitali välja veetakse, millistesse maadesse. Ülejäänud lahtrid täidetakse järgnevate õppetundide alusel.

Teine sünkrooniline tabel:

Töölis- ja sotsialistlik liikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

Aastad	Saksamaa	Inglismaa	Prantsusmaa	Lõuna- ja läänеslaavlased	Ameerika Ühendriigid
70—90-ndad aastad					
900-ndad aastad					

Tabeli täitmisel esitatakse fakte, mida õpilased tunnevad töölis- ja sotsialistliku liikumise ajaloost.

IV PEATÜKK.

PRANTSUSMAA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 15. PRANTSUSMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE.

Tööstuse arenemistempo aeglustumine.

XIX sajandi 70-ndate aastateni oli Prantsusmaa tööstustoodangu mahu poolest teisel kohal maailmas, jäädes maha ainult Inglismaast. Pärast Prantsuse-Preisi sõda Prantsusmaa tööstusliku arenemise tempo aeglustub. See on seletatav järgmiste põhjustega: esiteks, Prantsusmaa oli pidanud loovutama Saksamaale rikkalikud Lotringi rauamaagilademed ja ta maksis lühikese aja jooksul Saksamaale viie miljardi frangi suuruse kontributsiooni; teiseks, Prantsusmaal oli puudus kivisöest; kolmandaks, vaesunud väike- ja keskmiktalupoeg oli halb tööstuskaupade ostja, mis kitsendas siseturgu.

Tööstuse kasvu pidurdas ka see, et prantsuse kodanlus eelistas paigutada kapitali tööstusettevõtetesse mitte kodumaal, vaid mahutada suur osa sellest välismaale, mahajäänumatesse maadesse, kus kasum oli kõrgem. Selle tagajärjel oli malmitoodang Prantsusmaal XX sajandi alguseks kolm korda väiksem kui Saksamaal ja kuus korda väiksem kui Ameerika Ühendriikides. XX sajandi alguses Prantsuse rasketööstuse arenemistempo mõnevõrra tõusis.

Prantsuse imperialismi liigkasuvõtlik iseloom.

XIX sajandi lõpul jõudis Prantsusmaa, nagu teisedki Euroopa maad, imperialismiperioodi. Samuti kui Saksa ja Inglise kapitalism, omandas ka Prantsuse kapitalism järk-järgult monopolistliku iseloomu. Esimesed monopolid tekkisid rasketööstuses. Suurimate ettevõtete hulka kuulus firma Schneider-Creusot, mis hõlmas malmi-, terase- ja sõjatehaseid.

Iseloomustades Prantsuse imperialismi, kirjutas Lenin: «*Erinevalt Inglise koloniaalimperialismist võib Prantsuse imperialismi nimetada liigkasuvõtjaks imperialismiks.*» [1] *(Autorite kursiiv)*

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 226.

900-ndail aastail oli Prantsusmaa kapitali ekspordi poolest teisel kohal maailmas, jäädes maha vaid Inglismaast.

Prantsusmaalt eksporditi kapitali osaliselt tema asumaadesse, peamiselt aga Venemaale, Balkanimaadesse, Türgisse ja Hispaaniasse. Levinuim Prantsuse kapitalide paigutamise viis neis maades oli nende riikide valitsustele laenude andmine Prantsuse pankade poolt orjastavatel tingimustel ja kõrge, liigkasuvõtliku protsendi eest. Kõige rohkem laene anti tsaari-Venemaale. Neid laene kasutas Prantsuse valitsus ka selleks, et kindlustada endale liitlasi tulevaste sõjaliste konfliktide puhuks.

Prantsuse kapital muutus maailma liigkasuvõtjaks. Kõrge kontsentratsioonitaseme saavutas Prantsusmaal pangakapital. Kolm kõige suuremat Pariisi panka olid koondanud enda kätte 70% kõigist pangahoiustest riigis.

Järk-järgult hakkas pankade mõju laienema tööstusele. Tekkis tihe side pankade ning suurte tööstus- ja transpordiettevõtete vahel. Prantsuse panga juhtide hulgas olid pankurite kõrval ka raudteekuningad, metallurgia ja teiste tööstusharude magnaadid.

Väga paljud kodanlased elasid Prantsuse või välismaa ettevõtteisse paigutatud kapitali protsentidest. Niisuguseid kapitaliste, kes elavad pankadesse või väärtpaberitesse (aktsiatesse[1], obligatsioonidesse) mahutatud kapitali protsentidest, nimetatakse rantjeedeks. Eriti palju oli rantjeesid Prantsusmaal. Need inimesed ei etenda tootmises mingisugust organisatsiooniliselt või tehniliselt juhtivat osa, vaid elavad ainult parasiitidena.

Suurettevõtete kõrval säilis Prantsusmaal palju väikeettevõtteid, tunduvalt rohkem kui Saksamaal ja Inglismaal. Väikeettevõtjate kiht oli Prantsusmaal arvukam kui teistes Lääne-Euroopa suurriikides. XIX sajandi lõpul kuulus 94% kõigist tööstusettevõtteist väikeettevõtete hulka, kus töötas 1 kuni 10 töölist. Eriti oli levinud kunstkäsitöö — rikaste jaoks rõivaste ja kübarate, juveeltoodete, luksusmööbli, mitmesuguste nipsasjakeste jne. valmistamine.

Esimese maailmasõja eelõhtul jäi Prantsusmaa tööstusliku arenemise taseme poolest teistest kapitalistlikest suurriikidest endist viisi maha.

Seega on Prantsusmaale XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses iseloomulikud tööstusliku arenemise aeglane tempo, kapitali ekspordi järjest suurenev osatähtsus, pangakapitali võimsuse kasvamine, arvuka rantjeede kihi olemasolu ja suhteliselt mahajäänud põllumajandus.

Olukord põllumajanduses. XIX sajandi lõpul oli suur osa Prantsusmaa elanikkonnast tegev põllumajanduses. Arvuliselt olid ülekaalus väikemajandid. Kuid 75% kogu külvipinnast kuulus kulakutele ja mõisnikele. Kuna väiketalupojad

[1] *Aktsia* — väärtpaber, mis on tõendiks kapitali osavõtust aktsiaseltsist ja annab õiguse tulu (dividendi) saamiseks selle kasumeist.

omasid ainult «taskurätisuurusi» maalappe, siis ei saanud nad kasutada täiustatud tehnikat ja harisid oma maad primitiivse inventariga. Seetõttu oli saagikus madal ega rahuldanud isegi talupoegade endi vajadusi. Peale selle olid talupojad koormatud suurte maksudega ning olid võlgu liigkasuvõtjatele ja kokkuostjatele. Kui prantsuse talupoeg säilitaski oma «iseseisvuse», siis toimus see kogu perekonna äärmiste jõupingutuste ning toidu, riietuse ja kultuuriliste vajaduste piiramise arvel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis olid tööstuse arenemistempo aeglustumise põhjused Prantsusmaal?
2. Jutustage Prantsusmaa põllumajanduse olukorrast.
3. Missugused tunnused kõnelevad Prantsuse kapitali jõudmisest imperialismistaadiumi? Kandke konkreetsed faktid tabelisse «Imperialismi viis tunnust».
4. Võrrelge Inglismaa ja Prantsusmaa majanduslikku arenemist XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.
5. Miks iseloomustatakse Inglise imperialismi kui koloniaalset, aga Prantsuse imperialismi kui liigkasuvõtjat imperialismi?
6. Allpool toodud andmete abil tõestage V. I. Lenini järeldust, et imperialismi ajal omandab kapitali väljavedu, erinevalt kaupade väljaveost, eriti suure tähtsuse (V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 247).

Kaupade ja kapitali väljavedu Prantsusmaalt.

Aastad	Kaupade väljavedu (miljardites frankides)	Aastad	Kapitali väljavedu (miljardites frankides)
1881	3,6	1880	15
1891	3,6	1890	20
1900	4,1	1902	27—37
1913	6,9	1914	60

§ 16. KOLMANDA VABARIIGI POLIITILINE ARENEMINE.

Vabariigi kindlustumine ja töölisklassi osa tema kaitsmisel.

Pärast Kommuuni purustamist määratses Prantsusmaal reaktsioon. Rahvuskogu monarhistlik enamus püüdis monarhiat taastada. Reaktsiooni toetas katoliku kirik. 70-ndate aastate alguses valiti presidendiks äge monarhia taastamise pooldaja marssal Mac-Mahon, üks Sedani katastroofi süüdlasi. Tema abiga lootsid monarhistlik-klerikaalsed ringkonnad oma plaane teostada.

Ehkki Pariisi Kommuuni lüüasaamine oli nõrgendanud töölisliikumist, ei tahtnud prantsuse rahvas — töölisklass, talurahvas, intelligents, väikekodanlus ja keskkodanluse laiad ringkonnad — monarhiat. Monarhistide sepitsustele tekkis võimas vastupanu. Kõige kaugelenägelikumad reaktsiooni esindajad mõistsid, et monarhia taastamise katsed ähvardavad tuua endaga kaasa kodanlusele hirmsa 18. märtsi kordumise. Seepärast eelistasid nad keh-

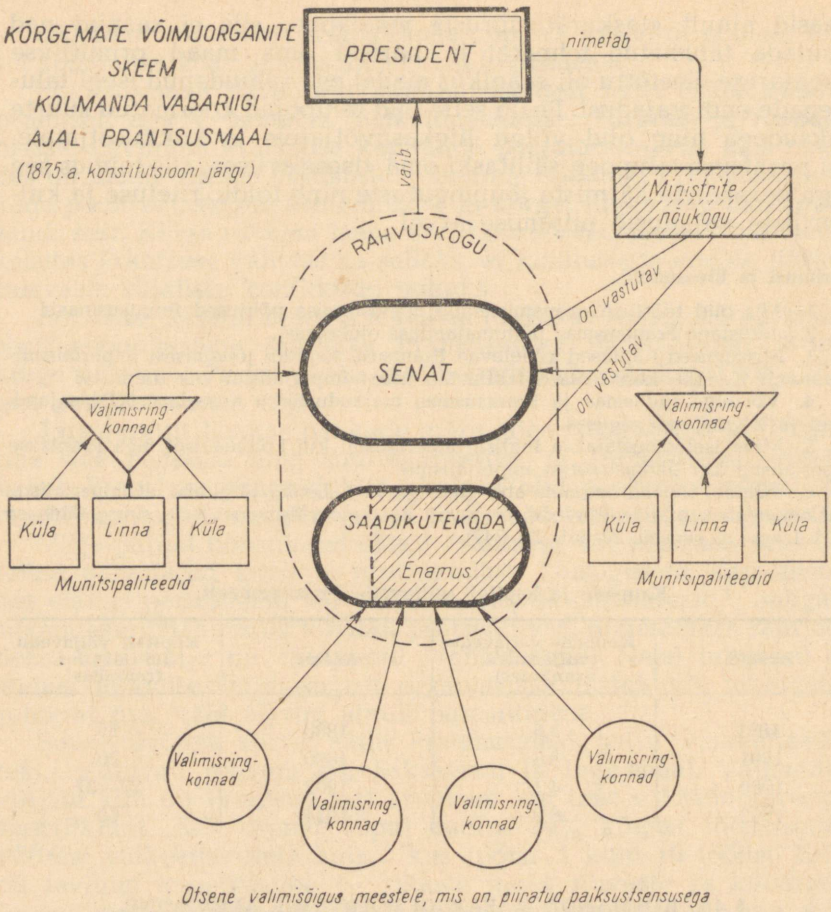

Otsene valimisõigus meestele, mis on piiratud paiksustsensusega

Erinevalt Saadikutekojast moodustati Senat kaheastmeliste valimiste teel. Valijameeste kogu koosnes peamiselt linna- ja maaomavalitsuste delegaatidest, kelle hulgas oli tavaliselt enamuses konservatiivselt meelestatud kinnisvaraomanikud. See tagas Senati reaktsioonilise koosseisu. Ministrite nõukogu koosseisu määras see partei või parteide koalitsioon, kes moodustasid Saadikutekojas enamuse.

testada vabariigi, kuid niisuguse poliitilise režiimiga, mis sarnaneks praktiliselt monarhiaga.

Rahvuskogus oli monarhistide vastaseks kodanlike vabariiklaste partei, kelle juhtideks olid Gambetta, Clemenceau ja teised. **1875.** aastal võttis Rahvuskogu pärast lõputuid vaidlusi viimaks vastu konstitutsiooni, mille järgi Prantsusmaa sai vabariigiks. See

konstitutsioon kehtis kuni 1940. aastani, s. t. kuni Prantsusmaa kapituleerumiseni Hitlerile. Rahvas, eelkõige just töölisklass, ei lubanud reaktsionääridel taastada Prantsusmaal monarhiat.

1875. a. konstitutsioon asutas kaks koda: Saadikutekoja ja Senati. Konstitutsioonis oli öeldud, et Saadikutekoda valitakse üldisel hääletamisel. Tegelikult see nii ei olnud. Naised valimisõigust ei omanud. Valimisõigusest olid ilma jäetud ka peaaegu kogu Prantsuse asumaade põliselanikkond. Peale selle võeti valijate nimekirjadesse ainult need isikud, kes olid elanud antud kohas vähemalt kuus kuud. Kehvemad proletaarlased, kes olid sageli sunnitud tööd otsides ühest kohast teise kolima, jäid valimisõigusest tihti ilma.

Valimised polnud ühetaolised. Nii näiteks saatsid valimisringkond Pariisi kodanlikest kvartalitest, kus oli vähem kui 8000 valijat, ja valimisringkond Pariisi eeslinnast, kus elasid peamiselt töölised ja kus oli 50 000 valijat, kumbki ühe saadiku. Seega oli ühe kodanlasest valija hääl võrdne kuue töölise häälega.

Senaatoreid valisid kohaliku omavalitsuse organid, kus juhtivat osa etendasid kapitalistid, kulakud ja vaimulikud. Senat oli oma koosseisu poolest tavaliselt reaktsioonilisem kui Saadikutekoda. Kuid Senati osa Prantsusmaa poliitilises elus oli suur, sest iga seadus, mille Saadikutekoda oli vastu võtnud, tuli veel Senatis kinnitada.

Ministreid määras vabariigi president. Kuid ministrid olid vastutavad parlamendi, mitte aga presidendi ees. President valiti mõlema koja ühisel istungil.

Väga suur oli Prantsusmaal ametnike osatähtsus. Kohaliku omavalitsuse organid (munitsipaliteedid), mis valiti elanikkonna poolt, olid ametnike range järelevalve all. Departemangu prefekt, kelle määras siseminister, võis tühistada iga munitsipaliteedi otsuse.

Nii kehtestas 1875. a. konstitutsioon Prantsusmaal parlamentaarse vabariigi. See oli niinimetatud Prantsuse Kolmas vabariik.[1] Hoolimata konstitutsiooni antidemokraatlikust iseloomust oli vabariigi väljakuulutamine ja monarhia taastamise plaanide läbikukkumine töölisklassile suureks edusammuks.

Vabariik avas tema ees võimaluse «saavutada isikliku ja ühiskondliku vabaduse selline tase, mis lubaks rajada töölisajakirjanduse, teha koosolekutel agitatsiooni ja organiseerida iseseisev poliitiline partei; peale selle vabastas vabariigi säilitamine nad vajadusest uuesti pidada erilist võitlust tema kättevõitmise eest tulevikus» [2].

Prantsusmaa rahvushümniks sai «Marseljees», mille helide saatel prantslased olid võidelnud oma vabaduse eest XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni ajal.

[1] Esimene vabariik oli Prantsusmaal aastail 1792—1804, Teine vabariik aastail 1848—1852.

[2] K. Marx ja F. Engels, Teosed, 2. väljaanne, 19. kd., lk. 140 (vene keeles).

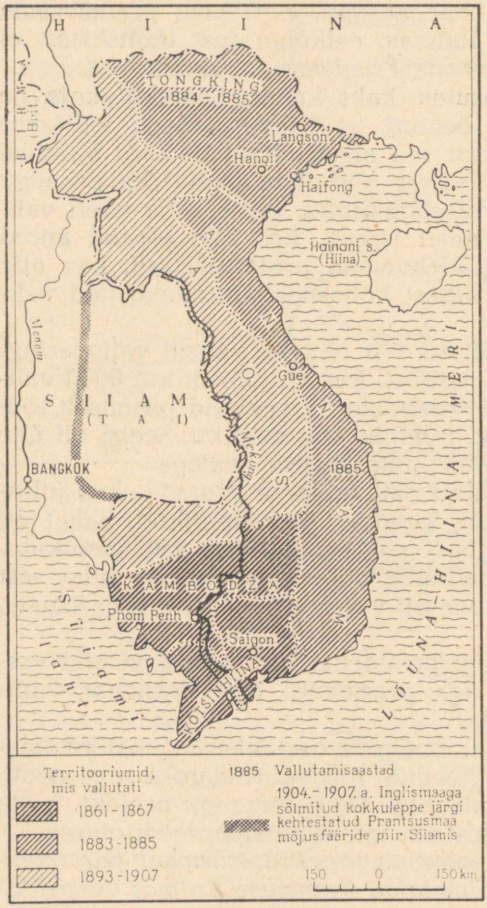

Prantsusmaa vallutused Indo-Hiinas.

14. juuli — Bastille' langemise päev — kuulutati Prantsuse rahvuspühaks.

Koloniaalimpeeriumi loomine.

Võitluse ajal monarhistide vastu andsid kodanlikud vabariiklased rahvahulkadele heldelt lubadusi. Kuid tulnud võimule, ei mõelnudki nad neid täita. Vabariiklased loobusid Senati kaotamisest, samuti loobusid nad progressiivse tulumaksu kehtestamisest. Ka teiste lubatud reformide teostamine lükati edasi «sobivamale hetkele». Nii ilmnes kohe vabariiklaste võimuletulekul nende klassiolemus — nad osutusid suurkodanluse huvide esindajaiks. Otsides uusi kohti, kuhu kõige kasulikumalt paigutada ülejäävaid kapitale, asus vabariiklik valitsus koloniaalvallutuste teele. 1881. aastal okupeeriti Tuneesia.

1883. aastal vallutasid Prantsuse väed Annami (Kesk-Vietnami) ja tungisid Tongkingi (Põhja-Vietnami). Algas sõda Hiinaga, kes pidas Vietnami oma vasalliks. Sõda osutus raskeks ja pikalevenivaks ning nõudis suuri kulutusi ja üha uute vägede kohalesaatmist. 1885. aastal said Prantsuse väed Põhja-Vietnamis raske lüüasaamise osaliseks.

Ometi läks Prantsuse militaristidel korda sundida Hiinat tunnustama Prantsuse protektoraati Tongkingi üle. Kuid ka see ei tähendanud veel sõjategevuse lõpetamist, sest vietnami patrioodid ei pannud relvi maha. Alles 90-ndate aastate lõpuks oli kogu Vietnam pärast julma koloniaalsõda Prantsusmaa poolt orjastatud.

1894. aastal algas sõda Madagaskari saare pärast, mis kestis kaks aastat. 1896. aastal annekteeris Prantsusmaa Madagaskari, kuid malgaši rahva visa vastupanu kestis veel mitu aastat. Suuri vallutusi teostas Prantsusmaa ka Lääne-Aafrikas.

XX sajandi alguseks kuulusid Prantsusmaale suured maa-alad Aafrikas, Indo-Hiinas, palju saari Okeaanias ja Lääne-India saarestikus. Kujunes tohutu koloniaalimpeerium. Ainuüksi Prantsuse valdused Aafrikas ületasid 17 korda Prantsusmaa pindala.

Prantsuse-Vene liit. Koloniaalvallutused Aasias ja Aafrikas ajasid äärmiselt pinevaks Prantsusmaa suhted teise koloniaalse kiskja — Inglismaaga. Nende huvid põrkasid kokku Egiptuses ja Sudaanis. Teine Inglise-Prantsuse võistluse kolle tekkis Kagu-Aasias. Vietnami vallutamine Prantsusmaa poolt ja Birma hõivamine Inglismaa poolt 1885. aastal tähistasid võitluse algust Siiami ja Hiina lõunaprovintside pärast.

Saksa militaristid püüdsid Prantsusmaa poliitilist isoleeritust ära kasutada ja olid valmis provotseerima uut sõda Kolmanda vabariigi vastu. Ainult tänu Venemaa sõbralikule positsioonile pääses Prantsusmaa sellest ohust. Seejärel hakkaski Prantsuse kapital krediteerima tsaarivalitsust, kes vajas raha. **1893.** aastal sõlmiti Prantsuse-Vene liit, mis oli vastuseks Kolmikliidule (vt. dokument).

Prantsuse-Vene liit kindlustas Prantsusmaa seisundit Euroopas Saksamaa suhtes. Ühenduses sellega aktiviseerisid prantsuse imperialistid oma vallutuslikku koloniaalpoliitikat, toetudes liidule tsaari-Venemaaga.

Prantsuse-Saksa vastuolude kasvamine. Prantsusmaa ettevalmistused sõjaks. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses põrkasid prantsuse imperialistid oma koloniaalpoliitika teostamisel kokku mitte ainult Inglismaaga, vaid ka Saksamaaga. Saksa monopolistlik kapitalism ilmutas suurt huvi Maroko vastu, prantsuse kolonisaatorid heitsid omakorda silma selle maa rikkustele. Nad pidasid Marokot nende poolt ammu vallutatud Alžeeria loomulikuks jätkuks.

Jaotanud 1904. a. kokkuleppe järgi inglise imperialistidega mõjusfäärid koloniaal- ja sõltuvates maades, hakkasid prantsuse

imperialistid kindlustuma Marokos. Nad asusid intensiivselt ette valmistama sõda Saksamaa vastu. Algas sõjaväe kiire ümberrelvastamine, ehitati kindlustusi. Ettevalmistus sõjaks käis loosungi all saada revanš 1870. a. lüüasaamise eest, võita tagasi Elsass ja Lotring.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

PRANTSUSE-VENE LIIT.

(Sõjaline konventsioon 5. (17) augustil 1892. a.)

Innustatud ühesugusest püüdest säilitada rahu, Prantsusmaa ja Venemaa, kelle ainsaks eesmärgiks on valmistuda kaitsesõja nõuetele, mille kutsub esile Kolmikliidu vägede kallaletung ühele neist, leppisid kokku alljärgnevas:

1. Kui Prantsusmaale tungib kallale Saksamaa või Itaalia, keda toetab Saksamaa, siis kasutab Venemaa kõiki tema käsutuses olevaid vägesid kallaletungiks Saksamaale. Kui Venemaale tungib kallale Saksamaa või Austria, keda toetab Saksamaa, siis Prantsusmaa kasutab kõiki tema käsutuses olevaid vägesid kallaletungiks Saksamaale.

2. Juhul kui Kolmikliit või üks sellesse kuuluvaid riike mobiliseerib oma väed, siis saanud sellest teada ja ootamata mingit eelnevat kokkulepet, mobiliseerivad Prantsusmaa ja Venemaa viivitamatult, otsekohe ja üheaegselt kõik oma sõjajõud ja viivad need võimalikult oma piiride lähedale.

3. Tegevarmeed, mida peab kasutatama Saksamaa vastu, võrduvad Prantsusmaa poolt 1 300 000 mehega, Venemaa poolt 700 000 kuni 800 000 mehega. Neid vägesid tuleb rakendada täielikult ja väga kiiresti niimoodi, et Saksamaal tuleks võidelda ühekorraga nii idas kui ka läänes.

4. Mõlema maa kindralstaabid on teineteisega kogu aeg ühenduses, selleks et ette valmistada ja kergendada ülalpool ettenähtud abinõude teostamist.

Nad teatavad teineteisele rahu ajal kõik andmed, mis on neile teada või mis nad saavad teada Kolmikliidu vägede kohta. Teed ja viisid ühenduse pidamiseks töötatakse välja ja nähakse ette varem.

5. Ei Prantsusmaa ega Venemaa ei sõlmi separaatrahu.

6. Käesolev konventsioon kehtib sellesama tähtaja jooksul kui Kolmikliitki.

7. Kõiki eespool loetletud punkte hoitakse kõige rangemas saladuses...

Kogumikust «Venemaa lepingud teiste riikidega (1856—1917)», Moskva, 1952, lk. 281—282 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks eelistasid Prantsusmaa varakad klassid kehtestada kodanliku vabariigi, aga mitte monarhia?

2. Milles seisid 1875. aasta konstitutsiooni progressiivsed ja reaktsioonilised jooned?

3. Missugused kohustused võtsid endale 1892. aasta konventsiooniga (vt. dokument) Prantsusmaa ja Venemaa juhuks, kui ühele neist tungivad kallale Kolmikliidu väed?

4. Leidke fakte, mis näitavad rahvusliku vabadusvõitluse olemasolu Prantsuse kolooniates.

5. Täitke sünkroonilise tabeli «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» vastavad lahtrid.

Daatumeid meelespidamiseks.

1875 — Kolmanda vabariigi konstitutsiooni vastuvõtmine.
1893 — Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.

§ 17. TÖÖLISLIIKUMINE PRANTSUSMAAL XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Töölispartei asutamine.

Võitluse ajal vabariigi eest eemaldusid töölised vähehaaval kodanlikest vabariiklastest ja koondusid sotsialismi lipu alla. Nii ränk kui oligi hoop, mille Prantsuse töölisliikumine Kommuuni purustamisega sai, toibus ta palju kiiremini kui Kommuuni timukad lootsid. Tol ajal olid Prantsusmaal andekateks marksismiideede levitajateks Jules Guesde ja Paul Lafargue.

Jules Guesde oli õpetaja poeg. Oma poliitilist tegevust alustas ta juba Napoleon III ajal, esinedes siis vabariiklase-revolutsionäärina, keisririigi vaenlasena. Pärast Kommuuni lüüasaamist emigreeris Guesde Šveitsi. Seal liitus ta I Internatsionaaliga, kuid sattus bakuuninlaste mõju alla. 1876. aastal pöördus Guesde Prantsusmaale tagasi. Peagi vabaneb ta anarhistlikest vaadetest ja muutub Marxi pooldajaks. Tema ümber koondus mõttekaaslaste ring. Säästmata oma jõudu ja tervist, andus Guesde tervenisti võitlusele töölisklassi huvide eest. Andeka ajakirjaniku ja suurepärase kõnemehena paelus ta kuulajaid oma kõnedega, mis kõlasid «lahingusse kutsuva sõjasarvena».

Guesde'i lähemaks võitluskaaslaseks oli silmapaistev sotsialismi teoreetik Paul Lafargue (1842—1911) — I Internatsionaali aktiivne liige, Marxi väimees. Leinin pidas teda üheks andekamaks marksismiideede levitajaks.

Guesde ja Lafargue organiseerisid töölisajalehe «Egalité» («Võrdsus») väljaandmist, mis propageeris sotsialistlikke ideid ja kutsus töölisklassi üles organiseerima iseseisvat töölisparteid.

Jules Guesde.

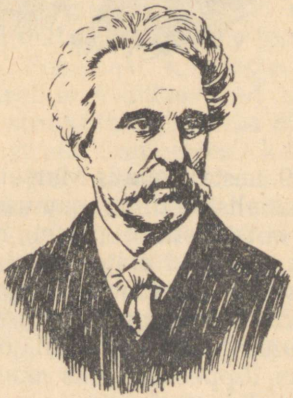

Paul Lafargue.

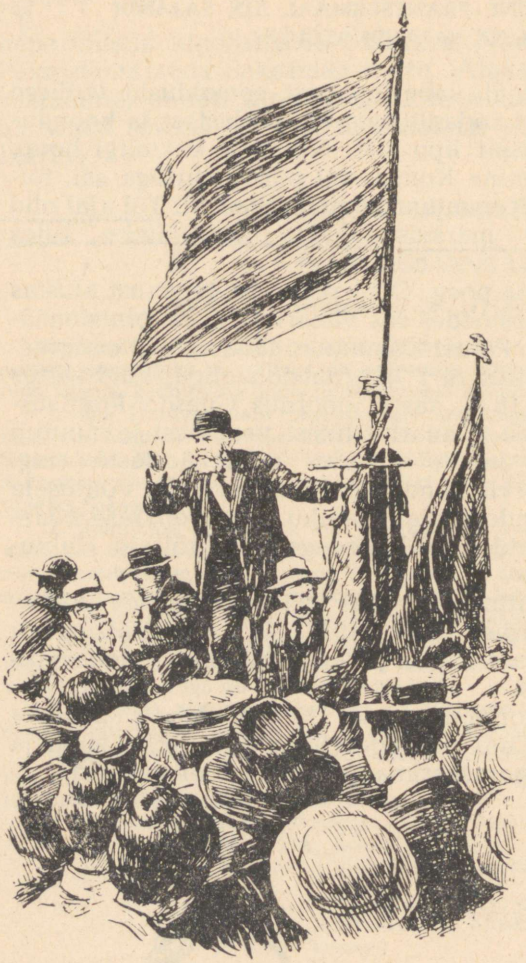

Jean Jaurès kõnelemas.

1879. aastal toimus Marseille's töölisorganisatsioonide kongress, kus sotsialistid olid enamuses. Kongress otsustas asutada proletaarse sotsialistliku partei, mis sai nimeks Töölispartei. Guesde ja Lafargue said selle juhtideks. Järgneval, **1880.** aastal kuulutati Le Havre'is toimunud kongressil välja Töölispartei asutamine ja võeti vastu selle programm, mille sissejuhatava osa oli koostanud isiklikult Marx. Selles oli öeldud, et sotsialistid seavad oma võitluse lõppeesmärgiks «kapitalistide klassi poliitilise ja majandusliku ekspropriieerimise ning kõigi tootmisvahendite tagasiandmise ühiskonnale tervikuna ...»

Nii moodustati 70-ndate aastate lõpul, pisut hiljem kui Saksamaal, ka Prantsusmaal proletaarne partei. Töölispartei asutamine aitas kaasa töölisliikumise tõusule.

Jean Jaurès.

XIX sajandi lõpul hakkas Prantsuse sotsialistlikus liikumises etendama silmapaistvat osa Jean Jaurès. Võimas kõnemeheanne ja poliitilise võitleja temperament kindlustasid talle sotsialistide hulgas suure populaarsuse. Nagu kunagi Robespierre, nii oli ka Jaurès saanud kuulsaks kui «äraostmatu». Ta oli tulihingeline võitleja sotsiaalse ebaõigluse, koloniaalse röövimise ja sõdade vastu. Võitlus rahu eest on tema sõnade järgi «lakkamatu lahing», aga mitte kampaania. Jaurès sai Prantsuse sotsialistliku liikumise üheks silmapaistvamaks juhiks. Kuid Jaurès uskus, et sotsialismile jõuab mitte klassivõitluse, vaid klasside leppimise ja koostöö kaudu. Jaurès ei olnud marksist. Käsitades riiki klassidest kõrgemal seisva organina, uskus ta, et kapitalistliku omandi natsionaliseerimine teostub demokraatlike rahvahulkade survel järk-järgult väljaostu teel. Väites, et proletariaadi võitu on võimalik saavutada kodanliku demokraatia abil, eitas Jaurès proletaarset revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri (vt. dokument 1).

Klassivõitluse teravnemine XX sajandi alguses.

Prantsusmaal, nagu teisteski maades, ostis kodanlus ära töölisklassi ladviku. See väike töölisaristokraatia kiht, kes sai kõrgemat palka, oli meelestatud kokkuleplikult, ajas nurja streike ja keeldus võitlusest töölisklassi ühiste huvide eest. Kuid prantsuse tööliste põhimass ei olnud oma elutingimustega rahul.

XX sajandi alguses oli prantsuse tööliste palk tunduvalt madalam kui inglise tööliste oma. Tööliste ja talupoegade õlul lasus maksude koorem, mis ühenduses sõjaliste kulutuste kasvamisega järjest suurenes. Tööliste revolutsiooniline meeleolu tugevnes, tõusis kõrgele streigiliikumise laine.

1905. a. Vene revolutsioon leidis elavat vastukaja prantsuse tööliste ja intelligentsi progressiivsete esindajate hulgas (vt. dokument 2). Miitinguil ja koosolekuil väljendasid nad oma solidaarsust vene töölistega. Streigiliikumine Venemaal suurendas huvi üldstreigi vastu. Kui 1901. aastal streikis Prantsusmaal umbes 100 000 töölist, siis 1906. aastal võttis streikidest osa juba 507 000 töölist. Kõige võimsam oli kaevurite streik Courrières'i kaevandustes (Pas de Calais' departemang) 1906. aastal. Streik algas katastroofi pärast kaevanduses, kus peaaegu täielikult puudus töökaitse ja ohutustehnika. Katastroofi läbi sai surma 1200 inimest. Sissevarisenud käikudest õnnestus päästa ainult 200 inimest. Streikijad nõudsid 8-tunnilise tööpäeva kehtestamist, palga tõstmist ja abinõude rakendamist kaevurite töö ohutuse tagamiseks. Valitsus saatis streigi piirkonda 20 000 sõdurit ja kehtestas seal sõjaseisukorra.

Ent nii kaevurite streik kui ka kasvav töölisliikumine üldse ei leidnud vajalikku juhtimist prantsuse sotsialistide poolt. Suur

Streik Pariisis. Töölised ehitavad barrikaadi.

osa nende juhtivaid tegelasi läks üle oportunismi positsioonidele. Seejuures oli sotsialistlik liikumine Prantsusmaal lõhestatud mitmeks rühmituseks, millest suurimad olid kaks — ühte neist juhtis Jaurès, teist Guesde.

Oportunismi valitsemine ühendatud Sotsialistliku Partei juhtkonnas.

1905. aastal prantsuse sotsialistlikud rühmitused ühinesid ja moodustasid ühtse Sotsialistliku Partei. Partei ridadesse oli sattunud palju kaasajooksikuid kodanlikust leerist, kes võtsid sotsialistliku maailmavaate omaks ainult sõnades. Neid meelitas sotsialistide edu parlamendis, sest sotsialistide kandidaatide poolt antud valimissedelite arv kasvas.

Paljud ülejooksikud kodanlikust leerist, kes astusid sotsialistide ridadesse, olid kodanluse agentideks töölisliikumises, Prantsuse Ühendatud Sotsialistliku Partei juhtimine sattus oportunistide kätte.

Sõjaeelseil aastail, suureneva revolutsioonilise tõusu tingimustes hakkas Prantsuse Sotsialistlikus Parteis kujunema vasak tiib. Pahempoolsete kõige silmapaistvamaks esindajaks oli Marcel

Cachin, kes ühel partei kongressil kritiseeris teravalt tema juhtkonda parlamentarismist innustumise pärast. Cachin kutsus üles teostama kodanluse suhtes mitte «väljasirutatud käe poliitikat», vaid «ülestõstetud rusika poliitikat». Hiljem sai Cachinist üks Prantsuse Kommunistliku Partei juhte. Kuid vasak tiib Prantsuse Sotsialistlikus Parteis oli veel nõrgem kui Saksa sotsiaaldemokraatias.

Nagu kõigis Lääne-Euroopa maades, nii ka Prantsusmaal maailmasõja eelõhtul klassivõitlus teravnes. Üks streik järgnes teisele. 1907. aastal haaras võimas talurahvaliikumine Lõuna-Prantsusmaal üle poole miljoni talupoja. Valitsuse poolt nende rahustamiseks saadetud väeosad keeldusid rahvast tulistamast. Sõdurid ütlesid, et talupoegi on tarvis kaitsta, aga mitte tappa.

Samal ajal aktiviseerisid reaktsionäärid oma tegevust. Nad tungisid kallale tõelistele prantsuse patriootidele ja rahva huvide kaitsjaile. 31. juulil 1914. a. tapeti J. Jaurès tema kirglike väljaastumiste pärast ähvardava maailmasõja vastu. Jaurèsi kuritegelik mõrvamine kutsus töörahva hulgas esile pahameeletormi. Rahva-

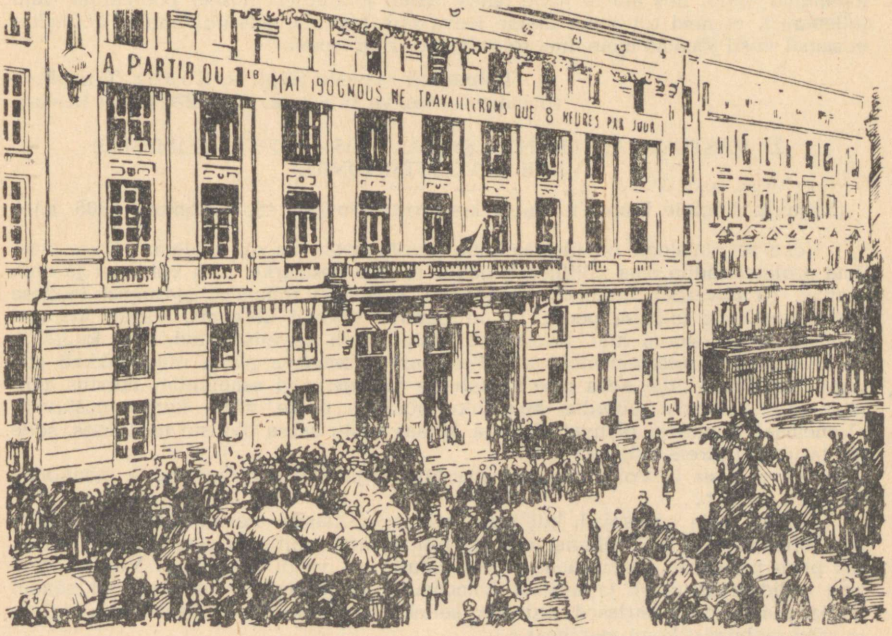

Pariisi töörahva meeleavaldus 8-tunnilise tööpäeva nõudmiseks. Tööbörsi hoone fassaadil on loosung: «Alates 1. maist 1906. a. me töötame ainult 8 tundi päevas.»

hulgad nõudsid kättemaksu. Kümned tuhanded Pariisi töötajad tulid saatma Jaurèsi põrmu.

Nii nagu Jaurès oli ennustanud, tõukasidki prantsuse imperialistid Prantsusmaa maailmasõtta maailma ümberjaotamise eest.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. JAURÈSI VAATED SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU TEEDELE.

(Kõnest Sotsialistliku Partei kongressil Bordeaux's 12.—14. aprillil 1903. a.)

Guesde'il ei ole õigus, kui ta mõtleb... et riik on eranditult klassiriik ja et proletariaadi liiga nõrk käsi ei suuda sellele kirjutada isegi väikest osa oma soovidest ja nõudmistest, oma tahtest. Demokraatia tingimustes, vabariigis, kus on olemas üldine valimisõigus, ei kujuta riik endast proletariaadi jaoks mingit tugevat, täiesti vallutamatut kindlust. Poletariaat on juba alustanud temasse sissetungimist. Munitsipaliteetides, parlamendis, keskvalitsuses on juba hakanud avalduma sotsialistide ja proletaarlaste mõju...

Kui temasse on tõepoolest juba osaliselt tunginud see demokraatlik, sotsialistlik rahvajõud ja kui me võime täie õigusega loota... et organiseerimise, kasvatuse ja propaganda abil ta tungib sinna niivõrd täielikult, sügavalt ja otsustavalt, et aja jooksul, koondatud jõupingutuste abil proletaarne ja sotsialistlik riik asendab oligarhilise ja kodanliku riigi, ei arva ma siiski, et see on tingimata äkiline hüpe, hüpe üle kuristiku. Võib-olla, et meie jõudmine uude, sotsialistlikku riiki toimub niisama märkamatult nagu meremeeste jõudmine teisele poolkerale; nad panevad seda tähele mitte sellepärast, et nägid, kuidas nad sõitsid üle ookeani tõmmatud nööri, mis annab neile teada nende jõudmisest teisele poolkerale, vaid sellepärast, et neid tõi sinna nende laeva järkjärguline edasiliikumine. Võimalik, et samal viisil jõuame meie uue, sotsialistliku riigi tsooni.

Tsiteeritud raamatu järgi: R. Ensor, Tänapäeva sotsialism, Moskva [i. a.], lk. 224—226 (vene keeles).

2. VASTUKAJAD PRANTSUSMAAL 1905.—1907. a. ESIMESELE VENE REVOLUTSIOONILE.

(Kirjanik Anatole France'i kõnest koosolekul Pariisis 16. detsembril 1905. a.)

Vene revolutsioon on ülemaailmne revolutsioon. Ta on näidanud kogu maailma proletariaadile oma võitlusvahendeid ja oma eesmärke, oma võimsust ja oma saatust. Ta ähvardab igasugust despotismi, igasugust rõhumist, igasugust inimese ekspluateerimist inimese poolt. Ta on pannud troonid kõikuma. Vanas Austrias kõmiseb revolutsiooni kõu. Saksamaal vaatab hästi organiseeritud, kuid kuulekas ja heasüdamlik sotsiaaldemokraatia Peterburi ja Moskva poole ning hakkab end liigutama. Bebel ütles seda otse kantslerile ja keisririigi saadikuile; hoiatus, millega vana sotsialist pöördus keiserliku nõuniku poole, kõlas kurjaennustavalt: «Venemaal toimunud plahvatuse kaja kõmas vastu saksa tööliste teadvuses, selle üle tasub teil järele mõelda.»

Neeva, Visla ja Volga kallastel otsustatakse praegu uue Euroopa ja inimkonna tuleviku saatust...

...Kui meie valitsejad, kui meie valitsevad klassid teevad katset anda sõjalist, diplomaatilist või rahalist abi tsarismile tema võitluses revolutsiooni vastu, siis peab prantsuse proletariaat sellele otsustavalt vastu astuma... Väljendagem oma solidaarsustunnet ja austust Venemaale ja lausugem uued suured sõnad: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege, selleks et valmistada ette sotsiaalse õigluse ja rahu saabumist kogu maailmas.»

A. France, Jutustused, Publitsistika, Moskva, 1950, lk. 136—138 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millal loodi Prantsusmaal proletaarne partei ja kuidas oli tema programmis formuleeritud sotsialistide võitluse lõppeesmärk?
2. Kritiseerige Jaurèsi vaateid.
3. Millised faktid kõnelevad klassivõitluse teravnemisest Prantsusmaal Esimese maailmasõja eelõhtul?
4. Täitke sünkroonilise tabeli «Töölis- ja sotsialistlik liikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» vastavad lahtrid.

Daatumeid meelespidamiseks.

1880 — Töölispartei asutamine.

V PEATÜKK.

LÕUNA- JA LÄÄNESLAAVLASED XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 18. LÕUNASLAAVLASTE OLUKORD XIX SAJANDI LÕPUL.

Lõunaslaavlased Türgi ja Austria-Ungari ikke all.

XIX sajandi 70-ndail aastail vaevles suurem osa lõunaslaavlasi — bulgaarlased ja makedoonlased — Türgi võimu all. Kroaadid, sloveenid ja osa serblasi elasid Austria-Ungari monarhia võimu all. Ainult väike Montenegro oli sõltumatu riik. Serbia vürstiriiki peeti ikka veel Türgi vasalliks. Osa Serbia maid oli anastanud Austria-Ungari, osa Türgi.

Kõige raskemas olukorras olid XIX sajandi viimasel kolmandikul endiselt need slaavlased, kes elasid Türgi ikke all. Türgi feodaalid riisusid ja hävitasid slaavi elanikkonda, sundisid talle peale oma keelt, religiooni ja kombeid. Siiski ei läinud neil korda türgistada slaavi rahvaid, kes võitlesid visalt ja mehiselt oma orjastajate vastu.

Sellest hoolimata et enamik välismaa slaavlasi oli võõramaise ikke all, säilitasid ja tugevdasid nad mitmesuguseid omavahelisi sidemeid. Seda soodustas slaavi keelte lähedus. Väga tihedad olid lääne- ja lõunaslaavlaste sidemed idaslaavlastega — venelaste, ukrainlaste ja valgevenelastega. Venemaa — rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise uue keskuse töörahvas nägid välismaa slaavi rahvad liitlasi oma võitluses sotsiaalse ja rahvusliku vabanemise eest.

Slaavi rahvaste võitlus Türgi ikke vastu XIX sajandi lõpul.

Türgi ülevõimu talumatu surve kutsus korduvalt esile slaavi rahvaste ülestõuse. Balkani poolsaare rõhutud rahvaste vabadusliikumise tõusule aitasid palju kaasa sõjad, mida Venemaa XVIII ja XIX sajandil Türgi vastu edukalt pidas. Need sõjad õõnestasid mahajäänud, feodaalse Türgi jõudusid.

1875. a. suvel algas kahes slaavi piirkonnas — Hertsegoviinas

ja Bosnias — rahva ülestõus Türgi ülevõimu vastu. Ülestõusnutele tuli appi arvukalt vabatahtlikke naabruses asuvailt slaavi maadelt — Serbiast ja Montenegrost — ning hiljem ka Venemaalt.

Ülestõus Bosnias ja Hertsegoviinas andis tõuke bulgaaria rahva juba ammu küpsenud ülestõusule oma vabanemise eest.

XIX sajandi 60-ndaist aastaist peale tegutses Bulgaarias mitmeid revolutsioonilis-demokraatlikke salaorganisatsioone, kes võitlesid oma kodumaa rahvusliku vabanemise ja rahva huvide eest. Paljud silmapaistvad bulgaaria demokraadid ja patrioodid olid vene revolutsiooniliste demokraatide ideede mõju all. Kartmatu bulgaaria revolutsionäär Vassil Levski arendas sõltumatu ja demokraatliku Bulgaaria vabariigi loomise plaane. Ta kutsus kõiki Balkani poolsaare rõhutud rahvaid, sealhulgas ka türgi töörahvast, üles ühisele võitlusele rõhujate vastu. Teed vabadusele nägi Levski ainult rõhutute relvastatud võitluses rõhujate vastu. «Käiku tuleb lasta nuga — tint enam ei aita!» kirjutas ta, kutsudes üles rahvaülestõusule. Olles väsimatu organisaator, moodustas Levski kogu Bulgaaria territooriumil salajaste ülestõusukomiteede laialdase võrgu. 1872. aastal vangistasid türklased Levski ja varsti hukkasid ta.

Levski ja tema mõttekaaslaste tegevus tõstis bulgaaria rahva rahvuslikku iseteadvust.

Ülestõus Bulgaarias puhkes 1876. a. aprillis. Ülestõusnud läksid võitlusse nende lipule kirjutatud loosungi all: «Vabadus või surm!» Peamiselt toetus ülestõus talupoegadele.

Üks Bulgaaria vabadusliikumise juhte oli publitsist ja luuletaja Hristo Botev, kes oli seisukohal, et iga ausa inimese kohus on võitlus rahva õnne eest. Vaimustatult kirjutas Botev nende surematust kuulsusest, kes langevad võitluses vabaduse vaenlaste vastu:

Kes langes võitluses priiust kaitstes,
ei, see ei sure: ta pärast ohkab
nii maa kui taevas, nii loom kui loodus,
ja rahvas laule loob tema kohta.

Hristo Botev.

Türgi sõdurid võtavad serbia talupoegadelt ära kariloomi. *1876. a. joonistus.*

Botev juhtis üht revolutsiooniliste vabadusvõitlejate väesalka. Ta langes juba ülestõusu alguses. Võitlus oli raske, jõud ebavõrdsed. Türklased tapsid metsikult ligi 30 000 bulgaarlast. Nad ei heitnud armu ei lastele, naistele ega raukadele ning põletasid maha hulgaliselt bulgaaria külasid. Need metsikused tekitasid sügavat pahameelt kogu maailmas.

Venemaa otsustav osa Balkani rahvaste vabastamisel Türgi ikke alt.

Vene rahva laialdased ringkonnad astusid välja türgi feodaalide poolt tagakiusatavate slaavlaste kaitseks. Vene valitsus, püüdes kehtestada oma mõju Balkanil, otsustas kasutada seal toimuvaid sündmusi oma huvides. Sel eesmärgil astus ta välja Balkani slaavlaste eest. Türgi valitsejad, keda julgustas Inglismaa, ei tahtnud teha oma slaavi alamate heaks mitte mingisuguseid järeleandmisi. 1877. a. aprillis kuulutas Venemaa Türgile sõja.

Vene sõdurid ilmutasid selle sõja ajal suurt kangelaslikkust. Õlg õla kõrval Vene sõjaväega võitlesid vapralt bulgaaria vabatahtlikud. Koos vene sõduritega kaitsesid nad neli kuud ülekaalu-

kate Türgi jõudude vastu Šipka mäekuru ja võtsid osa mitmetest teistest suurtest ja väiksematest lahingutest. Türgi vastu astus välja ka Rumeenia.

Slaavi elanikkond võttis Vene vägesid kõikjal vaimustusega vastu (vt. dokument 2). Türgi löödi puruks ja 1878. a. jaanuaris oli ta sunnitud rahu paluma.

Rahulepinguga, mis sõlmiti 3. märtsil **1878.** a. väikeses San Stefano asulas Konstantinoopoli lähedal, likvideeriti igasugused Rumeenia ja Serbia sõltuvuse jäänused Türgist. Türgi tunnustas Montenegro sõltumatust. Ta nõustus Bulgaaria riigi moodustamisega, mis, tõsi küll, jäi temast vasallsõltuvusse. San Stefano rahulepingu allakirjutamise päev sai Bulgaaria sünnipäevaks. Tema rahvas pühitseb tänapäevani 3. märtsi oma rahvuspühana. Ta austab vene sõdurite mälestust, kes langesid Bulgaaria vabastamise eest (vt. dokument 3).

Viis sajandit kestnud Türgi võimutsemine slaavi rahvaste üle seisis täieliku kokkuvarisemise lävel. Kuid Inglise, Saksa ja Austria-Ungari valitsused ei tahtnud lubada lõunaslaavlaste vabanemist Türgi ikke alt ega Venemaa positsioonide tugevnemist Balkani poolsaarel.

1878. aastal Berliinis toimunud rahvusvahelisel kongressil saavutasid nad äsja loodud Bulgaaria riigi tükeldamise vastu tema rahva tahtmist: Bulgaariale jäi ainult territoorium põhja pool Balkani mägesid. Lõuna-Bulgaaria, samuti Traakia jäid Türgi sultani ikke alla. Austria-Ungari sai õiguse okupeerida kaks slaavi piirkonda — Bosnia ja Hertsegoviina, mis jäid formaalselt Türgi võimu alla (1908. aastal Austria-Ungari annekteeris Bosnia ja Hertsegoviina, s. t. kuulutas need oma valduseks).

Siiski ei suutnud Berliini kongress hävitada Venemaa võidu kõige tähtsamaid tulemusi sõjas Türgiga aastail 1877—1878: bulgaaria rahvas sai oma rahvusriigi, mis küll ei hõlmanud kogu bulgaarlastega asustatud territooriumi; kuulutati välja Serbia, Montenegro ja samuti Kreeka täielik sõltumatus; iseseisvaks maaks sai Rumeenia; kõigi nende maade territooriumi laiendati. Vene-Türgi sõja tulemused aitasid suurel määral kaasa Balkani rahvaste progressile.

1885. aastal toimus Lõuna-Bulgaarias, mis oli jäetud Berliini kongressi poolt Türgi võimu alla, relvastatud ülestõus. Türgi võimud kihutati minema ja Lõuna-Bulgaaria ühines Bulgaaria vürstiriigiga. Niiviisi ühines suurem osa bulgaaria rahvast ühtse Bulgaaria riigi koosseisu.

Ent Traakia, Makedoonia, mõned Serbia piirkonnad ja kreeklastega asustatud Egeuse mere saared jäid Türgi valitsuse alla. Bosnia ja Hertsegoviina slaavi rahvastik langes Austria-Ungari võimu alla. Seepärast jäi Balkani poolsaare slaavi rahvastel, samuti kreeka ja albaania rahval veel mitmeks aastakümneks püsima ülesanne teha täielikult lõpp võõramaisele ikkele.

Bulgaaria sotsiaal-majanduslik ja poliitiline arenemine.

Enne vabastamist kuulus peaaegu kogu maa Bulgaarias türgi feodaalidele. Juba Vene-Türgi sõja ajal müüsid nad oma maa kiiruga ära või lihtsalt jätsid selle maha ning põgenesid Bulgaariast, kartes bulgaaria rahva viha, keda nad olid palju sajandeid julmalt rõhunud ja piinanud. Seega tõi Bulgaaria vabastamine Türgi ikkest endaga kaasa mõisnike maavalduse likvideerimise Bulgaarias. Osa endisi mõisnike maid läks töötava talurahva kätte, kuid suurema osa neist haarasid endale kulakud ja linnakodanlus.

Bulgaaria elanikkond tervitab Adrianoopolisse saabuvaid Vene vägesid. *1877. a.*

Vabastatud Bulgaaria jäi agraarmaaks; tema tööstus kandis peamiselt käsitööndusliku iseloomu; tähtsamad ettevõtted tegelesid põllumajandusliku tooraine ümbertöötamisega.

Bulgaaria rahva õnnetuseks seadsid end vürstitroonil sisse saksa printsid. Bulgaaria valitsejad soodustasid Austria ja Saksa kapitali tungimist riiki. Tegutsedes käsikäes bulgaaria suurkapitalistidega, muutsid nad Bulgaaria esimeses imperialistlikus maailmasõjas Austria-Ungari ja Saksamaa liitlaseks.

Serbia sotsiaal-majanduslik ja poliitiline arenemine.

Ka Bulgaaria läänenaaber Serbia oli agraarmaa. Kapitalistlike suhete arenemine toimus seal veel aeglasemalt kui Bulgaarias.

XIX sajandi viimasel kolmandikul suurenes Serbia majanduslik ja poliitiline sõltuvus naabruses asuvast Austria-Ungarist. Serbia valitsejad tegutsesid peamiselt suurkaupmeeste huvides, kes turustasid kariloomi Austria-Ungaris. Serbia valitsus kohustus mitte sõlmima lepinguid teiste riikidega ilma Austria-Ungari nõusolekuta. Sõltuvus Austria-Ungarist takistas Serbia majanduslikku ja kultuurilist arenemist ning tegi võimatuks Austria-Ungari võimu all elavate serblaste rahvusliku vabastamise. Tegelikult suunas Serbia valitsuse poliitikat Austria-Ungari. See kutsus esile serbia rahva pahameele ja tegi maa siseolukorra ebakindlaks.

1903. a. mais kukutati paleepöörde tulemusel rahvavastane dünastia. Pärast seda vabanes Serbia Austria-Ungari poliitilisest sõltuvusest. Serbia kodanlus hakkas lähenema Venemaale.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. HRISTO BOTEVI ARTIKLIST «RAHVAS EILE, TÄNA JA HOMME» AJALEHES «SLOVO BOLGARSKIH EMIGRANTOV» 10. JA 15. JUUNIL 1871. a.

Sünge ja kurb on meie ajalugu Türgi vallutustest peale kuni tänapäevani, raske ja masendav on kunagi vaba bulgaaria rahva elu! Hirmus on teda tänini rõhuv ike, mis on kaetud sajandite hallitusega ja klambrina jataganiga kinni tõmmatud.

Rasked on verest ja pisaraist rooste läinud ahelad, ahelad, mis seovad tema käsi ja jalgu, mõistust ja tahet, ahelad, milles tänini ägavad isad ja emad, vennad ja õed, vanaisad ja lapselapsed...

Väljapääs sellest raskest, jõledast olukorrast ei peitu mitte uutes kammitsates ja uues tööjaotuses türannide vahel, vaid rahvarevolutsioonis, radikaalses pöördes. See on võiduvärav iga rahva jaoks, eriti aga meie rahva jaoks, kellel ei ole minevikku, ei ole olevikku, on ainuüksi tulevik — ja helge tulevik, sest koos teiste slaavlastega on tal, mida öelda maailmale ja anda inimkonnale.

Hristo Botev, Publitsistika. Artiklid, esseed kirjad, Moskva, 1952 (vene keeles).

2. VENE VÄGEDE VAIMUSTATUD VASTUVÕTMINE ADRIANOOPOLI BULGAARIA JA KREEKA ELANIKKONNA POOLT.

(Pealtnägija kunstnik V. V. Vereštšagini mälestustest)

Oli imeilus päikesepaisteline päev, kui me lähenesime Adrianoopolile... Enne linna oli näha meile vastu liikuv tihe rahvahulk, kelle vaimustus kasvas sedamööda, kuidas me lähemale jõudsime; viimaks ei pidanud kõige esimesed enam vastu — tormasid joostes meie poole! Võimatu, mõeldamatu on kirjeldada nende entusiasmi ja stseeni, mis siis järgnes: hüüetega viskusid inimesed meie

ees põlvili, suudlesid maad, lõid risti ette, andsid suud nagu pühapiltidele, suudlesid mitte ainult meie käsi, vaid ka põlvi, saapaid, jaluseid. Mitte lasta, mitte lubada neil seda teha polnud mingit võimalust, tuli alistuda . . .

Sõjas. Kunstnik V. V. Vereštšagini mälestusi Vene-Türgi sõjast 1877. a., Moskva, 1902 (vene keeles).

3. BULGAARIA RAHVAVABARIIGI ÜHE JUHI V. KOLAROVI KÕNEST, PEETUD SOFIAS 1948. AASTAL BULGAARIA VABASTAMISE 70. AASTAPÄEVA PUHUL.

Me hindame Bulgaaria vabastamist kui rahva suurimat hüvet, kui üht tähtsaimat sündmust, mis on kirjutatud kuldsete tähtedega meie ajalukku.

Seepärast on piiritu ja igavene bulgaaria rahva tänulikkus vennaliku vene rahva vastu, kes on valanud oma 200 000 poja verd meie vabastamise eest . . . Me oleme tänulikud vene rahvale, kes kandis oma õlgadel vabadussõda, kui ka vapratele bulgaaria revolutsionääridele, kes Vene võitu ette valmistasid ja kergendasid . . .

«Uusaja ajaloo krestomaatia, 1870—1918», II osa, lk. 164 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugune oli lõunaslaavlaste olukord XIX sajandi 70-ndail aastail?
2. Iseloomustage Venemaa osa lõunaslaavlaste rahvuslikus vabadusvõitluses XIX sajandi 70-ndail aastail.
3. Millised sotsiaal-majanduslikud muudatused toimusid Bulgaarias pärast tema vabastamist Türgi ikkest?
4. Missugune oli Serbia majanduslik olukord XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
5. Leidke kaardilt:
   a) lõunaslaavlaste poolt asustatud territoorium;
   b) Bulgaaria piirid pärast 1878. a. Berliini kongressi ja pärast 1885. a. sündmusi.
6. Lugege läbi katkend V. Kolarovi kõnest (vt. dokument 3) ja tehke sellest järeldus: millised jõud aitasid kaasa sõltumatu Bulgaaria riigi loomisele?
7. Täitke sünkroonilise tabeli «Töölis- ja sotsialistlik liikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» vastav lahter.

Daatumeid meelespidamiseks.

1878 — Türgi lüüasaamine sõjas Venemaaga. Bulgaaria riigi loomine. Serbia, Montenegro, Kreeka ja Rumeenia Türgist sõltuvuse lõplik likvideerimine.

§ 19. BALKANI SÕJAD. TŠEHHI JA POOLA SOTSIAAL-MAJANDUSLIK ARENEMINE XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Balkani sõjad.

Makedoonias ja teistes slaavi maades, mis olid veel jäänud Türgi ikke alla, puhkes XX sajandi alguses uus ülestõusude laine võõramaise rõhumise vastu. Püüdes vabadusliikumisele kaasa aidata, kuid mitte riskides tegutseda üksinda, sõlmisid Bulgaaria, Montenegro ja Kreeka liidu Türgi vastu. Seejuures lootsid Balkani riikide valitsevad ringkonnad kasutada sõda Türgi vastu omakasupüüdlikel eesmärkidel, selleks et suurendada oma territooriumi.

1912. a. oktoobris alustasid Bulgaaria, Serbia, Montenegro ja

Kreeka sõda Türgi vastu, et vabastada Türgi võimu all elavad slaavlased ja kreeklased. Nii puhkes Esimene Balkani sõda. Balkani riikide poolt oli sel sõjal õiglane iseloom.

Liitlased purustasid kiiresti Türgi väed. Türgi oli sunnitud loovutama Makedoonia, Traakia ja Adrianoopoli piirkonna. Ta kaotas ka Egeuse mere saared. Seega viidi lõpule Balkani slaavlaste ja kreeklaste vabastamine Türgi võimu alt.

Sõda aitas vabaneda Türgi võimutsemise alt ka albaania rahval, kes oli palju aastaid vapralt võidelnud rõhujate vastu. 1912. aastal moodustasid albaanlased oma riigi.

Sõja käigus Türgi vastu tekkisid tema vastaste vahel teravad lahkhelid nende poolt vabastatavate maade jaotamise pärast.

Õhutatuna oma austria-ungari ja saksa kaitsjate poolt, tungis Bulgaaria kuningas (kelleks oli saksa prints Koburgi Ferdinand) **1913.** a. juunis kallale oma äsjastele liitlastele — Serbiale ja Kreekale. Algas Teine Balkani sõda.

Bulgaaria vastu astusid Serbia ja Kreeka poolel välja Montenegro ja Rumeenia. Türgi omakorda kasutas endale soodsat olukorda ja alustas uuesti sõjategevust Bulgaaria vastu. Selles sõjas pidasid mõlemad sõdivad pooled silmas ainult vallutuslikke eesmärke.

Bulgaaria sai peagi rängalt lüüa ja oli sunnitud loovutama rea alasid, mis ta oli omandanud Esimese Balkani sõja tulemusena. Teine Balkani sõda tugevdas vastuolusid Balkanimaade ja nende seljataga seisvate imperialistlike suurriikide vahel.

Balkani sõjad viisid lõpule võitluse Balkani poolsaare slaavi elanikkonna vabastamise eest Türgi võimu alt. Kuid see vabastamine ei toimunud mitte revolutsiooni, vaid sõdade tulemusel, mida pidasid mitmetest imperialistlikest suurriikidest sõltuvuses olevad Balkanimaade kodanlik-mõisniklikud monarhistlikud valitsused.

Vabanemine Türgi ülevõimust võimaldas teha lõpu Türgi feodaalikkele Balkanil. Kuid see ei toonud endaga kaasa rahvusküsimuse täielikku lahendamist, sest koos sellega toimus Balkani alade meelevaldne jaotamine ja reaktsiooniliste monarhistlike režiimide säilimine Balkanimaadel.

Tšehhimaa sotsiaal-majanduslik arenemine.

Lääneslaavlaste poolt asustatud maade majanduslik arenemine jõudis tunduvalt ette mitte ainult lõunaslaavi maade, vaid ka paljude Lääne-Euroopa riikide omast. Tšehhimaa, mis oli Austria-Ungari võimu all, muutus selle kõige eesrindlikumaks osaks. Temast sai üks Euroopa arenenumaid tööstusmaid. Tšehhis kasvas tormiliselt kivisöe- ja metallitoodang. Tekkis palju masinaehitusettevõtteid, rajati raudteid ja elektrijaamu.

Tähtsamate tööstusettevõtete ja pankade omanikeks Tšehhis olid tavaliselt austerlased ja sakslased. Kuid kiiresti kasvas ka tšehhi kodanlus. Ta püüdis oma maalt välja tõrjuda austria kodanlust ja austria ametnikke ning muutuda majanduslikult ja poliiti-

liselt valitsevaks jõuks. Kuid sellegipoolest ei tahtnud tšehhi kodanlus katkestada täielikult suhteid Habsburgide monarhiaga, sest ta kartis kaotada laialdast Austria-Ungari turgu. Ta pidas monarhiat oma liitlaseks võitluses tugevneva tšehhi töölisklassi vastu. Tšehhi kodanlus taotles Tšehhi aladele vaid omavalitsust Austria-Ungari koosseisus. Seejuures ei soovinud kodanlus poliitiliste õiguste andmist töörahvale.

Tšehhi kodanlusega olid tihedalt seotud suurmaavaldajad. Nende majapidamised kandsid kapitalistlikku iseloomu. Paljud mõisnikud olid suhkruvabrikute, õllevabrikute ja teiste ettevõtete omanikud ning paigutasid oma kapitale suurtööstusse.

Samal ajal kui tšehhi kodanluse ja suurmaavaldajate olukord tunduvalt kindlustus, muutus töörahva seisund järjest raskemaks. Vähese maaga talurahvas laostus, kannatamata välja konkurentsi suurmajanditega. Töölisklassi olukord halvenes ekspluateerimise tugevnemise, toiduainete hindade tõusu ja maksude suurenemise tagajärjel. Tšehhi töörahvas kannatas ka rahvusliku rõhumise all. Austria võimud tegid takistusi tšehhi keele kasutamisel, piirasid võimalusi õpetada lapsi emakeeles.

Poola sotsiaal-majanduslik arenemine.

Nii nagu Tšehhi aladel, toimus ka Poolas XIX sajandi alguses kapitalistlike suhete tormiline arenemine. Ka siin arenes kapitalism võõramaise ikke tingimustes. Kui Tšehhi alad olid ühe maa võimu all, siis Poola oli XVIII sajandi lõpust peale jaotatud Preisimaa (Saksamaa), Austria-Ungari ja Venemaa vahel. Poola rahvas kannatas orjastajate raske rõhumise all. Kõigil Poola aladel oli säilinud mõisnike suurmaavaldus ja mitmesugused feodaalsed igandid. Kuid muus osas toimus kolme riigi võimu all olevate Poola alade sotsiaal-majanduslik arenemine erisuguselt.

Austria ja Saksa ülevõimu alla sattunud Poola alad jäid (välja arvatud Sileesia) peamiselt põllumajanduslikeks piirkondadeks. Vene ülevõimu all olevad alad — niinimetatud Poola kuningriik — muutusid arenenud tööstusega piirkonnaks. Lodzis ja selle ümbruses, Varssavi lähedal ja Białystokis tekkis palju suuri tekstiilitööstuse ettevõtteid, mille toodangut veeti ülevenemaalisele turule või Venemaa kaudu Idamaadesse. Dąbrowa basseinis arenes kivisöe kaevandamine. Varssavis ja teistes linnades kasvasid metallitöötlemise ettevõtted.

Tööpäeva pikkus Poola aladel oli 12—13 tundi. Töölised elasid uskumatult kitsastes tingimustes, said kerjuslikku palka ning neid rõhusid kohalik kodanlus ja võõramaised võimud. Kõigi kolme Poola osa kapitalistid ja mõisnikud tegelikult leppisid oma kodumaa killustatusega ja iseseisvuse kaotamisega. Ainult poola töörahvas eesotsas töölisklassiga pidas võitlust võõramaiste rõhujate ja nende teenrite — poola mõisnike ja kapitalistide vastu, oma sotsiaalse ja rahvusliku vabanemise eest. Poola töörahva liitlasteks ühises võitluses reaktsiooni surve ja vallutajate ülevõimu

vastu oli Poolat rõhuvate maade töörahvas — saksa, austria, ungari ja eriti vene töölised, kuna Venemaa oli muutunud XX sajandil rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskuseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli Esimese ja Teise Balkani sõja põhjuseks ning kes neist osa võttis? Mille poolest erines Teine Balkani sõda Esimesest?
2. Tšehhimaa ja Poola sotsiaal-majandusliku arenemise iseärasused.
3. Missugused on rahvusliku vabadusliikumise iseloomulikud jooned Tšehhis ja Poolas XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
4. Vaadake värvilisel kaardil Serbia, Bulgaaria ja teiste Balkani riikide territooriumi enne 1912. aastat. Märkige territoriaalsed muudatused Balkani poolsaarel kahe Balkani sõja tagajärjel.
5. Täitke vajalikud lahtrid tabelis «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

Daatumeid meelespidamiseks.

1912—1913 — Esimene ja Teine Balkani sõda.

§ 20. TÖÖLISLIIKUMINE SLAAVI MAADES.

Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku Partei asutamine.

Kapitalistlike suhete arenemisega Bulgaarias kaasnes töölisklassi kujunemine. 80-ndail aastail toimusid bulgaaria tööliste esimesed streigid. Hakkasid tekkima sotsialistlikud ringid. Bulgaaria tööliste silmapaistev organisaator oli Dimitr Blagojev (1856—1924). Tema revolutsiooniline tegevus algas Venemaal, kuhu ta oli õppima sõitnud. 1885. aastal saadeti Blagojev Venemaalt välja ja ta hakkas tegema Bulgaarias laialdast marksismi propagandat ning valmistas ette sotsiaaldemokraatliku partei asutamist. Partei rajati 1891. aastal.

Varsti pärast asutamist ilmnes parteis kaks voolu — revolutsiooniline, marksistlik ja oportunistlik, reformistlik. V. I. Lenini ideede mõjul pidas partei marksistlik tiib otsustavat võitlust oportunistidega (vt. dokument 1). Revolutsioonilise tiiva tegelased olid seisukohal, et partei peab olema töölisklassi tihedalt kokkuhoidev, monoliitne eesmine väesalk, kes viib töörahvahulgad revolutsioonilisele võitlusele sotsialismi eest. Bulgaaria sotsiaaldemokraatia revolutsioonilist suunda hakati kutsuma «kitsasteks sotsialistideks» ehk lihtsalt «kitsasteks» («tesnjakid»).

Neile vaenulik oportunistlik tiib Bulgaaria sotsiaaldemokraatias sai nimeks «laiad sotsialistid»; «laiad» tahtsid avada ukse parteisse kõigile, kes kas või sõnadeski väljendavad rahulolematust valitseva klassiga. «Laiad sotsialistid» eitasid revolutsioonilise võitluse vajadust sotsialismi eest.

1903. aastal toimus Bulgaaria Sotsiaaldemokraatlikus Parteis lõhenemine. «Kitsad» eesotsas D. Blagojeviga moodustasid ise-

Dimitr Blagojev.

Georgi Dimitrov noorena.

seisva Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku («kitsaste sotsialistide») Töölispartei.

«Kitsad» olid V. I. Lenini ja vene bolševike ideelise mõju all. Tõsi küll, järjekindlaid bolševikke neist ei saanud. «Kitsad» alahindasid eriti talurahva revolutsioonilisi võimalusi ega mõistnud töölisklassi liidu vajadust nendega.

1905.—1907. a. Vene revolutsiooni mõju Bulgaariale.

1905.—1907. a. Vene revolutsiooni mõjul toimusid Bulgaarias suured proletariaadi väljaastumised. Töölised arendasid võitlust demokraatlike õiguste laiendamise, palga tõstmise, tööpäeva lühendamise ja trahvide süsteemi kaotamise eest. Kogu maal toimusid miitingud ja demonstratsioonid. Bulgaaria töölised avaldasid oma kindlat solidaarsust Venemaa töölisklassiga. Erilise hoo omandas bulgaaria proletariaadi eesmise väesalga — Perniki kaevurite võitlus. Perniki kaevurite 35-päevast streiki juhtis «kitsaste sotsialistide» partei ülesandel Georgi Dimitrov (1882—1949). Tol ajal veel noor revolutsionäär G. Dimitrov sai hiljem rahvusvahelise töölisliikumise silmapaistvaks tegelaseks.

Töölisliikumine Serbias.

Kuigi kapitalism ja töölisklass arenesid Serbias aeglasemalt kui Bulgaarias, kasvas ka Serbias tööliste arv ja muutusid aktiivsemaks nende väljaastumised. 90-ndail aastail tekkis Serbias mitmeid sotsialistlikke töölisringe. 1903. a. märtsis toimus Belgradis suur valitsusvastane demonstratsioon ja tekkisid relvastatud kokkupõrked sandarmitega.

Samal aastal moodustati Serbias sotsiaaldemokraatlik partei. Esimese Vene revolutsiooni aastail organiseeris see laialdast solidaarsusliikumist revolutsioonilise vene proletariaadiga.

Töölisliikumine Tšehhimaal.

Iseseisev töölisliikumine Tšehhis tekkis juba XIX sajandi 70-ndail aastail. 1878. aastal moodustati Tšehhi Sotsiaaldemokraatlik Partei. Üheks tema organiseerijaks oli väsimatu võitleja töölisklassi huvide eest Ladislaw Zápotocký. Tšehhis, nagu paljudes teisteski Euroopa maades, toimusid 1. mail 1890. a. massidemonstratsioonid (vt. dokument 2). Kodanliku ideoloogia mõjul ja ägeda rahvusliku võitluse tingimustes, mis täitis «lappidest monarhia» (nagu nimetati rahvuslikest vastuoludest lõhestatud Austria-Ungarit) poliitilist elu, asus enamik Tšehhi Sotsiaaldemokraatliku Partei juhte oportunistlikele ja natsionalistlikele positsioonidele. Nad teostasid tšehhi kapitalistide suhtes kokkuleppepoliitikat ja sisendasid tšehhi töölistele, et nende vaenlasteks on ainult austria ja saksa kapitalistid. Teistest rahvustest töötajaid pidasid oportunistid mitte tšehhi proletariaadi liitlasteks, vaid tema konkurentideks.

Sotsiaaldemokraatia oportunistlikud liidrid püüdsid piirata massilist revolutsioonilist liikumist, muuta see võitluseks ainult üldise valimisõiguse ja rahvusliku autonoomia eest. Kuid tšehhi proletariaadi hulkades kasvasid revolutsioonilised meeleolud. Otsekohe pärast teadete saamist 1905. a. 9. jaanuari sündmustest Peterburis toimusid kogu Tšehhimaal solidaarsusmiitingud vene töölisklassiga.

Innustatuna Venemaa töölisklassi revolutsioonilise võitluse eeskujust, korraldas tšehhi proletariaat rea võitlusstreike ja demonstratsioone, mis haarasid 1905. a. oktoobris ja novembris kogu Tšehhimaa. Prahas ja paljudes teistes linnades tekkisid kokkupõrked tööliste ja politsei vahel. Tööliste survel kehtestasid võimud 1907. aastal seaduse üldise valimisõiguse kohta.

Mälestusväärseks sündmuseks revolutsioonilise liikumise arenemises Tšehhis oli 1912. aastal Prahas peetud bolševike partei konverents, mis toimus V. I. Lenini juhtimisel.

Töölisliikumine Poolas.

Poola töölisklassi esimesed iseseisvad väljaastumised toimusid XIX sajandi 60-ndail aastail. Väljapaistev proletaarne revolutsionäär Ludwik Waryński organiseeris 1882. aastal tekkinud illegaalse töölispartei «Proletariaat». Selle partei programm seadis lõppeesmärgiks sotsialistliku ühiskonna loomise. 1886. aastal hävitasid võimud partei «Proletariaat».

Kuid ebaõnnestumised ei murdnud poola töölisi. Juba 1890. aastal pühitseti Varssavis esimest korda 1. maid. **1893.** aastal moodustati Poola kuningriigis uus töölisklassi partei. Hiljem hakati seda parteid nimetama Poola Kuningriigi ja Leedu Sotsiaaldemokraatiaks (tema tegevus haaras ka Leedu alasid). Partei väljapaistvateks organiseerijateks olid Rosa Luxemburg, kes etendas suurt osa ka Saksa töölisliikumises, ja Julian Marchlewski (1868—1925). Poola Kuningriigi ja Leedu Sotsiaaldemokraatia ridades kujunesid ja kasvasid paljud tulihingelised revolutsionäärid. Nende hulgas

Feliks Dzeržinski noorena

oli bolševike partei ja Nõukogude riigi silmapaistev tegelane Feliks Dzeržinski (1877—1926).

Poola Kuningriigi ja Leedu Sotsiaaldemokraatia (mida sageli nimetatakse lühemalt Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatiaks) oli revolutsiooniline internatsionalistlik partei. V. I. Lenin ja bolševike partei olid tihedalt seotud silmapaistvate poola revolutsionääridega ning abistasid neid. Aastail 1912—1914 elas Lenin Poolas — Krakovis ja selle ümbruses.

Hoolimata tihedast koostööst bolševikega ei asunud poola sotsiaaldemokraadid mitmetes küsimustes järjekindlalt marksistlikel positsioonidel. Natsionalismi leppimatute vaenlastena olid Poola Sotsiaaldemokraatia liidrid ekslikul seisukohal, et rõhutud rahvaste õiguse tunnustamine rahvuslikule sõltumatusele võib takistada kõigi maade proletaarlaste koondumist ja nõrgendada revolutsioonijõude. Poola Sotsiaaldemokraatia ekslikku seisukohta rahvusküsimuses kasutas oma propaganda huvides laialdaselt ära natsionalistlik ning reformistlik Poola Sotsialistlik Partei. Selle partei liidrid eesotsas Piłsudskiga sundisid poola töölisklassile peale natsionalismi, poola kodanlusega kokkuleppimise ja vene töölisklassiga revolutsioonilisest liidust loobumise poliitikat.

1905.—1907. a. revolutsioon Poola kuningriigis.

1905. aastal Venemaal alanud revolutsioon laienes kiiresti ka Poola kuningriigile. Kuningriigi peaaegu poolemiljoniline proletariaat võttis aktiivselt osa ülevenemaalisest võitlusest isevalitsuse vastu.

1905. a. juunis alustasid ülestõusu Lodzi töölised. Tänavavõitlused linnas kestsid kolm päeva. Tsaarivägedel läks korda ülestõus maha suruda. 1905. a. oktoobris-novembris streikisid peaaegu kõik poola töölised. Detsembris toimus Poolas veel üks võimas streik.

Võitluses isevalitsuse, mõisnike ja kapitalistide vastu 1905.—

1907. a. revolutsiooni ajal tugevnes ja karastus poola ja vene töölis-te liit (vt. dokument 3).

Nende aastate sündmused näitasid veel kord Venemaa ja Poola arenemise sõltuvust teineteisest. «Poola vabadus,» ütles Lenin, «on võimatu ilma Venemaa vabaduseta.»[1]

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses kujunes ja tugevnes kõigi lõuna- ja lääneslaavlaste juures töölisklass ning tekkisid proletaarsed parteid. Paljud neist olid V. I. Lenini ja bolševike ideede mõju all. Need parteid võitlesid sotsiaalse ja rahvusliku rõhumise vastu, seisid proletariaadi klassivõitluse ja oma rahvaste tugevneva rahvusliku vabadusliikumise eesotsas.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. V. I. LENINI TÖÖ «MIDA TEHA?» (1902) MÕJU BULGAARIA REVOLUTSIOONILISTELE MARKSISTIDELE («KITSASTELE»).

(«Kitsaste sotsialistide» partei liikme G. N. Bakalovi mälestustest)

Tol ajal vene keelt lugevate bulgaaria sotsialistide hulgas levitatud raamatu «Mida teha?» originaal avaldas sügavat muljet. Oma poleemikas «laiade sotsialistidega» võtsime me sageli abiks brošüüri «Mida teha?», esitasime tema argumente, tsiteerisime teda. Sellest on mõistetav ka see viha, millega bulgaaria kokkuleplased suhtusid V. I. Leninisse juba neil kaugeil aegadel, mil viimane oma töödega aitas tugevdada revolutsioonilist marksismi Bulgaarias.

«Voprossõ Istorii», 1949, nr. 1, lk. 52 (vene keeles).

2. ESIMESE MAI DEMONSTRATSIOON PRAHAS 1890. AASTAL.

(Tšehhi demokraatliku kirjaniku Jan Neruda jutustusest «1890. aasta mai»)

1890. a. 1. mail astusid rahulikul, raudsel sammul tihedates ridades töölispataljonid, loendamatud ja silmaga haaramatud, asudes inimese õiguste eest võitlejate rivisse, selleks et alati, samuti nagu selgi päeval, minna edasi koos nendega inimkonna üleva eesmärgi poole, võitluses õigluse eest, ületades neidsamu raskusi samasuguse rõõmuga.

See oli võimas rongkäik, ohjeldamatu nagu mässav ookean. Kes nägi sel päeval rahvahulki, see mõistab, mida võib tähendada «primitiivne jõud», keda paneb liikuma suur võitlusidee...

Tänavatel on hoopis teistsugune ilme kui harilikult. Mitte ühtki burššide jultunud mütsikest. Mitte ühtki tõlda, mitte ühtki voorimehetroskat. Mitte ühtki härrasmeest. Mitte ühtki daami...

Järsku voolas inimhulk Püssirohuvärava poole: töölised tulid miitingult Karli väljakul tagasi Praha laagrisse...

Punased märgid, punased kaelasidemed... välgusähvatusena käis mälust läbi mälestus Kommuunist, sotsialistide punalippudest! Esimest korda nägin ma inimestel rinnas seda ülemaailmse sotsialistliku liikumise sügavpunast värvi...

Rahvahulk liigub edasi... Kõik on riietatud pühapäevaselt, kõik on puhtad, pidulikud...

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 239.

Rongkäik venib pidevalt edasi, kuid erilist kära ei ole kuulda. Töölised sammuvad peaaegu vaikides, niisamuti nagu nad õhtuti hulgakesi töölt koju lähevad: vaiksed, sõnakehvad, nägu otsustav, kuid täna väljendavad nende näod tõepoolest raudset otsustavust!... ja äkki, justkui imeväel oled sa mõistnud tänavust esimest maid, järsku sa näed, et kogu senini eksisteerinud ühiskondlik-poliitiline situatsioon on täna ühestainsast tõukest muutunud, ja muutunud mitte ainult tänaseks.

Ja lõputu vooluna liiguvad rahvahulgad edasi, ruttavad Střelecky saare poole, oma laagrisse. Seal peavad nad veel natuke aega kõnesid. Eelkõige tööpäeva lühendamisest...

Eriline, täiesti eriline päev! Tõsi, ka loodus ümberringi alistub neilesamadele seadustele: hommikul ängistav udu, õhk on läbipaistmatu, raske — siis äkki murdis päike läbi ning hinges muutus nii selgeks, nii valgeks ja nii rõõmsaks.

Oli 1890. aasta 1. mai!

«Uusaja ajaloo krestomaatia, 1870—1918», II osa, lk. 183—184 (vene keeles).

3. POOLA DELEGAADI KÕNEST PETERBURI TÖÖLISTE SAADIKUTE NÕUKOGU ISTUNGIL 14. NOVEMBRIL 1905. a.

Kui vene proletariaat ja kogu töötav elanikkond kuulutas välja poliitilise streigi, siis ühines sellega kogu Poola kuningriigi proletariaat... 17. oktoobri manifest ei andnud poolakatele midagi, poola proletariaat ei taha ega saa lõpetada võitlust... Ma sõitsin siia selleks, et pöörduda vene rahva poole ja ainult vene rahva, mitte aga valitsuse poole. Sõitsin selleks, et öelda: poolakad ei taha selles võitluses enda jaoks midagi erilist; nende nõudmised on vene rahva nõudmised, ja nad tahavad minna temaga käsikäes nende nõudmiste eest seismisel.

«Istoritšeskije Zapiski», 1947, nr. 22, lk. 297 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge töölisliikumist Bulgaarias ja Serbias. Kummal maal oli see tugevam? Millega on see seletatav?
2. Kes on «kitsad sotsialistid»? Missugune oli nende side bolševikega?
3. Millal tekkisid Poolas revolutsioonilised proletaarsed parteiorganisatsioonid? Nende nimetused. Juhid. Tegevuse iseloom.
4. Milles avaldus konkreetselt 1905.—1907. a. Vene revolutsiooni mõju Bulgaaria ja Tšehhi töölisliikumisele?
5. Kuidas võttis poola proletariaat osa 1905.—1907. a. revolutsioonist Vene impeeriumis?

Daatumeid meelespidamiseks.

1893 — Poola Kuningriigi ja Leedu Sotsiaaldemokraatia loomine.
1903 — Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku Partei lõhenemine; Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku («kitsaste sotsialistide») Töölispartei moodustamine.

VI PEATÜKK.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 21. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE MAJANDUSLIK ARENEMINE.

Kapitalismi kiire arenemise põhjused Ameerika Ühendriikides.

Orjandusliku Lõuna lüüasaamine 1861.—1865. a. kodusõjas avas tee kapitalismi tormilisele arenemisele Ameerika Ühendriikides. Orjuse likvideerimine, *homestead*'ide (riigimaadest kruntide) jaotamine ja seoses sellega riigi lääneosa laialdaste alade kiire asustamine, millega kaasnes sealsete indiaani hõimude metsik hävitamine ning energiline raudteede ehitamine, põhjustasid siseturu tohutu laienemise. See lõi eeldused kapitalismi arenemiseks niisuguses kiires tempos, mida kuni tolle ajani ei tundnud ükski kapitalistlik riik maailmas.

Kapitalismi kiiret kasvu Ameerika Ühendriikides soodustas ka see, et seal leidus rikkalikke looduslikke ressursse, eelkõige kivisütt, rauda, naftat, vaske ja metsa. Peale selle kiirendas Ameerika Ühendriikide majanduslikku arenemist Euroopa maade kapitalide kasutamise võimalus ja endiste neegerorjade ning Euroopast ja Aasiast tulnud emigrantide julm ekspluateerimine, keda puudus ajas kodumaalt välja teenistust otsima.

Vabade maade külluse tõttu võis proletaarlane kuni XIX sajandi 90-ndate aastateni suhteliselt kergesti maad saada. See lõi esialgu palgalise tööjõu pideva puuduse, põhjustas tema suhtelise kalliduse ning sundis ameerika tööstureid täiustama tehnikat ja töö ekspluateerimise meetodeid.

XIX sajandi 70—90-ndad aastad olid Edisoni, Belli ja teiste leiutuste aeg. Edison täiustas 1879. aastal elektrilampi, mille leiutajateks olid vene teadlased Jablotškov ja Lodõgin. Aasta hiljem ehitas Edison esimese elektrijaama. Üldtarvitatavaks hakkas muutuma telefon, mida oli täiustanud Bell. 1893. aastal katsetas Ford esimest omakonstrueeritud autot ja rajas XX sajandi alguses

tehase, kus rakendati esmakordselt konveierit. Ameerika tööstuse tehniline varustatus oli käesoleva sajandi alguseks üldiselt kõrgem kui Euroopa tööstuses.

Tööstuse ja põllumajanduse kasv pärast kodusõda.

Esimese kolme aastakümne jooksul pärast kodusõda muutusid Ameerika Ühendriigid agraarmaast kõrgeltarenenud tööstus- ja agraarmaaks. Tööstuse arenemise keskuseks olid ida- ja kirdeosariigid.

Kui 1840. aastal seisid Ameerika Ühendriigid tööstustoodangu mahu poolest viiendal kohal maailmas, 1865. aastal aga neljandal kohal, siis 90-ndate aastate alguseks olid nad juba esimesel kohal. Ameerika Ühendriikide tööstustoodang oli 1894. aastal võrdne poolega kõigi Lääne-Euroopa maade toodangust ja ületas Suurbritannia toodangu rohkem kui kahekordselt. Raudteevõrk ulatus 1900. aastal 190 000 miilini, mis ületas kõigi Lääne-Euroopa maade raudteede pikkuse ühtekokku.

Mississipi basseini agraarosariigid muutusid maa viljaaidaks. Põllupind suurenes tunduvalt.

Ameerika Ühendriigid kujunesid üheks peamiseks tooraine, vilja ja teiste toiduainete tootjaks ning eksportijaks Euroopasse. Odava vilja sissevool ookeani tagant laostas Euroopa maade põllumajandust. Kiiresti arenevad põllumajanduslikud piirkonnad Ameerika Ühendriikides nõudsid tohutul hulgal tööstustooteid, mis veelgi stimuleeris tööstuse õitsengut.

Ameerika Ühendriikide industrialiseerimisega kaasnes suurte linnade kasvamine. Mõnedes neist suurenes elanike arv kolme aastakümne jooksul pärast kodusõda kümnekordseks.

Ameerika imperialism.

XIX sajandi lõpust alates jõudis kapitalism Ameerika Ühendriikides imperialismistaadiumi. Jätkus tootmise ja kapitali kontsentratsiooni hoogne protsess. Monopolistlike koondiste mitmesugustest vormidest levisid Ameerika Ühendriikides kõige laialdasemalt trustid, mis tekkisid peaaegu kõigis tööstusharudes. Äge konkurentsivõitlus ning ühtede kompaniide või firmade laostumine ja neelamine teiste poolt põhjustasid võimsate «terase-, nafta-, elektri- ja raudteekuningate» dünastiate tekkimise (vt. dokument 1). Ameerika Ühendriigid muutusid klassikaliseks trustide maaks, monopolistliku kapitalismi maaks.

«Trustide isa» — naftakompanii «Standard Oil», mis loodi 1870. aastal Rockefelleri poolt, allutas endale peaaegu kõik teised Ameerika Ühendriikide naftakompaniid. Talle kuulus peale õliväljade kümneid tuhandeid kilomeetreid naftajuhtmeid, sadu ookeanilaevu, ladusid, dokke jne. mitte ainult Ameerikas, vaid ka teistes maades. Saanud enda kätte nafta, asus trust allutama endale gaasi- ja elektritööstust, vase- ja pliitootmist ning teisi ettevõtteid.

XX sajandi alguses rajas pankur Morgan Terasetrusti. Peale suurte metallurgiaettevõtete kuulus trustile valdav osa Suure Järvistu piirkonna rauamaagirikkustest, raudteid, laevaühinguid, söe-

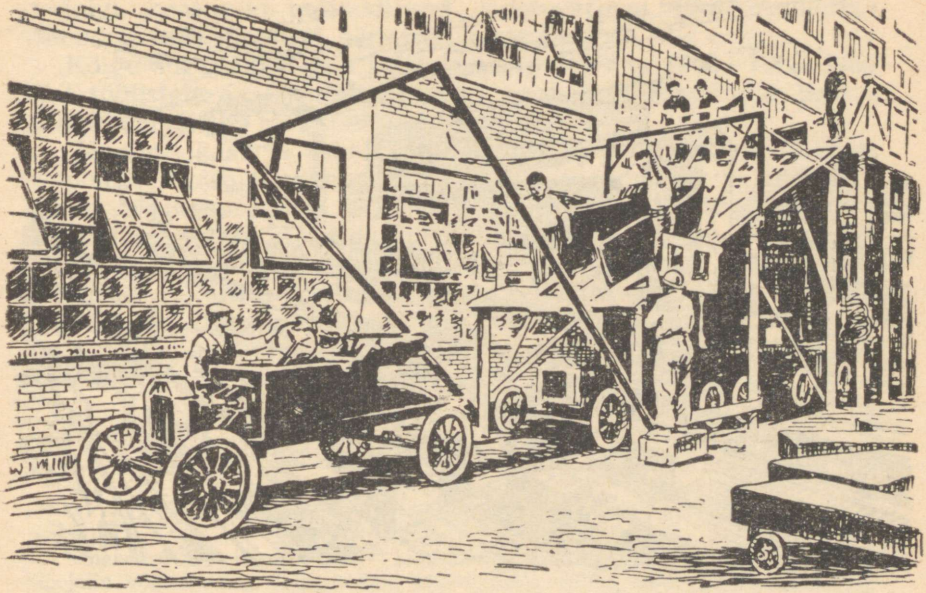

Autode montaaž Fordi tehases. *1913. a.*

kaevandusi jne. Oma kaevandustes ja tehastes ekspluateeris trust 170 000 töölist.

Trustide arenemine põimus tihedalt pankade võimsuse kasvuga. Kapitalide kontsentratsiooniga tööstuses kaasnes pangakapitali kontsentratsioon.

Ameerika Ühendriikides, samuti kui Saksamaal, Inglismaal ja Prantsusmaal, hakkavad pangad looma tihedamaid sidemeid tööstusega, annavad tööstureile pikaajalisi laene ning paigutavad järjest suurema osa oma ressurssidest tootmisse.

Kõigis kapitalistlikes maades levis XIX sajandi teisel poolel laialdaselt ettevõtete aktsiaseltsi vorm. Aktsiate väljalaskmine, mis olid kättesaadavad keskmistele ja väikeomanikele, tõi endaga kaasa nende säästude sattumise suurpankurite, s. t. suurkapitali käsutusse. Aktsiate ostja sai formaalselt ettevõtte kaasomanikuks ja aktsiate omamine andis talle õiguse kasumi saamiseks. Formaalselt peetakse aktsiaettevõtte peremeheks aktsionäride üldkoosolekut, kuid tegelikult korraldab kõiki asju väike suuraktsionäride rühm, sest häälte arvu, mida iga aktsionär koosolekul omab, määrab tema käes olevate aktsiate arv.

Paljud pangad võtsid osa aktsiaseltside organiseerimisest. Oma osakondade ja agentide kaudu levitasid nad aktsiaid. Tihti jätsid

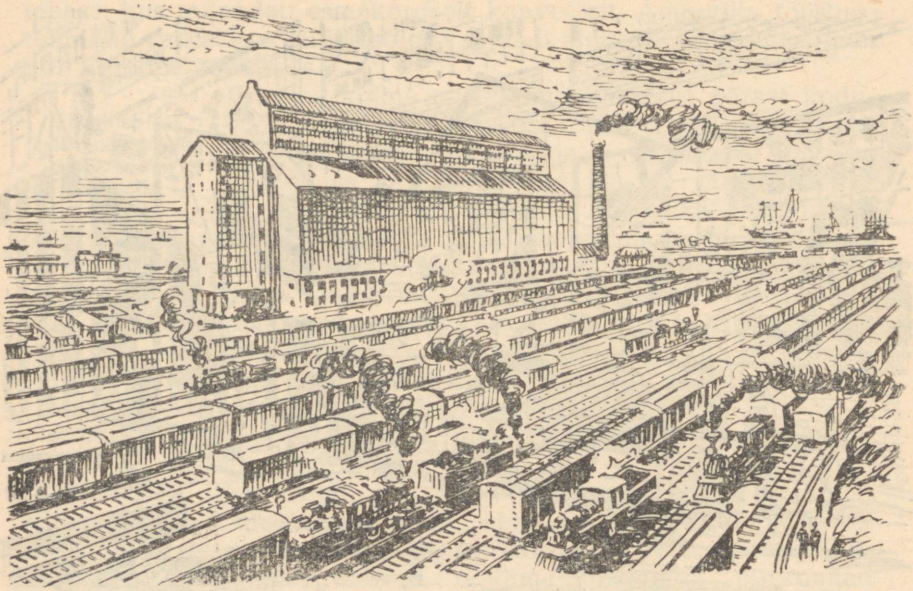

Raudtee ja elevaator New Yorgi sadamas. *1877. a.*

pangad osa aktsiaid seejuures oma seifidesse: see andis neile õiguse aktiivseks osavõtuks ettevõtte juhtimisest, sageli aga võimaldas kehtestada nende üle täieliku kontrolli. Aktsiaettevõtete vormi levimine aitas kaasa pankade sissetungimisele tööstusse. Esimese maailmasõja eelõhtul kontrollisid kaks kõige suuremat panka — Morgani ja Rockefelleri pank — raudtee-, kindlustus- ja teiste kompaniide 112 panka, mille kapitalid ületasid 22 miljardit dollarit.

Pangad muutuvad arvukate tööstus- ja transpordiettevõtete juhtijateks, pannes oma inimesi nende juhatusse. Seega kasvab pangakapital tihedalt kokku tööstusega. Niisugust kapitali nimetas Lenin finantskapitaliks. Finantskapitali kujunemine ei toimunud mitte ainult Ameerika Ühendriikides. See esines ka teistes riikides — Saksamaal, Inglismaal, Venemaal, Prantsusmaal jne. Iseloomustades Ameerika imperialismi, kirjutas Lenin: «... mitte kuskil mujal ei avaldu kapitali võim, käputäie miljardäride võim kogu ühiskonna üle nii jõhkralt, koos niisuguse avaliku äraostmisega kui Ameerikas.»[1]

Kapitalismi arenemisega Ameerika Ühendriikides, nagu kõikjal

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 449.

mujalgi, kaasnesid perioodilised tööstuskriisid, mis Ameerika Ühendriikides kulgesid äärmiselt teravalt.

Kõige sügavamad olid kriisid aastail 1893 ja 1900—1903. Nad tõid töölistele ja farmeritele palju kannatusi; tööpuudus haaras miljoneid töölisi, tõugates nad viletsusse.

Tööstuse kasv ja tehnika progress tõid endaga kaasa tööliste ekspluateerimise tugevnemise, massilise tööpuuduse ja töörahva kohutava viletsuse. Eriti raske oli hiljuti Ameerika Ühendriikidesse saabunud emigrantide olukord. Barbaarselt kiusati taga «värvilisi» töölisi — neegreid, jaapanlasi, hiinlasi. Ameerika Ühendriigid muutusid «... üheks esimeseks maaks selle kuristiku sügavuse poolest, mis on ühelt poolt käputäie jultunuks muutunud, sopas ja luksuses lämbuvate miljardäride ja teiselt poolt igavesti viletsuse piiril elavate töörahva miljonite vahel»[1] (vt. dokument 2).

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. NAFTATRUSTI TEKKIMINE AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

«Standard Oil Company» — naftatrusti palju kõmu tekitanud lugu annab lugejaile võimaluse... luua endale ettekujutuse sellest, mida julgeb teha vaba demokraatliku vabariigi kodanlus, organiseerides truste...

Naftaajastu, nagu ütlevad jänkid, algas umbes 1860. aastal. «Toota naftat» sai ameerika kodanluse ideaaliks. Kümneid tuhandeid kodanlasi tormas naftabasseini. Pennsilvaanlased hakkasid puurima puurauke, välja pumpama väärtuslikku vedelikku ja seda puhastama. Dollareid sadas vihmana. Asjad edenesid hiilgavalt. Kuni äkki, siis kui spekulatsioonipalavik oli täies hoos, tekkis selles naftakuningriigis 1872. a. krahh. Juurdlusega avastati, et terve rea ettevõtete pankrotistumine oli tingitud «South Improvement Company» süü läbi, mis üldise laostumise olukorras jõudis oma ohvrite arvel haljale oksale ja mis oli rajatud kaheteistkümne avantüristi poolt John Rockefelleri juhtimisel. Oma elus polnud need naftatööstурid tootnud ühtki liitrit naftat ja petrooleumi tundsid nad ainult tänu petrooleumilambi kasutamisele; nende hulgas oli üks ajakirjanik, mõned advokaadid, pangaametnikud, puuvillamüügi-maakler, suhkruvabrikant jne. 1870. aastal hinnati kompanii kapitali 5 miljonile frangile...

«South Improvement Company», selle «Standard Oil'i» algidu avantüristid hakkasid pidama julma sõda sõltumatute tootjatega. Sealjuures ei põlanud nad ühtki vahendit. Relvastatud kallaletungid, töökodade ja tehaste dünamiidiga õhkulaskmine, puurtornide põletamine — kõik lasti käiku. Juurdluse käigus tehti kindlaks, et Pennsylvania raudtee abistas seda kompaniid oma ülemääraste eelistaarifidega. Sõltumatud tootjad maksid naftaveo eest kaks korda rohkem. Ülejäägid 50% ulatuses läksid naftapiraatide kasuks... Kuid sellest oli veel vähe: raudtee keeldus andmast oma tsisternvaguneid sõltumatutele tootjatele, kes seetõttu olid sunnitud saatma oma petrooleumi vaatides; kuid seegi ei aidanud, kuna raudteevalitsus keeldus ka tavaliste vagunite andmisest vaatide veoks... Analoogiline lugu juhtus pärast seda, kui ehitati maa-alused torud petrooleumi pumpamiseks tsisternvagunitesse ja -laevadesse. See naftajuhe sattus naftatrusti kätte; sõltumatud naftatööstурid moodustasid sündikaadi uute torude ehitamiseks. Siis organiseeris kompanii loodrite bandesid ja varustas nad revolvrite ja vintšesteritega, mis olid määratud torude paigaldamisega tegelevate mullatööliste jaoks, ja konksudega sissekaevatud torude väljatõmbamiseks. Käiku lasti isegi suurtükid...

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 45.

Olles tootmise enda kätte haaranud, kiirustas naftatrust jaekaubandust oma orjusse rakendama. Et sundida kaupmehi kauplema ainult «Standard Oil'i» petrooleumiga, müüs kompanii seda nende kaupmeeste konkurentidele odavama hinnaga. Kui see ei aidanud, siis avas ta kaupluse kangekaelse kaupmehe oma kõrval ja müüs kõiki selle kaupu senikaua odavama hinnaga, kuni kaupmees oli täielikult laostunud.

P. Lafargue, Teosed, II kd., lk. 229—233 (vene keeles).

2. KAPITALIST FIELDI RIKKUS JA TEMA TÖÖLISTE VAESUS.

Field kogus oma varanduse viimase kahekümne eluaasta jooksul. Tema rikkuste kasvamise kiirus on seletatav tema ettevõtete mitmekesisusega. Selleks et saada ligikaudsetki ettekujutust sellest, kui kiiresti rikkus tema juurde kokku voolas, on vaja kujutleda pilti, kus miljonid mehed, naised ja lapsed päevast päeva ja aastast aastasse rügavad tööd teha, et saada selle eest pisut vähem kui kaks üheteistkümnendikku nende poolt toodetud väärtustest, kuna peaaegu üheksa üheteistkümnendikku läksid tervenisti või osaliselt tema taskusse... Field ei võinud süüa üle kolme korra päevas, kuid tema igapäevane tulu oli piisav selleks, et saada iga päev kümme tuhat suurepärast lõunasööki valitud roogadest, kuna need, kes tema heaks töötasid, olid teinekord rahul sellegagi, kui neil üldse midagi süüa oli. Ainult vähesed tema töölistest said täis kaks dollarit päevas, kuna Field ise sai umbes 500 kuni 700 dollarit tunnis...

Oma kauplustes pidas Field mitte alla kümne tuhande teenistuja, mehi, naisi ja lapsi. Ta sundis neid töötama tasu eest, mida ei piisanud paljudel juhtudel isegi poolnäljas elamiseks. 95% neist said nädalas 12 dollarit ja vähem... Naised, kes pidid terved pikad päevad töötama kummargil õmblusmasina taga, et valmistada Fieldi kauplustes müüdavaid valmisriideid, said temalt kerjuslikku palka — 6,75 dollarit nädalas...

Viletsus, milles elasid ja elavad veel praegugi paljud neist töölistest (sest niisugused tingimused eksisteerivad kuni tänapäevani), on kirjeldamatu.

Ja kui töölised pärast tööpäeva oma viletsatesse urgastesse tagasi läksid, pidid nad taastama oma jõudu kasina toiduga, mis koosnes kõige odavamatest toiduainetest — tavaliselt kuiva leivaga. Võid peeti pillavaks luksuseks. Hommikueine koosnes tükikesest leivast, mida süüakse «kohviga», s. t. surrogaadiga, millel on ainult nõrk kohvilõhn. Lõunaks oli ette nähtud leib sibulaga, tükikese heeringa või odava juustuga ja magussöögiks mingi värvitud kompvek. Õhtusöögiks sõid nad odavat sea- või supiliha, millele suvel lisandus mõnikord riknenud aedvili, ja sellele järgnes jook, mis kandis tee nime. Vähestel neist töölistest oli rohkem kui üks komplekt rõivaid. Nad ei võinud lubada endale mitte mingisuguseid lõbustusi, tihtipeale magasid nad kaheksa- või kümnekesi ühes toas, sest igaüks hoidis korteriüüriga kokku...

G. Mayers, Ameerika miljardäride ajalugu, I kd., Moskva-Leningrad, 1924, lk. 131—147 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused on Ameerika Ühendriikide majandusliku arenemise iseärasused XIX sajandi lõpul?
2. Jutustage monopolistlikest koondistest Ameerika Ühendriikides.
3. Milliste vahenditega pidasid Rockefeller ja Co. võitlust oma konkurentide vastu? (Vt. dokument 1.)
4. Mis on finantskapital ja kuidas toimus tema kujunemine? (Näidata seda materjali põhjal Ameerika Ühendriikide ajaloost.)
5. Kandke andmed Ameerika Ühendriikide kohta tabelisse «Imperialismi viis tunnust». Asuge lahtri «2. tunnus» täitmisele.

Vabariiklik ja Demokraatlik Partei.

Pärast kodusõda oli Ameerikas kaks kodanlikku parteid — vabariiklased ja demokraadid. Vabariiklik Partei tugines peamiselt suurtööstureile ja finantsistidele. Ta oli kõrgete tollitariifide poolt. Demokraatlik Partei oli samuti varakate kihtide — suurmaavaldajate, rikaste farmerite, Lõuna kodanluse ja kaitsetollidest mittehuvitatud Põhja töösturite ja finantsistide huvide esindajaks. Mõlemad parteid võitlesid valijate, eriti tööliste oma mõju alla saamise eest.

Kapitalismi arenemisega hakkas erinevus nende parteide vahel vähehaaval kaduma. Mõlemad hakkasid esindama monopolistliku kapitali huve. Monopolid ostsid ära mõlemad parteid. Näiteks John Rockefeller ohverdas tavaliselt suuri summasid vabariiklaste fondi, aga tema kompanjon maksis heldelt summasid demokraatide parteikassasse. Nii oli see 70—80 aastat tagasi, niisamuti on lugu ka tänapäeval.

XVIII sajandi lõpul pidulikult väljakuulutatud demokraatlikud vabadused säilitasid Ameerika Ühendriikides oma kehtivuse vaid paberil. Rahva poliitilised õigused olid igati piiratud. Kaua aega olid hääleõigusest ilma jäetud naised, emigrandid (Ameerika Ühendriikides viibimise esimese viie aasta jooksul) ja tegelikult ka hooajatöölised. Lõunaosariikides rakendatakse kuni tänapäevani valimismaksu. Miljoneid kehvikuid — eriti neegreid — ei lubata sel kombel valimiskastide juurde.

Riigiaparaadi allutamine monopolidele.

Ameerika kodanlus, nii nagu inglise kodanluski, kasutas osavalt kahe, vaheldumisi võimul oleva partei süsteemi. Kui võimul olid vabariiklased, siis demokraadid, «kritiseerides» valitsust ja teeseldes rahva huvide kaitsjaid, meelitasid enda poole suure osa rahulolematuid. Demokraatide võidu puhul valimistel läks opositsioonipartei osa vabariiklaste kätte. Sel kombel muutusid need kodanlikud parteid kordamööda rahulolematuile külgetõmbekeskuseks, mis oli tõsiseks takistuseks kolmanda partei loomisel. Kahe partei süsteem, luues näilise mulje demokraatiast, takistas Ameerika Ühendriikides tõelise rahvapartei tekkimist.

Laialt levinud altkäemaksuvõtmine ja riigivara kõrvaldamine Ameerika Ühendriikide riigiaparaadis avas ametnike ja seadusandlike asutuste saadikutele arvukalt võimalusi rikastumiseks rahva arvel.

Demokraatide ja vabariiklaste vahel käis võitlus tulusate ametikohtade pärast. Valimistel võidu saavutanud partei jaotas oma poolehoidjate vahel «saagi» — mõjukad ja tulusad kohad riigiaparaadis. Niisugune «saagijagamine» muutus Ameerika poliitilises elus traditsiooniks (vt. dokument 1). Ameeriklased, kirjutas Engels, «. . . on Euroopa maadele juba ammust ajast tõestanud, et kodanlik

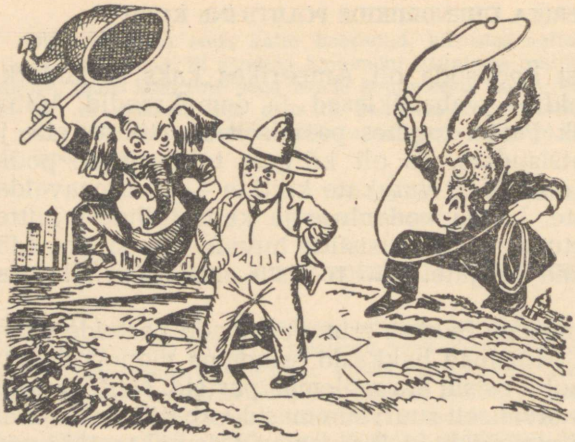

«Jaht valijaile». *Ameerika karikatuur* (eesel — Demokraatliku Partei embleem, elevant — Vabariikliku Partei embleem).

vabariik on kapitalistlike ärimeeste vabariik, kus poliitika on samasugune kommertsettevõte nagu iga teinegi...»[1].

20 aasta jooksul pärast kodusõda oli võimul Vabariiklik Partei Vabariiklaste administratsiooni müüdavus õõnestas partei autoriteeti. 1884. a. valimistel võitis Demokraatlik Partei. Presidendiks valiti Cleveland (1885—1889). 100 000 ametnikku-vabariiklast vallandati ja asendati demokraatidega. Varem New Yorgi osariigi kubernerina oli Cleveland välja astunud altkäemaksuvõtmise ja teiste teenistusalaste kuritarvituste vastu. Seepärast Demokraatlik Partei, kes püüdles võimule, esitaski tema kandidatuuri. Valijate laiad hulgad, kes uskusid demokraate, panid Clevelandile suuri lootusi. Kuid neil tuli peagi pettuda. Tulnud võimule, osutus Cleveland suurkapitali huvide mitte vähem ustavaks kaitsjaks kui tema vabariiklastest eelkäijad. Clevelandi valitsus õiendas julmalt arveid töölistega, surudes maha streike.

1888. aasta presidendivalimistel saavutas uuesti võidu Vabariiklik Partei. Ta täitis suurkapitali nõudmisi ja kehtestas uued tollitariifid, mis suurendasid tunduvalt tollimakse. Samal ajal võeti vastu niinimetatud Shermani seadus, mis oli sõnades suunatud trustide vastu. Kuid peagi sai täiesti selgeks, et tegelikult ei takista see seadus sugugi trustide tugevnemist. See-eest tarvitati teda üsna laialdaselt töölisliikumise vastu. Shermani seaduses oli punkt selle kohta, et iga isik või organisatsioon, kes tekitab kahju teise isiku või organisatsiooni varale, võetakse kohtulikule vastutusele või teda trahvitakse. Seda punkti kasutaski kodanlik kohus töölisorganisatsioonide, peamiselt ametiühingute vastu, viidates sellele, et need tekitavat kahju tööandjate varale. Viiest kohtuprotsessist

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, 1. väljaanne, 29. kd., lk. 179 (vene keeles).

lõppesid 90-ndail aastail tööandjaile õnnelikult neli. Samast arvust kohtuasjadest ametiühingute vastu otsustati tööliste kasuks ainult üks.

1893. aastal tuli vabariiklase asemel presidendikohale jälle demokraat — seesama Cleveland, kes jäi presidendiks kuni 1897. aastani. Aastail 1897—1912 oli võimul uuesti Vabariiklik Partei.

Riigiaparaadi müüdavus.

Rikkuse ja võimu kontsentreerumine väikese käputäie magnaatide kätte tegi Ameerika Ühendriikidest äraostmise ja altkäemaksude klassikalise maa. Vargus, spekulatsioon ja reaktsiooni määratsemine tungisid ikka sügavamalt Ameerika poliitilisse ellu (vt. dokument 2). Paljude suurlinnade munitsipaliteedid sattusid osavate kelmide-äritsejate kätte. Näiteks New Yorgi linnaomavalitsuse haaras enda kätte kelmide jõuk, kelle eesotsas seisis üks Demokraatliku Partei ninamehi. See jõuk röövis enam kui kahe aasta jooksul miljoneid dollareid ühiskonna vara.

Eriti suurejooneline ja jultunud spekuleerimine toimus seoses raudteede ehitamisega. Transkontinentaalsete raudteeliinide ehitamise ajal röövisid kapitalistid ametnikele ja kongresmenidele antavate altkäemaksude abil rahvalt ja riigikassalt miljoneid dollareid. Raudteede ehitamise ergutamise ettekäändel andis valitsus erakompaniidele hiiglasuuri maa-alasid mõlemal pool raudteetammi ja rahalisi preemiaid valmisehitatud raudtee iga miili eest. Raudteed said üldkokkuvõttes 242 000 ruutmiili suuruse maa-ala, s. t. suurema kui Saksamaa ja Prantsusmaa territoorium kokku. Raudteekompaniid müüsid selle maa edasi ülespuhutud hindade eest ja pistsid taskusse kolossaalseid vahekasusid.

Hiilgava satiirilise iseloomustuse Ameerika Ühendriikide XIX sajandi lõpu poliitikategelaste kohta on andnud Mark Twain oma romaanis «Kullatud ajastu». Üks selle romaani tegelasi arvestas järgmisel viisil välja, kui palju maksab üks või teine Kongressi liige: «Seadusandlus nõuab raha. Otsustage ise. Seaduse läbiviimiseks tuleb teil kõigepealt saavutada enamus Saadikutekoja komisjonis. Ütleme, et see maksab kümme tuhat dollarit inimese pealt. Seega kokku nelikümmend tuhat. Enamus Senati komisjonis maksab niisama palju — veel kord nelikümmend tuhat. Kenake summa komisjonide esimeestele, vähemalt kümme tuhat kummalegi — see teeb veel kakskümmend tuhat; ja sada tuhat ongi läinud!»

Vabariikliku ja Demokraatliku Partei politikaanide müüdavuse ja põhimõttelageduse kohta kirjutas F. Engels: «. . . me näeme seal kaht suurt poliitiliste spekulantide jõuku, kes kordamööda haaravad enda kätte riigivõimu ja ekspluateerivad seda kõige räpasemate vahendite abil ja kõige räpasematel eesmärkidel, rahvus aga on jõuetu selle kahe suure poliitikute kartelli vastu, kes seis-

vat tema teenistuses, kuid tegelikult valitsevad tema üle ja riisuvad teda.»[1]

Neegrite olukord pärast kodusõda.

Orjuse kaotamine ei andnud neegritele tõelist võrdõiguslikkust. Kuna nad ei saanud maad, siis olid nad sunnitud rentima seda kas endiste orjapidajate — istanduste omanike käest või nendelt, kellele läksid mässust osavõtjate maad. Suurem osa neegreid oli pooleterameeste seisundis, kes olid oma peremeestest alalises võlasõltuvuses.

Valimistest osavõtmiseks hakati neegreilt nõudma eksamite sooritamist kirjaoskuses, konstitutsiooni teksti õiget tõlgendamist jne. Eksameil oldi neegrite vastu äärmiselt kiuslik.

Neegrite vastu võitlemiseks moodustasid endised Lõuna mässulised terroristliku salaorganisatsiooni — niinimetatud Ku-Klux-Klani. Selle organisatsiooni liikmed, riietatud valgeisse mantlitesse ja maskides, mõistsid neegrite üle omakohut ja tapsid neid. Samuti õiendasid nad arveid progressiivsete tegelastega valgete hulgast. Paljudes Lõuna linnades toimusid neegripogrommid.

Laialt oli levinud tänapäevani säilinud lintšikohus — julm arveteõiendamine neegritega omakohtu teel. Jõuk valgeid võtab mistahes väljamõeldud süüdistuse põhjal neegri kinni ja hukkab ta. See «ameerika elulaadile» omane julm märatsemine andis Mark Twainile põhjust nimetada Ühendriike «Lintšivateks Ühendriikideks».

Paljudes lõunaosariikides võeti vastu «seadused hulkurluse kohta», mille põhjal kõik neegrid, «kellel ei ole kindlat tegevust», loeti hulkureiks ja nad pidid sundkorras endiste plantaatorite juurde tööle tagasi minema.

Neegreid, kellel oli võlgu või keda oli trahvitud, võidi samuti areteerida ja anda lepingu alusel ükskõik kelle juurde oma trahvi või võla tasateenimiseks. Lõunaosariikides oli levinud komme aheldada ühe ahela külge vange, kes pidid üheskoos tegema raskeid töid, näiteks ehitama teid.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. SENAATOR PETTIGREW «KAHE PARTEI SÜSTEEMIST».

Need debatid veensid mind, et erinevused mõlema vana poliitilise partei vahel ei ole põhimõttelist laadi. Ma nägin selgesti, et mõlemat parteid innustavad ekspluataatorite eraomanduslikud huvid ja et vaidlus nende vahel käis tegelikult selle üle, kes peab saama ametikohtadele, jagama almuseid ja koguma arvutuid miljoneid kampaania tarvis. Sellest ajast kuni tänapäevani on mõlemad parteid sarnased nagu kaks hernetera ühest kaunast. Erinevus nende vahel on alati seisnud ainult nende programmi formuleeringus . . .

R. F. Pettigrew, Võitnud plutokraatia, Moskva, 1922, lk. 237 (vene keeles).

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, 2. väljaanne, 22. kd., lk. 200 (vene keeles).

Mõtlesin järele ja esitasin talle kindlalt küsimuse:

«Kuidas te teete raha?»

«Ahaa! Saan aru!» ütles ta noogutades. «See on väga lihtne. Mul on raudteed. Farmerid toodavad kaupa. Mina vean selle turule. Arvestad välja, kui palju raha tuleb jätta farmerile, et ta nälga ei sureks ja saaks edasi töötada, kõik ülejäänu aga võtad enesele kui veoraha. Väga lihtne.»

«Farmerid on sellega rahul?»

«Mitte kõik, arvan ma!» ütles ta lapse lihtsusega. «Kuid räägitakse, et mõned inimesed pole millegagi ega millalgi rahul. Alati on veidrikke, kes nurisevad...»

«Valitsus teid ei takista?» küsisin tagasihoidlikult.

«Valitsus?» kordas ta ja vajus mõttesse, hõõrudes sõrmedega laupa. Siis, nagu midagi meenutades, noogutas ta pead. «Ahaa... See tähendab need... Washingtonis. Ei, nemad ei sega. Need on väga head poisid..." Nende hulgas on mõned minu klubist. Kuid neid näeb harva... Sellepärast unustad nad vahel ära. Ei, nemad ei takista,» kordas ta ja küsis kohe uudishimulikult: «Aga kas siis on valitsusi, kes takistavad inimesi raha tegemast?»

Mul oli piinlik oma naiivsuse ja tema elutarkuse pärast...

Ta elavnes pisut ja muutus vähem sarnaseks ühte isikusse segatud vanamehe ja imikuga. Tema peened tõmmud sõrmed hakkasid liikuma ja kuiv hääl pragises mu kõrvus kiiremini.

«Valitsus? See on vahest huvitav küsimus, jah. Hea valitsus on hädavajalik. Ta lahendab niisuguseid ülesandeid: maal peab olema nii palju inimesi, kui ma vajan selleks, et nad ostaksid minult kõik, mis ma tahan müüa. Töölisi peab olema nii palju, et mul ei tuleks neist puudus. Kuid mitte ühtki ülearust! Siis ei teki sotsialiste. Ega streike. Valitsus ei tohi võtta kõrgeid makse. Kõik, mis rahvas saab anda, võtan ma ise. Seda ma nimetangi heaks valitsuseks.»...

«Mulle on vaja, et maal valitseks kord,» jätkas ta veendunud ja kindlal toonil. «Valitsus palkab väikese tasu eest igasuguseid filosoofe, kes vähemalt kaheksa tundi igal pühapäeval õpetavad rahvast seadusi austama. Kui selle jaoks ei piisa filosoofidest, laske käiku sõdurid. Siin pole tähtsad mitte võtted, vaid ainult tulemused...

Valitsuse liikmed peavad kõik olema tööstusettevõtete aktsionärid, siis taipavad nad kiiremini ja kergemini maa huvisid. Nüüd tuleb mul senaatoreid ära osta, et neid veenda, kui vajalikud on mulle... mitmesugused pisiasjad. Siis oleks see ülearune...»

Ta ohkas, põtkas jalaga ja lisas:

«Elu näed õigesti ainult kullamäe otsast.»...

Maksim Gorki, Teosed, 4. kd., Tallinn, 1957, lk. 86—88.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles seisab kahe partei süsteemi klassiolemus Ameerika Ühendriikides?
2. Tooge fakte, mis tõestavad Ameerika Ühendriikide riigiaparaadi allumist monopolidele.
3. Tooge fakte, mis annavad tunnistust ameerika poliitikategelaste müüdavusest.
4. Valmistuge ettekandeks neegrite olukorrast Ameerika Ühendriikides XX sajandil.

Töölisliikumise arenemine Ameerika Ühendriikides.

Kapitalismi iseärasused Ameerika Ühendriikides ei saanud jätta mõju avaldamata töölisliikumisele. Selle arenemise oluliseks piduriks pidasid Marx ja Engels suure «vabade» maade fondi olemasolu. See fond, mis põhiliselt ammendati alles XIX sajandi 90-ndail aastail, oli väljapääsuks ülemäärasele linnaelanikkonnale. Vastupidiselt Euroopa töölistele oli Ameerika töölistel XIX sajandil võimalus minna Läände ja hakata farmeriks. Seepärast kujuneski Ameerika Ühendriikides alaline tööliste kaader välja alles XIX sajandi lõpuks. Tööjõu puudus aitas kaasa sellele, et palk Ameerika Ühendriikides, eriti töölisklassi ladvikul, oli veidi kõrgem kui Euroopas.

Teiseks takistuseks töölisliikumise kasvule oli töölisklassi paljurahvuseline koosseis. Sellesse kuulus nii valgeid kui ka neegreid, nii töölisi, kelle esivanemad olid elanud Ameerikas juba mitu inimpõlve, kui ka emigrante mitmetest maadest. Ameerika Ühendriikide kodanlus kasutas seda rahvuste kirevust töölisliikumise lõhestamiseks. Ta ässitas ühest rahvusest töölisi teisest rahvusest tööliste kallale, valgeid neegrite ja hiinlaste kallale jne. Põlistele («sajaprotsendilistele») ameerika töölistele sisendati ideed nende üleolekust «värvilistest» töölistest ja välismaalastest. Kodanlus kasutas oma huvides põliselanikest tööliste hirmu selle ees, et nende palk võib emigrantide juurdevoolu tagajärjel alaneda. Samal ajal nuumas ameerika kodanlus emigrantide ja neegrite massi kõige ebainimlikuma ekspluateerimise arvel tööliste ladvakihti, kes moodustas töölisaristokraatia. Lõhe töölisklassis muidugi nõrgendas tunduvalt töölisliikumist.

Streigivõitlus 70—80-ndail aastail.

70—80-ndad aastad olid murranguliseks ajajärguks Ameerika Ühendriikide töölisliikumise ajaloos. Töölised hakkavad tõstma häält liiga pika tööpäeva, madala palga ja töökaitseseaduste täieliku puudumise vastu.

70-ndate aastate kestel toimus rida suuri streike: streikisid raudteelased ja söekaevurid. Streigid olid visad ja kujunesid sageli relvastatud kokkupõrgeteks. Ameerika kodanlus õiendas töölistega metsikult arveid. Nii näiteks 1877. aastal, esimese üldrahvusliku raudteelaste streigi ajal Ameerika Ühendriikide ajaloos paisati streikijate vastu sõdurid ja vabatahtlikud kodanluse hulgast. Kodanlik ajakirjandus kuulutas streigi kommunistlikuks vandenõuks ja kutsus üles «kostitama tinaga» nälgivaid streikijaid. Sõdurid avasid tule streikijate rühmade pihta, kes püüdsid peatada rongide liiklust.

Raudteelaste streiki toetasid teiste tööstusharude töölised ja ka paljud farmerid. Pittsburghis, Baltimore'is, Chicagos ja teistes suurtes keskustes võtsid kokkupõrked streikijate ja sõjaväe vahel

Streikijate tulistamine Baltimore'is.

ägeda iseloomu. Pittsburgh oli mitu päeva tööliste käes. Üle 300 töölise andsid oma elu, võideldes raudteelaste õigustatud nõudmiste eest. Pärast streikijate tulistamist lamas Pittsburghi tänavail surmaeelses agoonias kümneid inimesi. «Nuuksuvad naised,» kirjutas üks kodanlik ajaleht, «needsid neid, kes olid nad leskedeks teinud.»

Hoolimata tööliste poolt ülesnäidatud visadusest suruti raudteelaste streik maha. Need esimesed massistreigid panid liikuma Ameerika Ühendriikide töölisklassi. 80-ndaid aastaid iseloomustab massiline liikumine 8-tunnilise tööpäeva eest.

Streigid ja demonstratsioonid 8-tunnilise tööpäeva eest haarasid kõiki suuremaid tööstuskeskusi. Tööliste hulgas oli populaarne laul:

Oleme tüdinud tasuta töötamast,
soovime maailma ümber teha,
pole meil minutitki puhkust,
nälgime juba sündimisest peale.

Valitsusväed ja politsei õiendasid streikijatega julmalt arveid. Texase osariigist kuni Saint Louis'i linnani voolas tööliste veri.

Ameerika Ühendriikide proletariaat valmistus aktiivselt **1886. aasta 1. mai** üldstreigiks 8-tunnilise tööpäeva kehtestamise eest. Kodanlus kuulutas selle päeva «kommunistliku ülestõusu» päevaks.

Ajakirjandus kutsus üles «heitma pomme streikijate hulka, kes soovivad palga tõstmist ja tööpäeva lühendamist», hävitama tööliste juhte, «et kellelgi ei tekiks tahtmist nende eeskujule järgneda». Kuid kodanlusel ei läinud korda töölisi hirmutada. 1. mail algas üldstreik, millest võttis osa sadu tuhandeid töölisi.

Liikumine 8-tunnilise tööpäeva eest omandas eriti terava iseloomu Chicagos. Kohalikud lihatööstuse ja põllutöömasinate ehituse magnaadid ning kollase ajakirjanduse omanikud valmistusid arveteõienduseks töölistega. Linn ujutati üle sõdurite, politseinike ja gangsteritega. Ajalehed kutsusid üles «kaunistama iga laternaposti kommunisti laibaga» ja nõudsid «kuule rahvarämpsu, nööri juhtide jaoks». 1. mail kuulutasid 40 000 töölist välja streigi. Mõne järgneva päeva jooksul see arv kahekordistus. Esimesel kahel päeval kulgesid streigid ja demonstratsioonid rahulikult. Kuid 3. mail vallandus ammu ettevalmistatud provokatsioon: politsei tulistas relvastamata töölisi, maha jäi 5 tapetut ja 50 raskesti haavatut.

4. mail korraldasid töölised protestimiitingu; miitingu ajal heitis provokaator politseinike hulka pommi, mis tappis seitse politseinikku. Ülejäänud avasid tule. Töölised kandsid surma- ja haavatasaanutena uusi ohvreid. Võimud areteerisid streigiliikumise juhid. Protsess nende vastu oli puhas silmakirjatsemine ja irvitamine kohtumõistmise kõige elementaarsemate normide üle. «Tunnistajatena» esinesid võimude poolt äraostetud spioonid ja provokaatorid.

Oma mehise käitumisega kohtus võitsid streigist osavõtjad kõigi maade progressiivsete inimeste sümpaatia. Kaebealustest muutusid nad Ameerika Ühendriikides valitseva kapitalistliku süsteemi ähvardavaiks süüdistajaiks. «Kui te arvate,» ütles üks kaebealuseid, «et meid üles puues suudate te peatada töölisliikumist, milles näevad oma pääsemist miljonid rõhutud tööinimesed, kes elavad viletsuses ja puuduses, kui te seda tõesti arvate, siis pooge meid! Kuid teadke, et te lämmatate ainult sädeme ja et kõikjal teie selja taga lööb lõõmama leek. See leek sünnib rahvahulkade põuest ja teie olete võimetud seda kustutama...»

Kodanliku kohtu otsusel poodi neli juhti üles. Seitse aastat pärast nende hukkamist tunnistasid valitsusorganid, et selles protsessis oli tehtud «viga» ja et järelikult olid poodud süütud inimesed.

Ameerika proletariaadi võitlus ei jäänud tulemusteta. Ligi 50 000 töölist võitsid kätte 8-tunnilise tööpäeva, teised saavutasid tööpäeva lühendamise.

Edaspidi kujunes 1. mai kõigis maades proletariaadi võitluse päevaks 8-tunnilise tööpäeva eest ja töölisklassi rahvusvahelise solidaarsuse demonstreerimise päevaks.

Ameerika Tööföderatsioon (ATF).

Töölisliikumise tõusu aastail tekkis Ameerika Tööföderatsioon, mis ühendas paljusid ametiühinguid. Lõplikult kujunes ta välja 1886. aastal. Tööföderatsiooni asutajaks oli Gompers, kes oli 42 aasta jooksul tema esi-

meheks (vt. dokument 1). ATF muutus peagi reaktsiooniliseks sotsialismivastaseks organisatsiooniks, mis toetus peamiselt töölisaristokraatiale. ATF-i juhtkond ignoreeris kvalifitseerimata tööliste paljumiljonilisi hulki ega lubanud neegreid astuda oma ametiühingutesse. Gompers ja tema mõtteosalised propageerisid tööliste ja ettevõtjate huvide ühtsuse ideed. Nad takistasid kõigi vahenditega proletariaadi poliitilise massipartei loomist ja suhtusid sügava vihkamisega sotsialismisse. ATF ei esitanud valimistel oma kandidaate, vaid astus välja loosungi all: «Toeta sõpru ja karista vaenlasi!» See tähendas — toeta neid kodanlike parteide kandidaate, kes lubavad teostada ATF-ile kasulikku poliitikat.

Ametiühingubürokraadid Ameerika Tööföderatsioonist on ka tänapäeval monopolistliku kodanluse agentuuriks töölisliikumises. Ametiühingute oportunistlik ladvik mürgitab tööliste teadvust «teooriatega» klasside koostööst ja toetab tingimusteta Ameerika imperialismi agressiivset välispoliitikat.

Klassivõitluse teravnemine XX sajandi alguses.

Imperialismiajastu saabumisega tugevnes tööliste ekspluateerimine. Ettevõtetes rakendati mitmesuguseid higi väljapressimise süsteeme, mis halastamatult kurnasid töölise jõudu ja lühendasid tema elu (vt. dokument 2). Niisugune töö intensiivsuse tõstmine ohutustehnika puudumise juures põhjustas tihti õnnetusjuhtumeid. 1914. aastal, mil Ameerika Ühendriikides oli 14 miljonit tööstustöölist, esines 2 miljonit õnnetusjuhtumit, millest pool miljonit olid rasked. Õnnetusjuhtumite tagajärjel suri iga aasta keskmiselt 75 000 inimest, neist 35 000 sai surma töö ajal. XX sajandi alguses langes töölisklassi elatustase. Tõsi küll, XX sajandi esimesel kümnendil suurenes keskmine palk 21% võrra. Kuid see-eest kasvas elukallidus nende aastate jooksul 51% võrra. Tööpäeva mõningane lühendamine ja tööliste üksikute kategooriate suhteliselt kõrge palk, eriti auto- ja metallurgiatööstuses, ei muutnud üldist pilti ameerika töörahva rasketest elutingimustest. Endiselt valitses tööliskvartalites õigusetus ja ebakindlus homse päeva suhtes.

Kvalifitseerimata ja poolväljaõppinud tööliste tohutu suure massi hulgas tugevnesid võitlusmeeleolud, kasvas nende võitlusvõimelisus ja tung organiseerumisele.

ATF-is tugevnes progressiivsete elementide mõju, kes pidasid võitlust ametiühingute juhtkonna oportunismi vastu. Ka väljaspool ATF-i moodustati ametiühinguid, kes astusid välja klasside koostöö poliitika vastu. Kõige väljapaistvamateks progressiivseteks tegelasteks Ameerika töölisliikumises olid Bill Haywood (1869—1928), Eugene Debs (1855—1926) ja William Foster (1881—1961).

Bill Haywood, kes ise oli olnud varemalt kaevur Kaljumäestiku piirkonnas, juhtis kaevurite ja teiste tööalade tööliste streike. «Suur Bill», nagu töölised teda hellitavalt kutsusid, esindas koos andeka kõnemehe ja organisaatori Eugene Debsi ja teise väsimatu proletariaadi huvide eest võitleja William Fosteriga kõige

Bill Haywood.

Eugene Debs.

revolutsioonilisemat, pahempoolset tiiba ametiühingu- ja sotsialistlikus liikumises.

Eugene Debs organiseeris raudteelaste võitlusliidu, juhtis 90-ndate aastate suuri streike ning oli ameerika tööliste armastatumaid ja populaarsemaid juhte.

1905. a. Vene revolutsiooni mõjul algas töölisliikumise uus tõus. Aastail 1905—1914 haaras streigivõitlus tähtsamate tööstusharude töölisi. Kui aastail 1900—1904 streikis iga aasta üle 500 000 inimese, siis 1914. aastal ulatus streikijate arv miljonini.

Toetudes koostööle Ameerika Tööföderatsiooni juhtkonnaga, võtsid ettevõtjad ja valitsus tööliste väljaastumiste mahasurumiseks tarvitusele kõige karmimad abinõud. Käiku lasti hoolikalt ettevalmistatud šantaaž, «mustad nimekirjad», palgalised bandiidid, politseijõud ja sõjavägi, streigimurdjad. Võitlevaisse ametiühinguisse saadeti provokaatoreid, revolutsiooniliselt meelestatud töölisliikumise tegelaste vastu lavastati kohtuprotsesse, mis lõppesid sageli kapitalismi vastu võitlejate jaoks pikaajalise vanglakaristusega ja isegi surmanuhtlusega.

Iseloomulikuks näiteks julmast arveteõiendusest töölistega oli Colorado kaevurite streik. **1913.** aasta septembris kuulutas 12 000 kaevurit välja streigi ebainimlike töötingimuste vastu. Nad nõudsid 8-tunnilise tööpäeva kehtestamist ja palga tõstmist 10% võrra. Hoolimata tugevast lumesajust ja kiilasjäärst aeti streikijad ja nende perekonnad välja viletsatest hüttidest, mis kuulusid peremeestele — Rockefelleri kompaniile. Streikijad ehitasid endale kiiruga telgid ja asusid laagrisse.

Streikijate vastu saadeti palgaliste gangsterite relvastatud jõugud ja hiljem sõjavägi. Kaevurid otsustasid relvastatud kallaletungile vastu astuda ja varustasid end hädapäraste relvadega.

1914. a. kevadel kuulutati kogu piirkonnas välja sõjaseisukord. 20. aprillil algas streikijate laagri tulistamine. Politsei valas telgid kivisõetõrvaga üle ja pani need põlema. Tööliste hulgas oli palju surmasaanuid ja haavatuid. Ühest august leiti 11 last ja 2 naist, kes olid lämbunud või elusalt põlenud. Võimud võtsid streigi juhid kinni ja lasksid nad maha. Poolteist aastat kestnud võitlusest piinatud kaevurid olid sunnitud tööle tagasi minema.

Ideoloogilises mõttes ei olnud ameerika proletariaat veel küps. Sotsialistlik liikumine Ameerika Ühendriikides oli tunduvalt nõrgem kui Euroopas. Erinevalt saksa ja prantsuse proletariaadist ei suutnud ameerika töölised sel ajal luua marksistlikku massiparteid. Nad jäid kõige reaktsioonilisema ametiühingujuhtkonna võimusesse. Revolutsioonilised sotsialistid, kes olid nii teoreetiliselt kui ka organisatsiooniliselt veel halvasti ette valmistatud, ei olnud suutelised Gompersile ja tema pooldajatele hävitavat lööki andma. Pikka aega valitsesid Ameerika Ühendriikide töölisliikumises oportunistid.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. GOMPERS — TÖÖLISKLASSI VAENLANE.

Pidi nägema, missuguste põlglike pilkudega mõõtsid tugevad, laiaõlgsed Lääne kaevurid väikest, jupatsit mehikest, kes pidas end tööliste liidriks, kui ta ilmus hoonesse, kus toimus kongress.

Selle inimsoo lühijalalise esindaja järgi ei olnud kuidagi võimalik otsustada ATF-i liikmete üle. Samuel Gompers oli väga väikest kasvu, tüse, suure paljaksmineva peaga... Tal olid pisikesed õelad silmad, laiad põsesarnad ja jämedajooneline suu rippuvate huulte ja raske lõuapäraga: edev, auahne, kinnine, rahutu ja kättemaksuhimuline inimene. Teda vaadeldes ma mõtlesin, millise kirgliku julmusega ta tõenäoliselt kasutaks võimu, kui ta selle ainult saavutaks. Ei olnud raske kujutleda, kuidas Gompers — see võltside sõnade ja võltsi südamega silmakirjalik mees — hakkaks kaitsma timukate võrku sattunud inimesi. Ja kindlasti oli ta võimeline irvitama mõne streigi ebaõnnestumise üle, kui seda juhtis organisatsioon, kes ei jaganud mitte täielikult tema vaateid.

«Bill Haywoodi raamat». William D. Haywoodi autobiograafia, Moskva, 1932, lk. 103—108 (vene keeles).

2. CHICAGO TAPAMAJADES.

Inimesed töötasid pöörase kiirusega, lausa joostes, tempos, mida võib võrrelda ainult jalgpallimängu tempoga.

Tööjaotus oli viidud äärmuseni, iga tööline teostas ainult üht operatsiooni — enamasti kahte-kolme lõiget — ja läks edasi mööda viieteistkümnest-kahekümnest loomakerest koosnevat rida, korrates neid lõikeid igal kerel. Ees käis «lihunik», lastes välja verd kiire löögiga, nii kiiresti, et silm tabas ainult noa välgatust, ja enne kui jõudsite midagi mõelda, oli «lihunik» juba järgmise looma juures, ja helepunane juga voolas põrandale... Tapamajas sisseseatud töötempo nõudis inimeselt suurimat pingutust; esimese härja tapmise hetkest kuni vileni keskpäeval ja seejärel kella poole ühest kuni jumal teab mis kellani õhtul või öösel ei saanud töölise käed, silmad ega aju minutitki puhkust. Jurgis nägi, missuguste vahendi-

tega peremeestel oli õnnestunud niisugune olukord saavutada: mõnede operatsioonide sooritamise kiirus määras ka kõigi teiste tempo, ja nende operatsioonide peale pandi inimesi, kellele maksti hästi ja keda sageli vahetati. Polnud raske eristada niisuguseid «tempomäärajaid» teistest töölistest, sest meistrid pidasid neid kogu aeg silmas ja nad töötasid nagu kuradid. Seda nimetati «kannustamiseks», ja kui mõni vastu ei pidanud, siis sajad inimesed tänaval ainult seda ootasidki, et neid proovile võetaks. Jurgis oli lihtsalt rabatud, kui sai teada, et nad peaaegu kõik vihkavad oma tööd. Ja see tunne oli niivõrd üksmeelne, et sellega kokku sattudes tundis inimene hämmeldust, peaaegu hirmu; kuid fakt jäi faktiks — töölised vihkasid oma tööd. Nad vihkasid meistreid, vihkasid peremehi, vihkasid tapamaja, tervet seda rajooni — isegi tervet linna — vihkasid pöörase, k'beda ja lepitamatu vihaga. Naised ja väikesed lapsed olid saavutanud täiuslikkuse needmistes: siin on kõik vastik, läbinisti vastik, vastik põhjani. Aga kui Jurgis hakkas neid küsitlema, siis kõõritasid nad kahtlustavalt tema poole ja piirdusid vastusega: «Ah, mis, tööta siin, küll siis ise näed.»

U. Sinclair, Džungel, Moskva, 1956, lk. 43, 60—61 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused olid töölisklassi koosseisu ja töölisliikumise iseärasused Ameerika Ühendriikides XIX sajandi lõpul?
2. Milles avaldus töölisliikumise tõus Ameerika Ühendriikides 70—80-ndail aastail?
3. Kirjeldage Ameerika Tööföderatsiooni osa Ameerika töölisliikumise ajaloos.
4. Iseloomustage töötingimusi Ameerika ettevõtetes XX sajandi alguses.
5. Milles avaldus töölisliikumise tõus Ameerika Ühendriikides XX sajandi alguses?
6. Täitke vastav lahter sünkroonilises tabelis «Töölis- ja sotsialistlik liikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

Daatumeid meelespidamiseks.

1. mai 1886	— Üldstreik Ameerika Ühendriikides 8-tunnilise tööpäeva eest peetava võitluse loosungi all.
3.—4. mai 1886	— Verised sündmused Chicagos.
1913—1914	— Kaevurite streik Colorados.

§ 24. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE AGRESSIIVNE VÄLISPOLIITIKA.

Ameerika Ühendriikide asumine koloniaalvallutuste teele.

XIX sajandi 90-ndad aastad tähistavad Ameerika Ühendriikide asumist koloniaalvallutuste teele väljaspool Ameerika mandrit. Seda nõudsid valitsuselt visalt monopolistlikud koondised. Esimeseks sammuks koloniaalimpeeriumi loomisel oli Havai saarte vallutamine Ameerika Ühendriikide poolt (1898. aastal); neil saartel oli Ameerika Ühendriikide jaoks suur strateegiline tähtsus.

Hispaania-Ameerika sõda.

Ameerika Ühendriigid olid jäänud hiljaks maailma territoriaalsele jaotamisele. XX sajandi alguseks ei olnud maakeral peaaegu üldse enam vallutamata alasid, mida oleks saanud muuta Ameerika Ühendriikide asumaa-

deks. Ameerika Ühendriigid — see noor imperialistlik kiskja — kavatsesid kõigepealt haarata saagi vanadusest nõdraks jäänud kiskjalt — Hispaania monarhialt. Erilist huvi ilmutasid ameerika kapitalistid Hispaaniale kuuluva Kuuba saare vastu, mille majandusse nad olid paigutanud suuri kapitale.

Ameerika Ühendriigid hakkasid valmistuma sõjaks Hispaania vastu. Nad otsustasid oma eesmärkide saavutamiseks ära kasutada rahvusliku vabastuse ülestõusu Kuubal ja võitlust Hispaania ülevõimu vastu teises Hispaania koloonias — Filipiini saartel. Selleks et valmistada Ameerika avalikku arvamust ette sõjaks, saatis Ühendriikide valitsus korduvalt silmakirjalikke protestinoote hispaanlaste poolt Kuubal toimepandud vägivallategude puhul. Ühtlasi saadeti Kuuba rannikule Ameerika sõjalaev, näiliselt Ameerika kodanike huvide kaitsmiseks. See laev lendas teadmata põhjustel Havanna reidil õhku. Ehkki juurdlusel ei avastatud katastroofi süüdlast, omistas Ameerika Ühendriikide valitsus süü hispaanlastele.

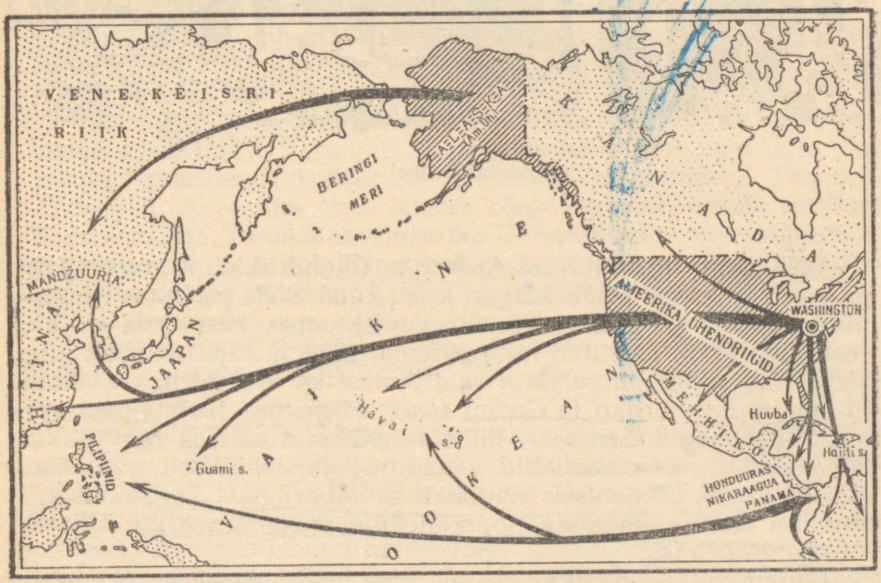

Ameerika Ühendriikide ekspansiooni peasuunad XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

See oli suunatud peamiselt Kariibi mere basseini ja Vaiksele ookeanile, selleks et teostada Põhja-Ameerika monopolide laialdasi agressiivseid plaane Aasia ja Ladina-Ameerika turgude enda kätte saamiseks. V. I. Lenin rõhutas, et Kuuba, Filipiinid ja Havai saared on ainult «väike eelroog» isu äratamiseks enne rikkalikumat banketti (vt. V. I. Lenin, Teosed, 39. kd., lk. 390).

Ülestõusnud Kuubal.

1898. a. aprillis kuulutas Ameerika Ühendriikide Kongress Hispaaniale sõja. See kestis kõigest kolm kuud. Sõda paljastas Hispaania monarhia nõrkuse ja seesmise roiskumise. Hispaania sai kiiresti lüüa ja oli sunnitud rahu paluma. 1898. a. lõpul Pariisis allakirjutatud rahulepingu järgi said Ameerika Ühendriigid endale Filipiinid, Puertoriiko ja Guami saare. Hispaania loobus oma võimust Kuuba üle. See saar, mille rahval olid olemas rahvuslikus vabadusvõitluses omandatud vanad revolutsioonilised traditsioonid, kuulutati formaalselt sõltumatuks vabariigiks. Tegelikult aga muudeti Kuuba ameerika imperialistide poolt Ameerika Ühendriikide asumaaks.

Filipiinidel, nii nagu Kuubalgi, löödi hispaanlased puruks mitte niivõrd Ameerika vägede tegevuse tagajärjel, kuivõrd kohaliku elanikkonna kangelasliku võitluse tulemusel, kellele Ameerika Ühendriigid lubasid sõltumatuse. Filipiinide rahvas kuulutas välja vabariigi. Kuid Ameerika Ühendriigid ei kavatsenudki täita oma lubadust ja anda Filipiinidele vabadust. Nad tungisid Filipiinide patriootidele kallale (vt. dokument 1). Algas visa võitlus. Filipiin-

laste vastupanu suruti maha äärmise julmusega. Ameerika vägede karistusekspeditsioonid hävitasid kümneid tuhandeid sõltumatuse eest võitlejaid. Filipiinid orjastati Ameerika Ühendriikide poolt ja muudeti nende asumaaks.

Ameerika Ühendriikide poliitika Hiinas.

Ameerika Ühendriikide imperialistid pidasid Filipiine väga tähtsaks baasiks edasitungimisel Hiinasse ja teistesse Ida-Aasia maadesse. Relva jõul sundisid Ameerika Ühendriigid Koreale peale mittevõrdõigusliku lepingu.

Möödunud sajandi 90-ndail aastail muutus Ameerika imperialismi vallutuspüüdluste peamiseks objektiks Hiina. 1899. aastal pöördus Ameerika Ühendriikide valitsus teiste suurriikide poole nõudmisega teostada Hiina suhtes niinimetatud «lahtiste uste» poliitikat. Pääs Hiinasse peab olema «lahti» kõigile välismaa kapitalistidele — niisugune oli selle loosungi mõte. Praktiliselt tähendas see seda, et Ameerika Ühendriigid vaidlesid vastu sellele, et Inglismaa, Jaapan või mõni teine suurriik on kehtestanud enda jaoks ühes või teises Hiina osas mingisuguseid privileege. Neis privileegides nägid Ameerika Ühendriigid takistust Ameerika kapitali sissetungile Hiinasse. «Lahtiste uste» doktriin oli Ameerika Ühendriikide imperialistliku poliitika tööriist.

Koos teiste imperialistlike suurriikidega võtsid Ameerika Ühendriigid 1900. aastal aktiivselt osa rahva ülestõusu mahasurumisest Hiinas.

1901. aastal tapeti anarhisti poolt Ameerika Ühendriikide president MacKinley. Vastavalt konstitutsioonile asus kuni uute valimisteni presidendi kohustuste täitmisele asepresident Theodore Roosevelt, Ameerika imperialismi kõige agressiivsemate ringkondade esindaja. Ta unistas Ameerika Ühendriikide hegemoonia kehtestamisest mitte ainult läänepoolkeral, vaid koguni neist aegadest, mil Ühendriigid võidavad kätte maailmavalitsemise.

Edasise agressiooni teostamiseks hakkasid Ameerika Ühendriigid ehitama suurt sõjalaevastikku. See toimus tol ajal loosungi all: «Ameerika sõjalaevastik ei tohi olla nõrgem ühestki laevastikust maailmas peale Briti laevastiku.»

Ameerika Ühendriikidel oli tarvis omada võimalust kiiresti paisata oma sõjalaevu Atlandi ookeanist Vaiksesse ookeani. Seda probleemi oli võimalik lahendada kanali kaevamisega läbi Kolumbiale kuuluva Panama maakitsuse. Saanud kanali oma valdusse, oleksid Ameerika Ühendriigid võinud kindlustada oma positsioone ka Kesk- ja Lõuna-Ameerikas. Ja Ameerika Ühendriikide valitsus otsustaski vallutada Panama.

Panama kanal.

Ameerika Ühendriigid pöördusid Kolumbia poole ettepanekuga müüa neile Panama maakitsus, kuid Kolumbia vabariigi Senat loobus seesugusest tehingust. Siis valmistas Roosevelti valitsus Panamas ette mässu Kolumbia vastu ja saatis mässuliste toetuseks maakitsuse rannikule ristleja. Mäss toi-

mus 1903. a. sügisel. Ameerika Ühendriigid tunnustasid otsekohe Panama vabariigi sõltumatust. Vabariigi äsja moodustatud valitsus kirjutas alla lepingule Ameerika Ühendriikidega, mis andis viimasele ainuõiguse kanali kaevamiseks, raudtee ehitamiseks ja kindlustuste rajamiseks kanali tsoonis. Kanali ehitamine kestis 10 aastat ning lõppes **1914.** aastal. Panama kanalil on Ameerika Ühendriikide jaoks tohutu suur strateegiline ja majanduslik tähtsus, sest ta lühendab tunduvalt mereteed Ameerika Ühendriikide Atlandi ookeani rannikult Vaikse ookeani rannikule.

Ladina-Ameerika maade orjastamine.

Lõuna- ja Kesk-Ameerikas põrkas Ameerika imperialismi ekspansioon kokku Inglise ja XX sajandi algusest peale ka Saksa imperialismi huvidega.

Eriti agressiivset poliitikat teostasid Ameerika Ühendriigid Kariibi mere piirkonnas. Kuubale sunniti 1903. aastal peale leping, mis võttis temalt õiguse astuda liitu mõne teise riigiga või muuta oma sisepoliitikat ilma Ameerika Ühendriikide loata. Nad tingisid Kuuba käest välja nõusoleku mereväebaasi ehitamiseks tema territooriumil. Veel tänapäeval on Ameerika Ühendriikide valduses niisugune baas Guantánamos. Ja praegugi ähvardavad nad sealt Kuuba rahva vabadust (vt. dokument 2).

Andes Ladina-Ameerika maadele laene, orjastasid Ameerika Ühendriigid neid majanduslikult ja poliitiliselt. Seda poliitikat hakatigi kutsuma «dollaridiplomaatiaks».

Kui dollarid enam ei aidanud, siis võtsid Ameerika Ühendriigid tarvitusele «suure vembla poliitika» — avaliku relvastatud vahelesegamise nõrkade ja väikeste rahvaste siseasjadesse.

Ameerika Ühendriigid sõja eelõhtul.

1912. aastal saavutas presidendivalimistel võidu Demokraatliku Partei kandidaat Woodrow Wilson. Nagu tema eelkäijadki, oli Wilson ameerika miljardäride esindaja ja unistas Ameerika Ühendriikide hegemooniast kogu maailmas. Ta kirjutas: «Meie ees on uus ajastu, kus me nähtavasti hakkame valitsema kogu maailma.»

Wilson oli sunnitud arvestama klassivõitluse teravnemist Ameerika Ühendriikides. Ta viis läbi seaduse tollimaksude alandamise kohta Ühendriikidesse sisseveetavatelt kaupadelt, püüdes sel viisil pisut vähendada elukallidust.

Wilsoni valitsus tegi ka paranduse kehtivas seadusandluses, mis võttis võimaluse rakendada Shermani trustidevastast seadust ametiühingute suhtes.

Kõik need Wilsoni sammud olid tehtud selleks, et üksikute reformide abil peatada revolutsiooniliste meeleolude kasvamist ja luua kindlam tagala ähvardava imperialistliku sõja puhuks.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE PRESIDENDI MACKINLEY SILMAKIRJALIK AVALDUS FILIPIINIDE VALLUTAMISE PUHUL.

Igal õhtul kõndisin ma kuni südaööni mööda Valget Maja ja ma ei häbene teile tunnistada, džentelmenid, et rohkem kui üks kord laskusin ma põlvili ja palvetasin kõikvõimsa jumala poole, paludes selgitust ja juhatust. Ühel ööl tulid mulle pähe järgmised mõtted — ma ei tea isegi, kuidas:

1) me ei saa Filipiini saari Hispaaniale tagasi anda — see oleks arg ja meie au pihta käiv tegu;

2) me ei saa anda Filipiine Prantsusmaale või Saksamaale, meie ärilistele võistlejatele Idas — see oleks halb ja meile mittekasulik majanduspoliitika;

3) me ei saa jätta filipiinlasi iseenda hooleks, sest nad pole ette valmistatud omavalitsuseks ja Filipiinide iseseisvus tooks endaga peagi kaasa niisuguse anarhia ja niisugused kuritarvitused, mis oleksid hirmsamad kui Hispaania sõda;

4) meil ei jää muud üle kui võtta kõik Filipiini saared endale, kasvatada, tõsta ja tsiviliseerida filipiinlasi ning juurutada neis kristlikke ideaale, sest nad on ju meie vennad ja Kristus suri ka nende eest.

Pärast seda ma heitsin voodisse ja magasin sügavasti.

Alcott, MacKinley elu, II kd., 1916, lk. 109 (inglise keeles).

2. AMEERIKA ÜHENDRIIGID ORJASTAVAD KUUBAT.

(22. mail 1903. a. Ameerika Ühendriikide ja Kuuba vabariigi vahel sõlmitud lepingust)

... Art. III. Kuuba valitsus nõustub sellega, et Ühendriikidele jääb vahelesegamise õigus, selleks et kaitsta Kuuba sõltumatust, toetada valitsust, kes oleks suuteline kaitsma elu, omandit ja isikuvabadust, ja selleks et täita kohustusi, mis on pandud Ühendriikidele Kuuba suhtes Pariisi lepinguga [1] ...

Art. IV. Kõik Ühendriikide tegevused Kuubal kogu tema sõjalise okupatsiooni kestel kinnitatakse ja säilitavad oma kehtivuse ning kõik selle okupatsiooni ajal omandatud seaduslikud õigused kehtivad edasi ja neid tuleb toetada ...

Art. VII. Selleks et teha võimalikuks Ühendriikidele Kuuba sõltumatuse säilitamine ja tema elanikkonna kaitsmine, samuti tema enda kaitsmine, Kuuba valitsus müüb või annab Ühendriikidele rendile maa-alad, mis on vajalikud sõe- või merebaaside-jaamade jaoks mõnedes kindlaksmääratud punktides, mille suhtes peab toimuma kokkulepe Ühendriikide presidendiga ...

«Lepingud, konventsioonid, rahvusvahelised aktid, protokollid ja kokkulepped Ameerika Ühendriikide ja teiste riikide vahel», I kd., 1910, lk. 363—364 (inglise keeles).

3. AMEERIKA ÜHENDRIIGID ALLUTAVAD ENDALE DOMINIKAANI VABARIIGI.

(Konventsioonist Ameerika Ühendriikide ja Dominikaani vabariigi vahel 8. veebruarist 1907. a.)

I. Ühendriikide president määrab Dominikaani vabariigi tollimaksude peamaksukoguja ...

II. Dominikaani vabariigi valitsus kindlustab seadusega kõigi tollimaksude väljamaksmise peamaksukogujale ja tema abidele ning annab neile vajalikku

[1] 1898. a. Pariisi rahulepinguga lõppes Hispaania-Ameerika sõda.

igakülgset abi ja toetust, samuti täielikku kaitset, mis seisab tema võimuses. Ühendriikide valitsus annab peamaksukogujale ja tema abidele niisugust abi, mida neil võib tarvis minna oma kohustuste täitmisel.

III. Seni kui Dominikaani vabariik ei ole tasunud täielikult oma võlakohustusi, ei tohi tema riigivõlga suurendada ilma eelneva kokkuleppeta Dominikaani vabariigi valitsuse ja Ühendriikide valitsuse vahel. Samasugune kokkulepe on vajalik ka sisseveotollide muutmiseks . . .

Sealsamas, lk. 419—420.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli Ameerika Ühendriikide agressiivse välispoliitika tugevnemise põhjuseks XIX sajandi lõpul?
2. Jutustage Hispaania-Ameerika sõjast ja määrake kindlaks selle iseloom.
3. Analüüsige Ameerika Ühendriikide lepingu sisu Kuuba vabariigiga (vt. dokument 2) ja tehke järeldus Kuuba seisundi kohta pärast seda, kui talle sunniti peale see leping.
4. Õpiku teksti ja dokumendi nr. 3 abil andke iseloomustus orjastamismeetodite kohta, mida Ameerika Ühendriigid kasutasid Kesk-Ameerika maade suhtes.
5. Vaadelge skeemi «Ameerika Ühendriikide ekspansiooni peasuunad» ja formuleerige Ameerika imperialismi välispoliitika põhilised eesmärgid XX sajandi alguses.
6. Täitke vastavad lahtrid sünkroonilises tabelis «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

Daatumeid meelespidamiseks.

1898 — Havai saarte hõivamine Ameerika Ühendriikide poolt. Hispaania-Ameerika sõda.
1914 — Panama kanali avamine laevasõiduks.

Küsimusi materjali kordamiseks Prantsusmaa, lõuna- ja lääneslaavlaste ning Ameerika Ühendriikide ajaloost XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

Nimetatud materjali kordamise ülesanded on üldiselt needsamad mis Saksamaa ja Inglismaa ajaloo kordamisel. Kuid nüüd on võimalik teha laiemaid üldistusi.

1. Mis oli ühist Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide majanduslikus arenemises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
2. Missugune koht kuulus Saksamaale, Inglismaale, Prantsusmaale ja Ameerika Ühendriikidele maailma tootmises XIX sajandi 70-ndate aastate alguseks ja kuidas muutus olukord Esimese maailmasõja ajaks?
3. Millised ühised jooned on iseloomulikud Bulgaaria ja Serbia majanduslikule arenemisele?
4. Mis oli ühist ja mis erinevat Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide poliitilises korras?
5. Nimetage sotsialistliku ja tööliskliikumise iseloomulikud jooned Kesk- ja Kagu-Euroopa slaavi maades.

VII PEATÜKK.

LADINA-AMEERIKA MAAD.[1]

§ 25. LADINA-AMEERIKA AASTAIL 1870—1917.

Ladina-Ameerika maade majanduslik mahajäämus. Välis-kapitali ülevõim.

Ladina-Ameerika maad, mille rahvad olid mitme sajandi vältel elanud Hispaania või Portugali koloniaalikke all, olid oma majandusliku arenemise poolest väga mahajäänud. Kapitalism oli seal nõrgalt arenenud. Ikka veel etendasid küllalt tähtsat osa feodaalsuhted, mõnedes maades oli säilinud orjus või selle igandid, eksisteeris indiaanlaste sugukondlik kogukond. Ent Ladina-Ameerika maade olukord ja arenemistase ei olnud ühesugune. Kuni 1898. aastani olid Kuuba ja Puertoriiko Hispaania asumaad, kuid pärast Hispaania-Ameerika sõda muutus Kuuba poolkolooniaks, Puertoriiko aga Ameerika Ühendriikide asumaaks. Argentiina ja Tšiili majandusliku ja poliitilise arenemise tase ületas tunduvalt mahajäänumate maade, nagu näiteks Ekuadori, Honduurase, Boliivia ja Paraguai arenemistaseme.

Ladina-Ameerika põllumajanduses valitsesid poolfeodaalsed suhted. Hiiglasuured mõisad — latifundiumid — kuulusid suurmõisnikele. Laialdased maa-alad olid katoliku kiriku valduses. Maata talupojad, sulased, rentnikud ja päevilised, kes kannatasid puuduse ja vägivalla all, tegid rasket tööd mõisnike ja kiriku aukandjate istandustes.

Suuremas osas Ladina-Ameerika maadest valitsesid piiramatud diktaatorid kõige suuremate mõisnike — loomakasvatajate või plantaatorite hulgast.

Ladina-Ameerika maade majanduslikku ja poliitilist nõrkust kasutasid Inglismaa, Ameerika Ühendriikide ja teiste suurriikide kodanlus. Toetudes mõisnikele ja katoliku kirikule, kellel oli suur

[1] VII peatüki koostamisel andis autorite kollektiivile väärtuslikku abi V. I. Jermolajev.

mõju, hakkasid välismaa kapitalistid Ladina-Ameerika majandust enda kätte haarama.

Väliskapitali tungimine Ladina-Ameerika maadesse pidurdas tootlike jõudude arenemist. Imperialistid ja nende käsilased kohalike valitsevate klasside hulgast ei olnud huvitatud nende maade industrialiseerimisest ja kohandasid majandust oma vajaduste järgi, hoolimata Ladina-Ameerika rahvaste huvidest. Nad spetsialiseerisid põllumajanduse ühe-kahe kultuuri kasvatamiseks, mis olid ette nähtud väljaveoks. Brasiilia näiteks kasvatas kohvi ja puuvilla, Kuuba suhkruroogu, Kesk-Ameerika maad banaane ja kohvi. Nii muutusid Ladina-Ameerika maad Euroopa ja Ameerika Ühendriikide agraar- ja tooraineripatsiks. Paljude Ladina-Ameerika maade majanduse ühekülgne arendamine seadis nad sõltuvusse eluliselt vajalike kaupade, sealhulgas ka toiduainete sisseveost. See sõltuvus väliskapitalist suurenes eriti kapitalismi üleminekuga oma arenemise imperialistlikku staadiumi.

Suurenes kapitali eksport Ladina-Ameerikasse Inglismaalt, Ameerika Ühendriikidest ja Saksamaalt. Imperialistid pumpasid Ladina-Ameerika maadest välja tohutu suuri kasumeid. Välismaa monopolid segasid end pidevalt nende siseasjadesse. Rahvusliku vabadusliikumise surusid imperialistid, eriti Ameerika Ühendriikide imperialistid, kõikjal maha. Ameerika imperialistid toetasid reaktsiooniliste diktaatorite võimu, kes lämmatasid rahvaste vabadust.

XIX sajandil olid Ladina-Ameerika maad Inglise kapitali pihtide vahel, kuid XX sajandi algusest peale hakkasid nad üha enam sattuma sõltuvusse Ameerika imperialismist. Suurenes ka Saksa kapitali konkurents.

Ameerika Ühendriigid segasid end häbematult Ladina-Ameerika maade siseasjadesse oma monopolide huvides. XX sajandi alguses saavutasid Ameerika Ühendriikide monopolid valitseva seisundi peaaegu kõigis Kariibi mere basseini maades.

Pärast seda kui Kuuba rahvas pikaajalise ja visa rahvusliku vabadusvõitluse tulemusel oli heitnud endalt Hispaania ikke, sattus ta Ameerika Ühendriikide orjusse.[1] Nüüd pöördus Kuuba rahva rahvuslik vabadusvõitlus Ameerika imperialismi vastu. Ameerika Ühendriikide imperialistid saatsid mitmel korral mereväge oma käsilaste toetamiseks Kuubal. Nad surusid julmalt maha Kuuba rahva vabaduspüüdlusi (vt. dokument 2).

Üsna XX sajandi alguses haarasid Ameerika Ühendriigid enda kätte Panama kanali ehitamise (vt. dokument 3A). Panama vabariik muutus paljudeks aastateks Ameerika imperialismi omamoodi koloniaalprovintsiks (vt. dokument 3B). Panama kanali avamisega (1914. a.) tugevnes Ameerika Ühendriikide valitsev seisund Kariibi mere maades veelgi.

[1] Vt. § 24.

1907. aastal kasutasid Ameerika Ühendriigid ära Dominikaani vabariigi rahalisi raskusi ja kehtestasid tema üle oma protektoraadi. Sundides Dominikaani vabariigile peale uusi orjastavaid laene, kehtestasid ameerika imperialistid sellel maal oma rahandusliku ja poliitilise kontrolli. Samuti nagu Kuubalgi, lubasid nad moodustada Dominikaani vabariigis ainult niisuguseid valitsusi, kes olid nende kuulekateks tööriistadeks. Rahvahulkade väljaastumised suruti kõige julmemal kombel maha. 1916. aastal maandasid Ameerika Ühendriigid Dominikaani vabariigis oma väed ja kehtestasid seal sõjalise diktatuuri, mis toetus Ameerika tääkidele.

Mitmel korral segasid Ameerika Ühendriigid end vahele ka neegrivabariigi Haiiti siseasjadesse, tallates jalge alla tema suveräänseid õigusi. 1915. aastal okupeeris Ameerika Ühendriikide merejalavägi Haiiti; vabariigile sunniti peale orjastav leping, mis kehtestas seal tegelikult sõjalise okupatsiooni režiimi. Ameerika magnaadid haarasid enda kätte maa rikkused. Põliselanikkond oli sunnitud töötama kõige julmema ekspluateerimise tingimustes.

Orjastavate laenude, alatiste vahelesegamiste ja mittevõrdõiguslike lepingute tagajärjel teostasid ameerika pankurid Nikaraaguas kontrolli riigi majanduselu üle, kuna Ameerika Ühendriikide mereväevõimud hoidsid peos tema valitsust.

Vähehaaval muutus kogu Kesk-Ameerika Põhja-Ameerika imperialismi pärusmaaks. Kesk-Ameerika vabariikide elanikkonna peamiseks tegevusalaks oli banaanide, apelsinide ja kohvi kasvatamine. Kõige suuremaks plantaatoriks sai Ameerika puuviljamonopol «United Fruit Company». Seepärast nimetati Kesk-Ameerika maid sageli «United Fruit'i» «banaaniimpeeriumiks».

Imperialistlike monopolide võimutsemine ja suurte latifundiumide kui feodaalsuhete aluse olemasolu põllumajanduses pidurdasid kapitalismi arenemist Ladina-Ameerika maades, kuid ei suutnud seda siiski ära hoida.

Proletariaadi olukord. Töölisliikumine.

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses lülitusid Ladina-Ameerika maad ülemaailmsesse kapitalistlikku ringlusse. Ehitati raudteid, rajati meresadamaid, kasvas kaubavahetus teiste maadega. Hakkas arenema hankiv tööstus. Mehhikos ja hiljem ka Venetsueelas tekkis naftatööstus, Tšiilis vase ja salpeetri tootmine, Boliivias inglistina kaevandamine, Mehhikos ja Peruus — värviliste metallide tootmine.

Mitmetes maades (Argentiinas, Brasiilias, Mehhikos jm.) tekkisid mõningad töötleva tööstuse ettevõtted, mis olid suurel määral seotud põllumajandusliku toodangu ümbertöötamisega — liha- ja piimatööstus, konservide valmistamine jne.

Tööstuse arenemine tõi endaga kaasa tööstusliku kodanluse tekkimise, kes pretendeeris juhtivale osale maa poliitilises elus, ja proletariaadi kujunemise.

Töölisklassi koostis oli äärmiselt ebaühtlane: tööliste hulgas

leidus Ameerika põliselanikke — indiaanlasi —, neegreid, mestiitse, mulatte. Kuid XIX sajandi lõpust alates hakkas tekkima ka küllalt palju valgeid töölisi — immigrante Euroopast.

Juba XIX sajandi lõpust alates pidasid Ladina-Ameerika töölised aktiivset võitlust oma õiguste eest. Nad korraldasid streike, asutasid ametiühinguorganisatsioone, sotsialistlikke rühmitusi ja parteisid. Eesrindlike tööliste ja haritlaste hulgas hakkasid levima marksismiideed.

70-ndate aastate alguses loodi Argentiinas I Internatsionaali sektsioonid. Need olid hiljem tuumikuks sotsialistlike rühmituste kujunemisel ja Sotsialistliku Töölispartei moodustamisel (1896. a.). Sotsialistlikud revolutsioonilised rühmitused tekkisid ka Kuubal.

Esimese maailmasõja eel olid paljudes Ladina-Ameerika maades olemas marksistlikud rühmitused, mis ühendasid eesrindlikke töölisi.

Proletariaadi ja talurahva võitlus oma õiguste eest oli suunatud mitte üksnes kohaliku kodanluse ja mõisnike vastu, vaid ka välismaa monopolistide vastu. Ta omandas imperialismivastase, rahvuslik-vabastusliku iseloomu.

Indiaanlaste olukord ja võitlus.

Kapitalismi kasvamine 70—90-ndail aastail tõi endaga kaasa Lõuna- ja Kesk-Ameerika põliselanikkonna — indiaanlaste röövimise ja hävitamise. Püüdes laiendada oma valdusi, varustasid kohalikud mõisnikud ning Inglise ja Ameerika kompaniid sõjalisi ekspeditsioone indiaanlaste vastu, ajasid neid kodukohast minema ja hävitasid neid hulgaliselt. Indiaanlased, kes olid tihtipeale relvastatud ainult vibu, noolte ja lassoga, ei suutnud vastu panna vägedele, kelle käsutuses olid suurtükid ja muu kaasaegne relvastus. Kuid nad pidasid oma orjastajate vastu visa võitlust. Nii näiteks osutas indiaanlaste sõjakas hõimuliit Argentiina territooriumil 70—80-ndail aastail vallutajatele ägedat vastupanu. Indiaanlaste salgad ründasid vallutajaid öösel, tabasid neid ootamatult ja saavutasid korduvalt võite tugevama vaenlase üle. Barbaarse julmusega hävitasid vallutajad terveid hõime — mehi, naisi ja lapsi — ning põletasid maani maha indiaanlaste külasid.

Talupoegade olukord. Talurahva ülestõusud.

Mõisnike, kirikutegelaste ja välismaa monopolide vägivald maal põhjustas suure osa Ladina-Ameerika maaelanikkonna muutumise peoonideks — maata talupoegadeks, sulasteks ja võlgnikeks, kes olid eluaegselt ja pärilikult orjastatud võlgade süsteemiga ja kes elasid alalises ning kohutavas viletsuses (vt. dokument 4).

Boliivias, Peruus ja Ekuadoris, kus kuni XIX sajandi lõpuni ja XX sajandi alguseni oli säilinud palju kloostreid, kellele kuulusid laialdased maa-alad, said peoonid ja talupojad, kes töötasid «pühadel maadel», sageli ihunuhtlust. Kehtis näiteks niisugune tava: kui peremees või kubjas lööb peooni, siis peab see peremehe ees põlvili langema ja tänama teda «armuliku» suhtumise eest.

Mitmetes Ladina-Ameerika maades säilis pikka aega neegerorjus. Peremees võis oma orja karistamatult tappa.

Enamikus Ladina-Ameerika maades toimusid sagedased talurahva ülestõusud. 80-ndail aastail olid need eriti ulatuslikud Brasiilias, kus nad sulasid kokku neegerorjade ülestõusudega.

Brasiilia, vabanenud XIX sajandi alguses koloniaalsõltuvusest, muutus erinevalt teistest Ladina-Ameerika maadest mitte vabariigiks, vaid monarhiaks (vt. «Uusaeg», I osa). Ülestõusnud talupojad ja neegerorjad sundisid brasiilia mõisnikke ja kodanlust 1889. aastal likvideerima monarhia ja kuulutama Brasiilia vabariigiks. Kuid talupoegade olukord sellest ei paranenud. Talurahvarahutused Brasiilias jätkusid XIX sajandi 90-ndail aastail ja XX sajandi alguses.

XX sajandi alguses toimusid suured talurahva ülestõusud ka Argentiinas. Talupojad nõudsid seal agraarreformi ning maksude ja rendi alandamist.

Kuid kõige võimsam talurahva- ja rahvuslik vabadusliikumine tekkis Mehhikos, kus aastail 1910—1917 toimus kodanlik-demokraatlik revolutsioon.

1910.—1917. a. Mehhiko revolutsioon.

Aastail 1876—1911 oli diktaatorivõim Mehhikos presidendi kindral Porfirio Díazi käes. Ta muutis Mehhiko sõjalis-politseilikuks riigiks ja Ameerika imperialismi poolkolooniaks. Kõige hukutavam oli Díazi agraarpoliitika. Ta võttis väevõimuga talupoegadelt maa ära ja haaras kogukonna maid. Miljonid laostunud indiaanlased olid sunnitud töötama kaevandustes, naftaallikatel ning välismaa monopolide ja mõisnike istandustes. Talupoegadelt äravõetud maa, metsad ja teised kõlvikud läksid välismaa monopolide, mehhiko mõisnike ja vaimulike kätte.

XX sajandi esimestest aastatest peale algasid tööliste ja talupoegade väljaastumised Díazi diktatuuri vastu. Mehhiko linnades ja mäetööstuse piirkondades streikisid töölised. Maa lõunaosas tekkisid talupoegade partisanisalgad Emiliano Zapata juhtimisel, põhjaosas Villa partisanisalgad. Timukas Díaz surus tule ja mõõgaga maha tööliste ja talupoegade väljaastumised. Aastaiks 1910—1911 muutus tööliste, talupoegade ja progressiivse intelligentsi killustatud ning stiihiline liikumine võimsaks revolutsiooniliseks väljaastumiseks Díazi pehkinud režiimi vastu. Kodanlik-demokraatlik revolutsioon võitis. Diktaator oli sunnitud Mehhikost põgenema.

Kuid Mehhiko töölisklass oli veel väga nõrk. Tal ei olnud veel ei ametiühingu- ega parteiorganisatsioone ja ta ei suutnud etendada revolutsioonis juhtivat osa. Ei olnud sidet töölis- ja talurahvaliikumise vahel. Kõige selle tagajärjel haaras Mehhikos võimu enda kätte kodanlus.

Maata talupoegade hulgad võitlesid maa saamise eest. Nad astusid revolutsioonilistesse salkadesse, saades hästi aru Zapata

loosungitest «Maa ja vabadus», «Parem surra seistes kui elada põlvili». Liberaalne kodanlus, kes võttis revolutsiooni juhtimise enda kätte, ei olnud huvitatud maa andmisest talupoegadele ja sulastele. Uue võimu keeldumine maata talupoegadele maa jaotamisest tõi endaga kaasa revolutsioonilise liikumise kasvu. Partisanisalgad ühinesid terveteks talurahvaarmeedeks Zapata ja Villa juhtimisel. Need armeed koosnesid peamiselt indiaani talupoegadest, kes olid kangelaslikult võidelnud rõhujate vastu. Sisevõitlust Mehhikos kasutasid Ameerika Ühendriikide imperialistid. Aastail 1914 ja 1916 korraldasid nad relvastatud interventsiooni Mehhiko revolutsiooni vastu. Kuid rahvahulkade kangelaslik vastupanu interventidele sundis Ameerika Ühendriike oma vägesid tagasi kutsuma.

Mehhiko töörahva mehine võitlus sisemise reaktsiooni ja välismaa imperialismi vastu tingis kodanlik-demokraatliku konstitutsiooni vastuvõtmise 1917. aastal. Konstitutsioon tagas rahvale sõna- ja trükivabaduse ning üldise valimisõiguse. Välismaalaste õigusi Mehhiko loodusvarade kasutamiseks piirati. Kirikutel ei olnud lubatud organiseerida algkoole. Vaimulikud ja teised kirikuteenijad olid valimisõigusest ilma jäetud ja nad pidid loobuma poliitilisest tegevusest. Peale selle kaotas kirik õiguse olla mingi kinnisvara valdajaks. Oli ette nähtud suurte mõisate jaotamine, väikemaavaldajate abistamine, 8-tunnilise tööpäeva ja streikimisõiguse ning ametiühingute loomise õiguse kehtestamine.

Ent 1917. a. konstitutsiooni, mis võeti vastu tööliste ja talupoegade survel, ei viidud ellu. Selle vastu astusid välja reaktsioonilised kodanlikud tegelased, mõisnikud ja vaimulikud, kes olid korduvalt teostanud kontrrevolutsioonilisi riigipöördeid. Nad organiseerisid talurahvaliikumise juhtide Zapata ja Villa tapmise.

Seega ei toonud kõige suurem revolutsiooniline liikumine Ladina-Ameerika maades XX sajandi alguses — liikumine Mehhikos — endaga kaasa rahva vabanemist ei feodaalsest ekspluateerimisest ega välismaa imperialistide orjusest.

Kuid kogu Ladina-Ameerikas algas rahvuslik-vabastuslike revolutsiooniliste jõudude ärkamine.

Võimsaks tõukeks töölis- ja rahvusliku vabadusliikumise kasvule Ladina-Ameerika maades oli Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE PÜÜDED ORJASTADA LADINA-AMEERIKAT.

(Ameerika ajalehest «Baltimore Sun» 19. mail 1889. a.)

Me tahame monopoliseerida kaubanduse Kesk- ja Lõuna-Ameerikas, kuid mitte meie kaupade odavuse ja kvaliteedi abil, vaid nende maade lülitamisega meie kaitsetollide süsteemi. Me tahame, et meil oleks juurdepääs meiega kokku-

leppe sõlminud riikide sadamaisse, kuna meiega konkureerivatele eurooplastele peab olema juurdepääs neisse sadamaisse keelatud.

Tsit. raamatu järgi: «Ladina-Ameerika rahvad võitluses Ameerika imperialismi vastu», Moskva, 1951, lk. 121 (vene keeles).

2. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE POLIITIKA KUUBAL 1898. AASTAL.

(Vabariigi presidendi Osvaldo Dorticose kõnest 26. mail 1960. a. Buenos Aireses)

Pärast meie maa vabastamist metropoli võimu alt ei olnud mambi vägedele, neilesamadele, kes olid osa võtnud arvukatest lahingutest meie kodumaa vabastamise eest, neil oletatava vabaduse päevil isegi lubatud minna Kuuba linnadesse. Ameerika Ühendriikide okupatsiooniarmee väejuhatus ei tahtnud lubada, et Kuuba patrioote väed hõivaksid nende endi poolt vabastatud linnad. Sel kombel sai ta laialdased võimalused dikteerida oma orjastavaid tingimusi ja allutada maa uuele koloniaalikkele, mis kestis meie ajaloo selle tähelepanuväärse päevani, mil me lõpuks saavutasime tõelise vabaduse ja sõltumatuse... inimese juhtimisel, kelle nimi jääb Ameerika rahvaste kõigi põlvkondade südamesse — Fidel Castro Ruzi juhtimisel.

3. PANAMA ORJASTAMINE AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE IMPERIALISMI POOLT.

A. Ameerika Ühendriikide asepresident Th. Roosevelt Panama kanali ehitamise tähtsusest Ameerika Ühendriikide jaoks.

Me ei või istuda oma piiride taga ja tunnistada endid avalikult lihtsalt edukateks kaupmeesteks, kes ei tunne huvi selle vastu, mis tehakse maailmas. Võitluses üleoleku eest meredel ja kaubanduses peame me ehitama oma võimsust väljaspool oma piire. Me peame ehitama ookeanidevahelise kanali ja võtma enda kätte kõik eelised, mis annavad meile võimaluse öelda oma sõna Ida ja Lääne ookeanide saatuse lahendamisel.

Tsit. raamatu järgi: S. A. Gonionski, Panama «revolutsiooni» ajalugu, Moskva, 1958, lk. 37 (vene keeles).

B. Tänapäeva väljapaistev Panama ajakirjanik ja ühiskonnategelane Jorge Torper Panama orjastamise kohta Ameerika Ühendriikide poolt.

Panama kanal, paljude põlvkondade unistus, on muutunud välismaa võimu all, konkreetselt Ameerika Ühendriikide võimu all rõhumise, röövimise ja sõja tööriistaks maailma kõigi rahvaste vastu ja eeskätt Panama rahva vastu. See, mis pidi saama hellgeks teeks, sai veritsevaks haavaks Panama südames. Ameerika Ühendriigid käsutavad kanalit ja tema kasutamist niisugusel viisil, et oleks õigem asendada õilis deviis Panama vapil: «Kogu maailma hüvanguks» teisega: «Jänkide hüvanguks»./

Sealsamas, lk. 5.

4. PEOONIDE JA INDIAANLASTE OLUKORD.

A. Karl Marx Ameerika peoonidest.

Mõnedes maades, eriti Mehhikos... esineb orjus varjatud kujul, nimetatud «peonaažina». Laenude abil, mis tuleb tööga tasa teenida ja mille võlakohustused

lähevad edasi ühelt põlvelt teisele, muudetakse mitte ainult üksik tööline, vaid kogu tema perekond tegelikult teise isiku ja tema perekonna omandiks.

K. Marx ja F. Engels, Teosed, 2. väljaanne, 23. kd., lk. 179 (vene keeles).

K. Marx kirjutas need read XIX sajandi 60-ndail aastail, kuid ka XX sajandi alguses ei olnud peoonide olukord parem.

B. Ajaleht «Times» 8. dets. 1913. a. peoonide kohta.

Tuhanded talupojad on orjuses oma tööandjate — suur-*haciendado* de[1] juures. Nad on kohustatud ostma *hacienda* poest. Võlgu antakse kergesti. Mõne aja pärast esitavad peremehed arve, mida talupojal pole lootustki kunagi ära maksta. Või nad võtavad võlgu pulmade pidamiseks. Või on raha tarvis matusteks. Nii või teisiti satub peoon oma peremehe võimu alla... Senikaua kui tal on võlg, ei tohi ta ära minna. Veelgi enam — võlg läheb pärimise teel üle ka tema lastele.

Tsit. raamatu järgi: M. Alperovits ja B. Rudenko, 1910.—1917. a. Mehhiko revolutsioon ja Ameerika Ühendriikide poliitika, Moskva, 1958, lk. 27—28 (vene keeles).

C. Ameerika ajakirjanik J. Turner Jukatani indiaanlaste kohta (1910. a.).

Nendega käidi ümber nagu kariloomadega; ei makstud mingit palka, toideti ubadega, *tortilla*'dega[2] ja roiskunud kalaga; alatasa peksti, tihtipeale vaeseomaks; nad töötasid aovalgest hilisööni selle põrguliku päikese käes.

Mehed pandi ööseks luku taha... Kui nad põgenesid, siis võtsid sõdurid nad kinni ja tõid tagasi.

Sealsamas, lk. 29.

5. 1917. AASTA MEHHIKO KONSTITUTSIOONIST.

Art. 27. Omandus maale ja veekogudele rahvusliku territooriumi piirides kuulub õigusega... rahvusele, kellel oli ja on õigus anda nende valdamine edasi eraisikutele...

Ainult mehhiklased... ja Mehhiko ühingud omavad õigust maa, veekogude ja nende juurdepääsude valdamiseks või kontsessioonide saamiseks maapõuevarade, veekogude või mineraalkütuse ekspluateerimiseks Mehhiko vabariigis.

Tsit. raamatu järgi: S. Volski, Mehhiko revolutsioon, Moskva, 1928 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis iseloomustab Ladina-Ameerika maade majanduslikku arenemist XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
2. Missugune oli tööliste ja talupoegade, eriti maa põliselanike — indiaanlaste olukord Ladina-Ameerika maades? Missugust võitlust pidas Ladina-Ameerika töörahvas oma rõhujate ja ekspluateerijate vastu?
3. Valmistage ette jutustus 1910.—1917. a. Mehhiko revolutsiooni peamistest sündmustest ning määrake tema iseloom ja tulemused.

---

[1] *Haciendado* — *hacienda* — poolfeodaalse, poolkapitalistliku suurmõisa omanik.

[2] *Tortilla* (hisp. k.) — maisikakk.

VIII PEATÜKK.

AASIA ÄRKAMINE.

§ 26. HIINA XIX SAJANDI LÕPUL.

Olukord Hiinas. XIX sajandi lõpul valitsesid Hiinas veel feodaalsuhted. Suurem osa maast kuulus feodaalmõisnikele. Enamikul talupoegadest ei olnud oma maad ja nad rentisid seda mõisnikelt, tasudes selle eest rahas või natuuras — pool kuni kaks kolmandikku saagist. Oli ka talupoegi-maaomanikke, kuid enamikule neist kuulusid väga väikesed maatükid ja nad olid sunnitud seda samasugustel orjastavatel tingimustel juurde rentima. Peale mõisnikele makstava rendimaksu lasusid talupoegadel veel rasked maksud ja koormised riigi kasuks.

Talupojad põgenesid maalt linna, kuid tihti ei leidnud nad seal endale tööd, sest tööstus oli nõrgalt arenenud. Rahvusliku tööstuse aeglase arenemise põhjused Hiinas olid järgmised: maal valitsevad feodaalsuhted, hiina talupoja ja käsitöölise tühisest ostuvõimest tingitud siseturu kitsus, välismaa kaupade konkurents ja välismaa kapitali võimutsemine.

Käsitsitööl rajanev kodutööndus, mis oli Hiinas küllalt arenenud, ei kannatanud välja konkurentsi masinatega valmistatud välismaa toodanguga, mis hakkas Hiinat üle ujutama. Laostunud käsitöölised emigreerisid massiliselt võõrsile.

Hoolimata sellest et feodaalsed igandid ja välismaa kapital kammitsesid Hiina rahvusliku tööstuse arenemist, hakkasid XIX sajandi viimasel veerandil tekkima esimesed kapitalistlikud ettevõtted: söekaevandused, tekstiilivabrikud. Ehitati esimesed raudteed. Laienesid majanduslikud sidemed, kasvasid suured linnad, arvuliselt suurenes töölisklass. Koos tööstusega tekkis ka rahvuslik kodanlus.

Suure osa hiina kodanlusest moodustasid niinimetatud kompradoorid — vahendajad välismaa kapitali ja Hiina siseturu vahel. Olles välismaa firmade agentideks, ekspluateerisid kompradoorid koos välismaalastega maad, rikastusid sisseveetavate kaupade müügist ja elanikkonnalt odava tooraine kokkuostust. Kompradoorne kodanlus, nii nagu feodaalidki, kujutas endast reaktsiooni-

list jõudu. Mõlemad nad toetasid Hiinas vihatud monarhistlikku režiimi.

Ühes kapitalistlike suhete tungimisega Hiinasse kasvas hiina rahva rahvuslik iseteadvus, tema viha imperialistlike orjastajate ja feodaalikke vastu.

Hiina majanduslik orjastamine imperialistlike riikide poolt.

Hiina rahvusliku kapitalismi arenemine toimus Hiina majandusliku orjastamise tingimustes välismaa kapitali poolt. Valitsev Qingi (ehk mandžu) dünastia, kes vajas raha, sõlmis välisriikidega orjastavaid lepinguid ja tegi neile suuri mööndusi rahvuslike huvide kahjuks. Juba XIX sajandi 70-ndate aastate alguseks oli välismaalastel vaba pääs 26 Hiina sadamasse, kus nad käitusid täieõiguslike, mitte kellegi poolt kontrollitavate peremeestena.

Raudteede ehitamine sattus välismaalaste kätte. Neile kuulus ka suur osa kivisöe- ning maagikaevandusi jne. Suurtes Hiina linnades tekkisid setelmendid, s. t. eraldi rajoonid, kus välismaalastel oli oma valitsus ja kus nad olid Hiina võimudest sõltumatud.

Välismaa kapitalistid tungisid üha sügavamale Hiinasse, kindlustasid seal oma mõju ja orjastasid maa majanduslikult. Hiina muutus välisriikide tooraine- ja agraarripatsiks.

Jaapani-Hiina sõda.

XIX sajandi lõpul oli Hiina kõige aktiivsemaks välisvaenlaseks noor kiskja — Jaapani imperialism. **1894.** aasta juulis tungis Jaapan ilma sõda kuulutamata Hiinale kallale. Hästirelvastatud Jaapani väed lõid hiinlasi nii maal kui ka merel ja sundisid Hiinat loovutama Jaapanile Taivani saare ja Penghuliedao saared. Samuti oli Hiina kohustatud maksma võitjale suurt kontributsiooni ja avama välismaisele kaubandusele täiendavalt veel neli sadamat.

Hiina muutumine poolkoloniaalseks riigiks.

Hiina lüüasaamine sõjas andis tõuke maa edasiseks röövimiseks ja orjastamiseks imperialistide poolt. 1897. aastal hõivasid saksa imperialistid Jiaozhou lahe ja muutsid Shandongi provintsi oma mõjusfääriks. Prantsusmaa haaras Guangzhouwani lahe ja kehtestas oma mõjuvõimu Yunnani provintsi üle. Inglismaa hõivas Weihaiwei sadama. Inglismaa mõjusfääriks oli Hiina kõige rikkam osa — Jangtse jõe bassein. Fujiani provintsis hakkas kehtima jaapani agressorite võim. Nii jaotasid imperialistlikud suurriigid Hiina mõjusfäärideks. Nad sundisid Hiina valitsust andma neile suurel hulgal kontsessioone, peamiselt raudteede ehitamiseks. Hiina muutus järjest enam välismaa imperialismi poolkolooniaks.

Rahvahulkade võitlus rahvusliku vabanemise eest.

Hiina röövimine imperialistlike riikide poolt kutsus esile rahvahulkade protesti. 1897. aastal puhkesid üksikud stiihilised talurahvarahutused, mis aastail 1898—1899 haarasid suure osa Hiinast. Töörahva võitlus ekspluataatorite-feodaalide vastu kujunes paratamatult võitluseks ka välismaa imperialistide vastu. Eriti selgesti aval-

dus liikumise imperialismivastane iseloom Shandongis — provintsis, mida kõige julmemalt ekspluateerisid saksa imperialistid. Nende poolt toimepandud metsikused ja terror tõukasid Shandongi rahvahulki võitlusele. Siin tegutsesid salaühingud, kes moodustasid võitlussalku, mida hakati kutsuma «rahu ja õigluse eest võitlemise salkadeks» — hiina keeles «yihetuan». Nad alustasid relvastatud võitlust välismaiste vallutajate vastu.

Rahva ülestõus 1900. aastal.

Peagi haaras rahvaliikumine suure osa Hiinast ja omandas rahvuslik-vabastusliku iseloomu. Püüdes rahva viha endalt ära pöörata, andsid Qingi dünastia eesotsas keisrinna Ci-xiga ja tema valitsus provintside võimudele spetsiaalsed juhtnöörid mitte takistada rahvahulkade liikumist, kui see on suunatud välismaalaste vastu. Qingi dünastia püüdis (ja mitte ilma teatava eduta) liikumist endale allutada ja isegi asuda selle etteotsa, selleks et muuta see enda jaoks kahjutuks. Samaaegselt valmistus Qingi monarhia reetlikult arveteõiendamiseks ülestõusnutega. Rahvaliikumine aga laienes iga päevaga.

1900. a. juunis tungisid ülestõusnud Pekingisse. Nad asusid piirama «saadikute linnaosa», kus asusid välismaa diplomaatilised esindused.

Püüdes hoida Hiinat edasi orjuses, ühinesid imperialistlikud suurriigid ja alustasid hiina rahva vastu relvastatud võitlust. Nad maandasid oma väed Tianjini piirkonnas ja need hakkasid liikuma pealinna suunas. See kutsus esile uue meelepahatormi vallutajate vastu. Rahvavõitlus Hiinas omandas tohutu suure ulatuse ja jõu. Keisrinna Ci-xi pidas kasulikuks kuulutada silmakirjaks sõja välisriikidele, kes olid organiseerinud interventsiooni Hiinasse. Ta lootis, et see samm kindlustab monarhiat. Tegelikult aga Ci-xi ja tema valitsus ei kavatsenudki pidada tõelist võitlust välismaiste suurriikide vastu. See oli näiline sõda, mis oli ette võetud rahva petmiseks, kes oli tõusnud üles võõramaalaste vastu, kuid ähvardas ühtlasi minema pühkida ka hiina rahva poolt vihatud Qingi dünastia.

Imperialistlikud suurriigid leppisid kokku ühise interventsiooni suhtes, selleks et rahva ülestõusu maha suruda. Inglismaa, Jaapan, Ameerika Ühendriigid, Saksamaa, Prantsusmaa ja rida teisi riike saatsid Hiinasse oma väed. Tule ja mõõgaga surusid karistussalgad maha hiina rahva rahvuslikku vabadusliikumist. Nad tulistasid suurtükkidest külasid, pühkides need maapinnalt minema, tapsid metsikult naisi, lapsi ja rauku.

Hiina keiserlik valitsus reetis rahva ja põgenes pealinnast. 1900. a. augusti keskel vallutasid välismaised väed Pekingi ja rüüstasid selle. Nende julmustel ei olnud piire.

Olles ülestõusu maha surunud, sundisid imperialistid Hiinale peale uued orjastavad tingimused. Vastavalt 1901. a. septembris allakirjutatud protokollile pidi Hiina maksma välisriikidele suurt kontributsiooni. Välisriigid said loa pidada Hiina pealinnas relvas-

tatud jõude oma saatkondade kaitseks. Hiinal keelati relvade sissevedu. Pandi toime arveteõiendamine rahvuslikust liikumisest osavõtjate kallal. Kõige selle tulemusena muutus Hiina ülemaailmse imperialismi ees veelgi kaitsetumaks, välismaalaste privileegid Hiinas aga laienesid.

Kuid imperialismivastane «yihetuani» liikumine ei jäänud siiski tagajärjetuks ja sundis kolonisaatoreid tegutsema Hiinas veidi ettevaatlikumalt. *Ülestõus takistas poolkoloniaalse Hiina muutmist tõeliseks kolooniaks.*

DOKUMENTE JA MATERJALE.

RAHVA ÜLESTÕUS 1900. AASTAL.

(Revolutsioonilisest lendlehest, mida levitati 1900. a. Põhja-Hiina elanikkonna hulgas)

... Viimase viie või kuue inimpõlve kestel kuulus halbadele ametnikele piiramatu usaldus; avati bürood ametikohtade müümiseks ja ainult need, kellel oli raha, said võimaluse saada kohti administratsioonis... Ametniku tiitlit võib nüüd saavutada ainult hõbeda[1] hinnaga. Keiser vaatab kadedalt oma ministrite rikkustele, need omakorda pressivad neid rikkusi välja alama astme mandariinidelt, viimased aga peavad paratamatult puudujäägi rahva käest võtma. Kogu elanikkond on kerjuslikus olukorras, sest ametnikud on riisunud tema varandu se. Korda *yamin'ides*[2] ei ole võimalik kirjeldada. Mitte ühelgi turul ega ühelgi ametialal ei saa midagi teha ilma rahata — on tarvis ametnikke ära osta. Altkäemakse võetakse kõikvõimalikel ettekäänetel... Õiglus on maa pealt kadunud. Kuhu ka ei vaataks, aina tülid, röövimised, lõputud kohtuskäimised. *Yamin'ides* ei piisa sellest, kui tunned, et sul on õigus — kui sa ei anna altkäemaksu, siis kaotad ka kõige õigema asja.

Pole kedagi, kelle poole solvatu võiks pöörduda abi saamiseks; lihtrahvas hukkub rõhumisest...

Välismaa saatanad tulid oma õpetusega ja ristiusku pööratute — roomakatoliiklaste ja protestantide arv suureneb iga päevaga. Neil kirikutel ei ole sugulussidemeid meie õpetusega, kuid tänu oma kavalusele on nad meelitanud enda poole kõik ahned ja omakasupüüdlikud ning avaldasid uskumatut survet, kuni iga aus ametnik sai ära ostetud ja muutus nende orjaks lootuses välismaisele rikkusele. Niimoodi rajati telegraaf ja raudteed, hakati tootma välismaa püsse ja suurtükke, ning mitmesugused töökojad olid naudinguks nende rikutud loomusele. Välismaa saatanad leiavad vedurid, õhupallid ja elektrilambid suurepärased olevat. Ehkki nad sõidavad kandetoolides, mis ei vasta nende seisusele, peab Hiina neid ikkagi barbareiks, keda jumal hukka mõistab ja saadab hingede ja vaimude maale nende hävitamiseks... Iga liiki välismaa kaubad hävitatakse... Taeva tahe on selge... tuleb teha põhjalik puhastus.

«Idainstituudi Teated», II kd., 1. vihik, Vladivostok, 1900, lk. 23—24 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjeldage Hiina olukorda XIX sajandi lõpul.
2. Esitage fakte, mis näitavad, et 90-ndail aastail algas Hiina jaotamine imperialistide vahel.

---

[1] Hiinas kehtis hõbevaluuta.
[2] Riigiasutustes.

3. Määrake õpiku teksti ja dokumendi abil, kelle vastu oli suunatud hiina rahva ülestõus 1900. aastal.

4. Missugune on 1900. a. rahvaülestõusu tähtsus?

5. Jätkake sünkroonilise tabeli «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» täitmist.

Daatumeid meelespidamiseks.

1894—1895 — Jaapani-Hiina sõda.
1900 — Imperialismivastane rahvaülestõus Hiinas.

§ 27. HIINA XX SAJANDI ALGUSES.

Hiina majanduslik arenemine XX sajandi alguses.

Imperialistid kindlustasid reaktsioonilise Qingi monarhia kaasabil oma positsioone Hiinas. Välismaised kapitalimahutused Hiinas kasvasid aasta-aastalt. Euroopa ja Ameerika monopolid said Hiinas tohutuid kasumeid. Väliskapitali valitsemine pidurdas Hiina rahvusliku tööstuse ja kaubanduse arenemist. Hiina turg ujutati üle välismaa kangastega.

Kõigi takistuste kiuste rahvuslik kapital siiski arenes. Töölisklass oli veel väike, kuid proletaarlaste arv kasvas. Maal rõhus talupoegi endiselt feodaalike. Hiinas suurenes konflikt uute tootlike jõudude ja vanade, feodaalsete tootmissuhete vahel.

1905.—1907. a. Vene revolutsiooni mõju revolutsioonilise liikumise tõusule Hiinas.

XX sajandi alguses oli Hiinas järk-järgult valmimas revolutsiooniline kriis. Suurenes talurahva ülestõusude arv. 1903. aastal toimus neid 19, kuid 1904. aastal juba 52. Elavnes hiina revolutsioonilis-demokraatliku intelligentsi põrandaaluste organisatsioonide tegevus.

Väga suurt osa Hiina saatuses etendas 1905.—1907. a. Vene revolutsioon, mis äratas Aasia. Sajad miljonid selle mandri alandatud ja rõhutud rahvad ärkasid uuele elule ja tõusid võitlusele oma õiguste eest, rahvusliku vabaduse ja demokraatia eest. Revolutsioonilise intelligentsi ringkondades hakati üha sagedamini ja kategoorilisemalt esitama loosungit Qingi dünastia kukutamisest. Demokraatliku intelligentsi revolutsioonilised ringkonnad said revolutsioonist Venemaal teada mitte ainult ajalehtedest (vt. dokument 1). Nad olid ühenduses revolutsiooniliste vene emigrantidega Euroopas ja omandasid neilt revolutsioonilisi ideid. Revolutsioneerivat mõju hiina töölistele avaldas ka bolševistliku organisatsiooni tegevus Harbiinis.

Venemaa sündmuste mõjul jõudsid revolutsioonilise intelligentsi eesrindlikud ringkonnad järeldusele, et Hiinas on tarvis moodustada ühtne revolutsiooniline organisatsioon. Juba 1905. a. alguses hakkasid mitmes linnas ilmuma illegaalsed ajalehed, mis propageerisid demokraatlikke ideid ja kutsusid üles võitlusele feodaalse monarhia ja välismaa imperialismi vastu.

Sun Yat-xien.

Sun Yat-xien ja tema õpetus.

Rahvusliku vabadusliikumise väljapaistvaks tegelaseks oli revolutsiooniline demokraat Sun Yat-xien. Ta sündis 1866. aastal talupoja perekonnas Guangzhou (Kantoni) lähedal. 90-ndate aastate alguses lõpetas Sun Yat-xien inglise meditsiinilise instituudi Hongkongis (Xianggangis). Varsti pühendus ta poliitilisele tegevusele. Sun Yat-xien asus elama Havai saartele ja organiseeris seal hiina asukatest revolutsioonilise organisatsiooni — Hiina Taassünni Ühing («Xingzhonghui»), mis seadis oma eesmärgiks monarhistliku korra kukutamise kodumaal. Hiina Taassünni Ühingu esimene katse korraldada ülestõus Guangzhous ei õnnestunud. Paljud ühingu liikmed areteeriti, mõned neist hukati. Sun Yat-xienil läks korda areteerimisest pääseda. Ta emigreeris Ameerika Ühendriikidesse, elas seejärel mõnda aega Euroopas ja sõitis siis Jaapanisse. Seal asutas Sun Yat-xien 1905. aasta augustis poliitilise organisatsiooni — Hiina Ühinenud Seltside Liit («Tongminghui»). Hiina suuremates keskustes loodi selle liidu illegaalsed osakonnad. 1905. a. novembris hakkas Liit välja andma ajalehte «Minbao» («Rahvaleht»), milles ta propageeris vene revolutsionääride võitluskogemusi ja -meetodeid, ning kutsus hiina rahvast üles järgima vene tööliste ja talupoegade eeskuju.

Liidus oli esindatud rahvusliku kodanluse ja eriti revolutsioonilis-demokraatliku intelligentsi pahempoolne osa, kes toetus talurahvale ja oli veel võimeline võitluseks demokraatia eest.

Sun Yat-xieni juhtimisel võttis Liit vastu laialdase revolutsioonilise programmi, mis nõudis Qingi dünastia kukutamist, vabariigi kehtestamist Hiinas ja võrdset õigust maale (vt. dokument 2). Viimases nõudmises, s. t. võrdset õigust maale, pidas Sun Yat-xien silmas tema poolt esitatud «rahva hüveolu

printsiibi» kinnitamist. Sun Yat-xieni agraarprogramm peegeldas talurahvahulkade püüdlusi, kes janunesid maa järele.

Hinnates kõrgelt Ühinenud Seltside Liidu poolt esitatud agraarreformi programmi, märkis V. I. Lenin, et niisugune reform annaks hävitava löögi feodaalkorrale Hiinas ja avaks tee progressile.

Euroopa ja Ameerika elu vaadeldes Sun Yat-xien nägi, et kapitalistlik kord tähendab töörahva ekspluateerimist. Ta tuli järeldusele, et mahajäänud Hiinas, kus kapitalism on nõrgalt arenenud, võib võrdse õiguse abil maale kapitalismi võidulepääsu ära hoida.

Sun Yat-xieni lootused, et Hiina väldib kapitalistlikku arenemisteed, tema programm ja tema sotsialistlikud unistused olid tolle aja tingimustes utoopia. Need sarnanesid vene revolutsiooniliste narodnikute «sotsialismiga». Selles utoopilisuses ongi Sun Yat-xieni programmi nõrk külg. Kuid tema teene seisab selles, et ta Hiina tingimustes esitas «... kodanlik-demokraatlike agraarsete ümberkujunduste progressiivse, võitlustahtelise, revolutsioonilise programmi ...»[1]. Lenin väljendas veendumust, et proletariaadi kasv Hiinas toob endaga kaasa Hiina töölispartei moodustamise, kes, kritiseerides Sun Yat-xieni utoopilisi vaateid, «... hakkab kindlasti hoolikalt eraldama, kaitsma ning arendama tema poliitilise programmi ja agraarprogrammi revolutsioonilis-demokraatlikku tuuma»[2].

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. VASTUKAJAD HIINAS 1905.—1907. AASTA VENE REVOLUTSIOONILE.

(Ajalehe «Minbao» artiklist)

Vene revolutsioon on ületanud kõigi teiste maade revolutsioonid ...

Hoolimata sellest et Vene absolutistliku riigi poliitiline organisatsioon on palju tugevam ja täiuslikum kui mandžu riigi[3] oma, ei alistu vene revolutsionäärid, valades verd, oma võitluses. Hiina revolutsionäärid kummardavad nende ees siiralt.

«Voprossõ Istorii», 1955, nr. 6, lk. 100—101 (vene keeles).

2. ÜHINENUD SELTSIDE LIIDU NÕUDMISED.

A. «Ühinenud Seltside Liidu» liikme Chentian Hua brošüürist (1906. a.).

Ütelge, härrased, missugune valitsus meil praegu on? Hiina oma? Mandžu valitsus? Ei, temast on juba saanud valitsus, kes teenib kõiki suurriike. Ta on kahe käega välismaalastele kingituseks toonud võimu rahanduse üle, võimu raudteede

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 145.

[2] Sealsamas, lk. 148.

[3] On mõeldud Hiina keisririiki, mida valitses Qingi dünastia.

üle, õiguse kasutada meie inimesi. Ja välismaalastel ei tarvitsenud teha selleks vähimatki pingutust. Kui neil midagi vaja on, siis tarvitseb neil anda vaid käsk, et mandžud otsekohe tormaksid seda täitma...

Ütelge, milline Qingi valitsuse poolt viimasel ajal astutud sammudest poleks toimunud välismaalaste näpunäidete järgi? Me ütleme selgesti ja arusaadavalt: «Välismaalased väljal» Aga monarhia peab meid mitte välismaalaste vaenlasteks, vaid olemasoleva monarhia vaenlasteks ja kavatseb meid karistada surmanuhtlusega nagu mässajaid kes plaanitsevad reetmist. Härrased, me peame endale selle tõe selgeks tegema ega või kõiges valitsusele lootma jääda; sest kui palju te ka ei kuulutaks oma mittetahtmist saada orjastatud rahvaks, olete te juba ammu selleks saanud, ehkki te ei taha seda uskuda.

Tsit. raamatu järgi: Hu Sheng, Imperialistlike suurriikide agressioon Hiinas, Moskva, 1951, lk 172—173 (vene keeles).

B. Ühinenud Seltside Liidu manifestist (1905. a.).

260 aasta jooksul oleme meie, hiinlased, olnud kadunud riigi elanikud. Nüüd, mil on jõudnud kätte mandžu valitsuse kuritegelikkuse ja metsikuste äärmine piir, peame me tõstma võitlusele oma õiglased väed, et kukutada see valitsus ja taastada meie suveräänsus... Hiina on hiinlaste endi riik. Seepärast peavad Hiinat valitsema hiinlased ise. Pärast mandžude võimu kukutamist tuleb taastada Hiina rahvuslik riik.

Tsit. raamatu järgi: N. G. Senin, Sun Yat-xieni ühiskondlik-poliitilised ja filosoofilised vaated, Moskva, 1956 (vene keeles).

C. Programmilisest dokumendist «Ühinenud Seltside Liidu revolutsiooniline plaan».

Praegune revolutsioon seab oma eesmärgiks vabariikliku valitsuse kehtestamise. Kõik vabariigi kodanikud peavad olema võrdsed; kõik kodanikud peavad poliitilisest võimust aktiivselt osa võtma. President valitakse kõigi kodanike poolt. Parlament on rahvavõimu organ, mis koosneb kõigi vabariigi kodanike poolt valitud saadikutest. Kehtestatakse Hiina vabariigi konstitutsioon, millest kõik kodanikud peavad kinni pidama.

Sealsamas, lk. 79.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake § 26 ja 27 teksti põhjal, et Hiinas kasvas konflikt uute tootlike jõudude ja vanade, feodaalsete tootmissuhete vahel.
2. Missuguseid süüdistusi esitas Ühinenud Seltside Liit Qingi dünastia valitsuse vastu? (Vt. dokument 2.)
3. Kuidas võib iseloomustada korda, mille Ühinenud Seltside Liit kavatses kehtestada Hiinas? (Vt. dokument 2.)
4. Milles nägi V. I. Lenin Sun Yat-xieni programmi progressiivseid külgi ja mille eest ta seda kritiseeris?

§ 28. 1911.—1913. AASTA HIINA REVOLUTSIOON.

Revolutsiooni algus. Vabariigi väljakuulutamine.

Vene revolutsiooni ja Ühinenud Seltside Liidu tegevuse mõjul veeres aastail 1906—1908 üle Hiina ulatuslik ülestõusude laine. Selle aja jooksul toimus üle 10 relvastatud väljaastumise. Kõik nad said lüüa. Teiste hulgas sai lüüa ka relvastatud väljaastumine

Guangzhous 1911. aastal. Kuid Guangzhou ülestõusnute kangelaslik võitlus oli tõukeks revolutsiooni edasisele tõusule Hiinas.

Pahameeletormi kutsus esile keiserliku valitsuse poolt 1911. a. mais allakirjutatud uus orjastav leping välismaa pankadelt laenu saamise kohta. Mitmetes linnades, eriti Lõuna- ja Kesk-Hiinas, algasid protestimiitingud. Tekkisid üliõpilaste streigid ja 1911. a. septembris tõusis üles Sichuani provintsi elanikkond. Relvastatud võitlusest võtsid osa töölised, talupojad ja sõdurid. Sichuani ülestõus võttis suure ulatuse. Ta suruti Qingi valitsuse vägede poolt maha. Ent peagi tekkisid veelgi suurema jõuga töörahvahulkade väljaastumised naaberprovintsides. Hiinas lähenes revolutsioon. Selle peamiseks liikumapanevaks jõuks oli mitmesajamiljoniline talurahvas.

Ööl vastu **1911.** a. 10. oktoobrit algas Ühinenud Seltside Liidu juhtimisel ülestõus Hiina ühes suuremas linnas — Wuchangis. See laienes ka lähedal asuvatele piirkondadele. Ülestõusnutel läks korda vallutada naaberlinn Hanyang ning suur kaubandus- ja tööstuskeskus Hankou. Sellest ülestõusust võtsid aktiivselt osa Hankou arsenali töölised. Töölistele tulid appi ümberkaudsete külade elanikud. Varsti olid Hubei ja Hunani provints (Kesk-Hiinas) ülestõusnute käes. Pärast seda ühinesid liikumisega mõõdukatel, liberaalsetel positsioonidel seisvad kodanluse ringkonnad. Lühikeseks ajaks loodi liberaalse kodanluse liit revolutsiooniliste rahvahulkadega. Liberaalidel läks korda haarata enda kätte tähtsamad ametikohad Wuchangi ajutises valitsuses.

Revolutsioon Hiinas arenes edasi. 1911. a. lõpuks oli ta haaranud peaaegu kogu Lõuna- ja Kesk-Hiina. Märkimisväärset osa revolutsioonilises liikumises etendasid vabatahtlike salgad. Neisse astusid talupojad, töölised, käsitöölised ja üliõpilased. Need salgad olid 1911. a. Hiina revolutsiooni peamised relvastatud jõud.

Kuid peaaegu kõigis provintsides kasutas revolutsiooni võidu tulemusi liberaalne kodanlus. Ta tungis suurema osa provintside valitsustesse. Ühinenud Seltside Liidu kohalikud osakonnad olid killustatud ega omanud tsentraliseeritud juhtimist. Revolutsiooni alguses kuulus Liidu koosseisu palju liberaale, kes esinesid vabariigi pooldajaina. Tegelikult aga ei olnud nad revolutsiooni süvenemisest huvitatud. Revolutsioonilised demokraadid aga kujutasid endale ebamääraselt ette revolutsiooni edasiarendamise teed. Kuid Hiina revolutsiooni nõrkuse peamiseks põhjuseks oli Ühinenud Seltside Liidu mitteküllaldane side rahvahulkadega, kes astusid revolutsioonilisse võitlusse stiihiliselt. Kartus demokraatliku revolutsiooni ees tugevdas liberaalse kodanluse ridades püüdu kehtestada «rahu» ja «kord» tehingu abil Pekingi valitsusega. Ka Qingi dünastia oli valmis tegema mõningaid järeleandmisi, et ainult trooni päästa.

1911. a. detsembri keskel algasid Šanghais läbirääkimised Pekingis asuva keiserliku valitsuse juhi Yuan Shi-kai ja revolutsi-

oonilise Lõuna delegatsiooni vahel. Pekingi valitsus lubas revolutsionääridele amnestiat ja konstitutsioonilise korra kehtestamist Hiinas. Ülestõusnud Lõuna esindajad nõudsid Qingi dünastia tagandamist ja vabariigi väljakuulutamist. 20. detsembril pöördusid Euroopa riigid ja Ameerika Ühendriigid volinike poole, kes pidasid läbirääkimisi Šanghais, ja tegid ettepaneku saavutada läbirääkimistel viivitamatult kompromiss ning lõpetada kodusõda. Imperialistid motiveerisid oma ettepanekut hoolitsusega Hiinas elavate välismaalaste materiaalsete huvide ja julgeoleku eest. Samaaegselt diplomaatilise vahelesegamisega tõid imperialistlikud riigid oma sõjalaevad Jangtse jõele. Suurtükitorud olid sihitud revolutsioonilistele linnadele Wuchangile ja Hankoule. Imperialistid valmistusid Hiina revolutsiooni relva jõul maha suruma.

Kuni Šanghais olid käimas läbirääkimised, tuli Nankingis kokku Rahvuskogu revolutsiooniliste provintside esindajaist. Rahvuskogu kuulutas välja vabariigi ja valis 29. detsembril Hiina vabariigi ajutiseks presidendiks Sun Yat-xieni, kes oli emigratsioonist kodumaale tagasi jõudnud.

Rahvuskogu poolt vastuvõetud ajutises konstitutsioonis kuulutati välja kõigi kodanike võrdsus ja kõneldi mitmesugustest demokraatlikest õigustest. Kuid üks Ühinenud Seltside Liidu peamisi loosungeid — loosung «võrdse õiguse kohta maale», mis väljendas paljumiljonilise hiina talurahva igatsusi ja lootusi — ei kajastunud ei konstitutsioonis ega Rahvuskogu hilisemates sammudes. Kuid talupojad keeldusid omal algatusel mõisnikele renti maksmast. Linnades hakkasid töölised moodustama ametiühinguid. Imperialistlike riikide toetus Pekingi valitsusele kutsus esile massilisi protestimiitinguid vahelesegamise vastu Hiina siseasjadesse. Miitinguil võeti vastu otsuseid välismaa kaupade boikoteerimise kohta.

Hiina revolutsiooni lüüasaamine.

Revolutsiooniliste rahvahulkade surve sundis Pekingi valitsuse juhti Yuan Shi-kaid 12. veebruaril 1912. a. nõustuma Qingi dünastia troonilt kukutamisega ja vabariikliku korra kehtestamisega Hiinas. Imperialistid saavutasid Yuan Shi-kai kuulutamise presidendiks. Liberaalid, kes olid kohkunud revolutsiooni edasiarenemisest, astusid välja Sun Yat-xieni vastu (vt. dokument 1). Liberaalide survel ja imperialistlike suurriikide interventsiooni ähvardusel loobus Sun Yat-xien presidendiametist Yuan Shi-kai kasuks. See tähendas revolutsiooni lüüasaamist.

Sel ajal ei olnud Hiinas veel töölisparteid, kes oleks olnud võimeline revolutsiooni juhtima ja viima see võiduka lõpuni. Hiina liberaalne kodanlus reetis revolutsioonilise rahva ja sõlmis kokkuleppe feodaalse reaktsiooniga (vt. dokument 2).

Võimu üleminekuga Yuan Shi-kai kätte algas revolutsioonilise armee desarmeerimine, saadeti laiali tööliste ametiühingud, maal hakkasid tegutsema karistusekspeditsioonid.

Samal ajal toimusid muudatused ka Ühinenud Seltside Liidu koosseisus. 1912. aasta augustis moodustas Ühinenud Seltside Liit koos mõnede liberaalse kodanluse organisatsioonidega uue partei Guomingdangi (Rahvusliku Partei) nimetuse all. Guomingdangi programmis puudusid juba paljud Liidu endised progressiivsed nõudmised, nende hulgas nõudmine «võrdse õiguse kohta maale».

Kontrrevolutsiooni võit puhastas teed Yuan Shi-kai sõjaväelisele diktatuurile. Tal läks korda sundida Rahvuskogu teda viieks aastaks presidendiks valima. Pärast seda tunnustasid imperialistlikud riigid Hiina vabariiki. Yuan Shi-kai saatis Rahvuskogu laiali. Ta kuulutas välja uue, reaktsioonilise konstitutsiooni, mis andis kogu võimutäiuse presidendile.

1911.—1913. a. Hiina revolutsiooni tähtsus.

1911. aasta Hiina revolutsioon äratas aktiivsele poliitilisele elule hiina rahva laiad kihid. Oma iseloomult oli see kodanlik-demokraatlik revolutsioon. Revolutsiooni käigus likvideeriti monarhia ja kuulutati välja Hiina vabariik. Revolutsiooni tulemusena tungis demokraatliku vabariigi idee sügavale rahva teadvusse.

Revolutsiooni edasine süvendamine nõudis rahvahulkade mobiliseerimist võitlusele ja nende organiseerimist laias mastaabis järjekindla imperialismi- ja feodalismivastase programmi alusel. Kuid tolle aja hiina revolutsionäärid ei suutnud seda teha. Neil ei õnnestunud saavutada täielikku võitu Hiina feodalismi üle.

1911. a. revolutsiooni käigus selgus, et nõrk Hiina kodanlus, kelle hulgas oli küllalt välismaa imperialistidega seotud isikuid, ei ole võimeline kindlustama Hiina rahvuslikku sõltumatust. Kuid hiina töölisklass oli tol ajal veel liiga väikesearvuline ja mitte küllalt tugev, et juhtida talurahvahulki revolutsioonilises võitluses.

Hiina rahvahulkade võitlus oli tähtis rõhutud rahvaste vabadusliikumisele.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. SUN YAT-XIEN MÕNEDE ÜHINENUD SELTSIDE LIIDU LIIKMETE REVOLUTSIOONILISEST PROGRAMMIST LOOBUMISE KOHTA.

... Algul näis, et minul kui juhil on väga kerge viia ellu revolutsioonilise partei programmi, s. t. natsionalismi[1], demokraatiat, sotsialismi[2]... niisamuti nagu neid ülesandeid, mida revolutsioon üles seadis. Kui seda oleks õnnestunud ellu viia, siis oleks Hiina leidnud oma koha rahvaste peres ja oleks asunud õitsengu ja heaolu teele. Aga vaevalt läks korda revolutsioon lõpule viia, kui meie partei liikmed olid kahjuks ootamatult minust erineval arvamusel, pidades minu ideaale kaasaegse Hiina ehitamiseks liiga kõrgeteks ja kättesaamatuteks.

[1] On mõeldud Hiina rahvuslikku vabastamist välismaa imperialismi võimu alt.
[2] Vastava hiina termini tõlkimine sõnaga «sotsialism» ei ole päris täpne. Õigem oleks tõlkida «rahva heaolu».

Neid kahtlusi aga võeti millegi tõestatuna ja isegi mõned minu seltsimehed hakkasid kahtlema minu programmi teostamises. Seepärast tuli välja, et minu programmil oli vähem šansse ellu viidud saada minu presidendiks olemise ajal kui siis, mil ma olin partei liider, mis valmistas ette revolutsiooni, seepärast ehitamise katse ei õnnestunud ja rahvuslikud ülesanded, mis ma olin esitanud, pärast revolutsiooni nurjusid.

Sun Yat-xien, Hiina revolutsionääri märkmed, Moskva, 1926, lk. 13 (vene keeles).

2. V. I. LENIN PROGRESSIIVSEST JA LIBERAALSEST KODANLUSEST AASIAS.

... Aasias aga eksisteerib *veel* kodanlus, kes suudab esindada siirast, võitlustahtelist, järjekindlat demokraatiat, Prantsusmaa XVIII sajandi lõpu suurte propagandistide ja suurte tegelaste vääriline kaaslane.

Selle, ajalooliselt progressiivseks ürituseks veel võimelise Aasia kodanluse peamiseks esindajaks või peamiseks sotsiaalseks toeks on talupoeg. Tema kõrval eksisteerib juba liberaalne kodanlus, kelle tegelased, Yuan Shi-kai taolised, on kõige rohkem võimelised reetma: eile kartsid nad bogdõhhani, lõmitasid tema ees; pärast, kui nad nägid revolutsioonilise demokraatia jõudu, kui nad tundsid tema võitu, — reetsid nad bogdõhhani, homme aga reedavad nad demokraate sobingu nimel mingi vana või uue «konstitutsioonilise» bogdõhhaniga.

V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 144.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised ülesanded seisid 1911.—1913. a. Hiina revolutsiooni ees?
2. Missugused olid revolutsiooni liikumapanevad jõud?
3. Milles seisavad revolutsiooni lüüasaamise põhjused?
4. Missugune on 1911.—1913. a. revolutsiooni tähtsus?

Daatumeid meelespidamiseks.

1911—1913 — Kodanlik-demokraatlik revolutsioon Hiinas.

§ 29. INDIA RAHVASTE RAHVUSLIK VABADUSLIIKUMINE XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

India majanduslik olukord XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses, kui kapitalism jõudis imperialistlikku staadiumi, tugevdas Inglise monopolistlik kapital tunduvalt India koloniaalset ekspluateerimist. Selleks et kergemini ja kiiremini Indiast toorainet ja toiduaineid välja vedada ning sinna Inglise tööstuskaupu importida, laiendasid briti kolonisaatorid seal raudteede ja sadamate ehitamist. Seejuures võeti arvesse ka sõjalis-strateegilisi kaalutlusi — vajadust edasistel koloniaalvallutustel Aasias ja rahvusliku vabadusliikumise mahasurumisel vägesid kiiresti ühest kohast teise paisata. Lühikese aja jooksul — aastail 1886—1890 — kasvas raudteede pikkus Indias peaaegu kahekordseks. Rasketööstuse arenemist briti kolonisaatorid pidurdasid. Indias kasvas peamiselt kergetööstus, mis töötas ümber põllumajanduslikku toorainet.

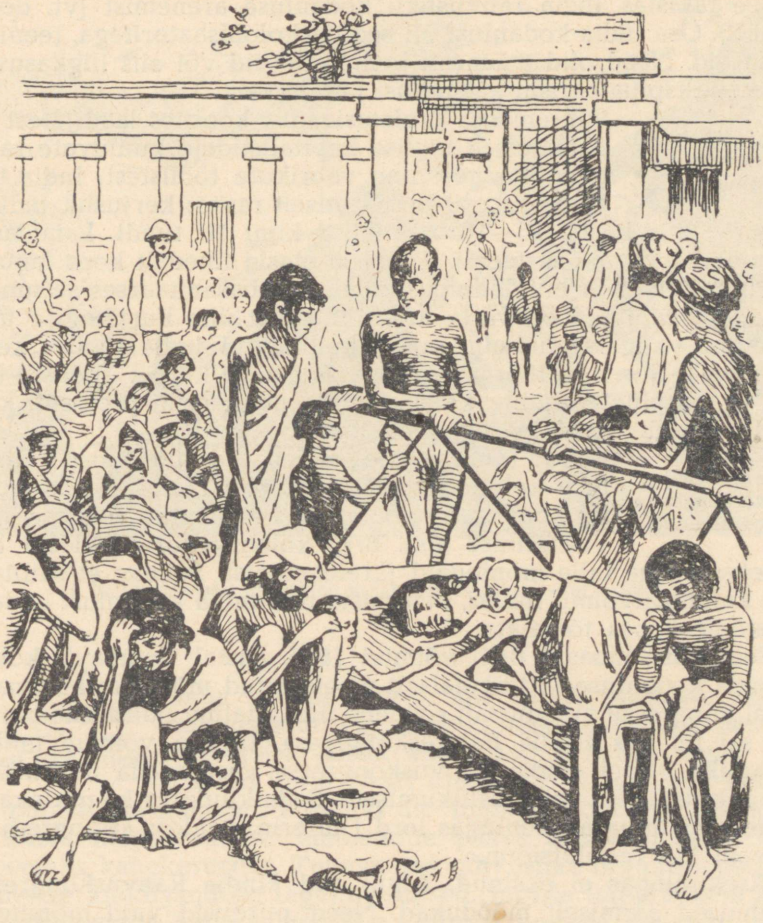

Näljahäda Bangaluuris *(India. 1877. a.)*.

India põllumajandus oli väga madalal tasemel. Seal valitsesid feodaal-mõisniklik omandus ja talupoegade ekspluateerimise poolpärisorjuslikud vormid. Enamik talupoegi oli väikerentnikud, kes rentisid maad mõisnikelt ja vürstidelt ning maksid rendiks 50—70% kogutud saagist. Talurahvas kannatas üle jõu käivate maksude koorma all (vt. dokument 1). Talurahva viletsus oli kohutav. Iga aasta suri nälga miljoneid inimesi. Nii suri möödunud sajandi 90-ndail aastail Indias näljasurma 18 miljonit inimest.

Põhilised tööstusharud Indias olid inglise kolonisaatorite käes ja see takistas india rahvusliku kodanluse arenemist (vt. dokument 2). Osa india kodanlust oli seotud kolonisaatoritega, teenides viimaseid. Need olid enamasti kompradoorid või siis liigkasuvõtjad, kes ekspluateerisid käsitöölisi ja talupoegi.

India töölisklassi kujunemine ja olukord.

Suurem osa proletariaadist koosnes laadijatest sadamates ja inglise kapitalistidele kuuluvate raudteetöökodade ning vabrikute töölistest. India tööliste olukord oli äärmiselt raske: kerjuslik palk ja tööpäev, mis kestis 15—16, mõnikord kuni 18 tundi. Laialdaselt rakendati trahvide süsteemi. Töölised elasid tihedalt koos lagunenud barakkides ja muldonnides, mis olid ebasanitaarses seisundis. Majandusteadlased on välja arvestanud, et ühe kurjategija ülalpidamine vanglas oli kolm korda kallim kui india töölise keskmine palk. Suremus töörahva hulgas oli väga kõrge. Tööliste üha kasvav ekspluateerimine kutsus nende poolt esile proteste, kuid need olid stiihilised ja organiseerimata.

Partei «India Rahvuskongress» moodustamine.

India talupoegade sagedased ülestõusud tegid briti kolonisaatoreid rahutuks. Neile tekitas muret ka noor india kodanlus, kes nõudis reforme maa valitsemise alal. Briti kolonisaatorid pidasid otstarbekaks teha talle mõningaid järeleandmisi. Selleks et säilitada oma koloniaalvõimu Indias, otsustasid nad india kodanlust endaga koostööle kaasa tõmmata.

Seepärast lubasid Briti võimud **1885.** aastal Bombay's kokku kutsuda kodanluse ja liberaalselt meelestatud mõisnike kongressi. Sellel kongressil moodustati esimene üleindialine poliitiline partei, mis sai nimeks «India Rahvuskongress». Inglise võimud tahtsid kodanliku partei «India Rahvuskongress» vastandada üha kasvavale rahvuslikule vabadusliikumisele. Seda kuulutas ka mittekahemõtteliselt India asekuningas lord Dufferin, öeldes: «Kongress on odavam kui revolutsioon.»

Asekuningas ei eksinud. Algul olid «India Rahvuskongressi» nõudmised äärmiselt mõõdukad. Need piirdusid vaid mõningate reformidega, kusjuures Briti ülevõim oleks säilinud. Nõudmised olid järgmised: sisseveotollide kehtestamine puuvillastele kangastele, kohalike esindusorganite õiguste laiendamine, indialaste kaasatõmbamine valitsemisele, tehnilise hariduse korraldamine jne.

XIX sajandi lõpul, seoses väikekodanliku intelligentsi tungimisega «India Rahvuskongressi» koosseisu, kujunes seal eesotsas Tilakiga opositsioon selle juhtide vastu, kes otsisid sobingut Inglise imperialismiga. Tilak ja tema pooldajad propageerisid india rahva massilist vabadusvõitlust Inglise ülevõimu vastu Indias. Selle propaganda mõjul korraldasid Bombay töölised Inglise-vastase poliitilise demonstratsiooni. See oli Bombay proletariaadi esimene poliitiline väljaastumine.

Inglise laagri tulistamine india ülestõusnute poolt. *1898. a.*

Revolutsioonilise liikumise tõus aastail 1905—1908.

India rahvas lülitus üha enam võitlusse inglise kolonisaatoritega, kasvas tema rahvuslik iseteadvus. 1904. aastal andis India asekuningas lord Curzon välja «Akti ülikoolide kohta», mis kehtestas politseilise kontrolli õppetöö üle India ülikoolides. Selleks et takistada demokraatlike elementide pääsu ülikoolidesse, tõsteti õppemaks kahekordseks. Tugevnesid rahvuslike organisatsioonide ja nende ajakirjanduse tagakiusamised. Inglise imperialistid tahtsid nõrgendada india rahvusliku kultuuri koldeid, halvata demokraatliku intelligentsi tegevust ja õõnestada tema mõju rahvuslikule vabadusvõitlusele.

Curzoni sammud kutsusid esile ägeda reaktsiooni India demokraatlikes ringkondades. Algasid protestiavaldused. Eriti suurt pahameelt tekitas ühtse Bengaalia — kõige suuremate kolonisaatoritevastaste väljaastumiste piirkonna jaotamine Inglise administratsiooni poolt kaheks eraldi provintsiks. Selle eesmärgiks oli rahvusliku vabadusliikumise lõhestamine.

Kuid võitlusse inglise kolonisaatorite vastu lülitusid laiad rahvahulgad linnas ja maal.

Niimoodi tekkisid Indias XX sajandi alguses eeldused üldrahvalikuks liikumiseks kolonisaatorite vastu. *Uue tõuke revolutsioonilisele liikumisele Indias andis 1905. a. Vene revolutsioon.* Teated

sellest levisid kiiresti üle kogu maa. Üksikud «India Rahvuskongressi» «äärmised» tegelased olid seotud Vene revolutsiooniliste organisatsioonide esindajatega. Nii olid mõned india patrioodid kirjavahetuses M. Gorkiga.

Tilaki ajaleht kutsus üles järgima «vene» meetodeid võitluses briti kolonisaatorite omavoli vastu. 1906. aastal korraldasid bengaali raudteelased vene raudteelaste eeskujul üldstreigi. 1907. aastal streikisid Kalkuta ja Bombay töölised. Stiihiliselt algas Inglise kaupade boikott. Töölised ja rahvavabatahtlike salgad korraldasid inglaste kaupluste piketeerimist. Elanikkond relvastus. Rahvavabatahtlikud, kes olid riietatud ühtlasesse vormi — kollasesse turbanisse, punasesse särki ja särpi, millele oli tikitud rahvushümni pealkiri —, astusid sageli relvastatud võitlusse politsei ja sõjaväega. Algasid ülestõusud Pandžaabis. Ülestõusnud võtsid enda kätte valitsusasutused ja raudteejaamad. Sõjaväe abil surusid inglise kolonisaatorid ülestõusu maha.

Rahvusliku vabadusvõitluse tõus Indias hirmutas parempoolseid elemente «India Rahvuskongressis», kes piirdusid vaid omavalitsuse nõudmisega Briti impeeriumi raamides. Tilak ja tema pooldajad nõudsid visalt rahvahulkade võitluse jätkamist India sõltumatuse saavutamiseks. «India Rahvuskongress» heitis nad oma koosseisust välja ja Inglise võimud kiirustasid Tilakiga arveid õiendama. 1908. aastal ta vangistati ning mõisteti paljudeks aastateks sunnitööle ja asumisele. Arveteõiendamine Tilakiga kutsus Indias esile võimsa demonstratsioonide laine ja Bombay tööliste üldstreigi, millest võttis osa 100 000 inimest. Bombay streik suruti Inglise vägede poolt julmalt maha. Briti kolonisaatorid säilitasid oma võimu Indias terrori ja vägivalla abil, toetudes india kodanluse ja mõisnike kokkuleplaslike elementide toetusele (vt. dokument 3). Nad õhutasid religioosset ja rahvuslikku vihavaenu, ässitasid üksteise kallale Indias elavaid hindusid ja muhameedlasi.

1947 aasta India Sõltumatuse

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. INDIA KODANLIKU TEGELASE DŽOŠI TUNNISTUSEST VALITSUSKOMISJONILE 1878. AASTA NÄLJAHÄDA KOHTA.

Raiootide[1] võlgadesse sattumise peamiseks põhjuseks on see, et valitsusemaksu võetakse mitte natuuras, vaid rahas. Aga kuna põllud annavad ainult maisi ja teisi saadusi, siis on raioot sunnitud hankima raha valitsuse nõudmiste rahuldamiseks liigkasuvõtjalt, pantides või müües talle oma teravilja. Varem oli valitsusemaksu võtmisel neli tähtpäeva, kuid siis see muudeti ja nüüd on kaks tähtpäeva. Ja need tähtpäevad langevad ajale, mil vili ei ole veel koristatud või pekstud. Sellisel hetkel on raioot sunnitud paluma abi liigkasuvõtjalt või laenama temalt raha, lubades müüa talle oma saagi kõige madalama hinna eest. Seega läheb kogu

[1] Talupoeg-rentnik.

raioodi toodang valitsusemaksu maksmiseks. Seal, kus maksusid on tõstetud kahe- või neljakordseks, ei kata põldude toodang maksude summat ja seepärast on raiootsunnitud laenama raha, et katta defitsiiti.

Tsit. raamatu järgi: A. A. Benediktov, India talurahvas XIX sajandi 70-ndail aastail, 1953, lk. 69 (vene keeles).

2. INGLISE IMPERIALISM PIDURDAB INDIA MAJANDUSLIKKU ARENEMIST.

Raudteede tekkimine Indias näitas industriaalse arenemise eeliseid; kuni selle ajani oli ilmnenud ainult selle arenemise negatiivne külg tööstuskaupade näol Inglismaalt. 1860. aastal kaotati imporditavatelt masinatelt toll, mis oli kehtestatud selleks, et takistada India industrialiseerimist, ja hakkas arenema suurtööstus, peamiselt Inglise kapitaliga. Esimesena tekkis džuuditööstus Bengaalias, mis töötas põhiliselt Dundee linna jaoks Šotimaal; tunduvalt hiljem kerkisid peamiselt India kapitaliga ja indialastele kuuluvad puuvillavabrikud Ahmadabadis ja Bombay's, hiljem tekkis mäetööstus. Inglise valitsus Indias tegi endiselt takistusi ja kehtestati toll India puuvillastele toodetele, et takistada neid Indias endas konkureerimast Lancashire'i kangastega.

... Tööstuse kasvu piirati kunstlikult ja India loomulik arenemine oli pidurdatud.

Dž. Nehru, India avastamine, Moskva, 1955, lk. 355 (vene keeles).

3. INGLISE VALITSUSE REAKTSIOONILINE POLIITIKA INDIAS.

Liberaalsed inglise kodanlased, kes on erutatud töölisliikumise kasvust omaenda kodus ja ära hirmutatud revolutsioonilise võitluse tõusust Indias, näitavad üha sagedamini, üha avalikumalt, üha tooremalt, millisteks *«kiskjateks»* muutuvad konstitutsionalismi kõrgeima kooli läbiteinud kõige «tsiviliseeritumad» Euroopa poliitilised «tegelased», kui asi jõuab selleni, et puhkeb rahvahulkade võitlus kapitali vastu, kapitalistliku koloniaalsüsteemi, s. o orjastamise, röövimise ja vägivalla süsteemi vastu.

V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 159.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugune oli India majanduslik olukord XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
2. Õpiku teksti ja dokumendi nr. 1 põhjal vastake küsimusele: missuguste meetoditega riisusid inglise kolonisaatorid, india feodaalmõisnikud ja liigkasuvõtjad talupoegi Indias?
3. Mille poolest erines Tilaki poolt juhitud pahempoolsete rühmitus «India Rahvuskongressi» enamusest?
4. Missugustes vormides avaldus india rahva rahvusliku vabadusvõitluse tõus XX sajandi alguses?

Daatumeid meelespidamiseks.

1885 — Partei «India Rahvuskongress» moodustamine.
1905—1908 — Revolutsioonilise liikumise tõus Indias.

Revolutsioon Iraanis aastail 1905—1911.

XX sajandi alguses oli Iraan (ehk Pärsia, nagu teda tol ajal nimetati) põllumajanduslik maa. Maal valitses feodaalkord. Tööstus oli arenenud äärmiselt nõrgalt. Iraan oli poolkoloniaalses sõltuvuses imperialistlikest riikidest. Ülekaalukas mõju oli Inglise imperialismil ja Vene tsarismil, kes olid teineteisega ägedas võitluses. Šahh ja tema valitsus olid muutunud imperialistlike riikide tööriistaks. Rahvas kannatas kahekordse — iraani feodaalide ja välismaa imperialistide rõhumise all. Imperialistide ülevõim kammitses Iraani rahvusliku tööstuse arenemist. Seepärast liitus kaupmeeskonna, noore rahvusliku kodanluse ja isegi vaimulikkonna rahulolematus talurahva, linnakehvistu ja tekkiva töölisklassi rahulolematusega. Mõned laostunud talupojad ja käsitöölised läksid teenistust otsima Venemaale, peamiselt Bakuusse. Seal võtsid nad omaks revolutsioonilised ideed.

1905.—1907. a. revolutsioon Venemaal oli võimsaks tõukeks rahvahulkade avalikule väljaastumisele šahhi administratsiooni omavoli ja kuritarvituste vastu. Šahh tugevdas repressioone, kuid see ei aidanud teda. 1906. aastal algas Teheranis ja teistes linnades revolutsiooniline liikumine; nõuti konstitutsiooni kehtestamist ja medžlise (parlamendi) kokkukutsumist.

Šahh oli sunnitud nõustuma mõningate järeleandmistega. 1906. a. oktoobris kutsuti kokku medžlis. See võttis vastu konstitutsiooni, mis mõnevõrra piiras šahhi isevalitsuslikku võimu. Vaimulikkond, mõisnikud ja suurkaupmeeskond rahuldusid saavutatuga: nad ei soovinud revolutsiooni edasist süvenemist. Ent demokraatlikud ringkonnad, intelligents ja töölised arvasid, et revolutsiooniline võitlus ei ole konstitutsiooni vastuvõtmisega veel lõppenud.

Inglise-Vene kokkuleppe allakirjutamine 1907. a. augustis Iraani jaotamise kohta mõjusfäärideks (vt. § 13) kutsus Iraanis esile üldise pahameele. Suurenes tööliste, talupoegade ja linnaväikekodanluse aktiivsus. Hakkasid tekkima revolutsioonilised võitlusmalevad — niinimetatud *fedai*'de[1] salgad.

1908. aasta suvel teostas šahh kontrrevolutsioonilise riigipöörde ja kuulutas konstitutsiooni tühistatuks. Tiivustatud võidust Teheranis, alustas šahh kontrrevolutsioonilist pealetungi Täbrisele ja teistele Iraani Aserbaidžaani revolutsioonilistele keskustele. *Fedai*'de salgad võitlesid kangelaslikult šahhi kontrrevolutsioonilise vägede vastu. *Fedai*'dele andsid abi Kaukaasia revolutsionäärid, eriti bolševikud, kelle hulgas etendas aktiivset osa Sergo Ordžonikidze. Täbrises juhatas *fedai*'de suurtükiväge vene madrus soomuslaevalt «Potjomkin».

[1] *Fedai* — inimene, kes ohverdab end idee nimel.

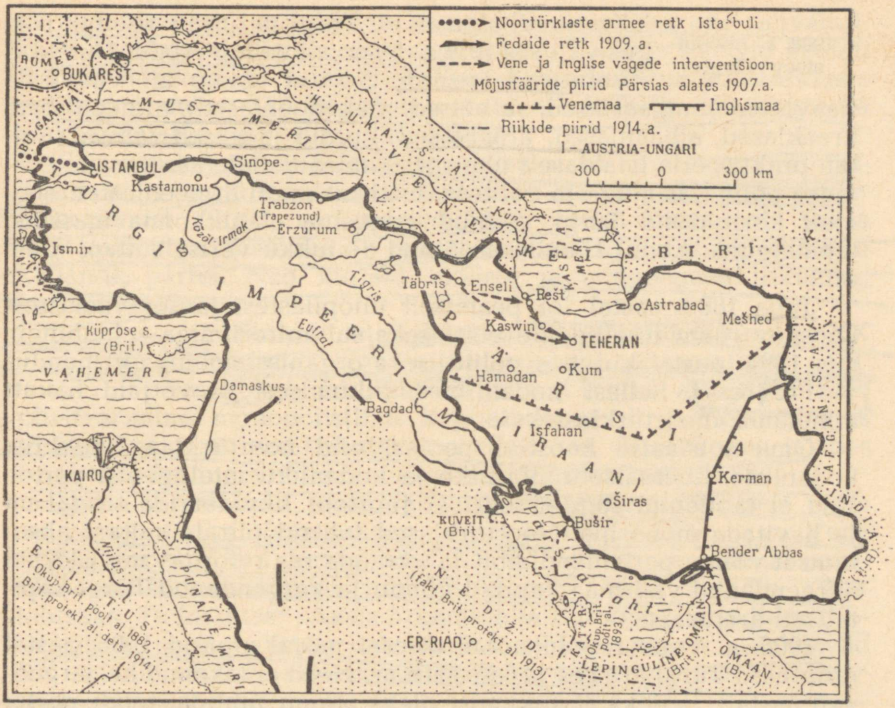

Pärsia ja Türgi XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

Šahhil läks suure vaevaga korda revolutsioonilisi koldeid maha suruda, toetudes tsaarivalitsuse vägedele maa põhjaosas ja inglise imperialistidele lõunaosas. Kuid see ei tähendanud veel revolutsiooni lüüasaamist.

Varsti alustasid *fedai*'de organiseeritud väesalgad uuesti pealetungi Teheranile. Kohalike elanike ja Lõuna-Iraanis elava bahtiari hõimu abiga vallutasid nad 1909. a. juulis pealinna. Šahh kukutati ja troonile pandi tema alaealine poeg. Regendiks sai üks valitseva dünastia printse. Täielikku võitu revolutsioon ei saavutanud.

1909. a. jaanuaris kutsuti kokku teine medžlis, mis koosnes peamiselt rikastest kaupmeestest, mõisnikest ja ametnikest. Uus valitsus võttis tarvitusele abinõud, et teha lõpp revolutsiooni edasisele tugevnemisele. Tema käsul võeti relvad *fedai*'delt, paljud neist tapeti. Inglise ja tsaarivägede abiga teostasid reaktsionäärid 1911. aasta detsembris kontrrevolutsioonilise riigipöörde. Iraani rahva kangelaslik võitlus demokraatia ja rahvusliku sõltumatuse eest sai lüüa, kuid ta andis esimese hoobi Iraanis valitsevale keskaegsele korrale.

1908. a. revolutsioon Türgis.

XX sajandi alguses oli Türgi paljurahvuseline riik, kus valitses julma despoodi sultan Abdul Hamid II absolutistlik režiim. Sultani võimu all vaevlesid slaavlased (bulgaarlased, serblased, makedoonlased), armeenlased, kreeklased, albaanlased, araablased, kurdid ja teised rahvad. Sultan praktiseeris laialdaselt ühe rahva teise kallale ässitamist, teostades poliitikat «jaga ja valitse». Eriti raske oli armeenlastel: aegajalt korraldasid Türgi võimud armeenia elanikkonna massilisi tapatalguid. Abdul Hamid on läinud ajalukku verise sultani nime all.

Juba 1889. aastal lõi peamiselt üliõpilastest ja sõjaväelastest koosnev rühm intelligente võitluseks sultanirežiimiga salaühingu, mis 1894. aastal kujunes poliitiliseks organisatsiooniks «Ühendus ja Progress». Sellest kodanlikust liikumisest osavõtjaid hakati nimetama «noortürklasteks».

Oma sotsiaalse koostise poolest olid noortürklased tekkiva kodanluse, liberaalsete mõisnike ja kodanliku intelligentsi partei. Nad ei taotlenud sugugi seda, et juurteni likvideerida feodalism ja hävitada monarhia. Noortürklased tahtsid piirata sultani absoluutset võimu parlamendi abil ja teostada rea reforme, mis oleksid nõrgendanud välismaa kapitali võimu ja kergendanud Türgi kapitalismi arenemist.

1905. a. Vene revolutsiooni otsesel mõjul algasid 1906. aastal rahutused Türgi armees ja laevastikus. Need ei lakanud ka järgnevail aastail. Selleks et liikumist oleks parem juhtida, toodi partei «Ühendus ja Progress» Keskkomitee 1906. a. lõpul välismaalt Makedooniasse Saloniki linna. Partei agendid saadeti ka Anatooliasse (Väike-Aasias).

1907. aastal toimus Pariisis partei «Ühendus ja Progress» kongress. Kongress võttis vastu nõudmise, et Abdul Hamid II loobuks troonist ja et Türgis kehtestataks parlamentlik valitsemisvorm. Türgis laienesid tööliste ja linnakehvistu väljaastumised, elavnes rahvuslik vabadusliikumine Albaanias, araabia maades ja Makedoonias.

1908. a. juunis algas ülestõus Makedoonias asuvates sõjaväeosades. Seda juhtisid ohvitserid Nijasi-bei ja Enver-bei. Rabalais ja nälginud sõdurid, kes ei olnud rahul Abdul Hamidi valitsusega, järgnesid ohvitseride — noortürklaste partei liikmete üleskutsele.

Hõivanud tähtsamad strateegilised punktid Makedoonias, saatsid noortürklased sultanile ultimaatumi, mis nõudis parlamentaarse korra kehtestamist. Sultani poolt Makedooniasse ülestõusu rahustamiseks saadetud väed läksid ülestõusnute poolele üle. Veendunud, et tal pole jõudu alanud revolutsiooni mahasurumiseks, andis sultan seaduse konstitutsiooni kehtestamise kohta Türgis. Noortürklased võtsid selle otsuse vaimustusega vastu ja pidasid revolutsiooni lõpetatuks. Vähe sellest, et nad ei toetanud talupoegade, tööliste ja käsitööliste võitlust maa ja oma olukorra

parandamise eest, nad koguni tegid kõik, et panna piir rahvahulkade revolutsioonilistele väljaastumistele. Tööliste streigid keelati ja neid suruti jõuga maha. 1909. aastal moodustatud noortürklaste valitsus õiendas halastamatult arveid albaanlaste, araablaste ja makedoonlaste rahvusliku liikumisega.

Seega ei lahendanud Türgi revolutsioon ei agraar- ega rahvusküsimust. Noortürklased ei tõkestanud ka imperialistide peremehetsemist Türgis: nad sidusid Türgi veelgi tihedamalt Saksa imperialismiga. Kõik see oli tingitud sellest, et noortürklased olid kodanlik partei. Nad kartsid tööliste ja talupoegade liikumist, kartsid rahvast.

V. I. Lenin Aasia ärkamisest.

Hiina, Iraan ja Türgi olid XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses ülemaailmse imperialismi poolkolooniad. India oli jäänud Inglise asumaaks. Ekspluateerimine monopolistliku kapitalismi poolt ja feodaalorjus tõukasid rahvahulgad kohutavasse viletsusse. Elanikkonna laiades ringkondades tugevnes revolutsiooniline liikumine.

Lenin kirjutas, et Aasia rahvaste ärkamine poliitilisele elule sai võimsa tõuke Vene-Jaapani sõjalt ja 1905.—1907. aasta Vene revolutsioonilt. V. I. Lenin pidas XX sajandi alguses alanud revolutsioonilist rahvuslikku vabadusliikumist Aasia maades väga tähtsaks. Ta kirjutas: «Aasia ärkamine ja Euroopa eesrindliku proletariaadi poolt võitluse alustamine võimu pärast tähistavad XX sajandi alguses alanud uut ajajärku kogu maailma ajaloos.»[1]

DOKUMENTE JA MATERJALE.

V. I. LENIN SÜNDMUSTEST TÄBRISES.

Raske on pärsia revolutsionääride olukord maal, mida on juba omavahel peaaegu jagama asunud ühelt poolt India peremehed ja teiselt poolt kontrrevolutsiooniline Vene valitsus. Kuid äge võitlus Täbrises, sõjaõnne korduv üleminek revolutsionääride kätte, kes näisid juba olevat löödud pihuks ja põrmuks, näitab, et šahhi bašibosukkidele saab isegi vene Ljahhovite ja inglise diplomaatide abi korral osaks kõige tugevam vastupanu altpoolt.

V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 160.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused põhjused kutsusid esile revolutsiooni Iraanis?
2. Millist mõju avaldas 1905.—1907. aasta Vene revolutsioon iraani rahva revolutsioonilisele võitlusele?
3. Iraani revolutsiooni lüüasaamise põhjused.
4. Missugust iseloomu kandis noortürklaste liikumine? Jutustage tema klassikoosseisust ja ülesannetest.
5. Kuidas avaldus esimese Vene revolutsiooni mõju sündmustele Türgis?

Daatumeid meelespidamiseks.

1905—1911 — Kodanlik revolutsioon Iraanis.
1908 — Kodanlik revolutsioon Türgis.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 66.

IX PEATÜKK.

JAAPAN.

§ 31. JAAPAN XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Jaapani majanduslik arenemine.

Pärast 1867.—1868. aasta revolutsiooni Jaapanis teostatud kodanlikud ümberkorraldused suunasid maa kapitalistliku arenemise teele. Jaapani valitsus võttis tööstuse arendamise oma kaitse alla, toetades heldelt ettevõtete ja raudteede ehitamist. Erilist tähelepanu pööras valitsus sõjatööstuse loomisele. Tööstuse laienemisega kaasnes tema kontsentreerumine. Suurt osa hakkasid Jaapanis etendama kaks hiiglakontserni: Mitsui ja Mitsubisi, kes omavahel võistlesid. Nende alla kuulus panku, söekaevandusi, vabrikuid ja palju teisi ettevõtteid.

Kuid kodanliku revolutsiooni ebatäielikkuse tõttu säilis Jaapanis hulgaliselt feodalismi igandeid. Poliitilisel alal valitses absoluutne monarhia. Maal pidid talupojad endist viisi orjastavail tingimustel mõisnikelt maad rentima. Talupoegade kerjuslik elujärg ja tööliste äärmiselt madal palk (palju madalam kui Euroopas) kitsendasid siseturgu. See asjaolu tugevdas jaapani kapitalistide püüdlusi koloniaalvalduste haaramiseks.

Agressiivse imperialistliku poliitika teostamiseks lõi jaapani suurkodanlus liidu samuraidega — nii nimetati jaapani aadlit ja tema hulgast pärit olevat sõjaväelist kildkonda.

1889. a. konstitutsiooni kehtestamine.

Majanduslikud ümberkorraldused Jaapanis tõid endaga kaasa kodanluse kasvu ja poliitilise tugevnemise. Kodanlus hakkas pretendeerima juhtivale osale riigis. Jaapanis hakkas arenema liberaalkodanlik liikumine konstitutsiooni kehtestamiseks, mis oleks piiranud keisri isevalitsust.

Valitsus otsustas teha mõningaid järeleandmisi ja kehtestas 1889. aastal konstitutsiooni (vt. dokument). Jaapanis loodi parlament, mis koosnes kahest kojast: ülem- ja alamkojast. Enamik

ülemkojast ei olnud valitav. See koosnes inimestest, keda nimetas keiser kõrgema aadli esindajaist ja kes said päriliku õiguse ülemkotta kuulumiseks. Seega meenutas Jaapani ülemkoda Inglise Ülemkoda.

Alamkoda oli valitav, kuid valimisõigus oli ainult rikastel inimestel. Parlamendi võim oli väike, kuna keisri võim isegi pärast konstitutsiooni kehtestamist jäi väga suureks. Iga parlamendi poolt vastuvõetud seadus esitati enne jõustumist keisrile kinnitamiseks. Ministrite kabinet kandis vastutust keisri, aga mitte parlamendi ees. Keisrile kuulus õigus kuulutada sõda ja sõlmida rahu. Temale kuulus sõjaväe ja laevastiku ülemjuhatamine. Väga suurt osa Jaapani parlamendis etendasid sõjaväelised ringkonnad.

Valimised parlamenti toimusid äraostmise ja vägivalla õhkkonnas. Võim Jaapanis oli pärast konstitutsiooni vastuvõtmist koondatud endiselt poolfeodaalsete mõisnike ja suurkodanluse kõige reaktsioonilisema ladviku kätte.

Agressiivne välispoliitika.

Jaapani kapitalismi kiire kasvamisega kaasnesid vallutussõjad. Määratu suure, kuid nõrga Hiina geograafiline lähedus ja suurte võistlejate kaugus andsid Jaapani kapitalismile teatava eelise. Jaapani imperialistidel oli hiina rahvast eriti kerge ja käepärane röövida.

1894.—1895. aasta Jaapani-Hiina sõja tulemusena purustas Jaapan Hiina ja riisus teda põhjalikult (vt. § 26). Kuid mitte rahuldudes sellega, hakkasid jaapani imperialistid valmistuma sõjaks Venemaa vastu mõjusfääride ümberjaotamise pärast Kaug-Idas. Jaapan püüdis vallutada Hiina kirdeprovintse (Mandžuuriat) ja Koread. Jaapani imperialistid unistasid koguni Vene alade — Sahhalini saare ja isegi kogu Vene Kaug-Ida vallutamisest. Valmistudes sõjaks Venemaa vastu, sõlmis Jaapan 1902. aastal liidu Inglismaaga.

Jaapani spioonid ja luurajad, kasutades tsaarivalitsuse muretust, ujutasid üle Venemaa Kaug-Ida piirkonnad. Kaupmeestena, juuksuritena, pesunaistena jne. tungisid nad kindlustatud piirkondadesse, hankisid andmeid sõjaväeosade paiknemise, nende liikumise ja lahinguvalmiduse kohta.

Jaapan valmistus sõjaks hästi. Talle oli kindlustatud Inglismaa ja Ameerika Ühendriikide toetus.

Vene-Jaapani sõda.

1904. a. alguses tungis Jaapani sõjalaevastik ilma sõda kuulutamata kallale Vene laevastikule Port Arturis ja uputas mitu sõjalaeva. Ootamatu kallaletungi tõttu saavutas Jaapan ülekaalu merel. Seda kasutades paiskas ta mere kaudu Mandžuuriasse suure armee, kes oli Inglismaa abiga hästi relvastatud, ja hakkas ahistama tsaarivägesid.

Venemaa oli tsaarivalitsuse süü tõttu suureks sõjaks kaugel asuval rindel täiesti ette valmistamata. Hoolimata vene sõdurite ja madruste kangelaslikkusest said tsaariarmee ja -laevastik selles sõjas lüüa. Selles sõjas ei kaotanud Venemaa ega vene rahvas.

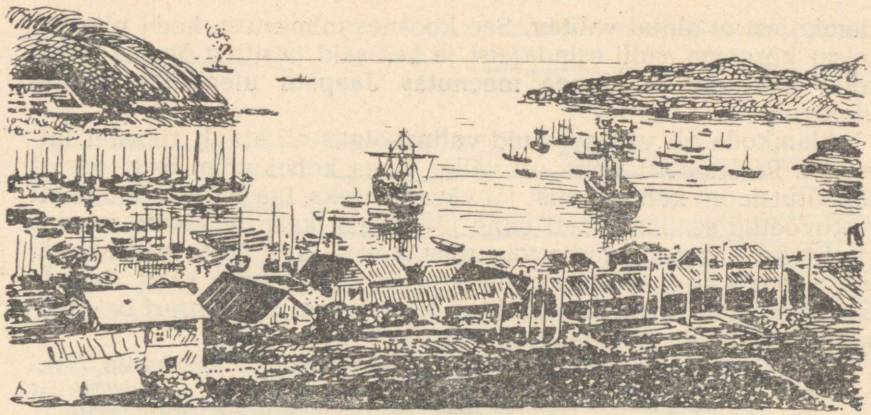

Port Artur 1904. aastal.

Lüüa sai pehkinud tsaarirežiim, kes oli tõmmanud rahva temale võõrasse imperialistlikku sõtta, ise seejuures sõjaks valmistumata.

Saanud lüüa, ruttas tsaariisevalitsus, keda kohutas revolutsioonilise liikumise kasv riigis, Jaapaniga rahu sõlmima. Portsmouthis (Ameerika Ühendriikides) **1905.** aastal sõlmitud rahulepingu järgi sai Jaapan endale Port Arturi ja Dalni (Daliani) Liaodongi poolsaarel, mille Venemaa oli varem Hiinalt endale rentinud. Venemaa tunnustas Jaapani mõjuvõimu Koreas ja Lõuna-Mandžuurias. Vähe sellest, hirmunud tsaar loovutas Jaapanile põlise Vene ala — Sahhalini saare lõunaosa.

Vene-Jaapani sõda oli üks esimesi imperialistlikke sõdu maakera territoriaalse ümberjaotamise pärast kapitalistlike suurriikide poolt.

Korea anastamine. 1910. aastal annekteeris Jaapan lõplikult Korea. Korea rahvas sattus raske koloniaalikke alla. Kõik administratiivsed ametikohad täideti jaapanlastega, oli käimas Korea asustamine jaapani kolonistidega, hävitati korea rahvuslikku kultuuri, oli keelatud korea keele õpetamine. Korealasi ekspluateeriti julmalt Jaapani ettevõtetes. Koreas oli kehtestatud «mõõgarežiim». Igasugune protestiavaldus suruti halastamatult maha.

Töölisliikumine Jaapanis. Jaapanis endas oli tööliste olukord XX sajandil endiselt väga raske. Töölised elasid barakkides ja kasarmutes, kus valitses vanglakord. Tihtipeale hoiti töölisi barakkides luku taga. Oli juhtum, et ühes niisuguses barakis tekkis tulekahju; sinna lukustatud 50-st töölisneiust hukkus 31 leekides. Töölised said kerjuslikku palka ning töötasid 12—14 tundi ööpäevas. Mingisugust seadusandlust tööliste õiguste kaitseks Jaapanis ei olnud.

Jaapani töölised hakkasid peremeeste ja valitsuse omavoli vastu välja astuma. Juba 80-ndail aastail püüdsid nad organiseerida ametiühinguid ning 90-ndail aastail veeres üle Jaapani streikide ja demonstratsioonide laine.

Neilsamadel aastatel hakkas jaapani revolutsionäär Sen Katajama tegema sotsialismi propagandat. 1901. aastal organiseeriti Jaapanis Katajama kõige otsesemal osavõtul Sotsialistlik Partei. Kuid varsti andis Jaapani valitsus seaduse selle laialisaatmise kohta. Sotsialistliku Partei liikmeid hakati represseerima.

Tekkis ka teisi töölisorganisatsioone, hoolimata sellest et valitsus heitis vanglasse kõik, keda kahtlustati neisse kuulumises.

Tööliskassi hulgas kasvasid revolutsioonilised meeleolud. Vene-Jaapani sõja ajal saatsid eesrindlikud jaapani töölised vene töölistele kirja, milles nad mõistsid hukka imperialistliku sõja. II Internatsionaali kongressil Amsterdamis 1904. aastal teatas Katajama jaapani proletariaadi täielikust solidaarsusest vene proletariaadiga. Ta vahetas demonstratiivselt käepigistuse Vene töölisliikumise esindaja G. V. Plehhanoviga. Vene revolutsiooni mõjul organiseeriti Jaapanis 1906. aastal uuesti Sotsialistlik Partei. Üks tema silmapaistvamaid tegelasi oli Kotoku, kes kritiseeris teravalt kokkuleplasi-reformiste. Tõsi küll, juhtides revolutsioonilist võitlust, tegi ta ise anarhistliku iseloomuga vigu.

Selleks et vabaneda Kotokust, kellel oli suur populaarsus tööliste hulgas, süüdistas valitsus teda vandenõus imperaatori vastu. Kokotu, tema naine ja lähemad seltsimehed vangistati ning heideti vanglasse. Seal sai neile osaks hirmus saatus: nad kägistati.

Vanglasse heideti suurem osa sotsialistlikust liikumisest aktiivselt osavõtjaid. Politseilised repressioonid andsid töölisliikumisele nii ränga hoobi, et see ajutiselt vaibus. Uuesti elustus see juba Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1889. AASTA KONSTITUTSIOONIST.

Art. 1. Jaapani impeeriumi valitseb alati ja igavesti keiserlik dünastia...

Art. 5. Keiser teostab seadusandlikku võimu kooskõlas keiserliku parlamendiga...

Art. 10. Keiser määrab kindlaks mitmesuguste riigivalitsemise alade organisatsiooni, nimetab ja vallandab kõiki tsiviil- ja sõjaväeametnikke ning määrab nende palga...

Art. 11. Keiser on armee ja laevastiku kõrgem ülemjuhataja...

Art. 13. Keiser kuulutab välja sõja, kehtestab rahu ja sõlmib lepinguid...

Art. 33. Keiserlik parlament koosneb kahest kojast: Peeridekojast (ülemkojast) ja Saadikutekojast (alamkojast)...

Art. 34. Peeridekoda koosneb keiserliku perekonna liikmeist, aadlitiitlite kandjaist ja sinna keisri poolt nimetatud isikutest...

Art. 55. Iga riigiminister annab keisrile nõu ja on selle eest vastutav tema ees.

Kõik seadused, keiserlikud seadlused ja igasugused aktid, mis puudutavad riigiasju, peavad olema kinnitatud riigiministri poolt.

Art. 56. Salanõukogu arutab kooskõlas Salanõukogu organisatsiooni kohta käivate määrustega kõige tähtsamaid riigiasju, kui keiser pöördub tema poole...

«Kodanlike riikide konstitutsioonid ja seadusandlikud aktid», I kd., Moskva, 1938, lk. 190—197 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis soodustas ja mis takistas kapitalismi arenemist Jaapanis?
2. Missugused olid kõrgemad võimuorganid Jaapanis 1889. a. konstitutsiooni järgi?
3. Leidke õpikuga kaasasoleval maailma kaardil sõjategevuse piirkonnad Jaapani-Hiina ja Vene-Jaapani sõja ajal.
4. Leidke selsamal kaardil territooriumid, mis Jaapan sai endale aastail 1894—1895 Hiina vastu ja aastail 1904—1905 Venemaa vastu peetud sõja tulemusena.
5. Täitke vastavad lahtrid tabelis «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».
6. Milles väljendus töölisliikumise kasv Jaapanis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?

Daatumeid meelespidamiseks.

1904—1905 — Vene-Jaapani sõda.

X PEATÜKK.

AAFRIKA MAAD.

§ 32. AAFRIKA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Aafrika XIX sajandi 70-ndail aastail.

XIX sajandi 70-ndaiks aastaiks ulatus Aafrika põliselanike arv ligi 100 miljoni inimeseni. Põhja-Aafrikas, kaasa arvatud Egiptus, elavad peamiselt araabia rahvad. Sahaarast lõuna pool elavad negroidsesse rassi kuuluvad rahvad, kes kõnelevad mitmesuguseid keeli. Kõige levinumad on bantu keeled. Neid kõneleb suur osa Kesk-Aafrika (Sudaanist lõuna pool) ja Lõuna-Aafrika elanikest.

Põhja- ja Kirde-Aafrikas — Egiptuses, Tuneesias, Marokos, Etioopias ja teistes selle piirkonna maades — valitsesid feodaalsed monarhiad. Egiptus, Tripolitaania ja Tuneesia kuulusid formaalselt Osmani (Türgi) impeeriumi koosseisu. Kuid tegelikult nende maade valitsejad peaaegu ei allunud Türgi sultanile.

Sahaarast lõuna pool, Sudaanis, oli samuti kujunenud terve rida riike, mis, tõsi küll, olid vähem arenenud kui Põhja-Aafrikas — Sennar, Darfur, Vadai, Bagirmi jt.

Põhja-Aafrikas, vähemal määral Sudaanis, olid ammust ajast arenenud kaubandus ja käsitöö. Esines ka orjust. Paljude Põhja-Aafrika ja Sudaani rahvaste juures oli säilinud sugukondlikke ja hõimusuhteid.

Kesk- ja Lõuna-Aafrikas moodustasid bantu rahvad mitmeid suuri hõimuliite. Kuid ka siin oli paljudes piirkondades tekkimas feodaalkord ja oli kujunenud mitu riiki. Eksisteeris patriarhaalne orjus. Rahvastik tegeles kõplapõllunduse, karjakasvatuse, küttimise ja kalastamisega.

XIX sajandi 70-ndaiks aastaiks olid eurooplased jõudnud enda kätte haarata umbes 11% Aafrika territooriumist. Kõige suuremad kolooniad olid Alžeeria, mille Prantsusmaa oli vallutanud juba XIX sajandi 30—40-ndail aastail[1], ja Kapimaa koloonia, mille Inglismaa oli Napoleoni sõdade ajal Hollandi käest ära kiskunud.

[1] Vt. «Uusaeg», I osa.

Põllutööd bantu rahvaste juures.

Angoola ja Mosambiigi rannik olid vallutatud Portugali poolt juba XVI sajandil.

Eurooplased elasid kompaktselt Aafrika mandri lõunaosas — Kapimaa koloonias ja selle naabruses asuvates buuri vabariikides. Palju oli neid ka Alžeeria põhjaosas. Aafrika teistes osades oli eurooplaste arv äärmiselt tühine.

Aafrika rahvaste võitlus kolonisaatorite vastu.

XIX sajandi viimasel veerandil alistasid Euroopa imperialistid endale peaaegu kogu Aafrika. Kõige rohkem maid haarasid Inglismaa ja Prantsusmaa. Neile järgnesid Saksamaa[1] ja Belgia. Aafrika rahvaste ja nende kultuuri iseseisvat arenemist häirisid vägivaldselt Euroopa vallutajad.

[1] Vt. II peatükk.

Aafrika rahvad pidasid lakkamatut võitlust vallutajate-kolonisaatorite vastu. Eeskujuks teistele Põhja-Aafrika rahvastele oli Alžeeria elanikkonna kangelaslik võitlus kolonisaatorite vastu. Alžeerlased ei leppinud kunagi prantslaste võimutsemisega. Revolutsiooniliste sündmuste mõjul Prantsusmaal endal toimusid 1870. a. oktoobris Alžiiri linnas esimesed prantsuse proletaarlaste ja araabia kehvistu ühised väljaastumised koloniaalvõimude vastu. 1871. a. märtsis korraldas selle linna töörahvas demonstratsiooni Pariisi Kommuuni toetuseks. Demonstrandid kandsid plakateid loosungitega «Elagu Pariis!», «Maha Versailles!».

Väljaastumised Alžiiris andsid tõuke araablaste ja berberite ülestõusule Alžeeria mitmes osas. See kestis ligi 10 kuud. Kuid alžeeria rahva vabadusvõitlus suruti prantsuse kolonisaatorite poolt julmalt maha. Mitmel korral astusid alžeerlased, relv käes, välja oma orjastajate vastu ka järgnevail aastail, kuid alles tänapäeval võitis Alžeeria endale lõpuks uuesti kätte vabaduse.

Seoses inglaste sissetungimisega Egiptusse[1] algas seal samuti rahvuslik vabadusvõitlus. 1881. a. septembris astus end välismaalastele müünud Egiptuse kediivi (nii oli Egiptuse monarhi tiitel) ja tema valitsuse vastu välja Kairo garnison. Kediiv oli sunnitud nimetama uue valitsuse, kus juhtivat osa etendasid ohvitseridpatrioodid — sõltumatu rahvusliku poliitika pooldajad. Nende ohvitseride eesotsas seisis talupoegade hulgast pärinev kolonel Ahmed Arabi, kes asus sõjaministri kohale. Tekkis laialdane rahvaliikumine imperialistide vastu. Siis (1882. a. juulis) pommitasid Inglise sõjalaevastiku laevad julmalt Aleksandriat. Inglise väed tungisid Egiptusse. Ahmed Arabi korraldas Kairo kaitsmist. Kuid jõud olid liiga ebavõrdsed. Septembris (**1882. a.**) said Egiptuse väed lüüa.

Võitjad okupeerisid kogu maa. Võimu juurde pandi Inglismaale ustavad inimesed. Tegelikult hakkas Egiptust valitsema Inglise konsul. Formaalselt jäi Egiptus Türgi sultani alluvusse, kuid faktiliselt muutus ta Inglise asumaaks.

Sõjakohtud mõistsid inglaste näpunäidete järgi palju ülestõusust osavõtnuid surma. Kolonel Arabi saadeti eluajaks Tseiloni saarele asumisele.

Vallutanud Egiptuse, saatsid inglased oma väed Ida-Sudaani vallutama, kuid kohtasid seal tõsist vastupanu. Sudaanlased tõusid üles pühaks sõjaks vallutajate vastu. Ülestõusu etteotsa asus Muhammed Ahmed, kes on tuntud Mahdi (s. t. «messias» või «allahi saadik») nime all. Mahdi oli käsitöölise perekonnast pärinev julge mees. 1885. aastal piirasid sudaanlased Mahdi juhtimisel ümber ja hävitasid inglaste peajõud Khartumi linnas. Varsti olid vallutajad sunnitud Sudaanist lahkuma. Alles 1896. aastal söandasid inglise kolonisaatorid võtta ette uue sõjakäigu Sudaani. Sel

[1] Egiptuse vallutamisest Inglismaa poolt vt. § 13.

Inglise vallutajad Aleksandrias. *1882. a.*

korral kindlustasid inglased endale tunduva jõudude ülekaalu. Siiski kulus neil kaks aastat, et alistada kogu Ida-Sudaan. 1898. aastal saavutasid inglise kolonisaatorid Omdurmani juures otsustava võidu mahdistide üle.

Teistsugune oli Etioopia saatus. XIX sajandi teisel poolel ühendati mitu Etioopia vürstiriiki ühe feodaali võimu alla, kes võttis endale «neegus negesti» (s. t. «kuningate kuninga») tiitli.

1887. aastal tungisid Etioopiale kallale itaallased, kuid nad aeti sealt häbiga minema. 90-ndate aastate keskpaigas alustas Itaalia uuesti sõda Etioopia vastu. Kuid ka sel korral andsid neegus Menelik ümber koondunud etiooplased 1. märtsil 1896. a. vallutajate vägedele lahingus Adua juures hävitava löögi. Itaalia oli sunnitud tingimusteta tunnustama Etioopia sõltumatust.

Kesk- ja Lõuna-Aafrikas ei olnud niisuguseid suhteliselt suuri

riike nagu Etioopia või Ida-Sudaan Mahdi ajal. Sellegipoolest kohtasid vallutajad ka siin rahva vastupanu.

Paljud rahvad ja hõimud ilmutasid suurt vaprust, otsustavust ja visadust võitluses Euroopa vallutajatega. Gaana territooriumil pidas mitu aastat järjest võitlust inglaste vastu ašanti rahvas. Üheksa aasta vältel ei lakanud ülestõusud belglaste vastu Kongo jõe basseinis.

Ida-Aafrikas astusid bantu rahvad liidus araablastega korduvalt välja kolonisaatorite vastu Ugandas ja Tanganjiikas. 1888. aastal läks neil korda araablase Buširi juhtimisel saksa vallutajad oma maalt mõneks kuuks minema kihutada.

Visa oli Dahomee elanikkonna võitlus prantslaste sissetungi

Lahing Omdurmani juures. *1898. a.*

vastu. Võitlust juhtis kolme aasta jooksul üks hõimujuhte — Gbedasse. Üks prantslane — Dahomee vallutamisest osavõtjaid — kirjutas tema kohta: «Sõjameheinstinkt, julgus, vaprus lahingus, vastupidavus, vahvus, peen taip — kõik need kaasasündinud omadused, mis teevad suuri väejuhte — olid tal olemas. Kui palju kordi aimas ta ära meie plaanid ja ajas need nurja! Kui palju kordi tungis ta ootamatult meie laagrite kallale! Ja eriti lõpu poole, kui ta juba taganes, kui teda igast küljest ründasid meie väesalgad, kui teda reetsid tema lähemad abilised ja isegi vennad, millise osavusega ta oskas siis meie käest minema lipsata, jälgi segada, meid eksiteele viia, vältida ülesseatud lõkse, mis teda igal sammul ootasid!»

Lõuna pool Limpopo jõge pidasid pikaajalist sõda inglaste vastu suulud — tugev hõimuliit. Juba 70-ndate aastate lõpul alustasid suulud oma kuninga Ketšvaio juhtimisel sõda kolonisaatorite vastu. 80-ndail aastail liitusid suuludega hõimud, kes elasid Limpopo ja Sambesi jõe vahel. Sõda kestis üle kümne aasta. Imperialistid saatsid korda ennekuulmatuid metsikusi. Tuli ette, et nad

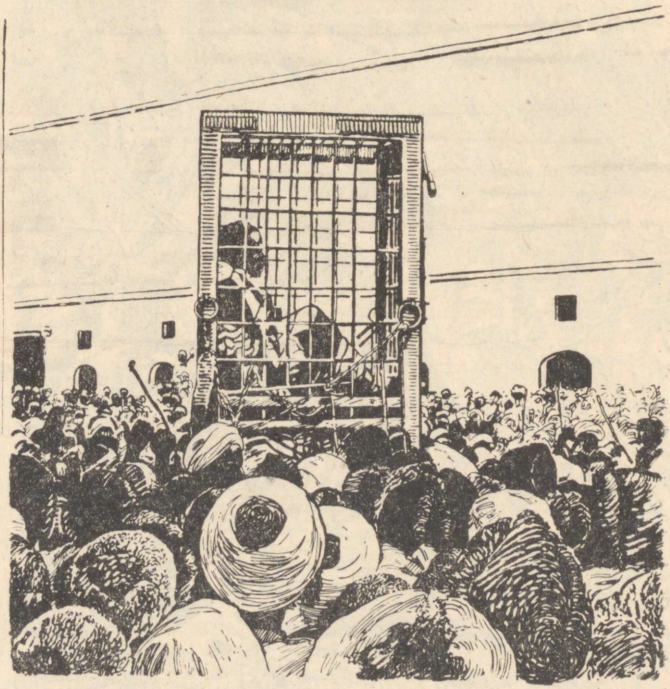

Ühe Aafrika hõimu vangistatud juht loomapuuris Tessi linna tänaval, kus ta hiljem maha lasti.

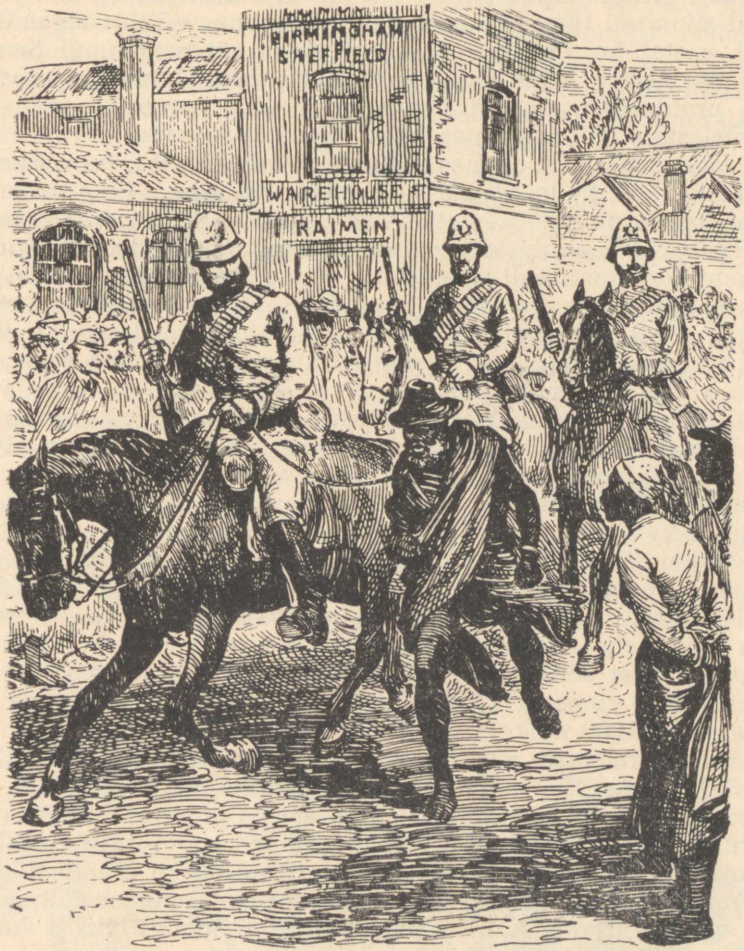

Inglased mõnitavad ühe lõunapoolse bantu hõimu vangilangenud juhti.

ajasid elanikke koobastesse ja lasksid nad dünamiidiga õhku. Sel kombel hävitati tuhandeid inimesi.

Jõudude vahekord oli liiga ebavõrdne. Hoolimata suulude ennastsalgavast vastupanust jäid inglased võitjaks (vt. dokument 1).

Mõnedel juhtidel läks korda ühendada varem killustatud Aafrika rahvaid ja hõime võitluseks vallutajate vastu. Lääne-Sudaanis näiteks tekkis Samori, rändkaupmehe poja poolt rajatud riik.

80-ndate aastate lõpul, pärast viis aastat kestnud sõda, olid prantslased sunnitud temaga rahulepingu sõlmima. Võitlus algas uuesti 1891. aastal, kui Prantsuse väed alustasid uut pealetungi. See kestis seitse aastat. Alles pärast seda, kui mõnede hõimude juhid, kes olid prantslaste poolt ära ostetud, reetsid Samori ja andsid ta prantslastele välja, lagunes tema riik ja vastupanu murti.

Madagaskaril oli olemas malgašside suhteliselt tsentraliseeritud feodaalne riik, kellel oli alaline armee. 1883. aastal tungisid prantslased ilma sõda kuulutamata saarele kallale. Sõda kestis kaks aastat. Malgašid saavutasid vaenlaste üle mitmeid võite. Prantsusmaa oli sunnitud ametlikult tunnustama Madagaskari sõltumatust. Kuid täpselt kümme aastat hiljem alustas ta uut vallutussõda. Seekord võitsid pärast pikaajalisi veriseid lahinguid prantslased. Madagaskari saarest sai Prantsuse asumaa. Kuid malgaši rahva visa vastupanu kestis veel mitu aastat.

Rahvusliku vabastuse ülestõusud, tõsi küll, väiksemas ulatuses, jätkusid ka XX sajandi alguses. Kõige võimsamad olid balundu hõimude ülestõusud Angoolas portugallaste vastu. Suur ülestõus toimus Keenias. See tekkis protesti pinnal põliselanike maade hõivamise vastu inglise kolonisaatorite poolt.

Kangelaslikku vastupanu vallutajatele osutasid käesoleva sajandi alguses hereero ja koikoini (hotentoti) hõimud Saksa Edela-Aafrikas. Nelja aasta jooksul (**1904—1907**) pidasid hereerod oma juhi Maharero ja koikoinid 80-aastase Hendrik Witbooi juhtimisel õiglast sõda saksa kolonisaatorite vastu. Sakslased tapsid elanikkonna viimseni kõikjal, kus seda ei suutnud takistada ülestõusnud. 200 000 koikoinist jäi ellu umbes 60 000 inimest.

Aafrika rahvaste vastupanu Euroopa kolonisaatoritele XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses sai enamikul juhtudel lüüa. Need rahvad olid liiga halvasti relvastatud ja mitte küllalt organiseeritud. Tihtipeale abistasid kolonisaatoreid reeturid feodaalse ja sugukondliku hõimu ladviku hulgast. Kuid oli ka erandeid: etioopia rahvas tuli kangelaslikust võitlusest oma kodumaa sõltumatuse eest välja võitjana. Aafrika paljudes piirkondades lükkas Aafrika rahvaste võitlus koloniaalvõimu kehtestamise mitmeks aastaks edasi.

Aafrika maade rahvaste äärmiselt julm rõhumine imperialistlike kolonisaatorite poolt.

XX sajandi alguseks oli juba üle 90% Aafrika territooriumist eurooplaste poolt vallutatud.

Aafrikasse meelitas imperialiste määratu suurte kasumite saamise võimalus aafriklaste odava tööjõu barbaarse ekspluateerimise teel kulla- ja maagikaevandustes, istandustes, kautšuki ja palmiõli kogumisel jne.

XIX sajandi lõpul Aafrika elanikkonna ekspluateerimine kolonisaatorite poolt tugevnes. Leiti rikkalikke teemantide, kulla-, vasemaagi-, tina- ja fosforiidilademeid. Kohalikud elanikud, kes olid saanud võitluses vallutajatega lüüa, langesid barbaarse röövi-

mise ja vägivalla ohvreiks (vt. dokumendid 2 ja 3). Selle näiteks on belglaste ja prantslaste peremehetsemine Kongos. Selleks et korraldada kautšuki varumist (Kongos oli hiiglasuuri metsikult kasvava kautšukipuu padrikuid), kästi kohalikel elanikel karmide karistuste ähvardustel hankida iga aasta teatav hulk kautšukit. Kautšuki müümine mujale oli kõige rangemalt keelatud. Kui küla ei andnud nõutavat hulka kautšukit, siis saadeti sinna karistussalk, kes pani toime kõikvõimalikke vägivallategusid ja metsikusi. Elanikkond suri nälga. Kongo vallutamise hetkel elas seal umbes 20 miljonit elanikku, aga XIX sajandi lõpuks oli neid järele jäänud kõigest 8—9 miljonit.

Euroopa kolonisaatorid ei piirdunud ainult Aafrika rahvaste julma ekspluateerimisega, määrates neid järkjärgulisele väljasuremisele. Nad püüdsid hävitada aafriklastes rahvusliku sõltumatuse ja vabadusearmastuse tunnet. Selleks jutlustasid katoliku ja protestandi misjonärid leplikkust ja alandlikkust. Vähendati Aafrika rahvaste ajaloolist minevikku ja jäeti unustuse hõlma tema kultuuripärand. Kohalikel elanikel ei olnud peaaegu mingisugust võimalust napigi hariduse saamiseks. Imperialistid püüdsid hoida neid täielikus kirjaoskamatuses. On iseloomulik, et näiteks Madagaskaril ulatus õpilaste arv enne Prantsuse võimu kehtestamist umbes 160 000-ni, kuid kolonisaatorite kümme aastat kestnud peremehetsemise järel vähenes see arv 63 000-le.

Prantsuse karistussalk Madagaskaril. *1895. a.*

Kuni viimase ajani jäi Aafrika Euroopa suurriikide kolooniaks. Mälestus palju aastaid kestnud verisest võitlusest kolonisaatorite vastu ja selle võitluse kangelastest elab edasi aafriklaste südames. Alles tänapäeval on suur osa Aafrikast vabanenud kolonisaatorite võimu alt. Ei ole enam kaugel see tund, mil terve Aafrika saab viimaks vabaks!

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. INGLISE VALLUTAJATE VERETÖÖD SUULUDE KALLAL AASTAIL 1879—1880.

(Inglise ohvitseri kapten d'Arcey kirjast)

Me tapsime neid (suulusid) umbes 2300, aga kui nad hakkasid taganema, jälitasid kõik laagris olevad ratsaväelased neid 8 miili ja raiusid kõikjal metslasi surnuks. Ütlesin oma sõduritele: «Armu mitte anda.» Ja nad vihtusid edasi ja tapsid...

«Vaidlused parlamendis», 246. kd. (inglise keeles).

2. PRANTSUSE KOLONIAALVÕIMUDE JULM ÜMBERKÄIMINE ASUMAADE KOHALIKU ELANIKKONNAGA.

(Gineas töötava prantsuse õpetaja kirjast)

Ma nõuan kohtulikku juurdlust härra Auguste Lescure'i asjus, kes on koloniaalhalduse I klassi administraator ja keda pärismaalased hästi tunnevad Kursa-Bo nime all; tal on metslase kuulsus kogu Gineas, võiksin koguni öelda, et kogu Lääne-Aafrikas ja Kongos...

Kord kutsus ta enda juurde Faranahhi ühe küla vanema, 70-aastase vanamehe, ja sundis teda käima jalgsi, kandam pea peal. Õnnetu vanamees, kes oli ära piinatud sellest käimisest kõrvetavate päikesekiirte all ja tooreste politseinike sundusel, pidi pärast seda täiesti alasti veetma öö vanglas; järgmisel päeval toodi ta sealt jällegi täiesti paljalt välja päikese kätte ja sunniti seisma niiviisi mitu tundi. Lugu lõppes sellega, et keskpäevaks oli ta surnud.

Paljudele teistele mustadele selles ringkonnas määrati sada hoopi peksu köitega; see on harilik karistusmäär, mida rakendatakse Lescure'i käsul, enamasti tema enda juuresolekul.

Seitse neist õnnetuist surid vanglas nende hoopide tagajärjel...

«Humanité», 19. märtsil 1906. a. (prantsuse keeles).

3. SAKSLASTE METSIKUSED EDELA-AAFRIKAS.

(Tsentrumipartei saadiku Röhreni kõnest Riigipäeva istungil)

Pärismaalane võetakse riidest lahti ja seotakse puki või kinnitatud vaadi külge, käed ette- ja jalad tahapoole, nii et ta ei saa end liigutada. Seejärel annab kõige tugevam sõdur talle täie hooga hoope piitsaga, mida ta hoiab väljasirutatud kätega; kui piits õhus ei vihise, siis hoopi arvesse ei võeta.

Paljud ei kannatanud seda peksu välja ja surid.

«Stenograafilised aruanded Saksa Riigipäeva istungitest 1905.—1906. a.», V kd. (saksa keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugusel arenemisastmel olid mitmesugused Aafrika rahvad XIX sajandi 70-ndaiks aastaiks?

2. Näidake kaardil eurooplaste poolt vallutatud territooriumid aastaiks 1870 ja 1900.

3. Leidke Aafrika kaardilt territooriumid, mida mainitakse õpiku selles paragrahvis suurte ülestõusude piirkondadena imperialistlike vallutajate vastu.

Daatumeid meelespidamiseks.

XIX sajandi 80—90-ndad aastad — Rahva ülestõus Egiptuses ja selle lüüasaamine. Ida-Sudaani rahvaste võitlus inglise imperialistide vastu. Itaalia vägede lüüasaamine Etioopias. Sudaanlaste ja bantu hõimude võitlus prantsuse, inglise ja saksa kolonisaatorite vastu. Malgaššide kangelaslik sõda Madagaskari saarel prantslastega.

XX sajandi esimene kümnend — Hereerode ja koikoinide ülestõus Edela-Aafrikas saksa kolonisaatorite vastu.

Küsimusi materjali kordamiseks Ladina-Ameerika, Aasia ja Aafrika rahvaste rahvusliku vabadusliikumise ajaloost XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

1. Nimetage rahvusliku vabadusliikumise põhjused Aasia ja Ladina-Ameerika maades.

2. Näidake rahvusliku vabadusliikumise liikumapanevad jõud neis maades.

3. Missugust mõju avaldas esimene Vene revolutsioon Aasia rahvaste rahvuslikule vabadusliikumisele?

4. Esitage kõige ilmekamaid fakte Aafrika rahvaste rahvuslikust vabadusvõitlusest XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

5. Millistes Ladina-Ameerika maades oli revolutsiooniline rahvuslik vabadusvõitlus XX sajandi alguses kõige tugevam?

ajalehest
Sündmused
Lõuna-Rodeesi

XI PEATÜKK.

RAHVUSVAHELINE TÖÖLISLIIKUMINE JA II INTERNATSIONAAL.

§ 33. II INTERNATSIONAALI LOOMINE.

Marksismi levimine. I Internatsionaali tegevuse lõppemisega ei katkenud proletariaadi rahvusvahelised sidemed. Töölisliikumine Euroopas ja Ameerikas kulges aeglaselt, kuid kindlalt edasi mööda jõudude kogumise ja tulevasteks lahinguteks valmistumise teed.

XIX sajandi 70—80-ndail aastail tekkisid Saksamaa järel sotsialistlikud parteid ja organisatsioonid Prantsusmaal, Inglismaal, Belgias, Itaalias, Šveitsis, Austrias, Ameerika Ühendriikides ja teistes maades. 1883. aastal loodi esimene marksistlik organisatsioon Venemaal — «Töö Vabastuse» rühm. Marxi ideed levisid üha laiemalt töölishulkades maakera kõige erinevamates piirkondades.

Karl Marxi tegevuse viimased aastad. Suurt abi rahvusvahelisele töölisliikumisele andsid Marx ja Engels. «Erakorralise seaduse» kehtimise aastail aitasid nad taastada ja tugevdada Saksa Sotsiaaldemokraatlikku Parteid, võtsid aktiivselt osa Prantsuse Töölispartei programmi koostamisest ning võitlesid proletaarsete massiparteide loomise eest Inglismaal, Ameerika Ühendriikides ja teistes maades.

Marxi ja Engelsi teoreetiline ja praktiline tegevus valmistasid ette pinnast marksismi võiduks töölisliikumises. Marx ja Engels pidasid lakkamatut võitlust oportunismi kõigi vormide vastu. Marxi teaduslikel töödel, eriti «Kapitalil», oli tohutu teoreetiline tähtsus.

Pöörates eriti suurt tähelepanu revolutsioonilistele sündmustele Venemaal, õppisid Marx ja Engels vene keelt. Neil olid sidemed paljude vene revolutsionääridega. Teadusliku kommunismi loojad rõhutasid korduvalt eelseisva Vene revolutsiooni hiiglaslikku täht-

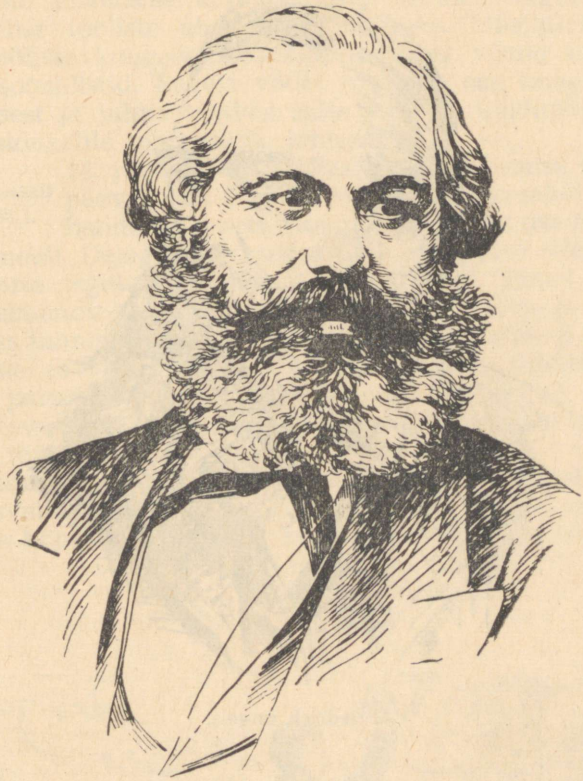

Karl Marx.

sust rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise jaoks. Juba 80-ndate aastate alguses oletas Engels, et Venemaa kujutab endast Euroopa revolutsioonilise liikumise eesmist väesalka.

14. märtsil 1883. a. lakkas pärast pikaajalist rasket haigust tuksumast teadusliku kommunismi rajaja, inimkonna suurima mõtleja Karl Marxi süda. Esinedes kõnega tema haual (vt. dokument), ütles Engels: «Ja tema on surnud, teda austavad, armastavad, leinavad miljonid revolutsioonilised võitluskaaslased, kes elavad üle kogu Euroopa ja Ameerika, Siberi kaevandustest kuni Kaliforniani välja... Tema nimi ja tema töö jäävad elama igavesti!»[1] Need olid prohvetlikud sõnad! Järgnev ajastu tähistab marksismi enneolematut võidukäiku.

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II köide, Tallinn, 1960, lk. 139.

Friedrich Engels.

F. Engels ja II Internatsionaali asutamine.

Pärast Karl Marxi surma jäi rahvusvahelise töölisliikumise juhiks Friedrich Engels. Ta ei nõrgendanud võitlust töölisklassi vaenlaste vastu nii töölisparteides endis kui ka väljaspool neid. Võideldes anarhistide vastu, kes astusid välja parlamendi kasutamise ja neist osavõtu vastu, hoiatas Engels ühtlasi saksa sotsiaaldemokraate parlamentarismist liigselt innustumast. Ta astus otsustavalt välja saksa oportunistide vastu ja kritiseeris Erfurdi programmi selle pärast, et seal puudusid nõudmised kehtestada vabariik ja võidelda proletariaadi diktatuuri eest.

Engelsi nõuanded noortele proletaarsetele parteidele ja rühmitustele aitasid neil paremini korraldada võitlust ekspluateeritavate hulkade eluliste huvide eest.

Proletaarsete parteide ja ametiühingute mõju kasvas kõikjal. Töölised astusid järjest otsustavamalt välja üldise valimisõiguse, tööpäeva lühendamise, sotsiaalkindlustuse eest invaliidsuse ja õnnetusjuhtumite puhuks jne.

Sedamööda kuidas arenes klassivõitlus ja kujunesid töölispar-

teid, tekkisid enamikus kapitalistlikes maades tingimused uue rahvusvahelise tööliste ühenduse loomiseks. Initsiatiivi rahvusvahelise tööliste kongressi kokkukutsumisel võtsid enda peale prantsuse sotsialistid. Engels võttis innukalt osa kongressi ettevalmistamisest ja juhtis võitlust selle eest, et kindlustada uuele, II Internatsionaalile marksistlik juhtimine.

II Internatsionaali asutamine.

14. juulil **1889.** a., Bastille' vallutamise 100. aastapäeval, tuli Pariisis kokku rahvusvaheline sotsialistide kongress. Kongressist võttis osa ligi 400 delegaati 22 maalt. Delegaatide hulgas olid niisugused silmapaistvad töölisliikumise tegelased, nagu W. Liebknecht, Bebel, Lafargue, Guesde, Plehhanov — «Töö Vabastuse» rühma rajaja ja juht.

Kongress tunnistas ebapiisavaks ainult proletariaadi majandusliku võitluse ja võttis vastu resolutsiooni, mis rõhutas tööliste poliitiliste parteide loomise ja võitluse vajalikkust poliitilise võimu kättevõitmise eest. Kongress osutas vajadusele võidelda 8-tunnilise tööpäeva eest.

Pariisi kongressi tähtsaimaks otsuseks tuleb pidada otsust 1. mai kui rahvusvahelise proletaarse solidaarsuse päeva iga-aastase pühitsemise kohta. 1890. aastal korraldasid Euroopa töölised esi-

Miiting Londonis 90-ndate aastate alguses (tribüünil kolmas paremalt Karl Marxi tütar Eleanor, tema taga F. Engels).

mest korda 1. mai demonstratsioone. Mitmel pool tõid need endaga kaasa kokkupõrkeid politseiga. 1. mai väljaastumiste peamisteks loosungiteks olid võitlus militarismi vastu ja 8-tunnilise tööpäeva nõudmine.

Pariisi kongress pani aluse II Internatsionaalile.

Engelsi viimased eluaastad.

Kuni oma elu lõpuni oli Engels tihedalt seotud sotsialistlike organisatsioonide juhtidega peaaegu kõigis Euroopa maades ja Ameerikas. Tema nõuanded aitasid sotsialistlikel parteidel töötada välja õigeid võitlusmeetodeid ja -vorme.

Väga suure tähtsusega kogu maailma sotsialistlike parteide jaoks oli Engelsi teoreetiline töö. Lisaks sellele, et ta valmistas trükiks ette Marxi «Kapitali» II ja III köite, mida autor ei jõudnud oma eluajal välja anda, avaldas ta mitmeid oma teoseid, mis rikastasid marksismi varasalve.

1895. a. augustis Friedrich Engels suri. Nekroloogis Engelsi surma puhul kirjutas V. I. Lenin: «Pärast oma sõpra Karl Marxi (kes suri a. 1883) oli Engels kõige väljapaistvam õpetlane ja kaasaja proletariaadi õpetaja kogu tsiviliseeritud maailmas.»[1] Pärast Engelsi surma tõstis võitluse lipu proletariaadi diktatuuri eest, Marxi revolutsioonilise teooria puhtuse eest üles V. I. Lenin ja bolševike partei Venemaal.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

F. ENGELSI KÕNEST MARXI HAUAL.

Nagu Darwin avastas orgaanilise looduse arenemise seaduse, nii avastas Marx inimkonna ajaloo arenemise seaduse...

Selline oli see teadusemees. Kuid see polnud kaugeltki veel peaasi. Teadus oli Marxile ajalooliselt liikumapanevaks, revolutsiooniliseks jõuks. Kui suurt rõõmu ta ka tundis iga uue, ükskõik missuguse teoreetilise teaduse alal tehtud avastuse puhul, mille praktilise rakendamise võimalusi ei olnud võib-olla üldse veel võimalik ette näha, — oli tema rõõm ometigi hoopis teistsugune, kui oli tegemist mingi sellise avastusega, mis otsekohe revolutsioonilist mõju avaldas tööstusele, ajaloolisele arenemisele üldse...

Kuid Marx oli kõigepealt revolutsionäär. Ühel või teisel viisil osa võtta kapitalistliku ühiskonna ja selle poolt loodud riiklike asutuste kukutamisest, osa võtta tänapäeva proletariaadi vabastamisest, keda *Marx* oli esimesena teadlikuks teinud tema enda olukorrast ja vajadustest ning tema vabastamise tingimustest — see oli Marxi elu tõeline kutsumus.

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 138—139.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused olid II Internatsionaali loomise eeldused?
2. Milliseid II Internatsionaali asutamiskongressi otsuseid te teate?
3. Missugust edu saavutas rahvusvaheline töölisliikumine XIX sajandi 80—90-ndail aastail?

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 5.

Daatumeid meelespidamiseks.

1883 — Suri Karl Marx.
1889 — II Internatsionaali asutamine; rahvusvahelise proletaarse solidaarsuse päeva — 1. mai sisseseadmine.
1895 — Suri Friedrich Engels.

§ 34. OPORTUNISMI TUGEVNEMINE II INTERNATSIONAALI JUHTKONNAS.

Võitluse teravnemine oportunistliku ja revolutsioonilise tendentsi vahel rahvusvahelises töölisliikumises.

Kapitalismi üleminekuga imperialismistaadiumi tugevnes töölisklassi ekspluateerimine. Eriti halvenes paljumiljoniliste väljaõpetamata ja pooleldi väljaõpetatud töölishulkade olukord. Ekspluateerimise tugevnemine kutsus kõigis maades esile revolutsiooniliste meeleolude tõusu ja nende levimise üha laiemates töölisklassi ringkondades.

XIX sajandi lõpul oli marksism muutunud juba juhtivaks jõuks Euroopa töölisliikumises. Massilised streigid Inglismaal, Saksamaal, Prantsusmaal, Venemaal ja Ameerika Ühendriikides näitasid võitlusmeeleolude kasvamist tööliste hulgas. Saksa sotsiaaldemokraatia sai pärast «erakorralise seaduse» kaotamist Riigipäeva valimistel 1,5 miljonit häält. Märkimisväärseid võite saavutasid Prantsusmaa ja teiste maade töölised valimiskampaaniate ajal parlamendivalimistel. Kõik see andis tunnistust sotsialistlike ideede kasvavast mõjust töölishulkadele.

Kuid üheaegselt töölisliikumise kasvuga ja tema edusammudega II Internatsionaalis ning sellesse kuuluvates sotsialistlikes parteides tugevnes ka oportunistide tegevus. See on seletatav eeskätt sellega, et monopolistlik kodanlus, suurendades töölishulkade ja koloniaalrahvaste ekspluateerimist, omas võimalust lisakasumite arvel osa töölisi ära osta. Töölisaristokraatia ja -bürokraatia kitsas kiht, kellele langevad osaks kodanluse armuannid, oli oportunismi peamiseks toeks. Töölisliikumises teravnes järsult kahe tendentsi — revolutsioonilise ja oportunistliku võitlus.

1900. a. Pariisi kongress.

Oportunismi tugevnemine ilmnes II Internatsionaali Pariisi kongressil 1900. aastal, kui arutati küsimust poliitilise võimu kättevõitmise teedest ja suhtumisest kodanlikesse parteidesse. See küsimus, mis kutsus esile ägedaid vaidlusi, kerkis üles seoses prantsuse «sotsialisti» Millerand'i looga, kes oli nõustunud vastu võtma ministri koha reaktsioonilises kodanlikus valitsuses. Bernšteinlased Saksamaal ja Jaurès pooldajad Prantsusmaal õigustasid Millerand'i tegu.

Pariisi kongress võttis vastu resolutsiooni, mida üks itaalia sotsialist nimetas tabavalt «kautšukist resolutsiooniks». Resolutsiooni autoriks oli üks Saksa sotsiaaldemokraatia liidreid Kautsky. Resolutsioon ei mõistnud Millerand'i reetmist hukka. Selles tõestati, et

sotsialisti astumine reaktsioonilisse valitsusse on «taktika, mitte aga printsiibi küsimus» ja et «niisugused juhtumid ei kuulu arutamisele rahvusvahelisel kongressil». Resolutsioon ei määranud kindlaks ei tingimusi ega ka asjaolusid, millistel sotsialisti osavõtt kodanlikust valitsusest on võimalik või vajalik. See põhimõttelage resolutsioon andis avarad võimalused selle tõlgendamiseks oportunistlikus vaimus — klasside koostöö vaimus kodanlusega ja tema valitsustega (vt. dokument).

Pariisi kongress toimus olukorras, millal algas võitlus kapitalistlike suurriikide vahel koloniaalvalduste ümberjaotamise pärast. Ameerika Ühendriigid, olles löönud puruks Hispaania, haarasid endale tema asumaad ja õiendasid seejuures halastamatult arveid Kuuba ja Filipiinide patriootidega. Inglismaa pidas röövsõda buuride vastu. Kõigi maade imperialistid surusid julmalt maha rahvusliikku vabadusliikumist asumaades. Seepärast võttis Pariisi kongress vastu resolutsiooni, mis häbimärgistas imperialistlike suurriikide vallutuspoliitikat ja kutsus sotsialistlikke parteisid üles ühiselt tegutsema militarismi vastu ning kasvatama noorsugu militarismivastases vaimus. Sotsialiste — parlamentide saadikuid — kutsus resolutsioon üles hääletama sõjakrediitide vastu.

II Internatsionaal pärast Pariisi kongressi.

Seoses oportunismi tugevnemisega hakkasid II Internatsionaali parteid pidama parlamentlikku tegevust proletariaadi poliitilise võitluse peamiseks vormiks. Kuid tööliskiassi huvide seisukohast, kapitalismi arenemise uue, imperialistliku etapi tingimustes, kui ühelt poolt tugevnes suurmonopolide võim, teiselt poolt aga kasvasid töörahva revolutsioonilised väljaastumised, oli ainult parlamentlik tegevus täiesti ebapiisav. Oli tarvis proletariaati ette valmistada lahinguiks kapitalistliku ikke kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise eest.

Selleks et edukalt pidada klassivõitlust kõigi vajalike vahenditega, nii rahulike, parlamentlike vahenditega kui ka mitterahulike, vägivaldsete vahenditega, peavad tööliskiassi esindama tõeliselt proletaarsed revolutsioonilised parteid. Kuid seoses oportunismi tugevnemisega II Internatsionaali parteides vastasid need üha vähem neile nõuetele.

II Internatsionaali parteid, nimetades end marksistlikeks, tegelikult sallisid oma ridades avalikke oportuniste, marksismi vastaseid. Revolutsioonilistest parteidest muutusid nad järk-järgult kokkuleplaslikeks, reformistlikeks parteideks. Isegi II Internatsionaali parimad tegelased, nagu näiteks Rosa Luxemburg, ei pidanud Bernsteini vastu võideldes vajalikuks nõuda tema väljaheitmist Sotsiaaldemokraatlikust Parteist.

Saksamaal, Hollandis, Bulgaarias, Ameerika Ühendriikides ja teistes maades astusid oportunistide vastu välja pahempoolsete sotsiaaldemokraatide rühmitused. Ükski neist ei olnud vaba mõnedest vigadest, kuid enamik neist seisis põhiliselt revolutsioonilistel

positsioonidel. Kuid täielikult ja lõpuni järjekindlat revolutsioonilis-marksistlikku joont teostasid ainult vene bolševikud eesotsas V. I. Leniniga.

II Internatsionaali organisatsiooniline struktuur oli väga nõrk ja ebamäärane. Temaga ühinenud sotsialistlikud parteid olid täielikult autonoomsed. Demokraatlikku tsentralismi kui marksistlikku organisatsiooniprintsiipi II Internatsionaal ei tunnustanud. Rahvusvaheline Sotsialistlik Büroo, mis oli loodud 1900. a. Pariisi kongressi otsusel, ei olnud tõeliselt juhtiv organ.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

II INTERNATSIONAALI PARIISI KONGRESSI (1900. a.) RESOLUTSIOON POLIITILISE VÕIMU KÄTTEVÕITMISEST JA LIITUDEST KODANLIKE PARTEIDEGA.

Poliitilise võimu kättevõitmine proletariaadi poolt tänapäeva demokraatlikus riigis ei saa olla mingi julge rünnaku tagajärjeks, vaid ainult proletariaadi poliitiliste ja majanduslike organisatsioonide pikaajalise ja raske töö, tema füüsilise ja moraalse taassünni ning munitsipaliteetide ja seadusandlike kogude järkjärgulise enda kätte võitmise tulemuseks ...

Üksiku sotsialisti astumist kodanlikku valitsusse ei saa vaadelda poliitilise võimu kättevõitmise normaalse algusena, vaid sunnitud, ajutise ja erandliku vahendina võitluses raskete asjaoludega.

Kui üksikutel juhtumitel poliitiline olukord nõuab seda riskantset katset, siis on see taktika, mitte aga printsiibi küsimus, ja niisugused juhtumid ei kuulu arutamisele rahvusvahelisel kongressil ...

Kongress kuulutab, et sotsialist peab kodanlikust valitsusest alati välja astuma, niipea kui partei otsustab, et see valitsus ilmutab oma erapoolikust võitluses kapitali ja töö vahel.

«Rahvusvaheline sotsialistlik kongress Pariisis 1900. a.», Berliin, 1900, lk. 17 (saksa keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused tingimused soodustasid oportunismi süvenemist rahvusvahelises töölisliikumises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
2. Mis kutsus esile võitluse teravnemise oportunistliku ja revolutsioonilise voolu vahel rahvusvahelises töölisliikumises?
3. Kasutades õpiku teksti ja dokumenti, selgitage, milles nimelt avaldus oportunism II Internatsionaali Pariisi kongressi otsustes küsimuse kohta sotsialistide kuulumisest reaktsioonilisse valitsusse.

§ 35. VENE PROLETARIAADI EESRINDLIK OSA RAHVUSVAHELISES TÖÖLISLIIKUMISES.

V. I. Lenin — rahvusvahelise töölisliikumise juht.

XX sajandi alguseks oli rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskus kandunud Venemaale. Venemaa sai leninismi, V. I. Lenini õpetuse kodumaaks. V. I. Lenin arendas edasi Marxi teooriat vastavalt uue ajastu, imperialismiajastu tingimustele. Proletariaadi

huvid nõudsid neis tingimustes uut tüüpi partei loomist. 1903. aastal rajas Lenin Venemaal niisuguse partei — bolševike partei.

Uut tüüpi partei on proletariaadi poliitiliseks juhiks, töölisliikumise juhtivaks jõuks. Ta ühendab ja suunab proletariaadi klassivõitlust, aitab tal võita oma poolele laiu töörahvahulki, «. . . et läbi viia sotsialistlik revolutsioon ja sisse seada proletariaadi diktatuur»[1].

Uut tüüpi parteid iseloomustab sallimatus igasuguse oportunismi suhtes, tihe ja lahutamatu side rahvahulkadega.

Bolševikud pidasid järjekindlat ja halastamatut võitlust Bernsteini, Millerand'i ja teiste oportunistide vastu, kes reetsid töölisklassi huvid. Jätkates Marxi ja Engelsi suurt üritust, paljastasid bolševikud eesotsas Leniniga oportunismi kodanlikku olemust. Nad katkestasid otsustavalt sidemed kõigi oportunistidega.

Uut tüüpi partei loomine Venemaal tähistas põhjalikku pööret rahvusvahelise töölisliikumise ajaloos. Nüüd sai tema avangardiks Venemaa kangelaslik töölisklass bolševike juhtimisel, kelle eesotsas seisis Vladimir Iljitš Lenin. Kodanlik-demokraatliku revolutsiooni küpsemine Venemaal pidi paratamatult omandama rahvusvahelise tähtsuse.

1905.—1907. a. revolutsioon ja II Internatsionaal.

1905. a. revolutsioon Venemaal oli uue ajastu alguseks rahvusvahelise töölisliikumise ajaloos. Suhteliselt rahuliku arenemise periood, mis oli alanud pärast Pariisi Kommuuni hukkumist, loovutas koha töölisliikumise võimsa tõusu perioodile kapitalistlikes maades ning rahvusliku vabadusliikumise tõusu perioodile Euroopas ja Aasias. Hoobid, mis vene töölised ja talupojad tsaarivalitsusele andsid, olid ühtlasi hoopideks rahvusvahelisele kodanlusele. Vene revolutsiooni mõjul toimus rida tööliste ja talupoegade revolutsioonilisi väljaastumisi Läänes ning kodanlikke revolutsioone Aasia maades. Massilise töölisliikumise tõus Saksamaal, Inglismaal ja Prantsusmaal, kodanlikud revolutsioonid Iraanis, Türgis ja Hiinas ning rahvusliku vabadusliikumise tugevnemine Austria-Ungari rõhutud rahvuste hulgas, Indias, Egiptuses ja teistes maades oli 1905.—1907. a. Vene revolutsiooni otseseks kajastuseks.

Vene revolutsioon tõstis päevakorda töölisklassi võitluse revolutsioonilised vormid — poliitilise üldstreigi ja relvastatud ülestõusu.

Esimese Vene revolutsiooni perioodil arendas Lenin ideed proletariaadi hegemooniast kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis. Ta näitas, et revolutsiooni võidu paratamatuks tingimuseks on töölisklassi ja talurahva liit, kusjuures säilib proletariaadi juhtiv osa.

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu, Tallinn, 1963, lk. 63.

Vladimir Iljitš Lenin. *1897. a.*

1905.—1907. a. revolutsiooni mõjul tugevnes voolude võitlus rahvusvahelises töölisliikumises.

Proletariaadi võitlus koloniaalpoliitika ja sõjaohu vastu.

Eriti terav oli võitlus Internatsionaalis oportunistide ja revolutsionääride vahel küsimuses suhtumisest koloniaalvallutustesse ja imperialistlikesse sõdadesse. Paljud sotsiaaldemokraatia juhid tegid ettepaneku loobuda võitlusest militarismi ja imperialistlike sõdade vastu. Lenin ja Lääne-Euroopa pahempoolsed sotsiaaldemokraadid paljastasid oportunistide vaateid koloniaalpoliitikale. Nad näitasid, et oportunistid on muutunud imperialistlike vallutuste ja koloniaalrahvaste rõhumise otsesteks kaitsjateks.

Lenin oli rahvusliku rõhumise leppimatu vaenlane, ükskõik missuguses vormis see ka esines, järjekindel võitleja rahvusliku võrdõiguslikkuse, rahvuste täieliku vabaduse ja enesemääramise eest. Ta kutsus töölisklassi üles otsustavalt toetama asumaade rahvaid nende võitluses imperialismi vastu.

V. I. Lenin oli kirglik võitleja rahu eest. Koos Rosa Luxemburgi ja teiste pahempoolsete esindajatega kutsus V. I. Lenin sot-

sialiste üles imperialistliku sõja tekkimise korral tegema kõik mis võimalik selleks, et lõpetada see võimalikult kiiresti ja kasutada sõja poolt esilekutsutud majanduslikku ja poliitilist kriisi rahvahulkade poliitilise teadlikkuse äratamiseks ning sotsialistliku revolutsiooni kiirendamiseks. Hiljem formuleeris Lenin loosungi imperialistliku sõja muutmise kohta kodusõjaks.

Pidades võitlust rahu eest, imperialismi ja imperialistlike sõdade vastu, kutsus Lenin ühtlasi üles isamaa kaitsmisele õiglastes sõdades — rahvaste võitluses vallutajate vastu, oma kodumaa sõltumatuse eest, rõhutud rahvaste võitluses imperialistlike suurriikide vastu. Ta kutsus töölisi ja kõigi maade töörahvast üles osutama maksimaalset toetust koloniaal- ja sõltuvate maade rõhutud rahvaste vabadusliikumisele.

Esimese maailmasõja eel, seoses vastuolude teravnemisega imperialistlike suurriikide vahel toimus Baselis 1912. a. novembris II Internatsionaali erakorraline kongress. Kongress arutas ainult üht küsimust — küsimust võitlusest imperialistliku sõja ohu vastu. Võeti vastu manifest, milles on öeldud:

«Pidagu valitsused hästi meeles, et Euroopa praeguses olukorras ja tööliste keskel valitseva meeleolu juures on iga sõda ohtlik neile endile. Pidagu nad meeles, et Prantsuse-Preisi sõda kutsus esile Kommuuni revolutsioonilise plahvatuse, et Vene-Jaapani sõda pani liikuma vene rahva revolutsioonilised jõud.» Manifest kutsus kõigi maade töölisi üles kasutama kõiki vahendeid sõja ärahoidmiseks.

Bolševike oportunistidevastase võitluse rahvusvaheline tähtsus.

Lenini võitlusel uut tüüpi revolutsioonilise partei loomise eest oli rahvusvaheline tähtsus. II Internatsionaalis pidasid bolševikud halastamatut võitlust oportunistidega revolutsioonilise teooria ja praktika põhiküsimustes.

Kui II Internatsionaali juhtkond loobus marksismi põhiprintsiipidest, siis bolševike partei teooria ja praktika vastas täielikult tema revolutsioonilisele vaimule. Bolševikud lõid tegelikult oportunistidest ideeliselt ja organisatsiooniliselt lahku ning olid ainukeseks proletaarseks revolutsiooniliseks parteiks maailmas, kes purustas oportunistid lõplikult ja ajas nad oma ridadest välja.

V. I. Lenin toetas pahempoolseid II Internatsionaali parteides nende revolutsioonilises tegevuses. Ühtlasi kritiseeris ta nende vigu, kõikumisi ja ebajärjekindlust. Lenin püüdis selgitada pahempoolsetele sotsiaaldemokraatidele, et oportunistidest on tarvis täielikult lahku lüüa.

Bolševike partei võitlus Lenini juhtimisel oportunismi vastu relvastas rahvusvahelise proletariaadi tõeliselt revolutsioonilise taktikaga. Edaspidi puhastas see võitlus teed kommunistlike parteide loomisele kõigis maades.

LENINI ARTIKLIST «KARL MARXI ÕPETUSE AJALOOLINE SAATUS».

II

Teine ajajärk (1872—1904) erineb esimesest oma «rahuliku» iseloomu, revolutsioonide puudumise poolest. Lääs on kodanlike revolutsioonidega lõpule jõudnud. Ida pole nendeni veel jõudnud.

Lääs jõuab tulevaste ümberkujunduste ajastu «rahuliku» ettevalmistuse järku. Kõikjal tekivad oma põhiolult proletaarsed sotsialistlikud parteid, kes õpivad kasutama kodanlikku parlamentarismi, looma oma iga päev ilmuvat ajakirjandust, oma haridusasutusi, oma ametiühinguid, oma kooperatiive. Marxi õpetus saavutab täieliku võidu ja *levib laiuti*. Pikkamööda, kuid kõrvale kaldumata edeneb proletariaadi jõudude kogumise ja koondumise protsess, proletariaadi ettevalmistamise protsess tulevasteks lahinguteks.

Ajaloo dialektika on selline, et marksismi teoreetiline võit sunnib tema vaenlasi marksistideks *ümber riietuma*. Seesmiselt pehkinud liberalism katsub ennast virgutada sotsialistliku *oportunismi* näol. Suurteks lahinguteks jõudude ettevalmistamise ajajärku tõlgitsevad nad neist lahingutest loobumise mõttes. Orjade olukorra parandamist palgaorjuse vastu võitlemiseks seletavad nad selles mõttes, et orjad müügu oma õigus vabadusele mõne krossi eest. Argpükslikult jutlustavad nad «sotsiaalset rahu» (s. o. rahu orjapidamisega), klassivõitlusest loobumist jne. Sotsialistlike parlamenditegelaste, mitmesuguste töölisliikumise tšinovnikute ja «osavõtliku» intelligentsi hulgas on neil väga palju poolehoidjaid.

III

Ei jõudnud oportunistid veel küllalt kiita «sotsiaalset rahu» ja tormide tarbetust «demokraatia» ajal, kui avanes uus suurte ülemaailmsete tormide allikas Aasias. Vene revolutsioonile järgnesid Türgi, Pärsia, Hiina revolutsioon. Me elame nüüd just nende tormide ja nende Euroopasse «tagasipeegeldumise» ajastul. Milline ka oleks suure Hiina vabariigi saatus, kelle peale ihuvad praegu hammast mitmesugused «tsiviliseeritud» hüäänid, kuid mingisugune jõud maailmas ei suuda Aasias taastada vana feodalismi, ei suuda maapinnalt minema pühkida rahvahulkade kangelaslikku demokratismi Aasia- ja pool-Aasiamaades . . .

Aasia järel hakkas ennast liigutama — kuid mitte aasialikult — ka Euroopa. 1872.—1904. aasta «rahulik» ajajärk vajus tagasipöördumatult igavikku. Elukalliduse tõus ja trustide ike kutsuvad esile majandusliku võitluse ennenägematu teravnemise, mis paneb liikvele isegi inglise töölised, kes on liberalismist kõige rohkem rikutud. Meie silmade all valmib poliitiline kriis isegi kõige «kaljukindlamal» kodanlik-junkurlikul maal — Saksamaal. Pöörane relvastumine ja imperialismi poliitika teevad praegusest Euroopast sellise «sotsiaalse rahu», millel on kõige rohkem sarnasust püssirohutünniga. Ent *kõigi* kodanlike parteide laostumine ja proletariaadi küpsemine kestab vääramatult edasi.

Pärast marksismi tekkimist andis igaüks kolmest suurest maailmaajaloo ajajärgust talle uusi kinnitusi ja tõi talle uusi triumfe. Aga veel suurema triumfi marksismile kui proletariaadi õpetusele toob algav ajalooline ajajärk.

V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 544—546.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas iseloomustas V. I. Lenin ajavahemikku 1872.—1904. a. rahvusvahelise töölisliikumise ajaloos? (Vt. dokument.)
2. Missugused jooned on omased rahvusvahelise töölisliikumise ajaloo sellele perioodile, millele pani aluse esimene Vene revolutsioon? (Vt. dokument.)
3. Millistes peamistes küsimustes toimus võitlus revolutsioonilise ja oportunistliku suuna vahel II Internatsionaalis pärast 1905.—1907. a. Vene revolutsiooni?
4. Kandke andmed II Internatsionaali ajaloost sünkroonilisse tabelisse «Töölis- ja sotsialistlik liikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

Daatumeid meelespidamiseks.

XIX sajandi 90-ndad aastad — Leninliku etapi algus marksismi arenemises.
1903 — Bolševike partei tekkimine (VSDTP II kongress).

XII PEATÜKK.

RAHVUSVAHELISED SUHTED.

§ 36. RAHVUSVAHELINE VÕITLUS XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Kahe sõjalis-poliitilise bloki kujunemine Euroopas.

Suurimate hädade hulka, mida imperialism on inimkonnale toonud, kuuluvad imperialistlikud maailmasõjad, mis on röövinud palju miljoneid inimelusid ja laastanud määratu suuri maa-alasid. Esimese maailmasõja juured ulatuvad kaugele — möödunud sajandi viimastesse aastakümnetesse.

Saksa keisririigi ja Itaalia kuningriigi loomine muutsid Euroopa poliitilist kaarti. Varem oli Saksamaal 36, Itaalias aga 7 väikeriiki. Nüüd tekkis nende asemele kaks suurriiki, kes himustasid võõrast vara. Eriti muutis rahvusvahelist poliitilist olukorda Euroopas võimsa ja agressiivse Saksa keisririigi loomine.

Pärast Prantsuse-Preisi sõda ja Prantsusmaa paljaksröövimist Saksamaa poolt kujunesid nende kahe riigi vahel üsna vaenulikud ja pinevad suhted. Saksa keisririik otsis juhust, et Prantsusmaaga veel kord arveid õiendada ja purustada ta lõplikult. Prantsuse kodanlus aga ootas võimalust kaotatu tagasi võita ja saada revanši lüüsaamise eest.

Tsaari-Venemaa oli Prantsuse-Preisi sõja ajal säilitanud Preisimaa suhtes heatahtlikku neutraliteeti. Ta sai Prantsuse-Saksa vaenust teatavat kasu. Kuid Saksamaa edasist tugevnemist tsaarivalitsus ei soovinud ja kartis. Venemaa takistas Saksamaa teistkordset kallaletungi Prantsusmaale. Pole siis imestada, et Vene-Saksa suhted hakkasid peagi halvenema.

Teisest küljest, Vene-Türgi sõja ettevalmistamise ajal sai Vene valitsusele selgeks, et kui Venemaa ja Austria-Ungari vahel läheb asi relvastatud konfliktini, siis Saksamaa asub tingimata viimase poolele ja astub välja Venemaa vastu. Venemaa ja Austria-Ungari vahel toimuvas võitluses mõju eest Balkani poolsaarel toetas Saksamaa Venemaa vastast.

Saksa keisririigi valitsevad klassid nägid Venemaas peamist takistust oma võimu kehtestamisel Lääne-Euroopas, tsaarivalitsus aga omakorda nägi Saksa keisririigis ikka rohkem ja rohkem oma vaenlast võitluses valitseva mõju eest Balkanil.

Võitluseks Venemaa ja Prantsusmaa vastu alustas Saksa diplomaatia agressiivsete sõjaliste blokkide loomist, sõlmides liidu Austria-Ungariga ja seejärel (1882. a.) Kolmikliidu Austria-Ungari ja Itaaliaga.

Kolmikliidu loomine õhutas ka Venemaad ja Prantsusmaad otsima teid teineteisele lähenemiseks.

Saksa valitsus kartis väga, et Venemaa ja Prantsusmaa sõlmivad omakorda liidu. Mõnda aega aitas Saksa valitsusel seda ohtu vältida Venemaa ja Inglismaa võistlus mõju eest mitmetes Aasia maades.

Bismarck püüdis alati ja kõigi temale kättesaadavate vahenditega õhutada Inglise-Vene vastuolusid (vt. dokument 1). Vaenulike suhete pärast Inglismaaga pidi tsaari-Venemaa hoolitsema selle eest, et saada läbi niisuguse võimsa naabriga, nagu Saksamaa: minna tülli Inglismaa ja Saksamaaga üheaegselt tundus liiga ohtlikuna. Selleks et suhteid Saksamaaga mitte enam teravamaks ajada, hoidus Venemaa paraja ajani liidu sõlmimisest Prantsusmaaga. Kokkuvõttes läks Saksa diplomaatial korda Prantsuse-Vene liidu sõlmimist edasi lükata. See vormistati alles **1893.** aastal.

Kolmikliidu ja Prantsuse-Vene liidu moodustamisega kujunes Euroopa mandril kaks jõu poolest peaaegu võrdset suurriikide militaristlikku rühmitust: ühel pool Venemaa ja Prantsusmaa ning teisel pool Saksamaa ja Austria-Ungari.

Inglismaa ei ühinenud esialgu kummagi rühmitusega — ta püüdis nende vastastikust vaenu oma poliitilistes huvides ära kasutada, eeskätt just selleks, et takistamatult haarata võimalikult rohkem kolooniaid.

Maailma jaotamise lõpuleviimine.

70-ndate aastate alguses oli Aasias, Aafrikas ja Okeaanias veel küllalt rahvaid, kes olid säilitanud oma sõltumatuse. Tutvumine Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide ajalooga näitab, et XIX sajandi kolme viimase aastakümne jooksul hõivasid need riigid väljaspool Euroopat määratu suuri territooriume, mis nad muutsid oma asumaadeks. Nende vallutuste tulemusena viidi lõpule Aasia, Aafrika ja Okeaania jaotamine Euroopa kapitalistlike riikide, Ameerika Ühendriikide ja Jaapani vahel.

Aasias muutus Afganistan Inglise-Afganistani sõja tagajärjel Inglise mõjusfääriks. Inglased olid jõudnud Turkmeenia piirideni. Vene valitsus omalt poolt saatis sinna vägesid, et hõivata ise Turkmeenia ja mitte lasta sinna inglasi. Vene väesalk hakkas liikuma Kaspia mere rannikult sisemaale ja vallutas varsti kogu selle ala. 1885. aastal jõudsid venelased Afganistani piirini, kus neil oli kokkupõrge Afganistani vägedega. Konflikti sekkus Inglismaa, kes

pretendeeris hooldusele Afganistani üle. Peaaegu oleks puhkenud Inglise-Vene sõda. Kuid viimaks saavutasid Venemaa ja Inglismaa pärast ägedaid vaidlusi kokkuleppe oma mõjusfääri piiride suhtes Kesk-Aasias.

Kagu-Aasias hõivasid inglased Malai poolsaare ja Birma. Siiam (Tai), mis asub Birma ja Prantsuse Indo-Hiina vahel, sai Inglismaa ja Prantsusmaa vahelise võitluse areeniks. Nagu on teada § 16-st, tegi Annami ja Tongkingi vallutamine prantsuse kolonisaatorid kogu Vietnami isandateks. Nende võimu alla langes Kambodža ja hiljem ka Laos.

Nii jõudis möödunud sajandi viimasel veerandil lõpule Aasia jaotamine (vt. värvilist kaarti «Maailma jaotamine 1914. a.»). Selles maailmajaos säilitasid Hiina, Siiam (Tai), Pärsia (Iraan) ja Türgi formaalselt oma iseseisvuse. Kuid tegelikult muutusid ka need maad imperialistlike suurriikide poolkolooniaiks. Imperialistide vahel toimus äge võitlus ülekaaluka mõju eest nendes Aasia maades ja osavõtu eest nende ekspluateerimisest. Tülitsemine kolonisaatorite vahel saagi pärast aitas Hiinal, Pärsial, Türgil ja Siiamil pääseda täielikust orjastamisest ja säilitada rahvusriiklus.

XIX sajandi kolme viimase aastakümne jooksul jaotati ka Aafrika nagu Aasiagi Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia, Itaalia ja Portugali vahel. Nad haarasid enda kätte peaaegu kogu Aafrika mandri. Eriti palju maid läks korda omandada neil aastail Inglismaal ja Prantsusmaal (vt. § 13, 16, 32, 41). XX sajandi alguseks oli Aafrika jaotamine lõpule viidud (vt. värvilist kaarti «Aafrika XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses»).

Vaikse ookeani saared (Okeaania) hõivati 70—90-ndate aastate jooksul Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriikide ja Saksamaa poolt.

Ladina-Ameerika vabariigid sattusid raskesse rahanduslikku ja majanduslikku sõltuvusse peamiselt Ameerika Ühendriikidest ja Inglismaast.

Kõigi nende arvukate vallutuste tulemusena, mida kapitalistlikud riigid XX sajandi alguses teostasid, oli peaaegu kogu maailm nende vahel juba ära jaotatud.

Seega viis rahvusvaheline võitlus XIX sajandi viimaseil aastakümneil kahe peamise tulemuseni: 1) kahe suure vaenuliku sõjalise liidu moodustamine Euroopa mandril; 2) maailma jaotamise lõpuleviimine kapitalistlike suurriikide vahel (vt. diagrammi lk. 200 ja värvilist kaarti «Maailma jaotamine 1914. a.»).

Orjastatud rahvad osutasid jõukohaselt vastupanu võõrastele kolonisaatoritele. Rahvaste võitlus vabaduse ja sõltumatuse eest on täis kangelastegusid. Kuid mida suutsid peaaegu relvastamata Aasia ja Aafrika rahvad vallutajate vastu? Kolonisaatorite suurtükkidele, kiirlaskepüssidele ja hiljem ka kuulipildujatele võisid need rahvad sageli vastu seada ainult vibud, nooled ja odad!

Võitlus maailma ümberjaotamise pärast kutsus esile järsu vastu-

olude teravnemise sellest osavõtvate kapitalistlike maade vahel. Suuremas osas Aasiast esinesid peamiste võistlejatena Venemaa ja Inglismaa. Nende vahel käis võitlus mõju eest Türgis, Iraanis, Afganistanis, Hiinas ja teistes Aasia maades. Kagu-Aasias oli olukord teistsugune: siin oli Inglismaa peamiseks vastaseks Prantsusmaa. Inglismaa ja Prantsusmaa olid võistlejad ka võitluses uute koloniate haaramise eest Aafrikas.

Maailma jaotamine tingis möödunud sajandi 70—90-ndail aastail vastuolude teravnemise kapitalistlike riikide vahel. Eriti tugevnesid Inglise-Vene ja Inglise-Prantsuse vastuolud.

Inglise-Saksa vastuolud.

Samal ajal olid Euroopa mandril pärast Prantsuse-Preisi ja Vene-Türgi sõda põhilisteks rahvusvahelisteks vastuoludeks Saksa-Prantsuse ja Vene-Saksa-Austria vastuolud. Siin käis võitlus ühelt poolt Kolmikliidu riikide ja teiselt poolt Venemaa ja Prantsusmaa vahel. Venemaa ja Prantsusmaa olid Inglismaa peamisteks vastasteks väljaspool Euroopa mandrit. Kõige tähtsamad vastuolud koloniaalküsimustes olid Inglise-Vene ja Inglise-Prantsuse vastuolud.

Seega olid Saksamaal möödunud sajandi lõpul needsamad vastased mis Inglismaalgi — Venemaa ja Prantsusmaa. XIX sajandi 70—80-ndail aastail arenes sel pinnal Inglismaa ja Saksamaa vahel küllalt tihe koostöö. Tõsi küll, ka tol ajal oli nende kahe suurriigi vahel tõsiseid vastuolusid. Juba sel ajal kannatas Inglise tööstus Saksa kaupade konkurentsi all, kusjuures see konkurentsivõitlus muutus järjest ägedamaks. Hoolimata oma vaenust Venemaa vastu oli Inglismaa temaga nõus selles, et ei tohi lubada Saksamaa edasist tugevnemist. See komplitseeris Inglise-Saksa suhteid ning häiris tõsiselt koostööd Saksamaa ja Inglismaa vahel (vt. dokument 2).

XIX sajandi lõpuks Inglise-Saksa vastuolud järsult tugevnesid. Nagu oli juttu juba eespool (vt. § 8), sai Saksamaa maailma jaotamisel palju vähem kui Inglismaa, Prantsusmaa ja tsaari-Venemaa. Põhjuseks oli see, et Saksamaa moodustas hilja ühtse suure riigi ja hilines maailma jaotamisele. Tema asumaad olid suhteliselt väikesed. Kuid oma tööstuse kiire arendamise tulemusel jõudis Saksamaa 90-ndail aastail tootmise mahu poolest juba Inglismaast ette. Seepärast tahtiski saksa kodanlus kaotatut asumaade vallutamise mõttes tasa teha. Saksamaa valitsevad klassid ja nende valitsus hakkasid taotlema maailma põhjalikku ümberjaotamist oma kasuks.

Kõige rohkem kolooniaid oli omandanud Inglismaa. Temale kuulus XIX sajandi lõpul ka esikoht maailmas väliskaubanduse mahu ja kapitali väljaveo ulatuse poolest. Pole siis imestada, et, taotledes maailma ümberjaotamist, põrkas Saksamaa kõigepealt ja kõige teravamini kokku just Inglismaaga. Inglise-Saksa vastuolude arenemise tagajärjel sai XX sajandil Inglismaa kõige ägedamaks

ja leppimatumaks vastaseks mitte enam Venemaa või Prantsusmaa, vaid just Saksamaa.

Teel Esimesele maailmasõjale.

Kapitalismi üleminek imperialistlikku arenemisstaadiumi tõi endaga kaasa kogu rahvusvahelise olukorra üldise teravnemise. Kuna maailm oli kapitalistlike riikide vahel juba jaotatud, siis polnud enam võimalik haarata uusi kolooniaid muul viisil, kui neid mõnelt teiselt kapitalistlikult riigilt ära võttes. See aga tähendas sõda.

Töölisklass oli tol ajal veel liiga nõrk ja liiga halvasti organiseeritud, selleks et takistada imperialistidel agressiooni alustamist. Ei olnud veel Nõukogude Liitu ega sotsialistlikku maailmasüsteemi, kes suudab tänapäeval oma mõjuga sõda ära hoida. Imperialistide võitlus maailma ümberjaotamise eest tõi endaga kaasa sõjaohu määratu kasvamise. Kui Ameerika Ühendriikide valitsevad klassid otsustasid Hispaanialt tema asumaad ära võtta ning vallutada Kuuba ja Filipiini saared, tekkis Hispaania-Ameerika sõda (**1898. a.**). See oli esimene imperialistlik sõda — Ameerika Ühendriikide monopolistliku kapitali sõda koloniaalvalduste ümberjaotamise eest. Hispaania-Ameerika sõjale järgnesid Inglise-Buuri sõda (**1899.—1902. a.**) ja Vene-Jaapani sõda (**1904.—1905. a.**).

Inglise-Saksa vastuolude teravnemine põhjustas imperialistlike suurriikide tunduva ümberrühmitumise. Ühise väga ohtliku vaenlase ja konkurendi — Saksa imperialismi ees lähenesid inglise imperialistid prantsuse ja vene imperialistidele, oma vanadele vastastele võitluses koloniate pärast. Pärast Inglise-Prantsuse ja Inglise-Vene kokkuleppe sõlmimist (vt. § 13) seisis Saksamaa poolt juhitava Kolmikliidu vastas mitte enam Prantsuse-Vene kaksikliit, vaid Antant, mis koosnes kolmest suurriigist — Inglismaast, Prantsusmaast ja Venemaast. Itaalia eemaldus vähehaaval Saksamaast ja Austria-Ungarist ning kaldus Antandi poolele. Saksa-Austria bloki ja Antandi vahel muutus võitlus iga aastaga üha ägedamaks mitte enam elu, vaid surma peale — maailma, asumaade ja mõjusfääride ümberjaotamise ning maailmavalitsemise eest.

Viimase kümne aasta jooksul enne Esimest maailmasõda järgneb üks rahvusvaheline kriis teisele. Aastail 1905—1906 tekkis terav konflikt ühelt poolt Saksa imperialismi ja teiselt poolt Prantsuse ja Inglise imperialismi vahel ülevõimu pärast Marokos. Aastail 1908—1909 tekkis mitte vähem terav konflikt Austria-Ungari ja Venemaa vahel Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimise tagajärjel Austria-Ungari monarhia poolt. 1911. aastal tungis Itaalia kallale Türgile ning võttis temalt ära araablastega asustatud piirkonnad Põhja-Aafrikas — Tripolitaania ja Kürenaika. Vaevalt lõppes Itaalia-Türgi sõda, kui algasid Balkani sõjad (vt. § 19). Balkani poolsaare slaavi rahvaste, samuti kreeka rahva õiglast võitlust metsiku ja julma Türgi ülevõimu vastu komplitseeris imperialistlike suurriikide vahelesegamine.

Saksamaa ja tema liitlane Austria-Ungari toetasid Türgit, loo-

tes teiste imperialistide mõju Türgi valdustest välja tõrjuda ja viia Türgi oma koloonia seisundisse. Venemaa, Inglismaa ja Prantsusmaa, vastupidi, toetasid Balkani riike (Bulgaariat, Serbiat, Kreekat ja Montenegrot), püüdes kindlustada oma mõju nii nendes maades kui ka nende poolt purukslöödud Türgis. Seejuures lootsid Antandi riigid kasutada edaspidi Balkani riikide jõude suure sõja puhul Saksamaa ja Austria-Ungari vastu.

Kõik need arvukad konfliktid imperialistlike suurriikide vahel ja nendevaheliste vastuolude suurenemine tõid endaga kaasa võidurelvastumise. Saksa imperialistid seadsid endale eesmärgiks jõuda järele inglise imperialistidele sõjalaevastiku tugevuse poolest. Viimased omakorda püüdsid säilitada oma esikohta sõjalaevastiku alal. Nii Saksamaal kui ka Inglismaal ehitati üks sõjalaev teise järel. See võistlus neelas tohutul hulgal summasid. Võidurelvastumine põhjustas maksude tõstmise ja halvendas veelgi rahvahulkade olukorda.

Maavägede relvastamise osas oli võistlus veelgi ägedam. Eriti teravaks läks see 1912. aastal, kui Saksamaa tugevdas tunduvalt oma sõjaväge nii isikulise koosseisu arvu kui ka relvastuse hulga ja kvaliteedi poolest.

Venemaa ja Prantsusmaa vastasid sellele mitte vähem ulatuslike sammudega oma vägede suurendamiseks. Kuid Saksamaaga võrreldes jäid nad hiljaks. 1914. aastal jõudis kätte hetk, mil Saksamaa valitsejad — keiser Wilhelm II, tema kantsler ja nende nõuandjad — tulid järeldusele, et Saksamaa on suureks sõjaks täielikult valmis, kuna tema vaenlased on maha jäänud ja saavutavad täieliku valmisoleku alles hiljem. Saksa imperialistid otsustasid nii soodsat momenti mitte mööda lasta; nad kasutasid seda selleks, et alustada sõda maailma ammu ettevalmistatud põhjaliku ümberjaotamise eest oma kasuks. «. . . kaks röövlit tungisid varem kallale,» kirjutas Lenin, «kui *kolm* jõudsid nende poolt tellitud uued pussid kätte saada . . .»[1] Imperialistlikud vastuolud viisid maailmasõjani.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. BISMARCK TAHAB ÕHUTADA VAENU VENEMAA JA INGLISMAA VAHEL.

(Bismarcki kirjast keiser Wilhelm I-le 27. mail 1885. a.)

Kui Inglise-Vene kokkulepe saab teoks . . . siis saab ühenduses sellega võimalikuks igal ajal, vastavalt vajadusele, tugevdada seda kokkulepet Prantsusmaa arvel, juhul kui Vene-Inglise poliitika kohtab vastuseisu Saksamaa poolt. Sellega luuakse baas niisugusele koalitsioonile meie vastu, millest miski ei või olla Saksamaale ohtlikum.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 100.

Seepärast — suur kiusatus Saksa poliitikale — luua pigem vaenulikke kui liiga intiimseid suhteid Venemaa ja Inglismaa vahel... Me oleme saksa rahva ees kohustatud vältima kõike, mis võib ära hoida venelaste vaenu inglaste vastu.

«Rahvusvahelised suhted aastail 1870—1918», toim. V. M. Hvostov, Moskva, 1940, lk. 76 (vene keeles).

2. INGLISMAA JA SAKSAMAA VÕISTLUS.

(Inglise ajakirjas «Saturday Review» 1897. a. avaldatud artiklist)

Bismarck on juba ammu tunnistanud, mida nüüd ka inglise rahvas tunnistama hakkab, et Euroopas on olemas kaks suurt teineteise vastu suunatud jõudu, kaks suurt rahvust, kes tahaksid muuta kogu maailma oma pärusmõisaks ja nõuda sellelt kaubanduslikku lõivu. Inglismaa... ja Saksamaa... võistlevad üksteise võidu igas maailma nurgas. Miljon väikest kokkupõrget annavad ettekäände suurimaks sõjaks, mida on kunagi nähtud... Kui Saksamaa homme maapinnalt minema pühitaks, siis ei leiduks ülehomme maailmas ühtki inglast, kes poleks sellest rikkamaks saanud. Varem sõdisid rahvad mõne linna või pärandi pärast, kas nad siis tõesti ei alustaks nüüd sõda iga-aastase viie miljardi suuruse kaubandusliku tulu pärast?

Sealsamas, lk. 126.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kontrollige XII peatüki materjali põhjal tabeli «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» kogu sisu. Tehke vajalikke täiendusi.
2. Võrrelge värvilisi kaarte «Maailma jaotamine 1876. a.» ja «Maailma jaotamine 1914. a.». Selgitage, millised muudatused toimusid 1876. aastast kuni 1914. aastani maailma poliitilises geograafias.
3. Seletage mõiste «maailma poliitilise jaotamise lõpuleviimine» sisu.
4. Millal moodustusid kaks teineteisele vaenulikku riikide liitu Euroopa mandril? Kes neisse liitudesse kuulusid?
5. Missugused faktid annavad tunnistust imperialistlike vastuolude teravnemisest ja Esimese maailmasõja küpsemisest XX sajandi alguses?

Daatumeid meelespidamiseks.

1882 — Kolmikliidu sõlmimine.
1893 — Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.
1904—1907 — Kolmikleppimuse (Antandi) moodustamine.

XIII PEATÜKK.

IMPERIALISM KUI KAPITALISMI KÕRGEIM JA VIIMNE STAADIUM.

§ 37—38. IMPERIALISM — MONOPOLISTLIK KAPITALISM.

Üleminek imperialismile.

XIX sajandi viimasel kolmandikul toimus kapitalismi üleminek tema kõrgeimasse ja viimsesse staadiumi — imperialismi.

XIX sajandi lõpul liikus tootlike jõudude arenemine kaugele edasi. Elekter hakkas auru välja tõrjuma. Aurumasinat asendas täiuslikum elektrimootor. Hakati tootma massiliselt terast, metallurgiatehastes tekkisid võimsad terasesulatamistsehhid. Ülikõvade sulamite kasutuselevõtmine suurendas tööpinkide tootlikkust. Generaatorite, elektrimootorite ja sisepõlemismootorite rakendamine tõi tunduvaid muudatusi tootmisse ja transporti. Leiutati auto ja lennuk. Rasketööstus omandas majanduselus üha suurema tähtsuse. Tekkis mitmeid uusi tööstusharusid, näiteks elektrotehnika-, auto- ja naftatööstus. Keemia hakkas laialdaselt tungima tööstuslikku tootmisse ja põllumajandusse.

Monopolid.

Kallite seadmete muretsemine ei olnud väikekapitalistidele jõukohane. Ainult suurettevõtjad suutsid rakendada uut tehnikat ja progressiivsemaid tootmismeetodeid. See kiirendas tootmise kontsentreerumist. Arenenud maades koondus tööstus üha enam suurettevõtetesse. Konkurentsivõitluses kasvasid võimsamad ettevõtted nõrgemate arvel, tihtipeale laostasid neid või siis sundisid endaga kokku leppima ja allutasid nad endale. Sel viisil toimuva tootmise kontsentreerumise tulemusel hakkasid tekkima monopolid. Nad kruvisid hindu kõrgele ja rikastusid ostjate arvel. Monopolistid suurendasid tööliste ekspluateerimist ja võitlesid üheskoos töölisliikumise vastu, toetudes kodanlikule riigiaparaadile. XX sajandi alguses kapitalistlikud monopolid «... saavad üheks kogu majanduselu aluseks. Kapitalism on muutunud imperialismiks»[1].

[1] V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 189. (Vt. II ptk.)

Nagu teada, muutub tootmine kapitalismi arenemisega oma iseloomult üha enam ühiskondlikuks. Hiiglatehastes ja -vabrikutes töötlevad tuhanded mitmesuguse erialaga töölised üksteise järel materjali. Üksikute ettevõtete vahel tekivad tootmisalased sidemed; sageli tuuakse tooraine ja poolfabrikaadid kohale maakera kõige kaugematest paikadest, valmistoodangut aga saadetakse sadade ja tuhandete kilomeetrite kauguselè.

Ent hoolimata tootmise ja töö ühiskondlikust iseloomust kapitalismi ajal koondab käputäis monopoliste üha suuremal määral enda kätte tohutuid rikkusi. Ta omastab miljonite töötajate kollektiivse töö vilja, määrates viimased puudusele, viletsusele ja näljale.

Niimoodi toimubki kapitalismi põhilise vastuolu — tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahelise vastuolu järsk teravnemine.

Kodanluse ideoloogid ja tema agendid töölisliikumises väidavad, et monopol kõrvaldavat konkurentsi. Kuid faktid paljastavad nende väidete valelikkuse. Monopolide valitsemine teravdab võitlust kapitalistide vahel, kutsub esile alatisi kokkupõrkeid ja konflikte.

Monopolid peavad avalikku ja varjatud sõda nende kapitalistidega, kes ei taha nende tahtele alistuda. Selleks et kutsuda esile niisuguste kapitalistide laostumist ja kokkuvarisemist, kasutatakse igasuguseid vahendeid, alustades ajutisest, kuid tunduvast turuhindade alandamisest.

Konkurentsivõitlus kestab edasi ka neis tööstusharudes, kus täielikult valitsevad monopolid. Seda peetakse monopolistide vahel. Nii toimusid XX sajandi alguses Ameerika Ühendriikide autotööstuses teravad kokkupõrked Fordi ja «General Motors'i» vahel.

Konkurents ei lakka ka monopolistliku koondise raames. Kartellide ja sündikaatide osalised kaklevad omavahel kasulikumate turgude ja suurema osa pärast toodangu turustamisel; trustides ja kontsernides käib võitlus juhtivate ametikohtade ja kasumi jaotamise pärast. Samuti peetakse võitlust monopolide vahel, kellele kuulub tooraine ja kütus (kivisüsi, nafta, maak, kautšuk), ning monopolide vahel, kelle kätte on koondunud töötlev tööstus. Terasetrust näiteks püüab terast kallimalt müüa, autotrust aga osta seda odavamalt.

Seega monopolid ei kõrvaldanud kapitalismile omast konkurentsi ja tootmise anarhiat, vaid vastupidi, teravdasid seda. Ületootmiskriisid hakkasid kapitalistlikku ühiskonda veelgi tugevamini vapustama.

Pangad ja nende uus osa.

Nagu teada (vt. § 11, 15, 21), omandavad imperialismiajastul majanduses ja poliitikas erakordselt suure tähtsuse pangad. Võttes raha hoiule ja maksates selle pealt hoiustajatele protsente, on pangad vabade kapitalide kogujaiks. Seetõttu on suurte pankade käsutuses summad, mis on

PANKADE KONTSENTRATSIOON INGLISMAAL

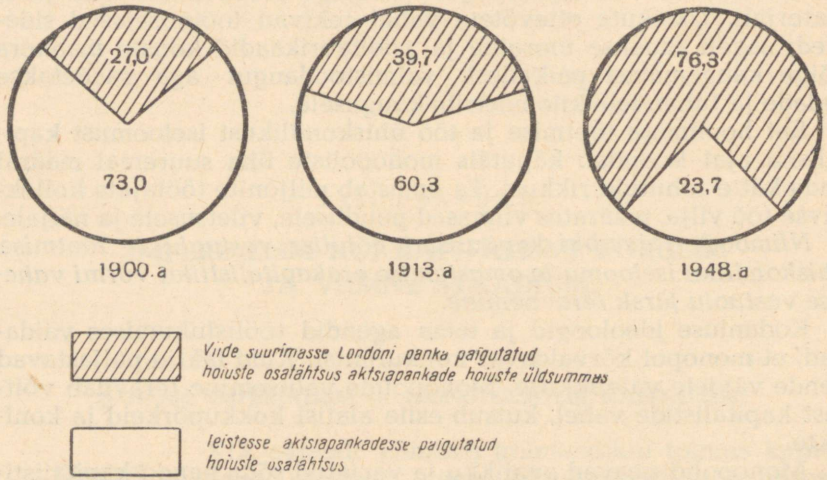

vajalikud tööstuse laiendamiseks, uute vabrikute ja tehaste ning raudteede ehitamiseks jne. Sellega on seletatav pankade võimsuse kasvamine kõigis maades.

Samuti nagu tööstuses, nii toimus ka panganduses kontsentratsioon. Pankade vahel käib konkurentsivõitlus, milles tavaliselt võidavad kõige suuremad pangad. Ainult kõige suuremad pangad olid suutelised rahuldama suurte monopolistlike koondiste vajadusi krediitide järele. Pankade arv vähenes, kuid nende keskmine suurus kasvas. Nagu näha ülaltoodud diagrammist, koondas väike arv kõige suuremaid pankasid Inglismaal, nii nagu mitmetes teisteski maades, järk-järgult enda kätte rõhuva osa hoiustest.

Suurpankade alluvuses olid paljud väikepangad ja hoiukassad. XX sajandi alguses valitsesid Inglismaal viis võimsat panka, Saksamaal kuus, Prantsusmaal viis, Ameerika Ühendriikides omandasid eriti suure võimsuse kaks panka, mis kuulusid Morganile ja Rockefellerile.

Suurpangad kiirendasid tööstuse, kaubanduse ja transpordi monopoliseerumist. Nad eelistasid anda raha ainult võimsaile ettevõtetele, mis kuulusid monopolistlikesse koondistesse. Sel puhul oli pangal väiksem risk, et võlgnik laostub.

Finantskapital ja finantsoligarhia.

Tihtipeale sekkusid pangad otseselt või kaudselt tööstusettevõtete asjadesse. § 21 oli Ameerika Ühendriikide kohta toodud näites juba juttu sellest, et pangad võtsid osa aktsiaseltside asutamisest ja aitasid aktsiaid kasulikult müüa. Tasuks selle eest jättis pank-vahendaja enda

kätte tunduva osa asutatava kompanii aktsiaist. Seega sai pank võimaluse saata oma esindajaid aktsiaseltside juhatusse. Sageli omandasid pangad nii palju aktsiaid, et see kindlustas neile antud ettevõttes otsustava hääleõiguse.

Mitte ainult pangakapital ei tunginud tööstuslikesse monopolidesse, vaid ka tööstusmagnaadid muutusid omakorda suurpankade kaasosanikeks või täielikeks omanikeks. Pankade juhatuste liikmeile kuulusid direktorikohad suurtes tööstusettevõtetes, ja vastupidi — suurte tööstuslike monopolide esindajad kuulusid pankade juhtkonna hulka.

V. I. Lenin toob andmeid tiheda seose kohta pankade ja tööstuse vahel: «Kuus Berliini suurimat panka olid esindatud oma direktorite kaudu ... ja oma juhatusliikmete kaudu ... 751 ühingus ... Teiselt poolt oli sama kuue panga järelevalvenõukogudes (1910. a.) 51 suurtöösturit, nende hulgas Kruppi firma direktor ...»[1]

Seesugust «kohakaaslust» võis ja võib tähele panna kõigis imperialistlikes riikides (vt. § 15 ja 21). Monopolistliku kapitalismi ajajärgul toimus pangakapitali kokkukasvamine tööstuskapitaliga. Nagu on öeldud eespool (vt. § 21), tekib pangakapitali ja tööstuskapitali ühtesulamise baasil niinimetatud finantskapital.

Monopolide ja finantskapitali kasv viis selleni, et väike rühmitus kapitalimagnaate muutus imperialistlike maade kogu majanduse valitsejaks. Oma võimu laiendasid finants- ja tööstustuusad ka poliitilisele elule: nende tahet täidavad valitsused, nad suunavad parlamentide ja riigiaparaadi kõigi lülide tegevust. Monopolide esindajad hakkasid üha sagedamini isiklikult asuma juhtivatele kohtadele riigiaparaadis. Võimule tuli finantsoligarhia (*oligarhia* — kreeka keeles «väheste võim»), kes on säilinud kapitalistlikes maades tänapäevani.

Toimus kapitalistlike monopolide võimu ühinemine riigivõimuga, selleks et monopoliste rikastada, nende võimu kindlustada ja töörahvast maha suruda.

Kapitali väljavedu. Imperialismiajastul arenesid edasi kaubanduslikud sidemed kapitalistlike maade, samuti metropolide ja koloniate vahel. Kuid nagu me nägime Inglismaa ja Prantsusmaa kohta toodud näidete varal (vt. § 11 ja 15), omandas kaupade väljaveo kõrval eriti suure tähtsuse kapitali väljavedu. 40 aasta jooksul (aastail 1870—1910) suurenes kaupade väljavedu Inglismaalt kõigest veidi üle kahe korra, kuid kapitali väljavedu neli korda.

Ei maksa mõelda, et Inglismaal, Prantsusmaal, Saksamaal ja teistel riikidel, kes kapitali välja vedasid, olid tõepoolest olemas niisugused «kapitali ülejäägid», mida ei oleks olnud võimalik oma maal kasutada. Kodanlikus ühiskonnas vajab töörahva elu põhjalikku parandamist. On tarvis suuri summasid elamute, koolide,

[1] V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 206.

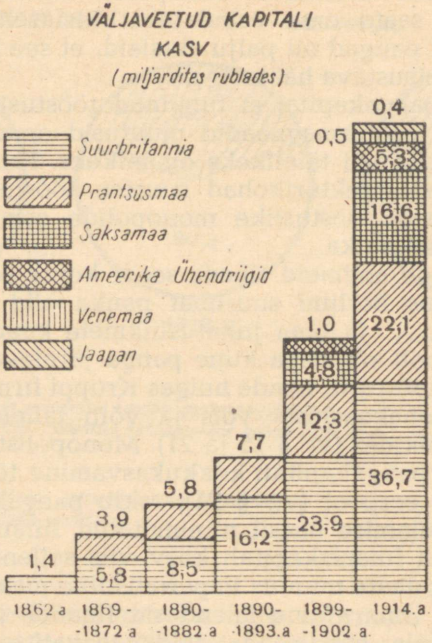

haiglate jne. ehitamiseks. Kuid kapitaliste huvitab vaid nende endi rikastumine. Kapital püüab mitte sinnapoole, kuhu teda nõuavad ühiskonna huvid, vaid sinna, kus talle on kindlustatud kõige kõrgem kasum. Niisugune võimalus avaneb talle mahajäänud maades, eriti kolooniates: töötasu on seal äärmiselt madal, tooraine odav. Kasum on seal kõige kõrgem. Tihtipeale on kapitali eksport ka üheks vahendiks sõjaliste liitlaste hankimisel.

Kapitalide mahutamine välismaale toimub kahes vormis. Ühtedel juhtudel paigutatakse kapital ettevõtetesse (raudteed, kaevandused, vabrikud). Teisel puhul paigutatakse kapital välisriikide valitsustele või kohalikele kapitalistlikele ettevõtjaile antavaisse laenudesse.

Nagu teada, eksportis kuni XX sajandi alguseni kõige rohkem kapitali Inglismaa. Teda nimetati «maailma pankuriks». Teine koht kapitali väljaveo alal kuulus Prantsusmaale, temale järgnes Saksamaa. Hiljem, pärast Esimest maailmasõda, kandus kogu kapitalistliku maailma finantsilise ekspluateerimise keskus ookeani taha — Ameerika Ühendriikidesse. Ameerika imperialism muutus kõige suuremaks rahvusvaheliseks ekspluataatoriks ja selleks on ta jäänud tänapäevani.

Kapitali kasuliku paigutamise pärast on imperialistlike maade vahel käimas äge võitlus, mis ei ole lõppenud käesolevalgi ajal.

Maailma majanduslik jaotamine kapitalistide liitude vahel.

Kapitalistlike maade siseturg ei suutnud töörahva vaesumise tõttu neelata kogu toodetavate tööstuskaupade massi. Monopolid ruttasid välisturge haarama. Sellele aitas kaasa kapitali väljavedu. Kui näiteks mõne kõrgeltarenenud maa kapitalistid paigutasid oma summasid teisel maal raudtee ehitamisse, siis tekkis nõudmine rööbaste, vedurite, sildade rajamiseks tarvismineva terase jne. järele. Kapitali ekspordile järgnes kaupade ekspordi suurenemine.

Võitlus müügiturgude, tooraineallikate ja kapitalide kasuliku paigutamise eest muutus monopolistlikele koondistele sageli laostavaks. See sundis neid kas või ajutiseks omavahel kokku leppima. Nad jaotasid maailma majanduslikult — mõjusfäärideks vastavalt igaühe jõule, võttes arvesse oma kapitali võimsust. Kuid need rahvusvahelised kokkulepped kapitalistide vahel ei paistnud silma püsivuse poolest, vaid kujutasid endast omamoodi «vaherahu» konkurentsivõitluses. Niipea kui muutus jõudude vahekord sellise rahvusvahelise kartelli osanike vahel, puhkes võitlus uue jõuga, võttes üha teravamad vormid.

Näitena ägeda konkurentsivõitluse kohta XX sajandi alguses võib tuua võitluse kahe gigandi — Saksa ja Ameerika elektrotehnikatööstuse trusti vahel. Saksa Üldise Elektrikompanii ja Ameerika Üldise Elektrikompanii huvid põrkasid kokku peaaegu kõigis maades. 1907. aastal sõlmisid mõlemad kompaniid lepingu mõjusfääride jaotamise kohta. Ameerika Üldine Elektrikompanii kehtestas oma peaaegu jagamatu valitsemise Ameerika mandril, kuna Saksa Üldine Elektrikompanii sai endale Euroopa turud ja osa Aasia turge.

Teiseks näiteks võib olla rahvusvaheline rööbaste kartell, mis moodustati XIX sajandi 80-ndail aastail. Sellesse kuulusid Inglise, Belgia ja Saksa rööpatehased. Mõne aasta pärast kartell lagunes, kuid XX sajandi alguses ta taastati. Seekord võtsid turgude jaotamisest osa ka Prantsuse ja Ameerika Ühendriikide monopolid; viimaseid esindas pankur Morgani poolt juhitav terasetrust.

Rahvusvaheliste monopolide arv suurenes järk-järgult. Kui XIX sajandi lõpul oli rahvusvahelisi kartelle umbes 40, siis 1914. aastaks oli nende arv kasvanud sajani.

Maailma territoriaalne jaotamine kapitalistlike suurriikide vahel.

Peale maailma majandusliku jaotamise kapitalistlike monopolide vahel toimus ka tema territoriaalne jaotamine imperialistlike suurriikide vahel. Kolooniates on metropolide kapitalistidel kõige kergem kindlustada endale suurimaid kasumeid.

Kolooniates oli töörahva ekspluateerimine eriti julm. Kolonisaatorid röövisid ohjeldamatult kohalikku elanikkonda. Üha suuremas ulatuses pumbati asumaadest välja odavat toorainet ja turustati kõige soodsamalt metropolidest sisseveetud vabrikutooteid. Palk oli palju madalam kui emamaal. Vähe sellest, paljudes asu-

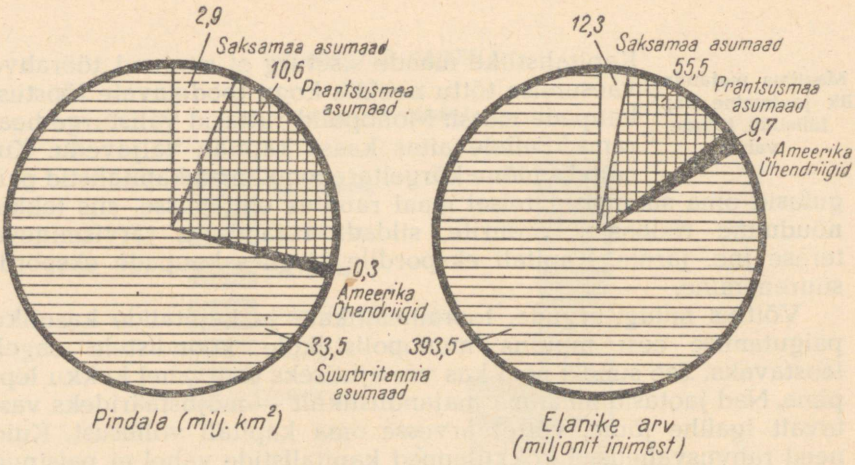

Kapitalistlike suurriikide koloniaalvaldused aastaks 1914.

maades kasutati avalikult sundtööd. Orjastatud elanikkonnalt võeti tohutu suuri makse. Tema arvel peeti üleval kõrget palka saavat kolonisaatorite ametnikeaparaati.

XX sajandi alguseks oli maailma territoriaalne jaotamine lõpule viidud. «Vabu maid» ei olnud enam peaaegu jäänud. Selleks ajaks oli jõudnud lõpule kapitalistliku maailmamajanduse süsteemi kujunemine. Aastail 1876—1914 haarasid kuus imperialistlikku suurriiki (Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Venemaa, Ameerika Ühendriigid ja Jaapan) tohutuid maa-alasid, mis moodustasid ligi 25 milj. km². Väike rühmitus imperialistlikke riike ekspluateeris nüüd määratu suurt arvu koloniaalseid ja poolkoloniaalseid maid.

Imperialism — ülemaailmne rahvaste rõhumise süsteem.

Maailma territoriaalse jaotamise lõpulejõudmisega kujunes lõplikult välja imperialismi koloniaalsüsteem. See hõlmas kolooniaid, poolkolooniaid ja formaalselt iseseisvaid, kuid imperialistidest finantsilises ja majanduslikus suhtes sõltuvaid maid.

Imperialismi koloniaalsüsteem Esimese maailmasõja eelõhtul [1].

	Territoorium		Elanikkond	
	miljonit km²	%-des	miljonit inimest	%-des
Kolooniad	74,9	55,9	568,7	34,3
Poolkolooniad	14,5	10,8	361,1	21,8
Kogu maakera	133,9	100,0	1657,0	100,0

[1] Vt.: V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 239 (tabeliga tutvumisel kasutage värvilist kaarti «Maailma jaotamine 1914. a.»).

Kolooniad ja poolkolooniad moodustasid XX sajandi alguses 67% maakera asustatud pindalast ja hõlmasid 56% kogu tema elanikkonnast. Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia ja teiste kapitalistlike maade koloniaalvaldused ületasid oma suuruse poolest emamaa territooriumi mitmekordselt: Inglise valdused — 109 korda, Prantsuse valdused — 21 korda, Belgia valdused — 80 korda.

Selleks et säilitada oma võimu ja muinasjutulisi kasumeid, pidurdasid imperialistid kunstlikult nende poolt orjastatud rahvaste majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist arenemist. Imperialistid paigutasid kolooniates kapitale peamiselt hankivasse tööstusse. Tihtipeale koguni piirati tööstusseadmete sissevedu asumaadesse, selleks et takistada töötleva tööstuse ettevõtete rajamist. Talupoegi sunniti viljelema ainult mingit ühte kultuuri, mis oli kolonisaatoreile kõige tulusam ja läks täielikult ekspordiks. Saagi olid asumaade talupojad sunnitud harilikult müüma võileivahinna eest monopolistidele, kokkuostjaile. Kolooniate majandus omandas niisuguse «monokultuuri» süsteemi tagajärjel ühekülgse, moonutatud iseloomu. Asumaa muutus emamaa agraar-toorainelipatsiks ja oli temast väga tugevas majanduslikus sõltuvuses.

Orjastatud maades kehtestati välismaalaste-kolonisaatorite täieliku omavoli režiim. Nad solvasid ja tallasid jalge alla kohaliku elanikkonna inimtundeid ja -väärikust ning suhtusid hoolimatult tema elulistesse vajadustesse. Sageli olid neile toeks kohalikud feodaalid ja see osa oma maa kodanlusest, kes oli tihedalt seotud väliskapitaliga.

Paljudes asumaades hävitati seal elavate rahvaste muistne tsivilisatsioon ja omapärane kultuur. Peaaegu kogu elanikkond oli kirjaoskamatu. Kõikjal valitses viletsus. Kolooniates oli kõige pikem tööpäev, kõige madalam palk ja kõige kõrgem suremus. Kõike eesrindlikku ja progressiivset suruti maha. Julm arveteõiendamine ootas võitlejaid rahvusliku vabanemise eest.

Nii kujunes XX sajandi alguseks maailmas välja käputäis valitsevaid imperialistlikke riike, kes hoidsid koloniaalses rõhumises hiiglasuurt enamikku maakera elanikkonnast.

Imperialismi viis põhitunnust.

Tõeliselt teadusliku analüüsi imperialismi kohta on andnud V. I. Lenin oma surematus teoses «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» ja mitmetes teistes töödes. V. I. Lenin näitas, et imperialism on kapitalismi arenemise eriline, kõrgeim ja viimne staadium. Lenin esitas järgnevad viis põhitunnust, mis iseloomustavad imperialismi:

«1) tootmise ja kapitali kontsentratsioon, mis on jõudnud sellise kõrge arenemisastmeni, et ta on loonud monopolid, mis etendavad majanduslikus elus otsustavat osa; 2) pangakapitali liitumine tööstuskapitaliga ja selle «finantskapitali» baasil finantsoligarhia tekkimine; 3) kapitali väljavedu, erinevalt kaupade väljaveost, omandab eriti suure tähtsuse; 4) kujunevad kapitalis-

tide rahvusvahelised monopoliliidud, mis jaotavad maailma omavahel, ja 5) on lõpule viidud maakera territoriaalne jaotamine suurimate kapitalistlike riikide vahel.»[1]

DOKUMENTE JA MATERJALE.

PANKADE VÕIMU TUGEVNEMINE.

(Ühe Berliini suurpanga juhatuse kirjast 19. nov. 1901. a. Tsemendisündikaadi juhatusele)

Teie teadaandest... ajalehe 18. selle kuu päeva numbris nähtub, et meie peame arvestama võimalust, et Teie sündikaadi 30. skp. toimuval üldkoosolekul võetakse vastu otsused, mis võivad tuua meile vastuvõtmatuid muudatusi Teie ettevõttes. Seepärast oleme oma sügavaks kahetsuseks sunnitud sulgema Teile avatud krediidi... Kui aga sel üldkoosolekul ei tehta meile vastuvõtmatuid otsuseid ja kui meile antakse ses suhtes vastav tagatis tuleviku kohta, siis avaldame valmisolekut astuda Teiega läbirääkimistesse uue krediidi avamise üle.

Tsit. raamatu järgi: V. I. Lenin, Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium, Teosed, 22. kd., lk. 209.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tõestage, et monopolistlik kapital mitte ainult ei kõrvaldanud konkurentsi, vaid vastupidi, teravdas seda.
2. Selgitage, milles seisab pankade uus osa imperialismiajastul.
3. Kuidas toimus finantskapitali kujunemine?
4. Missugusel kujul toimus kapitali väljavedu välismaale?
5. Jutustage rahvusvaheliste monopolide tekkimisest ja maailma majanduslikust jaotamisest kapitalistide liitude vahel.
6. Esitage tõendeid, mis kinnitaksid, et imperialism on ülemaailmne rahvaste rõhumise süsteem.
7. Loendage imperialismi põhitunnused.
8. Kandke tabelisse «Imperialismi viis tunnust» § 36—38 toodud faktid.

Daatumeid meelespidamiseks.

XIX saj. lõpp — XX saj. algus — Kapitalismi üleminek imperialistlikku arenemisstaadiumi.

§ 39. IMPERIALISM KUI PARASIITLIK JA ROISKUV KAPITALISM.

Monopolid ja kapitalismi tendents roiskumisele.

Vaba konkurentsi ajal tõukas kõrgete kasumite tagaajamine kapitaliste tootmistehnikat pidevalt täiustama. Monopolide tekkimisega vähenes tunduvalt kapitalistide huvi tehniliste täiustuste vastu. Kapitalistid, kelle käsutuses on monopolid, kindlustavad endale

[1] V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 247.

sageli ka ilma tehniliste täiustusteta tohutu suuri tulusid, sest neil on võimalus dikteerida turul kõrgeid hindu. Et aga tehnilisi uuendusi ei saaks kasutada teised firmad, ruttavad kapitalistlikud monopolid saama oma valdusse õigusi (patente) leiutistele ja hoiavad neid pahatihti kuni paraja ajani oma seifides ilma kasutamata.

Seega pidurdab monopolistlik kapital omakasupüüdlikel eesmärkidel tehnilist progressi.

Imperialismiajastul tekib ja kasvab tendents tehnilisele seisakule. Kuid monopolid ei ole suutelised pikaks ajaks konkurentsi kõrvaldama. Seetõttu ei ole seisak tootmistehnikas täielik ega lõplik. Äge konkurentsivõitlus tõukab ka monopolide ajastul ettevõtjaid endiselt võtma kasutusele uut tehnikat. Seepärast jätkub ka imperialismiperioodil, hoolimata ilmnevast tendentsist seisakule, tehnika edasiliikumine.

Nagu rõhutas V. I. Lenin, kasvasid kapitalism ja kapitalistlik tööstus tervikuna XX sajandi alguses võrratult kiiremini . kui varem. Kuid nende arenemine jäi tunduvalt maha neist võimalustest, mida pakkusid teadus ja tehnika. «Vaata kuhu tahad,» kirjutas V. I. Lenin juba 1913. aastal, «igal sammul näed ülesandeid, mida inimkond täiesti suudab *viibimata* lahendada. Kapitalism takistab.» [1]

Sai üha enam ilmseks, et kapitalistlik kord on muutunud ühiskonna arenemisele kammitsaks. Kapitalism tahtis, et tervete mandrite mahajäämus püsiks igavesti. Kolonisaatorite pikaajalise võimutsemise tõttu toodavad Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maad, välja arvatud need, kes tänapäeval on asunud sotsialistliku arenemise teele, veel tänapäevalgi kõigest 10% kapitalistliku süsteemi kogu tööstustoodangust. Kuid samal ajal moodustab nende maade elanikkond 70% mittesotsialistlike maade kogu elanikkonnast.

Perspektiivid kõigi teaduse ja tehnika saavutuste täielikuks ärakasutamiseks inimeste hüvanguks avab inimkonnale ainult kommunism. Nii näiteks oleks tehnika areng võimaldanud juba enne Esimest maailmasõda rajada ühtse energiasüsteemi mitme naabermaa jaoks. Ent seda takistasid konkureerivate monopolide üksteisele vaenulikud huvid. Nad kartsid, et otsustava tähtsusega energiasõlmed satuvad võistleja kätte. Lisaks sellele oleks kapitalismile omane plaanitus teinud võimatuks niisuguse energiasüsteemi häireteta töö.

Elu on tõestanud, et ainult sotsialism on suuteline teostama sellist pööret energeetikas. Juba praegu ühendavad kõrgepingeliinid üksikute sotsialistliku leeri maade majanduslikke keskusi. On rajamisel Euroopa sotsialistlike maade ühtne energiasüsteem. 1960. aastast alates töötavad Saksa Demokraatliku Vabariigi, Poola ja Ungari energiasüsteemid tihedas koostöös. Hiljuti lasti käiku

[1] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 353.

elektriülekandeliin, mis ühendab Ukraina elektrijaamu Ungari ja Rumeenia elektrijaamadega.

Parasitismi kasv imperialismi ajal.

Enne aktsiaseltside ja monopolide laialdast levimist etendasid kapitalistid oma ettevõtete juhtidena veel aktiivset osa majanduselus. Siemensite, Kruppide ja Fordide esimesed polvkonnad olid kapitalistid-organisaatorid ja insenerid-leidurid. Kuid ka tol ajal oli juba olemas küllalt arvukas kapitalistide kiht, kes eelistas elada jõudeelu ja usaldada ettevõtete juhtimine palgalistele direktoritele. Arvukad aktsiaseltsid aitasid kaasa sellele, et enamik kapitaliste muutus rantjeedeks. Omades ühe või teise ettevõtte aktsiaid, ei olnud neil aimugi sellest, kuidas need ettevõtted välja nägid. Väärtpaberite valdajate ainus mure on see, kuidas saada nende pealt võimalikult rohkem tulu.

Vähe sellest, et kapitalistid ise elavad parasiitlikult. Kapitalistlikus ühiskonnas kasvab ka inimeste arv, kes on seotud varakate klasside isikliku teenindamisega ja nende mitmesuguste tujude rahuldamisega. See põhjustab olukorra, et imperialismimaades väheneb järk-järgult elanikkonna see osa, kes võtab otseselt osa tootmisest. «Monopolistlik kodanlus on muutunud kasutuks vesivõsuks ühiskonna organismil, saanud tootmisprotsessis ülearuseks. Tehaseid ja vabrikuid juhivad palgalised direktorid, insenerid ja tehnikud. Monopolistid elavad parasiitlikku elu, hävitades koos oma kodakondsetega suure osa proletaarlaste ja talupoegade tööga loodud natsionaalsest tulust.» [1]

Kapitalismi parasiitlik iseloom tugevnes ka seoses kapitali suureneva väljaveoga. Mitmetes maades, eeskätt Inglismaal, Prantsusmaal ja Ameerika Ühendriikides, kujunes juba XX sajandi alguses välja suur kiht inimesi, kelle heaolu sõltus teiste rahvaste ekspluateerimisest. Nii näiteks ületas Inglismaal vähe aega enne Esimest maailmasõda iga-aastane tulu välismaale veetud kapitalilt viiekordselt tulu kogu väliskaubanduselt.

Inimesed, kes elavad majanduslikult mahajäänud maade ekspluateerimise, mõnikord aga ka nende otsese riisumise arvel, kujutavad endast kõige soodsamat pinnast šovinismi ja jampslike rassistlike ideede levitamisele ning on kindlaks toeks poliitilisele reaktsioonile.

Töörahval tuleb anda tunduv osa oma sissetulekutest maksudeks. Maksud kasvasid pidevalt, sest suurenesid kapitalistlike riikide kulutused, peamiselt relvastumisele. Ehitati võimsaid ja kalleid sõjalaevu, suurendati sõjaväe arvulist koosseisu, loodi uut tüüpi relvi.

Ettevalmistused sõdadeks ja koloniaate vallutamiseks tõid endaga kaasa samuti selle, et suur hulk inimesi kisti eemale toot-

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 232.

vast tööst. Paljud töölised, selle asemel et rahuldada oma tööga ühiskonna hädapäraseid vajadusi, tootsid relvi, s. t. vahendeid inimeste hävitamiseks.

Ja ka tänapäeval jätkab monopolistlik kapital võidurelvastumist, hoolimata materiaalsete väärtuste kolossaalsest hävitamisest ja miljonite inimelude hukkumisest Teises maailmasõjas. Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni arvestuste järgi kulutatakse iga aasta relvastusele umbes 120 miljardit dollarit. Sõjalised kulutused neelavad üha suurema osa riigieelarvest. Ameerika Ühendriikide eelarve 1962/63. finantsaastaks nägi ette, et otsesed sõjalised kulutused moodustavad 57% kõigist riiklikest kulutustest. Praegusel ajal on Ameerika Ühendriikide sõjatööstuses tööl vähemalt 5 miljonit inimest. Kas need faktid ei kõnele selget keelt sellest, et kapitalism on oma aja ära elanud? Tööstus töötab üha suuremas ulatuses sõja heaks, inimeste hävitamise vahendite tootmiseks. Kapitalism on muutunud inimkonna saatusele hukutavaks ja ohtlikuks süsteemiks.

Imperialism ja poliitiline reaktsioon.

Imperialismi ajal tugevnes reaktsioon kodanlike riikide sise- ja välispoliitikas. Kõikjal esines imperialism demokraatia, inimõiguste ja -vabaduste vaenlasena ning eesrindlike ideede lämmatajana. Finantsoligarhia püüab hävitada demokraatlikke valitsemismeetodeid, kärpides parlamentide õigusi. Ta eelistab, et kõige tähtsamaid riiklikke küsimusi, mis puudutavad kogu rahvuse huve, lahendaks kitsas ringkond inimesi — valitsuse liikmed, suurkapitali tahte kuulekad täitjad. Üha täielikumalt rakendasid monopolid riigiaparaadi oma teenistusse. Seoses töölisliikumise kasvamisega suunas riigiaparaat järjest suuremaid jõupingutusi töörahva revolutsioonilise võitluse mahasurumiseks. Imperialistide ettevalmistustega sõdadeks ja koloniaalvallutusteks kaasnes militarismi osatähtsuse suurenemine. Tugevnes võidurelvastumine.

Poliitilise reaktsiooni tugevnemine tõi endaga paratamatult kaasa vastuolude teravnemise monopolistide ja laiade rahvahulkade vahel, kes taotlesid oma elatustaseme tõstmist, õiguste laiendamist ning uue, parema ühiskonna loomist, mis oleks vaba kapitalismi karjuvast ülekohtust, koledustest ja paisetest.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

TEHNIKA ARENEMISEST IMPERIALISTLIKES RIIKIDES.

Uued nähtused imperialismi arengus kinnitavad, et Lenini järeldused kapitalismi viimse staadiumi peamistest seaduspärasustest, selle roiskumise kiirenemisest on õiged. Samal ajal ei tähenda see roiskumine täielikku seisakut, tootlike jõudude vähikäiku ega tee võimatuks kapitalistliku majanduse kasvu üksikutel perioodidel, üksikutes maades.

Tervikuna aheldab kapitalism järjest rohkem tänapäeva tootlike jõudude arengut...

Imperialism kasutab tehnilist progressi peamiselt sõjalistel eesmärkidel. Ta pöörab inimmõistuse saavutused inimkonna enese vastu. Nii kaua kui eksisteerib imperialism, ei saa inimkond oma tuleviku suhtes rahulik olla.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd. Tallinn, 1963, lk. 230—231.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks põhjustab kapitalistlike monopolide valitsemine tendentsi seisakule, kapitalismi roiskumisele?
2. Mis soodustab tehnilise progressi jätkumist imperialismi ajal?
3. Missugust mõju avaldab imperialism kolooniate ja teiste sõltuvate maade majanduslikule ja kultuurilisele olukorrale? (Tooge fakte.)
4. Missuguseid järeldusi võib teha imperialismi kui parasiitliku ja roiskuva kapitalismi iseloomustusest?

§ 40. IMPERIALISM — SOTSIALISTLIKU REVOLUTSIOONI EELÕHTU.

Imperialism — surev kapitalism.

Monopolistlik, parasiitlik kapitalism on ühtlasi ka surev kapitalism. Konflikt tootlike jõudude ja kodanliku ühiskonna tootmissuhete vahel on saavutanud enneolematu teravuse. Tootlikud jõud on tootmisvahendite eraomanduse raamidest üle kasvanud ja on valmis nende ühiskonnastamiseks, üleminekuks sotsialismile.

Monopolide valitsemine on põhjustanud ettevõtete arvu vähenemise, koondades suure osa tootmisest vähestesse hiiglaettevõtetesse. Kõige suuremad monopolid on haaranud enda kätte müügiturud ja tooraineallikad ning on allutanud endale teaduse ja tehnika. Samal ajal on kõige suuremad pangad hakanud kontrollima tervet raha- ja krediidisüsteemi. Koos tootmise ja kapitali kontsentratsiooniga tekivad eeldused, mis kergendavad töölisklassil pärast kodanluse võimu revolutsioonilist kukutamist korraldada plaanipärast, sotsialistlikku rahvamajanduse juhtimist. Kõik see andis V. I. Leninile aluse märkida, et imperialism loob sotsialismile materiaalsed eeldused. V. I. Lenin näitas samuti, et imperialism valmistab sotsialismile ette ka poliitilisi eeldusi, viies kapitalistliku süsteemi kõik vastuolud äärmiste piirideni. Neist kõige tähtsamad on vastuolud kodanluse ja proletariaadi vahel, kapitalistlike monopolide ja töörahva määratu enamiku vahel, vastuolud sõltuvate maade rõhutud rahvaste ja käputäie neid ekspluateerivate imperialistlike riikide vahel ning lõpuks vastuolud imperialistlike suurriikide endi vahel.

Seoses üleminekuga imperialismile kasvab kapitalismi vastuolude teravus veelgi. Klassi- ja rahvusvahelise võitluse ägenemine imperialismiajastul annab tunnistust sellest, et kogu kapitalismi maailmasüsteemis on küpsenud tingimused sotsialistlikuks revolutsiooniks. V. I. Lenin tõestas teaduslikult, et *imperialism on sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu.*

INGLISMAA, PRANTSUSMAA, SAKSAMAA JA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE EBAÜHTLANE ARENEMINE

(XIX saj. teisel poolel ja XX saj. alguses)

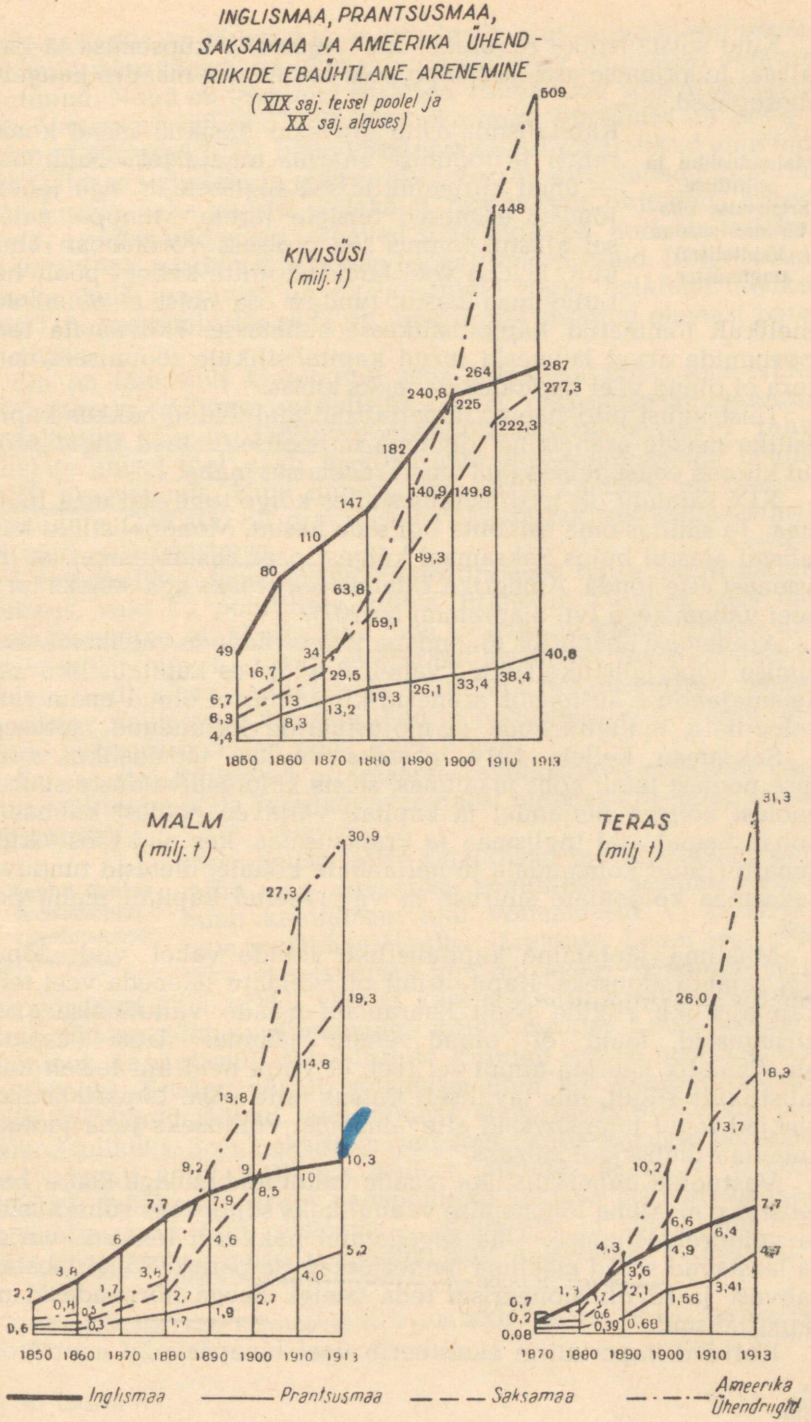

Kuid sotsialistliku revolutsiooni tingimuste küpsemise ja kapitalismi hukkumise aste ja tempo pole erinevates maades kaugeltki ühesugused.

Majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seadus kapitalismi tingimustes.

Kapitalismiajastul arenesid üksikud maad konkurentsi ja tootmise anarhia tagajärjel ebaühtlaselt — ühed kiiremini, teised aeglasemalt. Aja jooksul jõudsid esimesed teistele järele. Monopolismieelsel ajastul toimus see protsess võrdlemisi rahulikult. Leidus veel laialdasi mitte kellegi poolt haaratud maa-alasid, tunduv osa neist ei olnud veel täielikult tõmmatud kapitalistlikesse suhetesse. Hõivamata territooriumide arvel laienesid turud kapitalistlikule tootmisele, maakera ei olnud veel kapitalistide jaoks kitsas.

Teistsugust pilti näeme imperialismi ajal. Nüüd hakkas kapitalistlike maade arenemine toimuma hüppeliselt: ühed riigid sööstsid kiiresti edasi, teised jäid oma arenemises maha.

XIX sajandil oli tööstuslikus suhtes kõige tugevam maa Inglismaa. Ta säilitas oma esikohta ligi sada aastat. Monopolistliku kapitalismi ajastul kulus Saksamaal kõigest paar aastakümmet, et Inglismaast ette jõuda, Ameerika Ühendriikidel läks aga selleks tarvis veel vähem aega (vt. diagrammi lk. 207).

Arenemise ebaühtlus tõi endaga kaasa jõudude vahekorra muutumise imperialistlike riikide vahel. Riigid, kes kapitalistliku maailmamajanduse süsteemis arenesid kiiremini, ei olnud enam rahul koloniate, müügiturgude ja mõjusfääride kujunenud jaotusega. Saksamaa, kellele 1914. aastaks kuulus tööstusliku võimsuse poolest teine koht maailmas, seisis koloniaalvalduste suuruse poolest kõigest neljandal ja kapitali väljaveo poolest kolmandal kohal. Samal ajal Inglismaa ja Prantsusmaa, kes olid tööstusriikidena tõrjutud kolmandale ja neljandale kohale, ületasid tunduvalt Saksamaa koloniate suuruse ja väljaveetud kapitali mahu poolest.

Maailma jaotamine kapitalistlike riikide vahel viidi lõpule XX sajandi alguseks. Kapitalismil oli võimatu laieneda veel teiste kapitalistlike riikide poolt haaramata maade vallutamise arvel: niisuguseid maid ei olnud enam jäänud. Uusi asumaid oli võimalik haarata ainult sel teel, et võtta neid ära teiselt kapitalistlikult riigilt, mis tavaliselt kutsus esile sõja. Imperialistlikud kiskjad tegid intensiivseid ettevalmistusi võitluseks juba jaotatud maailma ümberjaotamiseks.

Vastuolud imperialistlike maade vahel tõid endaga kaasa kapitalistliku maailma lõhenemise vaenulikeks sõjalisteks rühmitusteks ja võidurelvastumise. Üha sagedamini hakkasid tekkima verised ja laastavad sõjad maailma ümberjaotamise pärast. Sõjad laostasid rahvast ja revolutsioneerisid teda veelgi. Seega nõrgendasid nad imperialismi.

Kuivõrd imperialism eksisteerib veel tänapäevalgi suurel osal

maakerast, siis on säilinud ka majanduslik alus, mis sõdasid sünnitab. Kuid võrreldes käesoleva sajandi algusega on praegu olukord muutunud. Nüüd on tekkinud reaalsed võimalused sõja ärahoidmiseks. Varem niisuguseid võimalusi ei olnud. Maailmas on praegu tekkinud võimsad jõud, kelle käsutuses on kõik vajalikud abinõud, et küllaldase valvsuse ja energilisuse korral mitte lubada imperialistidel sõda valla päästa, selleks et õigeaegselt ohjeldada agressoreid, aga kui nad siiski püüavad sõda alustada, anda neile hävitav vastulöök, ajada nurja nende röövellikud plaanid. Kõige võimsamaks jõuks maailmas on sotsialistlikud riigid, eelkõige Nõukogude Liit. Imperialistlik sõda on tänapäeval lakanud olemast paratamatus.

Elu on täielikult kinnitanud seda järeldust, mille tegi NLKP XX kongress. «Võimsa sotsialistliku leeri, rahuarmastavate mittesotsialistlike riikide, rahvusvahelise tööliskassi ja kõigi rahukaitsjate ühisel jõul **saab maailmasõda ära hoida**,»[1] on öeldud NLKP programmis. Kuid imperialismiajastu koidikul oli olukord teistsugune. Tol ajal oli praktiliselt võimatu takistada imperialistidel sõja vallapäästmist.

Kapitalistlikud maad arenevad ebaühtlaselt mitte ainult majanduslikus, vaid ka poliitilises suhtes. Erinevalt kujuneb neis olukord, isesugune on klassivastuolude teravus ja klassivõitluse arenemistase, erinev töörahva elatustase. Erinevalt on arenenud ka proletariaadi klassiteadlikkus ja poliitiline organiseeritus. Samuti on erinev valitsevate klasside jõud ja poliitilised kogemused ning nende suutelisus võimu enda käes hoida.

Eri maades küpsevad proletaarse revolutsiooni eeldused väga erinevaid teid mööda ja erinevas tempos: ühtedes kiiremini, teistes aeglasemalt.

Lenini õpetus sotsialistliku revolutsiooni võidust.

Monopolismieelse kapitalismi ja imperialismi uurimine ning arenemise ebaühtluse seaduse avastamine kapitalismi ajal võimaldasid V. I. Leninil teha maailmaajaloolise järelduse. Lenin tegi kindlaks, et sotsialismi võit on esialgu võimalik mõnedes või isegi ühel, eraldi võetud kapitalistlikul maal ja et sotsialismi võit on võimatu ühekorraga kõigis maades. Lenin näitas, et üleminek kapitalismilt sotsialismile kujutab endast tervet ajaloolist epohhi. Esialgu võidab sotsialism ühel või mõnedel maadel, kuna ülejäänud jäävad veel mõneks ajaks kodanlikeks või isegi eelkodanlikeks. Seega eksisteerivad sotsialistlikud riigid palju aastaid kõrvuti kapitalistlikega. Sellest lähtudes esitas V. I. Lenin edaspidi Nõukogude riigi välispoliitika juhtiva printsiibina kahe sotsiaal-majandusliku süsteemi — sotsialismi ja kapitalismi rahuliku kooseksisteerimise printsiibi. Uue ühiskonna, sotsialismi ja

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 252.

seejärel kommunismi kiireima ülesehitamise huvid nõuavad rahu. NLKP leninlik Keskkomitee ja Nõukogude valitsus, juhindudes rahuliku kooseksisteerimise printsiibist, hoiavad järjekindlalt kurssi ülemaailmse rahu ja julgeoleku kindlustamisele ning imperialistliku agressiooni ohjeldamisele. Rahulik kooseksisteerimine on klassivõitluse vorm imperialismi vastu. Ta aitab kaasa proletariaadi klassivõitluse arenemisele kapitalistlikes maades ja rõhutud rahvaste võitlusele oma vabanemise eest (vt. dokument).

DOKUMENTE JA MATERJALE.

KAHE ÜHISKONDLIKU SÜSTEEMI — SOTSIALISMI JA KOMMUNISMI RAHULIKU KOOSEKSISTEERIMISE PRINTSIIBIST.

(NLKP programmist)

Sotsialistlike ja kapitalistlike riikide **rahulik kooseksisteerimine on** inimühiskonna arenemise **objektiivne vajadus. Sõda ei saa ega tohi olla rahvusvaheliste tüliküsimuste lahendamise meetodiks ...**

Rahulikuks kooseksisteerimiseks on vaja: lahti öelda sõjast kui riikidevaheliste tüliküsimuste lahendamise vahendist ja lahendada need läbirääkimiste abil; riikide võrdõiguslikkust, üksteise mõistmist ja usaldamist, üksteise huvide arvestamist; mitte vahele segada siseasjadesse, tunnustada iga rahva õigust iseseisvalt otsustada kõiki oma maa küsimusi; rangelt austada kõigi maade suveräänsust ja territoriaalset terviklikkust; arendada majanduslikku ja kultuurialast koostööd täieliku võrdsuse ja vastastikuse kasulikkuse alusel.

Rahulik kooseksisteerimine on aluseks sotsialismi ja kapitalismi rahulikule võistlusele rahvusvahelises ulatuses ja nendevahelise klassivõitluse spetsiifiliseks vormiks. Teostades järjekindlalt rahuliku kooseksisteerimise joont, taotlevad sotsialistlikud maad sotsialistliku maailmasüsteemi positsioonide järjekindlat tugevdamist võistluses kapitalismiga. Rahuliku kooseksisteerimise tingimustes tekivad soodsamad võimalused kapitalistlike maade töölisklassi võitluseks, muutub kergemaks asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste võitlus enda vabanemise eest.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 253.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Esitage fakte, mis annavad tunnistust, et imperialism on sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu.
2. Milles seisab kapitalismi majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seaduse olemus?
3. Selgitage, miks sünnitab imperialism sõdasid. Missugused on uued tingimused tänapäeva rahvusvahelises olukorras, mis annavad vahendid maailmasõdade ärahoidmiseks?
4. Milles seisab V. I. Lenini õpetuse olemus sotsialismi võidu võimalikkusest ühel, eraldi võetud kapitalistlikul maal?

XIV PEATÜKK.

ESIMENE MAAILMASÕDA AASTAIL 1914—1918.

§ 41. SÕJA PÕHJUSED JA ALGUS. II INTERNATSIONAALI KRAHH.

Esimese maailmasõja põhjused.

Eespool on näidatud, kuidas imperialismi arenemise käigus küpses Esimene maailmasõda. Sõjale viisid kapitalistlike maade ja nendevaheliste vastuolude arenemise ebaühtluse teravnemine, äge võitlus maailma ümberjaotamise eest Euroopa riikide kahe sõjalis-poliitilise rühmituse — Antandi ja Kolmikliidu vahel ning võidurelvastumine.

1914. aastaks teravnesid vastuolud imperialistlike suurriikide vahel äärmise piirini. Nad kõik valmistusid intensiivselt sõjaks.

Saksa imperialism valmistus sõjaks, lootes maailma oma kasuks ümber jaotada, alistada suur osa Euroopast ja Lähis-Idast ning kehtestada oma maailmavalitsemine.

Austria-Ungari imperialistid püüdsid allutada oma mõjule Serbia, takistada slaavi rahvaste vabanemist ning kehtestada oma võim kogu Balkani poolsaarel ja Aadria merel.

Inglise imperialistid lootsid sõja abil nõrgestada Saksamaad, haarata Saksa asumaad, jaotada Türgi impeerium ning haarata seejuures tema valdused Mesopotaamias (praegune Iraak) ja Araabia poolsaarel ning veelgi suurendada Briti impeeriumi laialdasi koloniaalvaldusi.

Prantsuse imperialism püüdis mitte ainult tagasi saada Elsassi ja Lotringit, vaid haarata enda kätte ka Saarimaa kivisöebassein ja osa Saksa asumaid.

Venemaa oli teatavas finantsilises sõltuvuses Prantsusmaast ja osaliselt Inglismaast. Kuid tsaari-Venemaal olid sõjast osavõtuks ka omad põhjused. Vene impeerium ei tahtnud lubada Saksa mõju tugevnemist Türgis ja Balkanil. Vene imperialistid püüdsid ise kehtestada oma võimu neis maades. Nad suhtusid äärmise kadedusega Saksa kaupade konkurentsisse Venemaa siseturul.

Türgi, mille Antandi imperialistid kavatsesid oma rühmituse võidu korral ära jaotada, otsis omalt poolt juhust orjastada uuesti Balkani poolsaare rahvad. Kõige agressiivsemad ringkonnad püüdsid koguni vallutada Krimmi ja Taga-Kaukaasiat ning Pärsia (Iraani) piiriäärseid alasid.

Kõik imperialistlikud riigid pidasid sõda alustades peale võõraste maade haaramise silmas veel teistki eesmärki — nad lootsid kasutada sõja poolt tekitatud olukorda, selleks et otsustavalt maha suruda revolutsioonilist töölis- ja rahvuslikku vabadusliikumist.

Sõja tekkimist soodustas imperialismivastaste jõudude nõrkus. XX sajandi alguses olid rahu jõud sõja jõududest veel tunduvalt nõrgemad. Rahu peamiseks kantsiks oli rahvusvaheline töölisklass. Kuid suur osa tema organisatsioone oli oportunistide mõju all. See halvas rahvusvahelise proletariaadi jõude võitluses imperialismi ja sõja vastu ega võimaldanud viimast ära hoida. Sellistes tingimustes olid imperialistlikud sõjad möödapääsmatud.

Sõja algus. Sõja ajendiks oli järjekordne Austria-Serbia konflikt. Serbias oli olemas arvukalt rahvuslikke organisatsioone, kes seadsid oma ülesandeks kõigi lõunaslaavlaste vabastamise Austria-Ungari ikke alt. Paljud neist organisatsioonidest pooldasid individuaalse terrori taktikat. Nii mõistis organisatsioon «Mlada Bosna» surma Austria ja Ungari trooni pärija ning monarhia armee ülemjuhataja ertshertsog Franz-Ferdinandi. Ta tapeti 28. juunil 1914. a. Gavrilo Principi poolt Bosnia pealinnas Sarajevos, kuhu troonipärija oli sõitnud pärast sõjaväemanöövreid. Agressiivsed elemendid Austria-Ungari valitsuses otsustasid kasutada seda vahejuhtumit Serbia vallutamiseks.

Otsekohe pärast troonipärija tapmist pöördus Viini valitsus Berliini poole toetuse saamiseks. Seal ei tulnud tal abi anuda. Keiser Wilhelm II, esindades saksa imperialistide huve, otse tõukas Austria-Ungarit sõtta. Saksa valitsus lubas oma liitlasele täielikku toetust. Berliinis mõeldi mitte ainult arveteõiendamisele Serbiaga, vaid ka Venemaa ja Prantsusmaa purustamisele ning soodsa olukorra kasutamisele maailma põhjalikuks ümberjaotamiseks.

Edasi arenesid sündmused järgmisel viisil.

Juuli alguses andis Wilhelm II Berliini Austria saadiku kaudu mittekahemõtteliselt nõu: «Mitte venitada selle väljaastumisega» (Serbia vastu). 23. juulil saatis Austria-Ungari Serbiale ultimaatumi. Selles esitati Serbiale alandavaid tingimusi, mida ei oleks saanud vastu võtta ükski riik, kes peab lugu oma sõltumatusest ja väärikusest. Serbia valitsusele anti 48 tundi aega vastamiseks.

Venemaa nõuandel, kes õigusega ei pidanud end veel sõjaks ettevalmistatuks, teatas Serbia valitsus tähtaja möödumisel Austria saadikule, et ta võtab ultimaatumi vastu, välja arvatud ainult üks, kõige raskem tingimus — et Austria ametnikud võtaksid osa juurdlusest Serbia territooriumil. Otsekohe teatas saadik suhete katkestamisest Austria-Ungari ja Serbia vahel.

G. Principi areteerimine pärast seda, kui ta oli tapnud ertshertsog Franz-Ferdinandi 28. juunil 1914. a. *Foto järgi.*

28. juulil kuulutas Austria-Ungari valitsus telegrammiga Serbiale sõja. Austria-Ungari väed tungisid Serbia territooriumile ja pommitasid riigi pealinna Belgradi.

Mobilisatsiooni järel Austria-Ungaris alustas mobilisatsiooni Venemaa: Serbia vallutamine Austria-Ungari poolt oleks tähendanud viimase võimu kehtestamist kogu Balkani poolsaarel. Ei Venemaa ega teised Antandi riigid ei tahtnud seda lubada. Vastuseks Vene armee mobiliseerimisele kuulutas Saksamaa **1. augustil** sõja Venemaale ja **3. augustil** Prantsusmaale. Otsekohe tungisid Saksa väed Belgia piiridesse, rikkudes seadusvastaselt tema neutraliteeti.

Omal ajal oli Saksamaa koos teiste Euroopa suurriikidega kirjutanud alla lepingule Belgia neutraliteedi kohta, kuid Saksa valitsus rikkus jämedalt oma rahvusvahelisi kohustusi. Keisririigi kantsler nimetas lepingut Belgia neutraliteedi kohta küüniliselt «paberilipakaks».

Neil ärevatel päevadel ajas Inglise valitsus üsna kahemõttelist poliitikat. Inglise imperialistid soovisid sõda, seepärast õhutasid nad Saksamaad agressioonile. Inglise välisminister säilitas Saksa valitsusel illusiooni, nagu jääks Inglismaa neutraalseks. Kui sõda aga algas, kuulutas Inglise valitsus Saksamaale sõja, tuues ette-

käändeks Belgia neutraliteedi kaitsmise, mida sakslased olid rikkunud.

Sõtta, mida olid alustanud viis Euroopa kõige suuremat riiki, astus järk-järgult 34 riiki maailma igast nurgast. Sõtta olid kistud ka Euroopa riikide asumaad. Sõda muutus maailmasõjaks.

Sõja ajal pumpasid imperialistid kolooniatest halastamatult välja toorainet ja toiduaineid. Peale selle veeti nende kolooniate sadu tuhandeid põliselanikke Euroopasse tööks tagalas ja sõduritena, keda väejuhatus kasutas kõige raskemates rindelõikudes. Inglismaa näiteks tõi oma ookeanitagustest valdustest peaaegu miljon sõdurit, Prantsusmaa ligi 300 000 sõdurit.

Sõja iseloom. 1914. a. juulis-augustis alanud sõda oli imperialistlik, ebaõiglane vallutussõda mõlemalt poolt. Selles sõjas jätkas ainult Serbia aastatepikkust võitlust Austria-Ungari ähvardava ikke vastu. Tema jaoks oli see sõda rahvuslik vabadussõda, õiglane sõda. Kuid see ei muutnud maailmasõja röövellikku iseloomu tervikuna.

Esimese maailmasõja süüdlasteks olid kõigi maade imperialistid, sest nad kõik ajasid vallutuspoliitikat. Kuid sõja vallapäästmise initsiaatoreiks 1914. aastal olid imperialistlik Saksamaa ja tema liitlane Austria-Ungari. Nad alustasid sõda seepärast, et olid jõudnud selleks valmistuda varem ja paremini kui nende vastased.

II Internatsionaali krahh. Kõigi sõtta astunud riikide kodanlus ja mõisnikud kutsusid rahvast üles andma oma valitsustele täielikku toetust. Kirik, ajakirjandus, kino ja kõik teised propagandavahendid õhutasid šovinistlikke[1] meeleolusid. Igal maal püüdsid imperialistid veenda rahvast, eeskätt rindele minevaid sõdureid, et see on õiglane sõda. Nad väitsid, et seda peetavat ainult kaitseks, et see olevat viimne sõda kõigi tulevaste põlvkondade õnne ja igavese rahu eest.

Sõjalis-šovinistliku propaganda ühisesse koori lülitusid ka II Internatsionaali parteide oportunistlikud liidrid.

Unustati Baseli ja Stuttgardi kongressi otsused, mis olid suunatud imperialistliku sõja vastu (vt. § 35). Sotsialistlike parteide ning ametiühingute juhid kasutasid partei- ja ametiühinguaparaati ning ajakirjandust selleks, et veenda töölisklassi abistama «oma» imperialistlikku kodanlust sõja pidamisel. Nad kutsusid töölisi üles «kodurahule», s. t. katkestama sõja ajaks võitluse kodanluse vastu mistahes vormis.

Saksa sotsialistid — Riigipäeva saadikud — ja prantsuse sotsialistid — Saadikutekoja liikmed — hääletasid ühel ja samal päeval, **4. augustil 1914. a.** sõja pidamiseks vajalike summade assigneerimise poolt. Seega toetasid nad oma valitsuse imperialistlikku

---

[1] Šovinism — äärmine natsionalism, oma rahvuse üleoleku ja rahvusliku erakordsuse jutlustamine, tema huvide vastandamine kõigi teiste rahvuste huvidele, rahvusliku vaenu õhutamine.

Saksa sotsiaaldemokraadid.
Kaasaegne karikatuur.

sõjapoliitikat. Leiboristide Partei juhtkond Inglismaal võttis augusti lõpul vastu eriresolutsiooni valitsuse sõjapoliitika toetamise kohta.

Inglise, prantsuse ja belgia sotsialistide liidrid, kaasa arvatud isegi niisugused inimesed, nagu J. Guesde, kes oli kunagi nii tuliselt astunud välja Millerand'i reetmise vastu, astusid peagi oma maade valitsusse. Saksa ja Austria sotsiaaldemokraadid ei läinud valitsusse ainult seepärast, et neid sinna ei kutsutud.

II Internatsionaali sotsialistlike parteide oportunistlikud liidrid reetsid rahvusvahelise proletariaadi ürituse ja loobusid võitlusest imperialistliku sõja vastu. Nad sõlmisid avalikult liidu kodanlusega ja toetasid teda maailmasõja organiseerimisel. Sotsialistlikud liidrid reetsid töölisklassi huvid, asudes šovinistlikele positsioonidele. Neid hakati nimetama *sotsiaalšovinistideks.*

Antandi maade sotsialistid astusid spetsiaalselt kokkukutsutud konverentsil välja oma maa imperialistide kaitseks, Saksa bloki maade sotsialistid panid tööliste suhtes toime samasuguse reetmise. *II Internatsionaal sai krahhi osaliseks ja lagunes.*

Mitmed sotsialistlike parteide liidrid, nagu Kautsky Saksamaal, Macdonald Inglismaal ja teised, astusid sõnades välja sõja vastu ja kutsusid üles rahule, kuid jutlustasid samal ajal loobumist revolutsioonilisest võitlusest. Seega reetsid nad, samuti nagu avalikud oportunistid, proletariaadi huvid. Niisuguste maskeeritud reeturite, niinimetatud tsentristide positsioon, kes seisid avalikumate sotsiaalšovinistide ja pahempoolsete revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide vahel, oli töölisklassi seisukohast veel kahjulikum, sest reatöölisel oli selles raskem orienteeruda kui avalike reeturite positsioonis.

Bolševike võitlus V. I. Lenini juhtimisel revolutsiooniliste jõudude ühtekoondamise eest.

II Internatsionaali kõigist parteidest *pidas ainult bolševike partei V. I. Lenini juhtimisel järjekindlat, leppimatut võitlust imperialistliku sõja, sotsiaalšovinismi ja tsentrismi vastu.*

1914. a. novembris avaldati V. I. Lenini poolt kirjutatud bolševike Keskkomitee manifest «Sõda ja Venemaa sotsiaaldemokraatia» (vt. dokument). Manifestis paljastati sõja imperialistlikku iseloomu ja sõdivate suurriikide tõelisi, röövellikke eesmärke. Selles suurepärases dokumendis paljastati samuti kodanlikku šovinismi, selle toetamist sotsialistlike parteide liidrite poolt ja nende reetmise kogu ränkust. Bolševikud kutsusid üles:

a) *alustama võitlust imperialistliku sõja ülekasvamise eest kodusõjaks,* s. t. revolutsiooniliseks sõjaks kodanluse ja mõisnike vastu, selleks et proletariaat võtaks riigivõimu enda kätte;

b) *võtma omaks loosungi oma valitsuse lüüasaamise kohta imperialistlikus vallutussõjas;*

c) katkestama täielikult sidemed oportunistidega, krahhi osaliseks saanud II Internatsionaaliga, *looma uus, III Internatsionaal,* mis oleks vaba oportunistlikest elementidest.

V. I. Lenin ja bolševikud hakkasid **1914. a. sügisest alates** pidama nende loosungite all võitlust iga liiki oportunismi vastu ja erinevate sotsialistlike parteide revolutsiooniliste internatsionalistlike elementide ühtekoondamise eest.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

VSDTP BOLŠEVIKE KESKKOMITEE MANIFEST «SÕDA JA VENEMAA SOTSIAALDEMOKRAATIA».

(Trükitud 1. novembril 1914. a. (ukj.) ajalehes «Sotsialdemokrat» nr. 33. On toodud katkendid.)

Euroopa sõda, mida kõigi maade valitsused ja kodanlikud parteid aastakümnete jooksul ette valmistasid, on puhkenud. Relvastuse kasv, turgude pärast peetava võitluse äärmine teravnemine eesrindlike maade kapitalismi arengu uusima, imperialistliku staadiumi ajastul... pidid paratamatult viima ja viisidki selle sõjani. Maade vallutamine ja võõraste rahvuste alistamine, konkureeriva rahvuse laostamine, tema rikkuste röövimine, töörahva hulkade tähelepanu kõrvalejuhtimine sisepoliitilistelt kriisidelt Venemaal, Saksamaal, Inglismaal ja teistes maades, tööliste üksteisest eraldamine ja natsionalistlik hullutamine ning nende avangardi hävitamine proletariaadi revolutsioonilise liikumise nõrgendamise eesmärgil — selline on käesoleva sõja ainuke tõeline sisu, tähendus ja mõte.

Sotsiaaldemokraatia kohus on eelkõige päevavalgele tuua see sõja tõeline tähendus...

...on klassiteadlik proletariaat kohustatud kaitsma oma klassiühendust, oma internatsionalismi, oma sotsialistlikke veendumusi kõigi maade «patriootliku» kodanliku kliki šovinismi märatsemise vastu...

Suurima maailmaajaloolise tähtsusega momendil püüab enamik praeguse, teise (1889—1914) sotsialistliku Internatsionaali juhte sotsialismi asendada natsionalismiga... Internatsionaali juhid reetsid sotsialismi, hääletades sõjakrediitide poolt, korrates «oma» maade kodanluse šovinistlikke («patriootlikke») loosungeid, õigustades ja kaitstes sõda, astudes sõdivate maade kodanlikesse valitsustesse jne. jne.

Oportunistid ajasid nurja Stuttgardi, Kopenhaageni ja Baseli kongresside otsused, mis kohustasid kõigi maade sotsialiste võitlema šovinismi vastu igasugustes tingimustes ja mis kohustasid sotsialiste vastama igale kodanluse ja valitsuse poolt alustatud sõjale kodusõja ja sotsiaalse revolutsiooni intensiivsema propageerimisega...

Kõigis eesrindlikes maades aga tõstab sõda päevakorrale sotsialistliku revolutsiooni loosungi... Proletaarne Internatsionaal pole hukkunud ega hukkugi. Töölismassid loovad kõigist takistustest hoolimata uue Internatsionaali. Oportunismi praegune triumf on üürike...

Käesolevat imperialistliku sõja muutmine kodusõjaks on ainuke õige proletaarne loosung, nagu näitavad Kommuuni kogemused, nagu seda ette näeb Baseli (1912. a.) resolutsioon ja nagu see tuleneb kõrgesti arenenud kodanlike maade vahel peetava imperialistliku sõja kõigist tingimustest...

Elagu tööliste rahvusvaheline vendlus kõigi maade kodanluse šovinismi ja patriotismi vastu!

Elagu oportunismist vabastatud proletaarne Internatsionaal!

Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölisparteri Keskkomitee

V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 11—18.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused olid Esimese maailmasõja põhjused ja iseloom?
2. Mis oli sõja ajendiks? Kuidas sõda algas?
3. Mida me mõistame väljendi «II Internatsionaali krahh» all?
4. Missugused olid bolševike loosungid nende võitluses imperialistliku sõja vastu ja mida rääkisid sõjast sotsialistlike parteide oportunistlikud liidrid?

Daatumeid meelespidamiseks.

1914. a.
augusti algus — Esimese maailmasõja puhkemine. II Internatsionaali krahh.

§ 42. SÕJATEGEVUS 1914. AASTAL. JAAPANI, TÜRGI JA ITAALIA SÕTTAASTUMINE.

Saksa «välksõja» plaan.

Kummalgi teineteise vastu sõttaastunud poolel oli oma, varem väljatöötatud sõjategevuse plaan, mis oli arvestatud kiire võidu saavutamiseks. Saksa plaan kandis «Schlieffeni plaani» nime Saksa kindralstaabi kauaaegse juhi nime järgi, kes oli surnud veidi enne sõda.

Selle plaani järgi pidid Saksa väed mööduma tugevasti kindlustatud Prantsuse-Saksa piirist ja minema kiirmarsil läbi nõrgalt kaitstud Luksemburgi ja Belgia territooriumi Prantsuse piirile, lööma siin Prantsuse väed tema positsioonidelt välja, vallutama

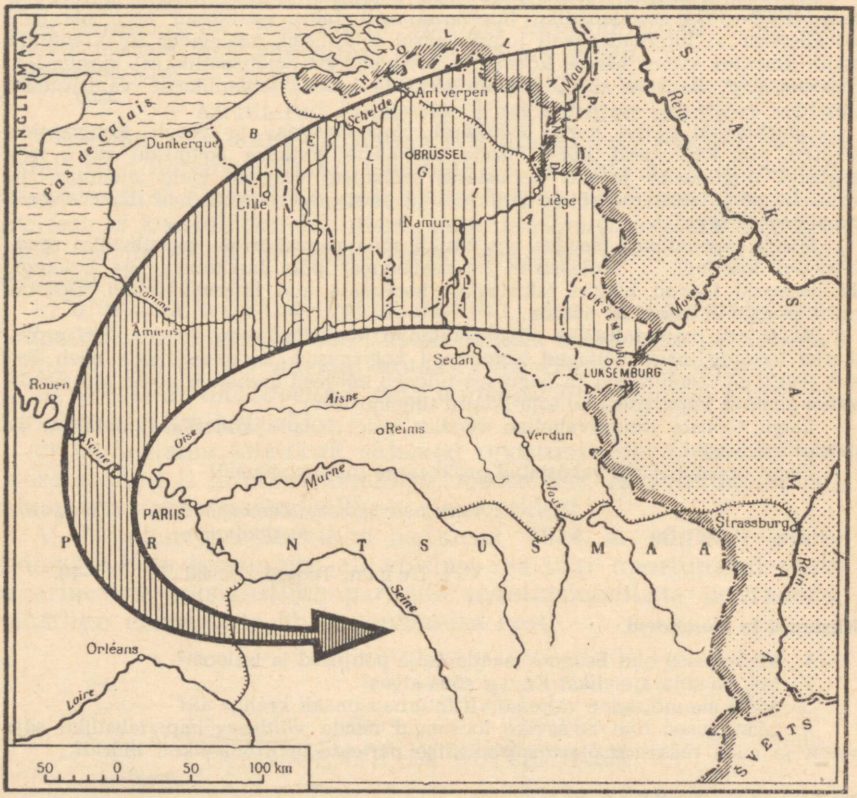

Saksa pealetungi üldine idee Läänerindel «Schlieffeni plaani» järgi.

kogu Põhja-Prantsusmaa ning haarama põhjast ja läänest ümber Pariis ja Prantsuse armeed (vt. ülaltoodud skeemi).

«Schlieffeni plaan» arvestas seda, et Venemaal kulub suurte kauguste ja puuduliku raudteevõrgu tõttu mobilisatsiooniks ja vägede piirile toimetamiseks umbes poolteist kuud. Selle aja jooksul lootis Saksamaa purustada Prantsusmaa ja sundida teda kapituleeruma. Pärast seda oli ette nähtud vägede paiskamine Venemaa vastu, kes on jäänud liitlastest ilma, ja koos Austria-Ungariga lüüa ta lühikese aja jooksul puruks. Saksamaa lootis, et Inglismaa ei astu sõtta teiste Antandi riikide poolel.

«Schlieffeni plaani» teostamine pidi tema autorite arvates vältima ohtu, et tuleb pidada pikaajalist sõda üheaegselt kahel rindel, mida Saksamaa väga kartis. Kuid Saksa kindralstaabi arves-

tused ei õigustanud end. Vastupidiselt tema lootustele tuli Saksamaal mitme aasta vältel sõdida kahel rindel: läänes Inglise ja Prantsuse vägede vastu ning idas Venemaa vastu.

Saksa vägede tungimine Belgiasse ja Prantsusmaale.

Saksa väejuhatus koondas võimsa löögirühmituse Belgia piirile (vt. skeemi käesoleval lk.-l), luues siin tunduva jõudude ülekaalu. Ööl vastu **4. augustit** tungisid Saksa väed Belgia territooriumile. Väikesearvuline Belgia armee taganes lahinguid pidades.

Teostades «Schlieffeni plaani», tungisid Saksa väed Prantsusmaale. Prantslased, samuti kui Prantsusmaa põhjarannikul maabunud Inglise korpus, olid sunnitud vastase ülekaalukate jõudude survel taganema. Prantsuse ja Inglise vägede vasakut, põhjapoolset tiiba ning Prantsusmaa pealinna ähvardas oht. Valitsus kolis Pariisist Bordeaux'sse.

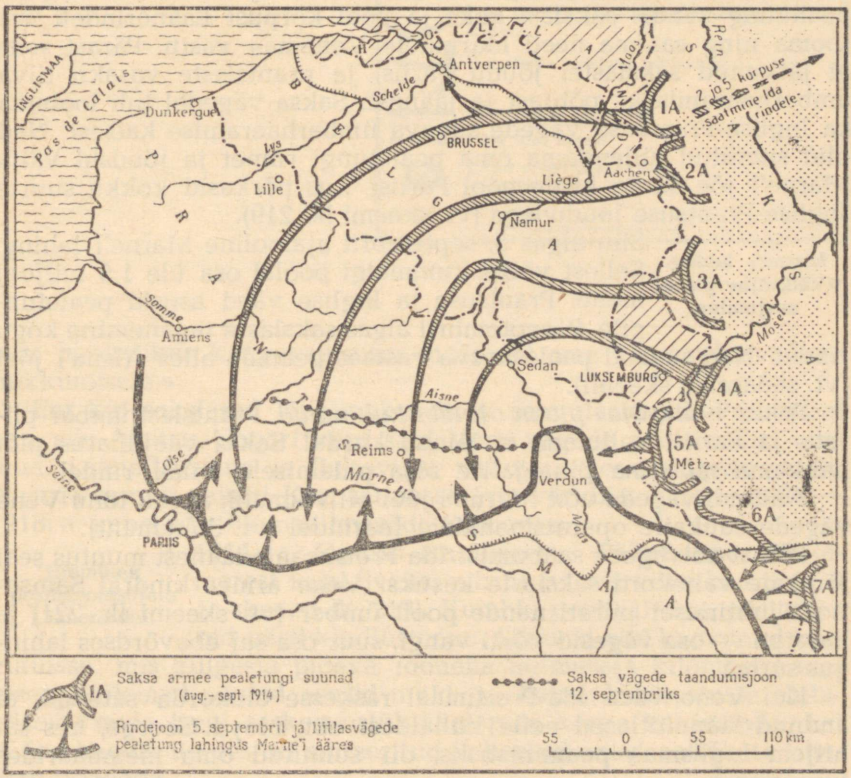

Sõjategevus Läänerindel 1914. aasta augustis ja septembris.

Vene vägede pealetung Ida-Preisimaal.

Prantsusmaa kohal rippus surmaoht. Kuid talle ruttas appi Vene armee. Ootamata ära, kuni jõuab lõpule kõigi tema jõudude koondamine, võttis ta ette pealetungi tunduvalt varem, kui seda ootasid sakslased. **Augusti keskel** tungisid kaks Vene armeed Ida-Preisimaale (vt. skeemi lk. 221).

Peaaegu samaaegselt alustasid Vene väed ägedaid lahinguid Poolas ja võtsid ette suure pealetungi Austria-Ungari vägede vastu Lääne-Ukrainas (mis kuulus tol ajal Austria-Ungarile, kus teda nimetati Galiitsiaks).

Vene pealetung kutsus esile paanika Saksa ülemjuhatuse juures. Saksa armee kindralstaabi ülem von Moltke, kes saatis kiiruga Idarindele ühe armee staabiülemaks kindral Ludendorffi, kirjutas talle 22. augustil: «Võib-olla Te veel päästate olukorra idas?» Preisi ohvitserid värisesid oma sugukonnamõisate saatuse pärast Ida-Preisimaal.

Teistsugune meeleolu valitses Prantsusmaal. Vene pealetung äratas seal suuri lootusi ja need ei olnud asjatud. Vene vägede pealetung sundis sakslasi kaks ja pool korpust Läänerindelt ära tooma ning saatma need Idarindele Venemaa vastu. Pärast seda ei jätkunud sakslastel jõudu Pariisi ja prantslaste vasaku tiiva ümberhaaramiseks põhjast ja läänest. Saksa vägedel tuli loobuda ka Inglise-Prantsuse vägede sügava ümberhaaramise katsest. Nad olid sunnitud lühendama oma pealetungi rinnet ja jõudsid välja Marne'i jõe äärde kirde pool Pariisi, kus põrkasid kokku suurte Inglise-Prantsuse jõududega (vt. skeemi lk. 219).

Marne'i lahing. «Välksõja» plaani nurjumine.

Siin algas 5. septembril ajalooline Marne'i lahing. Sellest võttis kummalgi poolel osa üle 1,5 miljoni mehe. Prantsuse ja Inglise väed asusid pealetungile. 9. septembril algas sakslaste taganemine kogu rindel. Nad suutsid pealesuruva vastase peatada alles Aisne'i jõel (vt. sedasama skeemi).

Saksa «välksõja» plaan oli läbi kukkunud. Prantslasi ümber piirata ja Pariisi vallutada ei läinud korda! Saksa väejuhatus pidi hakkama mõtlema pikaajalise sõja pidamisele kahel rindel.

Antandi vägede võit Marne'i jõel oli võimalik ainult tänu Vene vägede edukaile operatsioonidele Idarindel (vt. dokument).

Pärast abivägede saabumist Ida-Preisimaale läänest muutus seal jõudude vahekord sakslaste kasuks. Vene armee kindral Samsonovi juhtimisel piirati nende poolt ümber (vt. skeemi lk. 221) ja hävitati — osa vägesid võeti vangi, suur osa sai ebavõrdses lahingus surma.

Kui Vene väed Ida-Preisimaal raskesse olukorda sattusid, ei andnud lääneliitlased neile küllaldast abi. Lloyd George, kes sai hiljem Inglismaa peaministriks, oli sunnitud oma memuaarides tunnistama:

«Ajalugu esitab arve Inglise ja Prantsuse väejuhatusele, kes

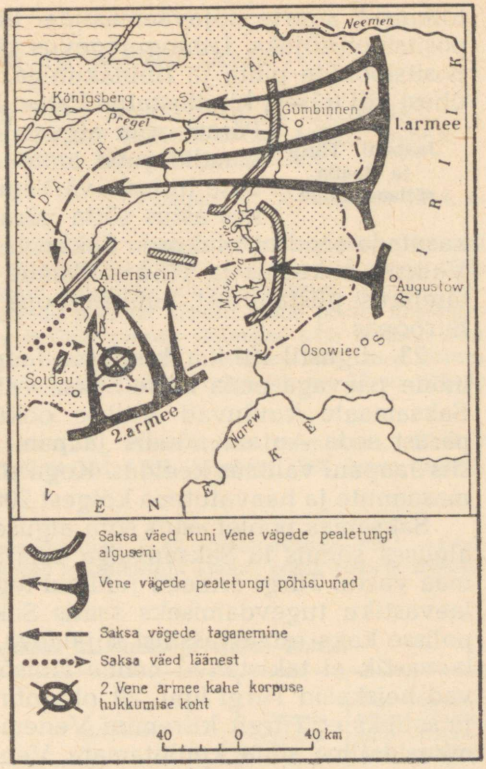

Vene armeede Ida-Preisimaa operatsioon.

oma egoistlikus kangekaelsuses määrasid oma vene relvavennad hukkumisele.»

Ent kui sakslased lõppkokkuvõttes saavutasid Ida-Preisimaal edu, siis Austria-Ungari väed said Vene vägede poolt endist viisi lüüa. Lääne-Ukraina ja Bukoviina vallutati Vene vägede poolt. Austria armee paisati Karpaatidesse (vt. värvilist kaarti «1914.—1918. a. imperialistlik maailmasõda Euroopas»).

Üleminek positsioonisõjale Läänerindel.

1914. a. lõpuks stabiliseerus Läänerinne Põhjamerest kuni Šveitsi piirini (vt. värvilist kaarti nr. 9 ja skeemi lk. 219). Kumbki pool oli oma positsioonid hästi kindlustanud. Sõdurid olid kaevunud kaevikuisse, mis kulgesid pideva joonena mitmesaja kilomeetri ulatuses. Mõlemad pooled asusid muld- ja betoonkindlustuste ehitamisele, mida isegi raskesuurtükiväel pole kerge kahjustada. Lai vöönd kaevikute ees oli mineeritud ja kaetud okastraattõkete tihedate ridadega.

Kuni selle ajani oli sõda manöövrilise iseloomuga. Kogu aeg

toimusid suurte sõjaväemasside liikumised. Nüüd muutus sõda positsioonisõjaks. Lahingutegevus piirdus suurtükitulega vaenlase positsioonide pihta ja rünnakutega, selleks et murda läbi vastase ühest või teisest kindlustatud kaitse lõigust.

Jaapani, Türgi ja Itaalia sõttaastumine.

Pärast sõja algust jätkasid sõdivate poolte diplomaadid juba ammu enne sõda alustatud võitlust uute liitlaste värbamiseks. Jaapan oli esimene maa, kes astus sõtta pärast selle tekkimist. Ta otsustas kasutada soodsat olukorda Saksa valduste enda kätte haaramiseks Vaikses ookeanis ja Hiinas. Samuti haudus Jaapan plaane Hiina täielikust alistamisest, kuni Euroopa riikide jõud on seotud sõjaga Euroopas.

23. augustil 1914. a. kuulutas Jaapan Saksamaale sõja ja haaras mõne päevaga enda kätte Saksa valdused Hiinas (Jiaozhou) ning Saksamaale kuuluvad Vaikse ookeani saared. Aga kui varsti pärast seda Antant nõudis jaapani sõdurite saatmist Euroopasse, siis Jaapani valitsus keeldus. Kogu sõja jooksul kaotas Jaapan surmasaanute ja haavatutena kõigest 2000 meest.

Saksamaa poolel astus sõja alguses välja Türgi. 1914. a. augusti alguses sõlmis ta Saksamaaga salajase lepingu sõja kohta Venemaa vastu. Türgi armeed juhtisid tegelikult Saksa kindralid. Türgi laevastiku tugevdamiseks saatis Saksa väejuhatus Konstantinoopolisse kaks esmaklassilist sõjalaeva. Vahemeres kurseeriv Inglise laevastik ei takistanud nende läbisõitu Dardanellidest. Need laevad heiskasid Türgi lipu. 29. oktoobril sõitsid nad Mustale merele, ja selleks et Türgit kiiremini Venemaa vastu sõtta tõmmata, pommitasid ilma sõda kuulutamata Vene rannikut — mitte ainult Musta mere laevastiku baasi Sevastoopolit, vaid ka rahulikke linnu Odessat ja Feodossiat.

Kauem kõhkles Itaalia. Olles seotud 1882. aastast peale Kolmikliidu kaudu Saksamaa ja Austria-Ungariga, lähenes ta samaaegselt üha rohkem Prantsusmaale, Inglismaale ja Venemaale. Pärast seda kui algas Esimene maailmasõda, pidas Itaalia läbirääkimisi mõlema sõdiva poolega, püüdes selgusele jõuda, kummaga neist on kasulikum kokku leppida. Läbirääkimised venisid mitme kuu pikkuseks. Inglismaa, Prantsusmaa ja Venemaa lubasid Itaaliale suuremaid territoriaalseid valdusi kui pakkusid Saksamaa ja Austria-Ungari. Peale selle väljendas Inglismaa valmisolekut võimaldada Itaaliale suurt laenu. **1915. a. mais** kuulutas Itaalia sõja Saksamaa liitlasele Austria-Ungarile.

Itaalia siirdumine Saksamaa vastaste poolele mõnevõrra tugevdas Antanti. Olgugi et Itaalia armee ei kujutanud endast märkimisväärset sõjalist jõudu, sidus ta teatava osa Saksa-Austria rühmituse vägedest.

IDA-PREISIMAAL TEOSTATUD VENE PEALETUNGI JA GALIITSIAS TOIMUNUD AUSTRIA-UNGARI VÄGEDE PURUSTAMISE MÕJU SAKSA VÄGEDE LÜÜASAAMISELE MARNE'I LAHINGUS.

Pühapäeval, 30. augustil 1914. a.

... Aga Euroopa idaosas vilgub ikka veel seesama nõrk valgusekiir; kindral de La Guiche telegrafeerib, et venelaste viimased edusammud andsid nende kätte Ida-Preisimaa. «Jättes kindluste juurde külgkaitse väiksearvulistest regulaarväeosadest ja reservidest, liiguvad armeede peajõud kiiresti lääne poole, kusjuures üha energilisemalt toimub pealetung Berliini suunas. Galiitsias käib endiselt suur lahing, mis algas mõni päev tagasi.» Suurepärased tulemused idas, kuid läänes ei ole veel lõplikke tulemusi saavutatud. Igal juhul kergendab see Vene vägede väljaastumine meie olukorda.

R. Poincaré, Prantsusmaa teenistuses. Üheksa aasta mälestused, I kd., Moskva, 1936 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Pärast seda kui olete tundma õppinud § 42 sõjategevusest 1914. aastal, alustage järgneva tabeli täitmist Esimese maailmasõja ajaloo kohta (toome näitena esimesed sissekirjutused):

Sünkrooniline tabel Esimese maailmasõja ajaloo kohta.

Daatum	Läänerinne	Idarinne	Teised rinded	Revolutsiooniline liikumine sõdivates maades
1914. a. august	Sakslaste tungimine Belgiasse ja Prantsusmaale. Pealetung Pariisile.	Vene armeede pealetung Ida-Preisimaal.		

2. Milles avaldus Saksa kindralstaabi valearvestus «välksõja» planeerimisel?
3. Missugune mõju oli Vene vägede pealetungil Ida-Preisimaal Venemaa liitlastele ja kogu sõja käigule?
4. Esitage Itaalia sõttaastumise põhjused.

Daatumeid meelespidamiseks.

August-september 1914 — Saksa vägede tungimine Belgiasse ja Prantsusmaale.
Vene armeede pealetung Ida-Preisimaal. Marne'i lahing. Sakslaste taganemine.
Detsember 1914 — Üleminek positsioonisõjale Läänerindel.
Mai 1915 — Itaalia sõttaastumine.

Vene armee lüüasaamine 1915. aastal.

1915. aastal Läänerindel aktiivset sõjategevust peaaegu ei toimunud. Tuleb märkida ainult sakslaste pealetungikatset aprillis Ypres'i linna ümbruses Belgias (vt. skeemi lk. 226), kus esmakordselt sõdade ajaloos sakslased kasutasid seadusvastaselt, hoolimata kõigist rahvusvahelistest normidest, mürkgaase (kloori aure). Teatavat hirmutavat psühholoogilist mõju vastasele sakslased avaldasid, kuid suurt edu mürkgaaside kasutamine ei andnud. Nädala pärast kasutasid sakslased mürkgaase ka venelaste vastu.

Peamised sõjalised operatsioonid 1915. aastal toimusid Idarindel. Jaanuaris-märtsis lõid Vene armeed uuesti Austria-Ungari vägesid Karpaatides ja vallutasid tähtsa kindluse Przemyśli.

Kuid seejärel olukord muutus. Saksa väejuhatus otsustas

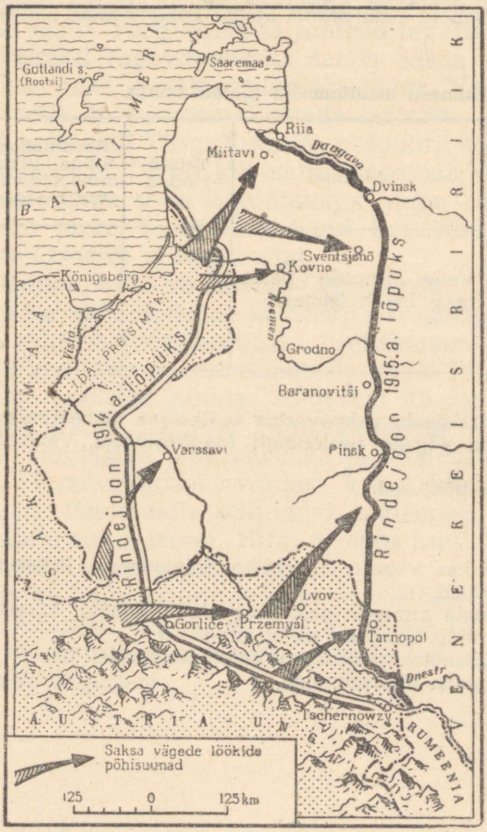

Idarinne 1915. aastal.

1915. a. kampaania ajal suunata pealöögi Venemaa vastu, et sundida teda eraldi liitlastest rahu sõlmima. Saksamaal olid väga hästi teada Vene armee nõrgad kohad. Saksa ja Austria spioonid olid paljudes Vene staapides. Spioone oli ka tsaari lähikonnas ja sõjaministeeriumis. Tsaarinna, rahvuselt sakslane, pidas salajast sidet Saksamaaga. Tsaari-Venemaa tehniline ja majanduslik mahajäämus viis selleni, et rinne ei saanud vajalikul hulgal ei mürske, relvastust, riietust ega ravimeid. Nii näiteks nõudis rinne iga kuu 60 000 vintpüssi, aga kõik Venemaa tehased suutsid anda kõigest umbes 44 000 püssi (vt. dokument 1).

2. mail, pärast marulist suurtükituld murdsid sakslased läbi Vene positsioonid Gorlice ja Tarnówi vahel (vt. skeemi lk. 224 ja värvilist kaarti nr. 9). Vene sõdurid võitlesid suure vaprusega, kuid neil tuli sõdida uskumatult rasketes tingimustes — ilma vajaliku hulga laskemoonata. Tihtipeale polnud millegagi vastata Saksa suurtükiväe tulele. Vene väed pidid taganema.

Inglise ja Prantsuse väejuhatus ei võtnud jälle midagi ette, et Venemaa olukorda kergendada (vt. dokument 2).

Viis kuud kestnud lakkamatute lahingute tagajärjel olid Vene väed sunnitud loovutama peaaegu kogu Galiitsia (Lääne-Ukraina), Bukoviina, osa Volõõniast, Poola, Leedu ja osa Lätist (Kuramaa). Kuid Saksa väejuhatusel ei läinud korda sundida Venemaad kapituleeruma. Septembri lõpul peatas Vene armee sakslaste edasitungi. Ka Idarindel, Riia lahest põhjas kuni Dnestrini lõunas, muutus sõda positsiooniliseks.

Hoolimata suurtest edusammudest ei läinud sakslastel korda otsustavat võitu saavutada. Saksamaal ei jätkunud jõudu purustada Vene armee, selleks et viia Venemaa sõjast välja ja sõlmida temaga rahu. Idarinne sidus endiselt Saksamaa ja Austria-Ungari suuri jõude.

Bulgaaria sõttaastumine. Bulgaaria valitsev klikk allutas oma poliitika üha enam Saksamaa ja Austria-Ungari huvidele (vt. V ptk.). Kui puhkes maailmasõda, leppis Bulgaaria valitsus oma rahva tahte ja huvide vastaselt nende riikidega kokku. **1915. a. sügisel,** pärast Saksamaa võitu Idarindel, teatas Bulgaaria valitsus oma sõttaastumisest Antandi vastu. Moodustus Saksamaa, Austria-Ungari, Türgi ja Bulgaaria Nelikliit.

Serbia purustamine. 1915. a. oktoobris algas Serbia vastu Saksa, Austria-Ungari ja Bulgaaria vägede pealetung. Väike Serbia armee, keda toetas rahvas, pani oma paremaid sõjamehi kaotades kangelaslikult vastu, kuid rõhuti puruks vastase poolt, kes oli temast mitu korda üle nii arvuliselt kui ka tehnika poolest. Venemaa, kes ei olnud veel toibunud temale osaks saanud kaotustest, ei saanud sel hetkel Serbiale otsest abi anda. Inglismaa ja Prantsusmaa jäid hiljaks — nende väed jõudsid Balkani poolsaarele alles siis, kui Serbia armee oli juba puruks löödud. Inglise-Prantsuse vägede arvuline suurus ei olnud piisav aktiivsete sõja-

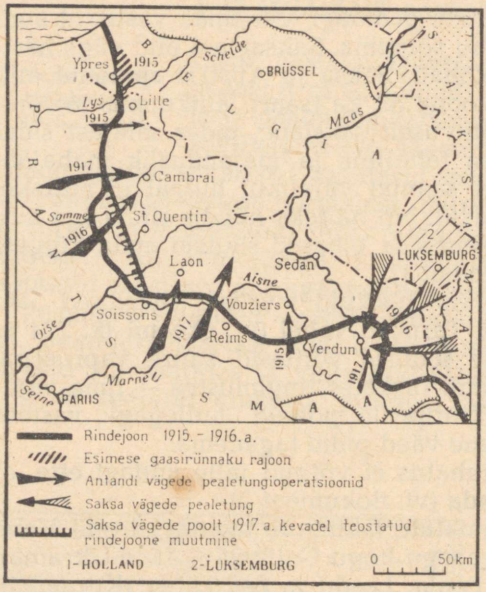

Sõjategevus Läänerindel aastail 1915—1917.

liste operatsioonide teostamiseks. Nad moodustasid Balkani rinde (vt. värvilist kaarti nr. 9), kus kuni 1918. a. keskpaigani sõjategevust peaaegu ei toimunud.

Serbia armee riismed põgenesid üle Albaania mägede Aadria mere rannikule, kust nad evakueeriti Inglise laevadel Korfu saarele.

Verduni lahing. Suutmata 1915. aastal saavutada otsustavat edu Vene rindel, aktiviseeris Saksa väejuhatus 1916. aastal uuesti oma tegevust läänes. Veebruari lõpus alustasid sakslased pealetungi tugevasti kindlustatud Verduni kindluse vastu (vt. skeemi), millele toetus üks Prantsuse vägede tähtsamaid rindelõike. Sakslased lootsid seal läbi murda ja purustada Läänerinne, lüües otsustavalt Prantsusmaad.

21. veebruaril avasid Saksa väed Verduni pihta marulise tule, viies läbi üheksa tundi kestnud ennenägematu jõuga suurtükituleettevalmistuse. Prantsuse kirjanik Henri Barbusse, kes sellest lahingust sõdurina osa võttis, kirjutab: «Metsad maha niidetud nagu viljapõllud, kõik varjendid purustatud ja segi paisatud, isegi need, mis olid kaitstud kolmekordse palkidest ja mullast laega, kõik ristteed rahesajus, maanteed õhku lennutatud ja pikkadeks kühmudeks muudetud, täis lömmilöödud voore, upakil kahureid, üksteise sisse pekstud ja justkui labidaga hunnikusse aetud laipu.»

Aga kui Saksa jalavägi läks rünnakule, lootes, et suurtükituli

on hävitanud kõik elava Prantsuse vägede kindlustatud positsioonidel, kohtas ta oma üllatuseks prantslaste intensiivset tuld. Ikka ja jälle asusid sakslased rünnakule. Nad alustasid äärmiselt tugeva suurtükitule-ettevalmistusega Prantsuse positsioonide pihta. Jälle sööstsid saksa sõdurid marulistele rünnakutele. Pärast mitu kuud kestnud veriseid lahinguid läks sakslastel korda vaid tühisel määral edasi liikuda. Vallutada Verduni ja murda läbi Prantsuse rinnet nad ei suutnud, hoolimata määratu suurtest kaotustest.

Vene armee pealetung 1916. a. suvel.

Kui lahing Verduni all oli täies hoos, nõudis Prantsuse väejuhatus jälle Venemaalt abi. Vene armeed kindral Brussilovi juhatusel valmistasid hoolikalt ette pealetungi laial, 400 km pikkusel rindel Pripjatist kuni Rumeenia piirini. 4. juunil, pärast enneolematult võimsat suurtükitule-ettevalmistust, asusid nad pealetungile. Austria rinne murti läbi ida pool Lutskit (vt. skeemi lk. 228). Austria-Ungari armee oli katastroofi äärel. Vene väed vallutasid uuesti suure osa Galiitsiast ja Bukoviina. Kuid olles tunginud edasi rohkem kui 50 km, olid nad sunnitud pealetungi seisma jätma: lõppes laskemoon! Siiski etendas rinde läbimurdmine oma osa: sakslased olid sunnitud paiskama oma väed itta ja tunduvalt nõrgendama survet Verduni all.

Rumeenia sõttaastumine.

XIX sajandi 80-ndaist aastaist peale kuulus Rumeenia liitu Saksamaa ja Austria-Ungariga. Sõja alguses lubas Vene valitsus Rumeeniale Austria-Ungarile kuuluvaid maa-alasid, mis olid asustatud rumeenlastega. Selle eest kohustus Rumeenia Saksamaa poolel mitte sõtta astuma ja säilitama sõbralikku neutraliteeti Venemaa suhtes.

Pärast Vene vägede edusamme **1916. a. suvel** Lutski all kuulutasid Rumeenia valitsejad, lootes kiiret võitu, Austria-Ungarile sõja. Kuid juhtus see, mida Vene väejuhatus oli algusest peale kartnud. Rumeenia armee sai lüüa. Peaaegu kogu Rumeenia, kaasa arvatud pealinn Bukarest, okupeeriti vastase poolt. Vene armeel tuli kiiresti anda abi uuele liitlasele ja veelgi pikendada oma selletagi tohutu pikka rinnet. Idarinne pikenes 500 km võrra — Dnestrist kuni Musta mereni (vt. värvilist kaarti).

Verduni lahingu lõpp.

Vene vägede operatsioonide tagajärjel Idarindel nõrgenesid tunduvalt sakslaste rünnakud Verduni vastu. Verduni lahing, mis kestis vaheaegadega 1916. a. veebruarist kuni detsembrini, lõppes tulemusteta. Mõlemad pooled kandsid kohutavaid kaotusi — ligi 950 000 meest surmasaanutena, haavatutena ja vangilangenutena. Lahing on läinud ajalukku «Verduni hakkmasina» õudse nime all.

Somme'i lahing.

Selleks et nõrgendada sakslaste survet Verdunile, otsustasid Inglise ja Prantsuse väejuhatus ise alustada pealetungi teises rindelõigus — Somme'i jõe ääres (vt. skeemi lk. 226). Nad kasutasid asjaolu, et osa Saksa vägesid oli sellest rindelõigust äsja paisatud Vene rindele.

Pealetung algas juulis ja kestis vaheaegadega kuni novembri lõpuni. Liitlaste käsutuses oli arvuline ülekaal ja ülekaal tulejõus. Seitse päeva kestnud suurtükitule-ettevalmistuse jooksul paiskasid prantslased rinde igale meetrile ligi tonni metalli. Somme'i lahingus kasutasid inglased ja prantslased 1916. a. septembris esmakordselt ajaloos tanke. Sellest hoolimata ei suutnud liitlased vastase kaitseliine kogu sügavuses läbi murda, nii nagu sakslastel ei olnud see korda läinud Verduni all.

Somme'i lahing ei toonud põhjalikke muudatusi olukorda rindel, kuid kaotused olid seal suuremad kui Verduni all — kummalgi poolel 1 300 000 meest. Kuid Somme'i lahingu tähtsus seisab selles, et siin oli Inglise-Prantsuse sõjatehnika esmakordselt Saksa omaga mitte ainult võrdne, vaid isegi ületas seda. See oli esimeseks tundemärgiks Saksamaa algavast majanduslikust ja sõjalisest väljakurnatusest.

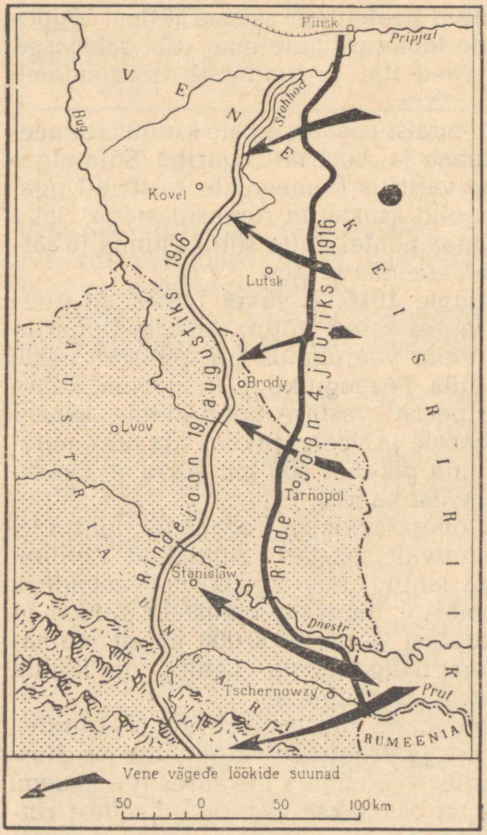

«Brussilovi läbimurre» 1916. aastal.

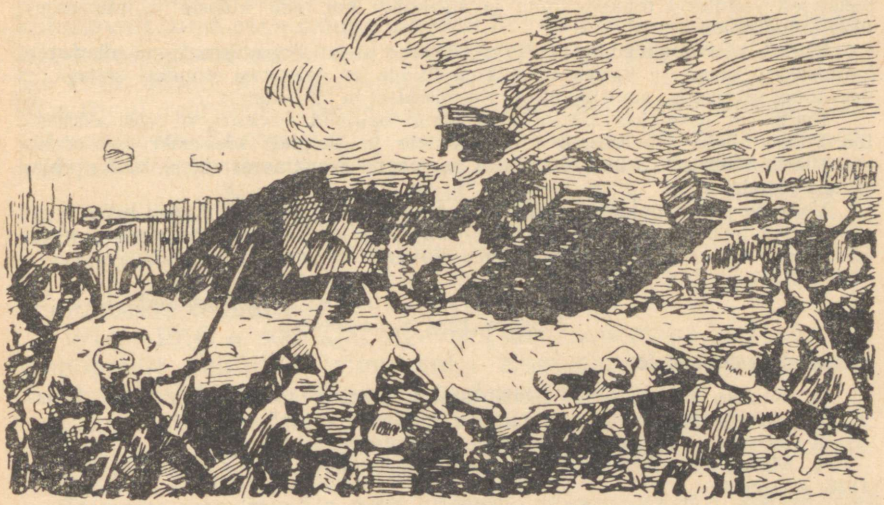

Tankid lahingus Arras'i juures.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. MÜRSKUDE JA PADRUNITE NÄLG VENE ARMEES.

(Kindral Januškevitši kirjadest sõjaminister Suhhomlinovile)

6. detsembril 1914. aastal.

Tean, et tekitan Teile oma halisemisega sekeldusi ja muret, kuid mis parata. Sest juuksed tõusevad püsti mõtte juures, et padrunite ja vintpüsside puudumise tõttu tuleb Wilhelmile alistuda... Mida vähem on padruneid, seda suuremad on kaotused... Kui saaks otsekohe lisaks tuhandet 150—250, siis võiks 1—1½ nädalaga vastase tagasi lüüa ja ühekorraga olukorra peremeheks saada...

27. mail 1915. aastal.

Eile lasksid sakslased ühe polgu lõigus välja 3000 rasket mürsku!! Tegid kõik maatasa. Meie poolelt aga lasti välja vaevalt 100...

«Krasnõi arhiv», 1923, II ja III kd. (vene keeles).

2. LLOYD GEORGE VENE VÄGEDE TAGANEMISE PÕHJUSTEST 1915. AASTAL JA LIITLASTE KURITEGELIKUST SUHTUMISEST VENE ARMEE VAJADUSTESSE.

Läänerindel me kiitlesime sellega, et meil läks korda võtta vaenlaselt kahekolme kilomeetri pikkune ja ühe kilomeetri sügavune territoorium. 1915. aastal me saavutasime mitu sellelaadilist võitu... Sama aja jooksul tõrjusid sakslased Idarindel Vene armeesid viiesaja miili pikkusel rindel üheksakümne kuni kolme-

saja miili kaugusele nende esialgsetest positsioonidest. Siin oli tähtis iga mürsk... Sakslased vallutasid rohkem linnu ja maakondi kui meie külasid ja mürskudest üleküntud põlde.

1915. a. suur taganemine, kui Vene armeed tõrjuti korratuses ja enneolematute kaotustega Poolast ja Baltimaadest kuni Riiani, on seletatav ainuüksi sellega, et venelastel oli puudus suurtükkidest, vintpüssidest ja mürskudest...

Inglise ja prantsuse kindralid ei olnud õppinud mõistma, et võit sakslaste üle Poolas oleks tähendanud Prantsusmaale ja Belgiale suuremat toetust kui prantslaste tähtsusetu edasiliikumine Champagne'is või isegi mõne künka vallutamine Flandrias...

Vapruse ja vastupidavuse poolest ei olnud vene sõduril võrdset ei liitlaste ega vaenlaste hulgas. Kuid Vene armee sõjavarustus suurtükkide, vintpüsside, kuulipildujate, mürskude ja transpordivahendite osas oli kehvem kui kõigil teistel...

D. Lloyd George, Sõjamälestused, I—II kd., Moskva, 1934 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jätkake sünkroonilise tabeli täitmist Esimese maailmasõja ajaloo kohta.
2. Millega on seletatav Vene armee lüüasaamine 1915. aastal?
3. Jutustage Verduni lahingust ja selle tulemustest.
4. Milles seisis Austria-Ungari rinde läbimurdmise tähtsus Vene vägede poolt 1916. a. suvel?
5. Selgitage Somme'i lahingu tähtsust Esimese maailmasõja üldises käigus.

Daatumeid meelespidamiseks.

1915 — Vene armee taganemine; üleminek positsioonisõjale Idarindel. Bulgaaria sõttaastumine Saksamaa poolel. Nelikliidu moodustumine.
1916 — Verduni lahing.
«Brussilovi läbimurd».
Rumeenia sõttaastumine Antandi poolel.
Somme'i lahing.

§ 44. REVOLUTSIOONILISE KRIISI KÜPSEMINE EUROOPAS.

Kodanluse kasumite tohutu kasvamine sõja ajal.

Kapitalismi ajal on rikkad sõdadest alati kasu saanud. Mida kallimaks läks sõda riigile maksma, seda suuremad olid kaupmeeste, liigkasuvõtjate, pankurite ja tööstu rite tulud. Kuid sõjatehnika arenemisega kasvas pidevalt sõdade maksumus. Preisi-Prantsuse sõja ajal kulutas Saksamaa iga päev 7,8 miljonit marka ja Prantsusmaa 8,3 miljonit marka, kuid Esimese maailmasõja ajal olid need kulutused Saksamaa jaoks 146 miljonit marka ja Prantsusmaa jaoks 120 miljonit marka.

Esimene maailmasõda nõudis koletut materiaalsete vahendite kulutamist: sadu miljoneid mürske, kümneid miljardeid padruneid, tohutu suurel hulgal lõhkeaineid, miljoneid tonne terast, selleks et asendada hävitatud suurtükke, mürske, kuulipildujaid ja vintpüsse.

Kapitalistid arutlesid küüniliselt: «Sõda on kohutav asi, kuid kohutavalt tulus asi.» Kõigis maades teenisid nad sõjalistelt hangetelt kolossaalseid summasid. Näiteks Kruppi puhastulu moodustas 1913. aastal 40 miljonit marka, kuid ulatus 1914. aastal juba 86 miljoni margani. Keemiatööstuse ettevõtete sissetulekud sõdivates maades kasvasid sõja kestel kolme-neljakordseks. Mõisnikud ja kulakud rikastusid sõja ajal spekulatsioonist toiduainetega.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi kujunemine.

Nagu juba öeldud, pääses XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses kapitalistlike maade majandus- likus ja poliitilises elus maksvusele monopolide ja finantsoligarhia ülevõim. Riigiaparaat allutati suurkapitalistide koondistele.

1914.—1918. a. sõja ajal tugevnes üha rikastuvate kapitalistlike monopolide poliitiline võim veelgi. Riigiaparaat ja monopolistlikud koondised kasvasid veelgi tihedamalt kokku.

Kõige suuremad kapitalistid avaldasid mõju riigiaparaadi kõigile lülidele. Ilma juhtivate tööstus- ja finantstegelasteta ei otsustatud ühtki poliitilist küsimust.

Esimese maailmasõja ajal kiirenes monopolistliku kapitalismi ülekasvamine riiklik-monopolistlikuks kapitalismiks. Niisuguse ülekasvamise tundemärke esines varemgi. «Monopolide kujunemine ja kasv toob enesega kaasa selle, et riik hakkab finantsoligarhia huvides otseselt vahele segama kapitalistliku taastootmise protsessi. Finantsoligarhia huvides rakendab kodanlik riik mitmesuguseid reguleerimisabinõusid; riigistab üksikud majandusharud.» [1]

Töörahva ekspluateerimise ja viletsuse kasv.

Tuues kodanlusele ja mõisnikele tohutu suuri sissetulekuid, halvendas sõda tunduvalt töörahva olukorda.

Sotsiaaldemokraatia parempoolsete liidrite reetmine võimaldas sõdivate maade valitsustel likvideerida paljud töölisklassi saavutused, mis nad olid kätte võitnud hulk aastaid kestnud visa võitlusega.

Saksamaal kehtestati meestele 16. kuni 60. eluaastani üldine töökohustus, mida V. I. Lenin nimetas «sõjaliseks sunnitööks tööliste jaoks». Inglismaal keelati streigid. Vabrikutes ja tehastes hakati veel laialdasemalt kui varem rakendama naiste ja alaealiste tööd, kusjuures nende palk oli tunduvalt madalam kui meestel. Kõigi maade kapitalistid kasutasid sõjaaja tingimusi tööliste ekspluateerimise äärmiseks tugevdamiseks.

Halvenes elanikkonna varustamine toiduainetega. Alguses Saksamaal, hiljem ka teistes maades tuli kehtestada toiduainete ja laiatarbe-tööstuskaupade normeerimine. Neid hakati elanikkonnale müüma eriliste kaartide järgi. 1916. aastal oli nende kaartide järgi saadav toiduainetenorm Saksamaal kolm korda väiksem

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 230.

tarbimisest. Töölised ja nende perekonnad olid näljas. Rikkad inimesed aga võisid igalt poolt osta lisatoiduaineid üleskruvitud spekulatiivsete hindadega. Kuid tõusid ka ametlikud hinnad, millega toiduaineid, riietust ja jalatseid müüdi kaartide järgi. Palga tõus jäi hindade kasvust tunduvalt maha. Samal ajal suurendati elanikkonnalt võetavaid makse.

Tunduvalt halvenes ka talupoegade olukord. Suur osa täiskasvanud meestest oli mobiliseeritud rindele. Rekvireeriti hobuseid. Talupoja majapidamine jäi ilma tööjõuta. Saagid vähenesid. Võimud võtsid talupoegadelt toiduaineid sõjaväe jaoks, jättes neile vaid kõige hädavajalikuma. Toiduainete varjamise eest karistati karmilt. Prantsusmaal kehtestati seadus, mis andis kohalikele võimudele õiguse võtta talupoegadelt ära ülesharimata maatükid ja anda need rikastele peremeestele, kellel oli võimalusi nende harimiseks.

Revolutsioonilise kriisi valmimine sõdivates maades.

Hoolimata sõjaaja karmidest seadustest ja oportunistide poolt väljakuulutatud «kodurahu» loosungist jätkasid töölised ka sõja ajal klassivõitlust. Kõigis sõdivates maades arenes juba 1915. aastal streigiliikumine. Sageli kaasnesid streikidega demonstratsioonid.

Pärast Dublini tulistamist Inglise vägede poolt. *1916. a. foto järgi.*

Nii näiteks kandsid demonstrandid Berliinis 30. novembril 1915. a. Riigipäeva hoonest möödudes loosungeid: «Maha sõda!», «Me tahame rahu», «Me oleme näljas» jt.

1916. aastal muutus tööliste meeleolu kõikjal veel revolutsioonilisemaks. Streigid sagenesid tunduvalt. Esimesel mail korraldati Berliinis ja teistes suurtes Saksamaa linnades demonstratsioon. Prantsusmaal oli 1916. aastal kolm korda rohkem streike kui 1915. aastal. Inglismaal nõudsid streikijad tööliskontrolli kodanluse kasumite üle ning sõja- ja söetööstuse natsionaliseerimist. Kasutades sõda, lükkas Inglise valitsus edasi 1914. aastal Iirimaa omavalitsuse (*home-rule*'i) kohta vastuvõetud seaduse (vt. § 14) ellurakendamise. 1916. a. aprillis organiseerisid iiri patrioodid ülestõusu Dublinis. Nad vallutasid linna ja kuulutasid välja Iiri vabariigi. Terve nädala võitlesid ülestõusnud meeleheitlikult Inglise vägedega. Viimaks murti ülestõusnute jõud. Inglased korraldasid verise arveteõienduse võitlejatega Iirimaa vabaduse eest. Inglise valitsus mõistis 15 ülestõusu juhti surma.

Rahvahulkade olukorra halvenemise ja eriti kodanluse diktatuuri jõhkrate vormide tagajärjel teravnesid Esimese maailmasõja ajal tunduvalt vastuolud kodanluse ja proletariaadi vahel. Hoolimata kõigist politseilistest abinõudest tugevnes tööliskiassi võitlus rõhujate vastu. Sõdivate maade siseelu sündmused andsid tunnistust sellest, et *kõikjal valmis revolutsiooniline kriis.*

Bolševike võitlus III, Kommunistliku Internatsionaali loomise eest.

Hoolimata revolutsioonilise töölisliikumise tõusust jätkasid sotsiaalšovinistid oma reeturlikku tegevust. Kõikjal, kus nad suutsid, keelitasid nad töölisi loobuma võitlusest ja eriti revolutsioonilistest väljaastumistest. Sotsiaalreeturid aitasid kapitalistidel ja võimudel likvideerida streike.

Bolševike partei eesotsas V. I. Leniniga jätkas endiselt järjekindlat revolutsioonilist võitlust imperialistliku sõja ja iga liiki oportunistide reeturlikkuse vastu. Bolševikud tegid revolutsioonilist propagandat sõdurite, tööliste ja talupoegade hulgas. Lenin püüdis internatsionaliste ühte koondada. Eri maade sotsialistlikus liikumises hakkasid eralduma voolud, kes seisid internatsionalistlikel positsioonidel ja seadsid oma ülesandeks võitluse sõja vastu, šovinistliku propaganda mürgi vastu.

Imperialistliku sõja vastu astusid välja «kitsad» sotsialistid Bulgaarias eesotsas D. Blagojevi ja G. Dimitroviga, pahempoolsed Saksa sotsiaaldemokraatias eesotsas K. Liebknechti, R. Luxemburgi, C. Zetkini ja F. Mehringiga. Ameerika Ühendriikide Sotsialistlikus Parteis astus sõja vastu välja Eugene Debs. Õigetel positsioonidel seisis Serbia Sotsiaaldemokraatlik Partei. Bolševikke toetasid täielikult Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatliku Partei juhid J. Marchlewski ja F. Dzeržinski.

Saksamaal oli Karl Liebknecht ainuke Riigipäeva saadik, kes hääletas krediitide andmise vastu sõja pidamiseks. Riigipäeva

Karl Liebknechti esinemine rühma «Spartakus» miitingul. *1916. a.*

kõnetoolilt kutsus ta Saksamaa proletariaati üles pöörama relvad oma klassivaenlaste vastu Saksamaal endal. Pahempoolsed tegid tööliste hulgas illegaalset revolutsioonilist propagandat. 1916. aastal korraldasid nad oma poolehoidjate konverentsi, kuhu tuli osavõtjaid mitmest linnast. Sellel konverentsil võtsid pahempoolsed sotsiaaldemokraadid oma rühmituse nimeks «Spartakus». Samal aastal läks «Spartakus» üle agitatsioonilt aktiivsele võitlustegevusele: ta juhtis streike, korraldas tööliste demonstratsioone ja teisi väljaastumisi, koondas revolutsioonilisi elemente Saksamaal.

Saksa pahempoolsed võitlesid mehiselt imperialistliku sõja ja «kodurahu» jutlustamise vastu. Kuid nad ei olnud täiesti järjekindlad revolutsionäärid: nad ei löönud kaua aega lahku oportunistidest ja kõhklesid vastu võtmast bolševistlikku loosungit imperialistliku sõja muutmisest kodusõjaks.

V. I. Lenin toetas energiliselt saksa pahempoolseid. Ta ütles, et nad «... võitlevad oma sotsiaalšovinistide vastu otsustavalt, kindlalt ja siiralt ...». Samal ajal kritiseeris Lenin karmilt nende vigu.

Saksa valitsus heitis pahempoolsete sotsiaaldemokraatide juhid Rosa Luxemburgi ja Karl Liebknechti vanglasse.

1915. a. septembri alguses kutsuti Šveitsis Zimmerwaldi külakeses (vt. värvilist kaarti) kokku sotsialistide-internatsionalistide —

sotsiaalšovinismi vastaste rahvusvaheline konverents. Konverentsist võttis osa kokku 38 delegaati 11 Euroopa maalt. Kaugeltki mitte kõik nad ei asunud järjekindlalt revolutsioonilistel positsioonidel. Siiski koondas Lenin sellel konverentsil kokku revolutsioonilise internatsionalistide rühma, kes alustas võitlust konverentsi kõhkleva enamuse vastu. See rühm sai Zimmerwaldi pahempoolse rühma nimetuse (vt. dokument).

Zimmerwaldi pahempoolse rühma ümber hakkasid organiseeruma revolutsioonilised elemendid eri maades. 1916. a. kevadel kutsuti Šveitsis Kienthali külas kokku teine sotsialistide-internatsionalistide rahvusvaheline konverents. Zimmerwaldi pahempoolne rühm oli tunduvalt tugevnenud. V. I. Lenini poolt juhitava Zimmerwaldi pahempoolse rühma moodustamine bolševike poolt oli edaspidi suureks sammuks teel III, Kommunistliku Internatsionaali loomisele.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

ZIMMERWALDI PAHEMPOOLSE RÜHMA RESOLUTSIOONIPROJEKTIST.

(Kirjutatud V. I. Lenini poolt. Tagasi lükatud Zimmerwaldi konverentsi tsentristliku enamuse poolt)

Kaasaegse sõja on tekitanud imperialism . . .

Sõdivate riikide mõlema rühma poolt on see sõda orjapidajate sõda orjuse säilitamise ja kindlustamise eest: asumaade ümberjaotamise eest, «õiguse» eest rõhuda võõraid rahvusi, suurriikliku kapitali privileegide ja monopolide eest, palgaorjuse igavese jäädvustamise eest eri maade tööliste lõhestamise ja nende reaktsioonilise mahasurumise abil. Sellepärast on jutud «isamaa kaitsmisest» mõlema sõdiva rühma poolt rahva petmine kodanluse poolt. Ei ühegi ükskõik millise rühma võit ega status quo [1] juurde tagasipöördumine ei suuda kaitsta ei maailma rahvuste enamuse vabadust imperialistliku rõhumise eest, mida teostab käputäis suurriike, ega tagada töölisklassile isegi tema praegusi tagasihoidlikke kultuurisaavutusi. Suhteliselt rahuliku kapitalismi ajastu on tagasipöördumatult möödunud. Imperialism toob töölisklassile klassivõitluse, viletsuse, tööpuuduse, elukalliduse, trustide ikke ja militarismi ennekuulmatu teravnemise, poliitilise reaktsiooni, mis tõstab pead kõigis, isegi kõige vabamates maades . . .

Sõjakrediitide poolt hääletamise, valitsusse astumise, Burgfrieden'i [2] jne. poliitika on sotsialismi reetmine. Oportunism, üles kasvatatud möödunud «rahuliku» ajastu tingimuste poolt, on nüüd küps sotsialismist täielikuks lahkulöömiseks ja on saanud proletariaadi vabadusliikumise otseseks vaenlaseks. Töölisklass ei saa saavutada oma maailmaajaloolisi eesmärke, pidamata kõige otsustavamat võitlust avaliku oportunismi ja sotsiaalšovinismiga . . . nagu ka niinimetatud «tsentrumiga», kes on marksismi positsiooni šovinistidele loovutanud.

. . . sõda loob revolutsioonilise situatsiooni, tekitab rahvahulkades revolutsioonilisi meeleolusid ja käärimist, tekitab kõikjal proletariaadi parima osa hulgas arusaamise oportunismi hukatuslikkusest ja teravdab võitlust selle vastu . . . ei hakka sotsialistid petma rahvast lootusega, nagu oleks kiire, vähegi kindel, demokraatlik, rahvuste rõhumist mittevõimaldav rahu, desarmeerimine jne. või-

[1] endise olukorra.
[2] kodurahu.

malik ilma praeguste valitsuste revolutsioonilise kukutamiseta. Ainult proletariaadi sotsiaalne revolutsioon avab tee rahule ja rahvuste vabadusele.

Imperialistliku sõjaga algab sotsiaalse revolutsiooni eera. Kõik uusima ajastu objektiivsed tingimused seavad päevakorda proletariaadi massilise revolutsioonilise võitluse. Sotsialistide kohus on mitte keelduda ühestki tööliisklassi legaalse võitluse vahendist, allutada need kõik sellele elulisele ja peamisele ülesandele, arendada tööliste revolutsioonilist teadvust, ühendada neid internatsionaalses revolutsioonilises võitluses, toetada ja edendada igasugust revolutsioonilist väljaastumist, püüda rahvastevahelist imperialistlikku sõda muuta rõhutud klasside kodusõjaks oma rõhujate vastu, sõjaks kapitalistide klassi eksproprieerimise eest, proletariaadi poolt poliitilise võimu kättevõitmise eest, sotsialismi teostamise eest.

V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 310—312.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis on riiklik-monopolistlik kapitalism? Millised nähtused Esimese maailmasõja aastail annavad tunnistust monopolistliku kapitalismi ülekasvamisest riiklik-monopolistlikuks kapitalismiks?
2. Miks halvenes sõja ajal tunduvalt töörahva olukord? Kuidas mõjus see poliitilisele olukorrale sõdivais maades?
3. Milles seisab pahempoolsete sotsialistide teene võitluses imperialistliku sõja vastu?
4. Mida tegid bolševikud eesotsas V. I. Leniniga aastail 1915—1916 III, Kommunistliku Internatsionaali loomiseks?
5. Kirjutage sünkroonilisse tabelisse Esimese maailmasõja ajaloo kohta (lahtrisse «Revolutsiooniline liikumine sõdivates maades») fakte, mis annavad tunnistust bolševike võitlusest V. I. Lenini juhtimisel imperialistliku sõja ja sotsiaalšovinismi vastu.

Daatumeid meelespidamiseks.

1915 — Sotsialistide-internatsionalistide Zimmerwaldi konverents. Zimmerwaldi pahempoolse rühma moodustamine V. I. Lenini poolt.

§ 45. POLIITILISED SÜNDMUSED JA SÕJATEGEVUSE KÄIK 1917. AASTAL.

Kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon Venemaal.

Kõikjal valminud revolutsiooniline kriis võttis eriti teravad vormid Venemaal, kus rahva olukord oli kõige raskem. Tsaarimonarhia ei saanud hakkama sõjaliste ja teisie ülesannetega, mis kerkisid maa ette sõja-aastail. Venemaa osutus kõige nõrgemaks lüliks imperialistlikus süsteemis. Majanduslik laos, nälg ja korralagedus riigiasjades viisid Venemaa vastu revolutsioonile. Tsarismi lüüasaamine rindel kergendas selle võitu. **1917. a. veebruaris** (ukj. märtsis) toimus Venemaal kodanlik-demokraatlik revolutsioon: *töölised ja sõdurid, keda innustasid bolševikud, kukutasid tsaariisevalitsuse* (vt. dokument 1).

Revolutsioonilise liikumise kasv sõdivates maades.

Vene revolutsiooni võidu mõjul tugevnes proletaarne liikumine ka teistes maades, eriti neis, mis võtsid osa sõjast.

1917. a. aprillis streikis Saksamaal üle 300 000 metallurgiatehaste töölise. Streikijad esitasid mitte ainult majan-

Isevalitsuse kukutamine.
1917. a. karikatuur.

duslikke, vaid ka poliitilisi nõudmisi: sõja lõpetamine, demokraatlike vabaduste kehtestamine, poliitiliste vangide vabastamine.

Revolutsioonilised meeleolud tungisid vähehaaval ka Saksa keisririigi relvastatud jõudude hulka. Idarindel levis aprillis-mais Saksa armee sõdurite vennastumise laine vene sõduritega. Revolutsioonilised ideed hakkasid levima Venemaalt Saksamaale. Augustis tõusid üles Saksa sõjalaevastiku madrused (vt. dokument 2). Nad olid halvasti organiseeritud ja neil ei olnud sidet töölistega. Ülestõus suruti julmalt maha.

Austria-Ungari territooriumil tugevneb kiiresti ja võtab revolutsioonilised vormid töölis- ja rahvuslik vabadusliikumine. Eriti suure ulatuse võttis see Tšehhis. Kogu maal toimusid 1917. a. kevadel streigid. Töölised astusid välja loosungi all «Elagu Vene revolutsioon!». Augustis tekkisid Brno linnas tööliste kokkupõrked politseiga.

Venemaal toimunud revolutsiooniliste sündmuste mõjul kasvas töölisliikumine ka Antandi maades. Inglise töölised tervitasid tsarismi kukutamist. 1917. a. kevadel veeresid üle Inglismaa sõjatööstuse tööliste massistreigid. 1917. a. 1. mail toimusid esmakordselt kogu sõja vältel üle kogu Inglismaa tormilised demonstratsioonid. Suvel streikisid kaevurid ja laevaehitajad.

Ka prantsuse töölised tervitasid Vene revolutsiooni. Ühes Pariisi tööliste koosolekul vastuvõetud resolutsioonis oli öeldud: «Petrogradis põlema löönud sädemest süttib valgus militarismi poolt orjastatud ülejäänud maailma kohal.» Streikijad ja demonst-

randid nõudsid kõige kiiremat rahu sõlmimist. Pariisis ja teistes linnades toimusid kokkupõrked politseiga.

Sõjavastane liikumine tungis Prantsuse armeesse. 1917. aastal haaras see üle saja rindel asuva rügemendi. Mõned väeosad ja allüksused keeldusid lahingupositsioonidele asumast. Asi läks kuni ülestõusuni — saanud teada arveteõiendusest tööliste demonstratsiooniga Pariisis, lahkusid mitu rügementi, relvad käes, rindelt ja liikusid pealinna poole. Üks neist jõudis välja päris Pariisi eeslinnani, kuid peatati seal valitsusele ustavate ratsarügementide poolt.

Tugevnes revolutsiooniline liikumine ka itaalia tööliste hulgas. Itaalias toimus üldstreik loosungi all «Tahame teha nagu Venemaal». Torinos toimusid augustis lahingud tööliste ja politsei vahel, algas barrikaadide ehitamine.

Pind kõikus imperialistide jalge all, kuid siiski oli tööliste ja sõdurite revolutsiooniline liikumine kõikjal peale Venemaa mitte küllalt tugev, selleks et viia revolutsiooni lõpule ja lõpetada sõda. Revolutsioonilaine tõusust kohutatud Antandi kodanlus andis oma valitsustele diktaatorlikud volitused. Saksamaal anti kogu võimutäius faktiliselt sõjaväe ülemjuhatuse kätte.

Ameerika Ühendriikide sõttaastumine.

Ameerika kodanlusele oli sõda Euroopas väga kasulik. Ameerika Ühendriigid varustasid sõdivaid riike relvade, laskemoona, varustuse ja toiduainetega uskumatult kõrgete hindade eest.

Ameerika kapitalistid arvasid, et neil ei tasu enne parajat aega sõtta astuda. Sõja ajal said nad tohutu suuri kasumeid ja koondasid enda kätte üle poole maailma kullavarudest, pumbates seda välja Euroopast tasuks müüdud relvastuse ja toiduainete eest.

Enne sõda vedasid Euroopa riigid oma kapitale Ameerika Ühendriikidesse. 1914. aastal võlgnesid Ameerika Ühendriigid Euroopa maadele, peamiselt Inglismaale, ligi 6 miljardit dollarit.

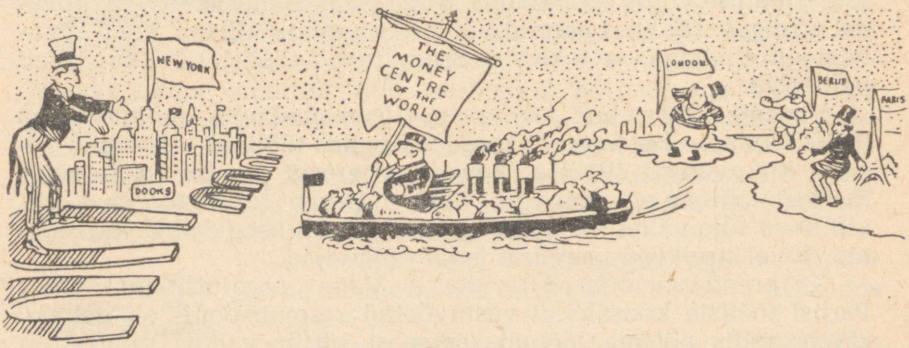

Ameerika magnaadid ja Inglise kuld. *1915. a. inglise karikatuur.*

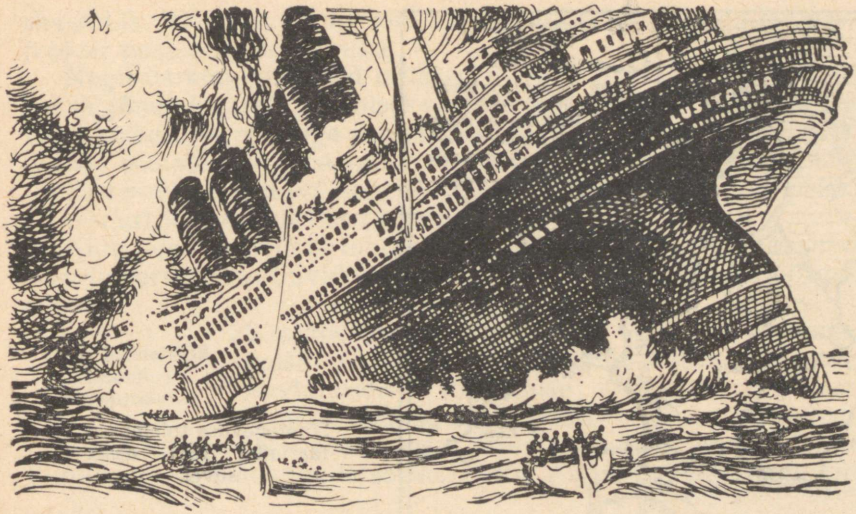

Suure reisiauriku «Lusitania» hukkumine, mida torpedeeris Saksa allveelaev. *Joonistus.*

Sõja käigus nad mitte üksnes ei tasunud oma võla, vaid krediteerisid omalt poolt Inglismaad, Prantsusmaad ja Itaaliat. Nad laenasid Antandi maadele üle 10 miljardi dollari. Euroopa maade võlgnikust muutusid Ameerika Ühendriigid nende võlausaldajaks.

Nelikliidu maad olid mere poolt kindlalt blokeeritud Inglise ja Prantsuse laevastikuga. Seepärast kauplesid Ameerika Ühendriigid peamiselt Antandi maadega. Olles andnud neile laenuks määratu suuri summasid, hakkasid Ameerika Ühendriikide äriringkonnad kartma, et kaotavad Saksamaa võidu korral oma raha.

Ühtlasi ei tahtnud Ameerika imperialism lubada Saksamaa ülevõimu kehtestamist maailmas. Olles rikastunud sõjaliste hangete läbi, hakkasid Ameerika Ühendriikide monopolistid ise pretendeerima maailmavalitsemisele. Esinedes tööstu rite ja pankurite koosolekul Detroidis 10. juulil 1916. a., ütles president Wilson: «Meil tuleb suurel määral finantseerida kogu maailma, aga see, kes teda finantseerib, peab oskama teda oma arusaamise järgi valitseda.»

Juba 1916. a. keskpaiku hakkasid Ameerika Ühendriikides üha tugevamini kõlama hääled sõttaastumise poolt Saksamaa vastu.

Saksamaa teatas, et alates 1. veebruarist 1917. a. hakkab ta uputama mitte ainult sõdivate, vaid ka neutraalsete riikide kaubaja reisilaevu, mis sõidavad Antandi maade sadamatesse. Saksa väejuhatus lootis halastamatu allveesõja abil teostada Inglismaa ja Prantsusmaa blokaadi, jätta nad ilma Ameerika Ühendriikide abist ja asumaadest tulevatest hangetest.

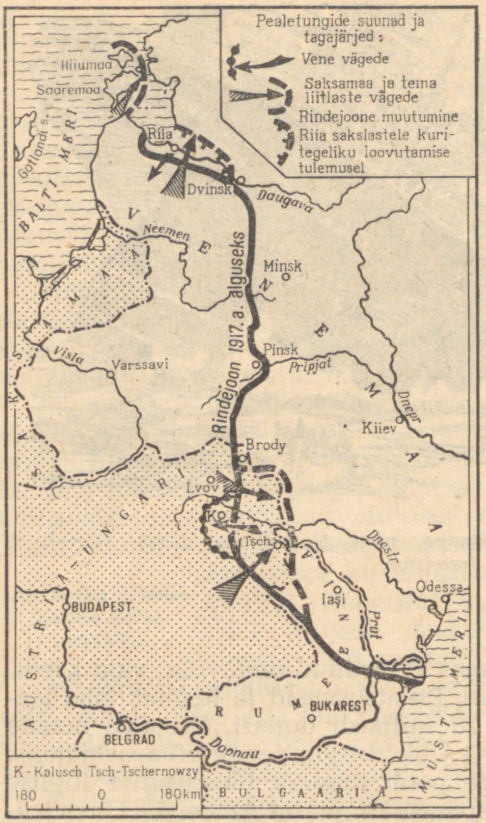

Sõjategevuse tulemused Idarindel 1917. aasta suvel.

Kaubalaevade hukkumine tekitas suurt kahju mitte ainult Antandile, vaid ka ameerika kapitalistidele. Ameerika Ühendriikide valitsus otsustas kasutada mitme Ameerika laeva uputamist ettekäändena sõja kuulutamiseks Saksamaale.

Veebruarirevolutsioon Venemaal kiirendas Ameerika Ühendriikide sõttaastumist. Ameerika valitsevad ringkonnad kartsid Antandi nõrgenemist Venemaa võimaliku imperialistlikust sõjast väljaastumise ja Vene revolutsiooni mõju tõttu teistele maadele. **1917. a. aprillis** kuulutasid Ameerika Ühendriigid Saksamaale sõja, astudes välja Antandi toetuseks.

Sõjategevus 1917. aastal.

Antandi riikide väejuhatuse poolt 1917. a. kevadeks planeeritud üheaegset üldpealetungi kõigil rinnetel ei toimunud. Aprillis võttis Inglise-Prantsuse ühendatud väejuhatus ette pealetungi Reimsi piirkonnas (vt.

skeemi lk. 226). Ent pärast seitse nädalat kestnud raskeid lahinguid jooksis pealetung ummikusse.

Nagu varemgi, nõudsid liitlased Venemaalt laialdast pealetungi Saksa jõudude äratõmbamiseks itta. See nõudmine langes kokku vene kodanluse püüdega juhtida rindel saavutatud edu abil rahvamassid eemale revolutsioonilisest võitlusest. Vene pealetung algas juulis Lvovi suunas (vt. skeemi lk. 240). Saksa väejuhatus paiskas jälle suuri jõudusid läänest Idarindele.

Kuid vene sõdurid ei tahtnud enam sõdida oma ja inglise-prantsuse imperialistide huvide eest. Vene vägede pealetungil ei olnud edu.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

25. oktoobril (7. novembril) 1917. a. Venemaal «bolševike-partei juhtimisel kukutasid töölised ja kehvtalurahvas kodanluse valitsuse ning panid kehtima nõukogude võimu»[1]. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon seadis sisse proletariaadi diktatuuri, lõi uut tüüpi riigi — Nõukogude sotsialistliku riigi, uut tüüpi demokraa-

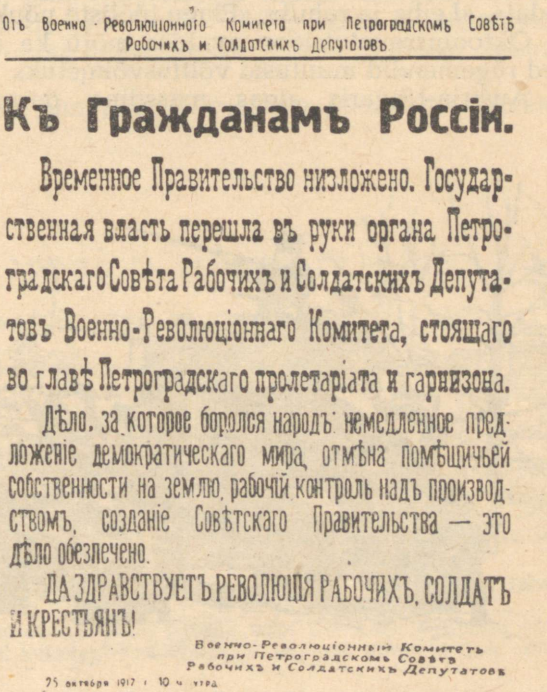

От Военно-Революціоннаго Комитета при Петроградскомъ Совѣтѣ Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ

Къ Гражданамъ Россіи.

Временное Правительство низложено. Государственная власть перешла въ руки органа Петроградскаго Совѣта Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ Военно-Революціоннаго Комитета, стоящаго во главѣ Петроградскаго пролетаріата и гарнизона.

Дѣло, за которое боролся народъ: немедленное предложеніе демократическаго мира, отмѣна помѣщичьей собственности на землю, рабочій контроль надъ производствомъ, созданіе Совѣтскаго Правительства — это дѣло обезпечено.

ДА ЗДРАВСТВУЕТЪ РЕВОЛЮЦІЯ РАБОЧИХЪ, СОЛДАТЪ И КРЕСТЬЯНЪ!

Военно-Революціонный Комитетъ при Петроградскомъ Совѣтѣ Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ

25 октября 1917 г. 10 ч. утра.

Müürileht: Petrogradi Nõukogu Sõja-revolutsioonikomitee üleskutse, mis on kirjutatud V. I. Lenini poolt.

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu, Tallinn, 1963, lk. 238.

tia — demokraatia töörahva jaoks. Oktoobrirevolutsioon tõi meie kodumaa sotsialismi teele.

Suurel Sotsialistlikul Oktoobrirevolutsioonil Venemaal oli maailmaajalooline tähtsus. Ta kõigutas alusteni kogu ülemaailmse kapitalismi ehitust. Ajaloos esimese sotsialistliku riigi loomisega tehti lõpp kapitalismi jagamatule valitsemisele. Seega *Oktoobrirevolutsioon avas uue ajastu inimkonna ajaloos — kapitalismi hukkumise ja kommunismi võidulepääsu ajastu kogu maailmas.*

Revolutsioonilise ja rahvusliku vabadusliikumise kasv.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avaldas revolutsioonilisele liikumisele kõigis maailma maades veel tugevamat mõju kui Veebruarirevolutsioon. Kapitalistlikes maades tekkisid üha uued töörahva revolutsioonilised väljaastumised.

Saksa imperialistid kasutasid ära Nõukogude valitsuse püüet päästa maa imperialistlikust sõjast ja sundisid Nõukogude Venemaale peale röövelliku Bresti rahu.

Kuid see oli Saksa imperialismi viimne edusamm. Saksamaa ja Austria-Ungari töölised astusid 1918. a. jaanuaris välja Nõukogude Venemaale esitatud raskete rahutingimuste vastu. Nad kuulutasid välja loosungid «Elagu Nõukogude Venemaa!», «Maha sõda!», «Leiba ja rahu!», «Elagu tööliste nõukogud!».

Oktoobrirevolutsioon avaldas mõju ka saksa sõduritele. Terved rügemendid muutusid võitlusvõimetuks.

Austria-Ungaris algas massiline deserteerimine sõjaväest.

Putilovi tehase punakaartlased soomusauto «Leitnant Schmidt» juures Oktoobriülestõusu päevil Petrogradis.

1918. a. veebruaris tõusid üles Austria-Ungari laevastiku neljakümne sõjalaeva meremehed. Ülestõus suruti maha Saksa allveelaevade poolt.

1917. a. detsembris streikis Prantsusmaal suur arv töölisi (vt. dokument 3). 1918. a. veebruaris ja märtsis haaras streigiliikumine kogu Loire'i jõe basseini. Kevadel streikisid suurte sõjatehaste töölised Pariisis.

Inglise töölised protesteerisid valitsuse Nõukogude Venemaa suhtes vaenuliku poliitika vastu ja Antandi suurriikide poolt alustatud interventsiooni vastu Venemaale. 1918. a. juulis streikis Inglismaal ligi pool miljonit sõjatehaste töölist.

Ka Ameerika Ühendriikides levis võimas ja ähvardav streikide ja töölisklassi teiste väljaastumiste laine.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, purustades rahvusliku rõhumise ahelad, mis lasusid Vene keisririigi rahvastel, avaldas mõju rahvusliku vabadusliikumise tõusule kogu maailmas. Aastail 1917—1918 arenes aktiivne imperialismivastane võitlus rahvusliku sõltumatuse eest Poolas, Tšehhis ja Slovakkias. Ka Aasia ja Aafrika koloniaal- ja sõltuvates maades muutus võitlus imperialistide ikkest vabanemise eest üha võimsamaks. Indias haarasid streigid suuri tööstuskeskusi. India proletariaat esitas mitte ainult majanduslikke nõudmisi, vaid ka imperialismivastase võitluse loosungeid.

Oktoobrirevolutsioon pani aluse imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemise protsessile.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. KODANLIK-DEMOKRAATLIK VEEBRUARIREVOLUTSIOON VENEMAAL.

VSDT(b)P Keskkomitee manifest 26. veebruaril 1917. aastal kõigile Venemaa kodanikele.

Kõigi maade proletaarlased, ühinege!

Kodanikud! Vene tsarismi kantsid on langenud. Tsaarikildkonna heaolu, mis oli rajatud rahva luudele, on kokku varisenud. Pealinn on ülestõusnud rahva käes. Revolutsioonilised väeosad on asunud ülestõusnud rahva poolele. Revolutsiooniline proletariaat ja revolutsiooniline armee peavad päästma maa lõplikust hukatusest ja krahhist, mida tsaarivalitsus ette valmistas.

Hiiglaslike jõupingutustega, vere ja inimelude hinnaga raputas vene rahvas endalt sajanditepikkuse orjuse ...

Üle kogu Venemaa tõuseb ülestõusu punane lipp! Üle kogu Venemaa võtke enda kätte vabaduse üritus, kukutage tsaarisulaseid, kutsuge sõdureid üles võitlusele.

Üle kogu Venemaa moodustage linnades ja külades revolutsioonilise rahva valitsus.

Kodanikud! Ülestõusnute vennalike, üksmeelsete jõupingutustega kindlustasime me isevalitsuse varemeil sündiva uue vabadusekorra!

Edasi! Tagasipöördumist ei ole! Halastamatu võitlus!
Revolutsiooni punase lipu alla!
Elagu demokraatlik vabariik!
Elagu revolutsiooniline töölisklass!
Elagu revolutsiooniline rahvas ja ülestõusnud armee!

Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Keskkomitee.

2. «SPARTAKUSE» RÜHMA LENDLEHEST ÜLESTÕUSU PUHUL SAKSA SÕJALAEVASTIKUS WILHELMSHAVENIS 1917. AASTA SUVEL.

Nad (ülestõusnud madrused — *Autor*) on tabanud Saksa militarismi otse südamesse. Tõestus selle kohta — sõjaväevõimude kohutav kättemaks. Kaks meie seltsimeest, madrused Reichpietsch ja Köbis, mõisteti spetsiaalselt määratud sõjakohtu poolt surma ja lasti maha; ja üle 50 madruse mõisteti ühtekokku 400 aastaks sunnitöövanglasse.

Kuid need ohvrid pole toodud asjata. Wilhelmshaveni ülestõusnud madrused andsid oma klassiseltsimeestele signaali ja eeskuju.

Saksa töölised! Tegutsege niisamuti nagu meie, siis saab inimkond sotsialistliku rahu. Kuid ainult sel juhul, sest niisugust rahu saab kätte võita ainult võitluses! — see ongi nende lihtne testament.

Tsit. raamatu järgi: «Spartakus sõja ajal», Partizdat, 1933, lk. 178 (vene keeles).

3. PRANTSUSE TÖÖLISTE VÄLJAASTUMINE SÕJA VASTU.

(Metallitöölise mälestustest, avaldatud ajalehes «Humanité» 30. augustil 1932. a.)

1917. aastal ma töötasin Clerget-Seine'i ja Co. juures Levallois's Caves'i tänaval. Me valmistasime kuue- ja üheteistsilindrilisi mootoreid lennukite jaoks.

Me nõudsime sõja lõpetamist.

Ühel hommikul kell kaheksa teatasid töökoja delegaadid: me ei tööta. Keegi ei hakanud tööle. Meie delegatsioon, kuhu kuulus 90 inimest, läks Kogukonna Majja Caves'i tänaval. Andsime streigisignaali kõigis käitistes. Õhtuks streikis 120 000 inimest.

Järgmisel päeval ulatus streikijate arv 250 000-ni. Igal pool käis streik loosungi all: valitsus peab avaldama oma sõjalised eesmärgid. Me nõuame sõja lõpetamist!

Alphonse B.,
endine 100. jalaväerügemendi sõdur.

4. OKTOOBRIREVOLUTSIOONI JA NSV LIIDUS SAAVUTATUD SOTSIALISMI VÕIDU MAAILMAAJALOOLINE TÄHTSUS.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon murdis imperialismirinde läbi Venemaal, ühel maailma suuremal maal, ja seadis sisse proletariaadi diktatuuri, rajas uut tüüpi riigi — Nõukogude sotsialistliku riigi, uut tüüpi demokraatia — demokraatia töörahva jaoks.

Tööliste ja talupoegade võim, mis sündis revolutsioonis, tõi Venemaa välja verisest imperialistlikust sõjast, päästis riigi rahvuslikust katastroofist, mille lävele teda olid viinud ekspluataatorlikud klassid, päästis Venemaa rahvad väliskapitali orjadeks muutumise ohust.

Oktoobrirevolutsioon lõi jalad alt majanduslikul baasil, millel ekspluateerimise ja sotsiaalse ebaõigluse kord püsis. Nõukogude võim natsionaliseeris tööstuse, raudteed, pangad, maa. Ta likvideeris mõisnike maavalduse ja rahuldas talupoegade põlise igatsuse maa järele.

Oktoobrirevolutsioon purustas rahvusliku rõhumise ahelad, kuulutas välja ja garanteeris rahvuste enesemääramise õiguse, kaasa arvatud lahkulöömise õigus. Revolutsioon ei jätnud kivi kivi peale ekspluataatorite seisuslikest ja klassiprivileegidest. Esmakordselt ajaloos vabastas revolutsioon naise ja andis talle mehega võrdsed õigused.

Sotsialistlik revolutsioon Venemaal pani vappuma maailma kapitalismi alussambad; maailm lõhenes kaheks vastandlikuks süsteemiks.

Rahvusvahelisel areenil tekkis esmakordselt riik, kes kuulutas välja ülla rahuloosungi ja hakkas rahvaste ning maade vahelistes suhetes ellu viima uusi põhimõtteid. Inimkond sai kindla kantsi oma võitluses vallutussõdade vastu, rahu ja rahvaste julgeoleku eest.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 219—220.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kandke sünkroonilisse tabelisse:
   a) 1917. aastal toimunud sõjalised operatsioonid;
   b) 1917. aasta poliitilised sündmused.
2. Missugust mõju avaldas kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon Venemaal revolutsioonilise liikumise tõusule teistes maades?
3. Missugune on Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni maailmaajalooline tähtsus? (Vastamiseks sellele küsimusele lugege peale paragrahvi teksti läbi ka dokument 4.)
4. Miks astusid Ameerika Ühendriigid sõtta hiljem kui teised suurriigid? Millega seletada, et nad astusid sõtta Antandi poolel?

Daatumeid meelespidamiseks.

12. märts (ukj.) 1917	— Kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon Venemaal. Isevalitsuse kukutamine.
Aprill 1917	— Ameerika Ühendriikide sõttaastumine Antandi poolel.
7. november (ukj.) 1917	— Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal.
Detsember 1917	— Vaherahu sõlmimine Idarindel.
1917—1918	— Revolutsioonilise ja rahvusliku vabadusliikumise tõus kogu maailmas Veebruarirevolutsiooni ja eriti Oktoobrirevolutsiooni mõjul Venemaal.

§ 46. SAKSAMAA JA TEMA LIITLASTE LÜÜASAAMINE. SÕJA LÕPP.

Saksa vägede viimased pealetungid.

1918. a. alguses seadis Saksa väejuhatus ülesandeks purustada maksku mis maksab Inglise-Prantsuse väed enne, kui Antant saab abivägesid Ameerika Ühendriikidest, s. t. enne Ameerika armee jõudmist Prantsusmaale. Saksamaa lootis toiduaineid ja tooraineid välja pumbata tema vägede poolt okupeeritud Ukrainast. Kuid ukrainlased, niisamuti kui valgevenelased ja Baltimaade rahvad, vastasid vallutajatele otsustava vastupanuga. Ukrainas lõi lõkkele partisanisõja leek. Okupandid pidid hoidma seal üle 1 miljoni saksa ja ligi 300 000 austria-ungari sõdurit, mis nõrgendas Saksamaa jõudu Prantsusmaal.

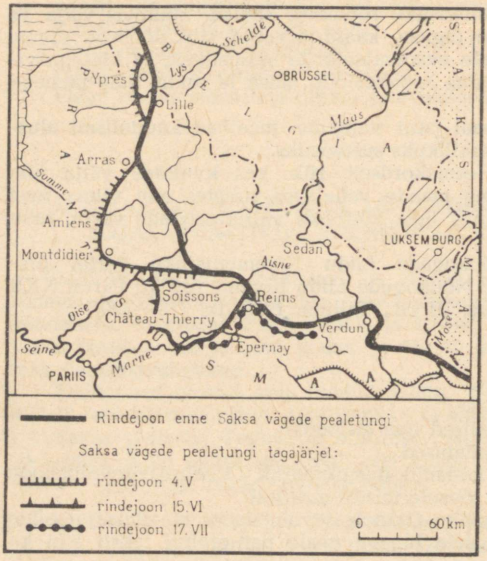

Saksa pealetungide tulemused Läänerindel 1918. aasta märtsist juulini.

Ameerika armee suurte koondiste saabumist Läänerindele oodati sügiseks. 1918. a. märtsi lõpust kuni juuni alguseni teostasid sakslased kolm pealetungi Inglise ja Prantsuse vägede vastu viimases lootuses saavutada selleks ajaks võitu. Mitmes kohas läks neil sadade tuhandete sõdurite elu hinnaga korda rinnet läbi murda ja märgatavalt edasi tungida. Pariisi suunas liikusid nad edasi poole võrra maast, mis eraldas neid Prantsusmaa pealinnast, ja asusid sellest vaid 70 km kaugusel. Pariis oli juba kaugelaskesuurtükkide tule all (vt. skeemi käesoleval lk.-l).

Kuid oma peamist eesmärki sakslased ei saavutanud: Inglise-Prantsuse väed ei saanud enne Ameerika vägede Läänerindele saabumist purustatud. 1918. a. juuliks oli Saksamaa kulutanud oma viimased inimreservid. Rindele saadeti juba 16-aastasi noorukeid. Idarindelt ületoodud sõdurid olid «nakatatud» revolutsioonilistest meeleoludest. Nõukogude Venemaa revolutsioonilise väljatuleku mõjul sõjast tugevnes Saksa armees tung rahu poole. Ludendorff tunnistas oma mälestustes: «Nüüd, tagantjärele võin ma väita, et meie lüüasaamine algas ilmselt Vene revolutsiooniga.»

15. juulil alustas Saksa väejuhatus oma viimast, neljandat pealetungi Läänerindel. See sai lüüa.

Antandi armeede vastupealetung.

Nüüd asusid Prantsuse väed vastupealetungile. See toimus **18. juulil 1918. a.** Marne'i jõe piirkonnas (vt. skeemi lk. 248). Kahe nädalaga paisati sakslased selles rindelõigus positsioonidele, kus nad olid asunud

kuni 1918. a. märtsini, s. t. enne oma pealetungi algust. Sadade tuhandete saksa sõdurite hukkumine oli olnud mõttetu.

Ookeani tagant saabus liitlastele iga päev värskeid abivägesid. 8. augustil alustasid liitlasarmeed Prantsuse marssali Fochi üldisel juhtimisel pealetungi Arras'i piirkonnas. Nad murdsid sakslaste rinde läbi, lüües ühe päevaga puruks 16 diviisi. See oli Saksa kindralstaabi hinnangu järgi «kõige mustem päev Saksa armee ajaloos».

Lahing näitas, et Saksa vägede võitlusvõime on tunduvalt langenud (vt. dokument 1).

Septembris asusid Antandi armeed üldpealetungile kogu rinde ulatuses. Sellest hetkest peale kuni sõja lõpuni tõrjusid nad pidevalt, samm-sammult Saksa vägesid välja Prantsusmaalt ja Belgiast (vt. skeemi lk. 248).

Saksamaa liitlaste kapituleerumine. Austria-Ungari lagunemine.

Bulgaaria oli 1918. a. keskpaigaks sõjast täiesti välja kurnatud. Nälg valitses mitte üksnes tagalas, vaid ka rindel. Paljudes väeosades toimusid sõjavastased väljaastumised. 15. septembril alustasid Inglise-Prantsuse ja Serbia väed pealetungi Balkani rindel (vt. värvilist kaarti nr. 9). Bulgaaria armee löödi puruks. *29. septembril kirjutas Bulgaaria valitsus alla vaherahule.*

Oktoobris lõid Inglise ja Prantsuse väed puruks Türgi armee Palestiinas ja Süürias. *1918. a. oktoobrikuu viimasel päeval kirjutas ka Türgi alla vaherahule.*

Järjekord toiduainete saamiseks Berliinis. *1918. a. foto järgi.*

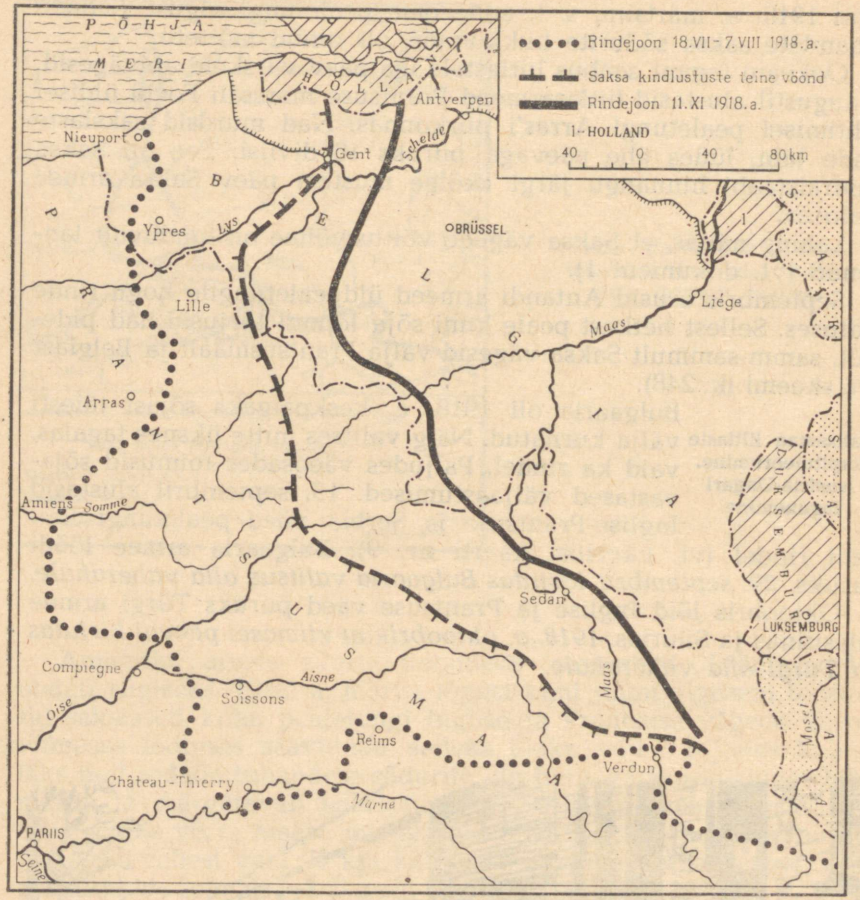

Antandi armeede pealetungi tulemused 1918. aastal.

Austria-Ungari armee sõdurid keeldusid sõdimast. Nad tahtsid rindelt koju pääseda. Jälle tõusid üles sõjalaevastiku madrused. Sõjaline jõud, millele toetus Austria-Ungari monarhia, varises kokku.

Oktoobri keskpaiku algas Tšehhimaal ja Slovakkias rahvusliku vabastuse revolutsioon. 28. oktoobril kuulutati Prahas välja Tšehhoslovakkia sõltumatus. Samal ajal astusid Austria-Ungari ülevõimu vastu välja serblased, kroaadid ja sloveenid, kes otsustasid moodustada ühendatud sõltumatu riigi (mis sai hiljem nimeks Jugoslaavia).

Tschernowzy's tuli kokku Bukoviina Rahvaveetše, kes võttis vastu otsuse Bukoviina taasühinemise kohta Nõukogude Ukrainaga. Ka Galiitsias nõudsid rahvahulgad taasühinemist Nõukogude Ukrainaga, kuid natsionalistlik kodanlus takistas seda ja moodustas iseseisva Lääne-Ukraina vabariigi. Novembri algul lõi Austriast lahku ka Ungari. Austria-Ungari monarhia oli lagunenud. Tema territooriumil moodustus mitu sõltumatut rahvusriiki (vt. kaarti lk. 250).

3. novembril kirjutas Austria-Ungari väejuhatus alla vaherahule Antandiga.

Saksamaa lüüasaamine. Compiègne'i vaherahu.

1918. a. oktoobris, kui kogu Läänerinde ulatuses oli käimas Antandi armeede pealetung, mõistsid saksa imperialistid, et lüüasaamine on vältimatu. Siis võtsid nad tarvitusele abinõud, et mitte lasta vaenlasi Saksamaa territooriumile, säilitada armee ja sõjatööstus.

Väljendades saksa imperialistlike ringkondade soove, nõudis Saksa kõrgem ülemjuhatus keisrilt ultimatiivselt vaherahu sõlmimist, lootes sellega ennetada revolutsiooni puhkemist. Wilhelm II poolt võrdlemisi mõõdukatest kodanlike parteide esindajatest nimetatud uus valitsus pöördus Antandi poole palvega sõlmida vaherahu. 6. novembril läks läbi rindejoone ametlik delegatsioon, kes tuli marssal Fochi staapi vaherahu paluma.

Liitlased esitasid ultimatiivses vormis raskeid tingimusi. Saksa delegatsioon püüdis läbirääkimisi venitada. Foch ja teised Antandi esindajad tegid sakslastele mõningaid järeleandmisi. Nad lootsid kasutada Saksa militarismi jõude võitluses Nõukogude Venemaa vastu. Nõudes Saksa delegatsioonilt kõigi okupeeritud territooriumide evakueerimist, nõustus liitlaste väejuhatus Saksa vägede ajutise jätmisega Ukrainasse ja Baltimaadesse (vt. dokument 2, vaherahu-kokkulepe 12. artikkel). Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaa valitsejad valmistasid ette suurt sõda Nõukogude Venemaa vastu.

Vahepeal aga kasvas Saksamaal revolutsiooniline liikumine, hoolimata uue valitsuse ja väejuhatuse kõigist pingutustest. Sõjalaevastiku baasis Kielis tõusid **3. novembril** üles Saksa sõjalaevastiku madrused. Berliinis astusid välja töölised. **9. novembril 1918. a.** kuulutati Saksamaal välja vabariik. Wilhelm II põgenes Hollandisse.

Saksa delegatsioon läbirääkimistel sai aru, et enam viivitada ei tohi. **1918. a. 11. novembri** varahommikul kirjutati Compiègne'i metsas Fochi staabivagunis alla vaherahule Saksamaa ja Antandi riikide vahel.

Saksamaa kohustus liitlastele välja andma suure hulga relvastust, sõja- ja transpordivahendeid ning sõjalaevastiku. Antandi väed hõivasid rea Saksamaa läänepiirkondi (vt. dokument 2).

11. novembril kell 11 hommikul mängis signalist, kes seisis

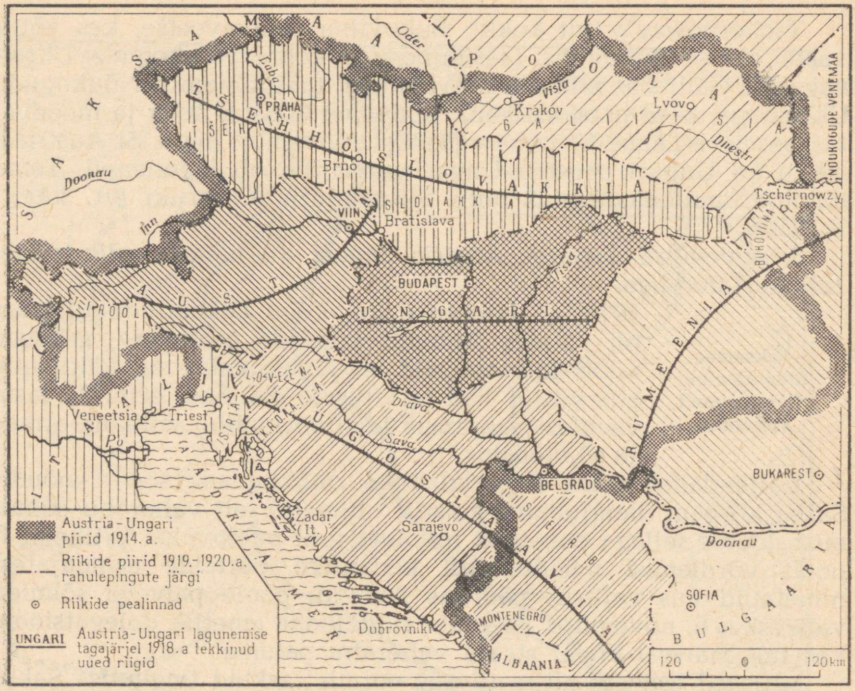

Austria-Ungari monarhia lagunemine.

kõrgema ülemjuhataja staabivaguni juures, signaali «Tulistamine lõpetada». Signaal anti edasi piki kogu rinnet. Sel hetkel lõpetati sõjategevus. *Esimene maailmasõda oli lõppenud.*

Kaks päeva pärast Saksamaa kapituleerumist kuulutas Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee Bresti rahulepingu tühistatuks.

Nelikliidu riikide lüüasaamise põhjused.

Antandi inim- ja majanduslikud ressursid ületasid Saksa imperialismi ja tema liitlaste ressursse. Sõja alguses oli Saksamaa sõjaks paremini ette valmistatud kui tema vastased. Aga kuivõrd tal ei läinud korda sõda lühikese ajaga lõpetada ja see venis pikale, andis Antandi jõudude üleolek end tunda. Olgugi et Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja teiste Antandi riikide majandus oli sõja tõttu tugevasti õõnestatud, ei jõudnud nad siiski rahvamajanduse niisuguse laostumise ja rahvahulkade vaesumise astmeni, kuhu langesid Saksamaa, Austria-Ungari, Bulgaaria ja Türgi. Antanti abistasid oma tööstus- ja tooraineressurssidega, samuti inimestega, Ameerika Ühendriigid.

Saksa väejuhatus ilmutas võimetust kainelt hinnata omaenda

ja vaenlase jõudusid. Tihtipeale tegutses ta avantüristlikult ja viis oma maa ja oma liitlased katastroofini.

Nelikliidu riikide poolabsolutistlikud monarhiad ei suutnud sõjaraskusi välja kannatada. Tormiliselt tõusis revolutsioonilise ja rahvusliku vabadusliikumise laine. Eriti kasvas see Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul. See liikumine põhjustas armee laostumise ja õõnestas tagalat.

Esimese maailmasõja tulemused.

1914.—1918. a. maailmasõda hävitas miljoneid inimelusid. Kõigis sõdivates maades oli mobiliseeritud sõjaväkke ligi 70 miljonit inimest. Surmasaanuid ja haavadesse surnuid oli mitte vähem kui 10 miljonit, haavatuid ligi 30 miljonit. Peale selle suri hulgaliselt inimesi haiguste ja nälja tõttu.

Kõige rohkem inimesi kaotas Venemaa — 2 300 000 surmasaanut. Saksamaa kaotas ligi 2 miljonit, Austria-Ungari 1,5 miljonit, Prantsusmaa 1 300 000, Inglismaa 750 000, Itaalia 700 000 ja Ameerika Ühendriigid 53 000 inimest.

Sõda tõi endaga kaasa määratu suuri materiaalseid kaotusi. Terved linnad ja asulad pühiti maapinnalt minema, purustati tohutul hulgal raudteid, sildu, vabrikuid ja tehaseid. Sõda tekitas korratuse peaaegu kõigi Euroopa maade tööstuses, põllumajanduses ja rahanduses.

Sõda langes kogu oma raskusega linna ja maa töörahva laiade hulkade õlgadele. Euroopa elanikkonna elatustase langes järsult. Töörahva ekspluateerimine omandas koletud vormid.

Kõigi maade, nii võitjate kui ka võidetute kodanlusele tõi sõda kolossaalseid kasumeid. Kõige rohkem teenisid Ameerika Ühendriikide kapitalistid. Esimene maailmasõda oli ajaloos enneolematu õnnetus. Süü sõja kohutavate kuritegude eest lasub valitsevatel klassidel ja nende valitsustel, imperialismil, kogu kapitalistlikul süsteemil.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. SAKSA ARMEE «MUST PÄEV» — 8. AUGUST 1918. a.

8. august kujutab endast Saksa armee jaoks kõige mustemat päeva maailmasõja ajaloos. Veel raskemad läbielamised on seotud vaid sündmustega, mis pärast 15. septembrit toimusid Bulgaaria rindel ja olid Nelikliidule saatuse kohtuotsuseks . . .

8. augusti varahommikul teostasid peamiselt inglased koos Austraalia ja Kanada diviisidega ning prantslased, kes ei olnud eriti suurepärases vormis, rünnaku Albert'i ja Moreuil' vahel. Oli tihe udu, mida oli veel kunstlikult tugevdatud; rünnakust võtsid osa tugevad tankirühmad. Somme'i ja Lysi oja vahel tungis vaenlane sügavalt meie rindesse. Seal asunud diviisid lasksid end täiesti taganema lüüa. Diviiside staabid vallutati ootamatult vaenlase tankide poolt. Läbimurde piirkond laienes kiiresti üle Lysi oja; seejuures meie väed, kes jätkasid veel vapralt võitlust Moreuil' juures, löödi tiivarünnakuga taganema . . .

Veel 8. augusti keskpäevani oli mul olemas täielik ettekujutus olukorrast. See oli väga sünge...

Kindralstaabi ohvitser, kelle ma olin komandeerinud lahinguväljale, kirjeldas mulle nende diviiside olukorda, kelle pihta 8. augustil langes löök esimeses järjekorras, niisugusel kujul, et olin vapustatud. Kutsusin diviisiülemad ja riviohvitserid välja Avennes'i, et arutada nendega läbi sündmuste detailid. Kuulsin nende käest hiilgavatest kangelastegudest, kuid ka neist, mida ma, pean avameelselt ütlema, ei pidanud Saksa armees võimalikuks; meie sõdurid alistusid üksikutele vaenlase ratsanikele, koondrivis asuvad väeosad panid relvad maha tanki ees. Ühele värskele diviisile, kes läks vapralt rünnakule, karjusid taganevad väed «streigimurdjad» ja «neile on sõjast veel vähe». Need sõnad kordusid veel edaspidigi. Paljudes väeosades ei olnud ohvitseridel enam mingisugust mõju ja nad läksid vooluga kaasa... 8. august rõhutas meie võitlusvõime vähenemist...

Sellest päevast algas Antandi suur pealetung, maailmasõja finaal, kusjuures vastane muutus üha energilisemaks, sedamööda kuidas meie laostumine sai talle silmanähtavamaks.

Ludendorff, Mälestused, Moskva, 1926 (vene keeles).

2. SAKSAMAA KAPITULEERUMINE.

(11. novembril 1918. a. Compiègne'i metsas sõlmitud vaherahu-kokkuleppest)

Art. 1. Sõjategevuse lõpetamine maal ja õhus 6 tunni jooksul pärast vaherahu allakirjutamist.

Art. 2. Okupeeritud maade: Belgia, Prantsusmaa, Luksemburgi, samuti Elsass-Lotringi viivitamatu evakueerimine, mis peab toimuma 15 päeva jooksul...

Art. 4. Järgmise sõjamaterjali loovutamine Saksa armee poolt: 5000 suurtükki, 25 000 kuulipildujat, 3000 miinipildujat ja 1700 lennukit, arvates nende hulka kõik D-7 ja kõik lennukid öiseks pommitamiseks.

Art. 5. Reini jõest vasakul asuvate maa-alade evakueerimine Saksa armeede poolt. Vasakul pool Reini jõge asuvaid maa-alasid hakkavad valitsema kohalikud võimud, kuid liitlaste ja Ameerika Ühendriikide okupatsioonivõimude kontrolli all...

Art. 7. (Keeld rikkuda liiklus- ja sidevahendeid ning veeteid. 5000 veduri, 150 000 vaguni ja 5000 veoauto loovutamine liitlastele...).

Art. 12. ...Kõik Saksa väed, kes praegu viibivad territooriumidel, mis enne sõda moodustasid Venemaa, peavad samuti tagasi pöörduma Saksamaa piiridesse... kui liitlased tunnistavad, et selleks on saabunud paras moment, võttes arvesse nende territooriumide sisemist olukorda...

Art. 22. Kõigi praegu olemasolevate allveelaevade (kaasa arvatud allveeristlejad ja miiniristlejad) äraandmine liitlastele ja Ameerika Ühendriikidele koos nende relvastuse ja varustusega sadamates, mis näidatakse liitlaste ja Ühendriikide poolt...

Art. 23. Saksa pealvee-sõjalaevad... relvitustatakse viivitamatult ja seejärel interneeritakse...

Art. 29. Kõigi Musta mere sadamate evakueerimine Saksamaa poolt ja kõigi sakslaste poolt Mustal merel kinnipeetud Vene sõjalaevade üleandmine liitlastele ja Ühendriikidele...

«Rahvusvahelised suhted aastail 1870—1918», lk. 389—391 (vene keeles).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjutage Esimese maailmasõja ajaloo sünkroonilisse tabelisse andmed sõjategevuse kohta Läänerindel 1918. aastal.
2. Missugused on Nelikliidu maade lüüasaamise põhjused Esimeses maailmasõjas?

Daatumeid meelespidamiseks.

Märts-juuli 1918	— Saksa armeede viimased pealetungid Läänerindel.
Juuli-november 1918	— Antandi vägede vastupealetung. Saksa rinde kokkuvarisemine.
September—oktoober 1918	— Bulgaaria ja Türgi kapituleerumine. Austria-Ungari monarhia lagunemine.
3. november 1918	— Revolutsiooni algus Saksamaal (madruste ülestõus Kielis).. Austria-Ungari armee kapituleerumine.
9. november 1918	— Saksamaa kuulutamine vabariigiks.
11. november 1918	— Compiègne'i vaherahu. Esimese maailmasõja lõpp.

Küsimusi ja ülesandeid kordavaks ning üldistavaks tunniks Esimese maailmasõja ajaloo kohta.

1. Vaadake tabelit «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses». Märkige ära kõik faktid, mis viisid Esimese maailmasõja tekkimisele.
2. Vastake küsimusele: miks Esimene maailmasõda oli vältimatu?
3. Korrake, mis te olete kirjutanud sünkroonilisse tabelisse Esimese maailmasõja ajaloo kohta. Märkige eriti ära Idarinde osa Esimeses maailmasõjas.
4. Tuletage meelde 1914. aasta ning aastate 1915—1916 sõjalised tulemused ja 1917. a. sõjalis-poliitilised tulemused.
5. Tuletage sünkroonilise tabeli abil meelde fakte, mis annavad tunnistust revolutsioonilisest liikumisest sõdivates maades ja eriti Venemaal 1917. a. toimunud Oktoobrirevolutsiooni mõjust.
6. Korrake materjali Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni maailmaajaloolise tähtsuse kohta.

XV PEATÜKK.

KULTUUR XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Tähtsamad saavutused teaduse alal.

XIX sajandi lõpul ja käesoleva sajandi alguses tehti teaduses palju tähtsaid avastusi.

Need avastused vastasid kapitalistliku tööstuse vajadustele. Tehnika edasine kasv oli võimalik ainult teaduse edusammude alusel. Ühes sellega tõid edusammud loodusteaduste alal endaga kaasa vanade kujutluste kokkuvarisemise maailma kohta.

Tähtsaid avastusi tehti füüsikas. 1865. aastal tungis inglise teadlane J. Maxwell elektromagnetiliste nähtuste olemusse ja lõi elektromagnetilise välja teooria. Hiljem kinnitasid seda saksa füüsiku H. Hertzi ja vene füüsiku P. N. Lebedevi katsed. Elektromagnetiliste lainete praktilise rakendamise küsimuste kallal töötas pikka aega vene uurija A. S. Popov. 7. mail 1895. a. demonstreeris ta Vene Füüsika- ja Keemiaühingu istungil enda poolt loodud apa-

Aleksander Popov.

Pierre Curie.

Marie Curie.

raati, mis oli esimene raadiojaam maailmas. Sel päeval sündis raadio, mis hiljem juurdus praktikasse: sai sidevahendiks, läks inimeste igapäevasesse ellu ja sõjaasjandusse. A. S. Popov avas uue lehekülje teaduse ja tehnika arenemises, sai raadiotehnika rajajaks.

Arendades edasi Maxwelli poolt loodud elektromagnetilise välja teooriat, panid hollandi füüsik H. Lorentz ja inglise füüsik J. J. Thomson aluse elektroniteooriale.

1895. aastal avastas saksa teadlane W. Röntgen erilise kiirguse — x-kiired, mida hakati laialdaselt rakendama praktikas, eriti meditsiinis ja metallurgias, ja mis on läinud teadusse röntgenikiirte nime all.

Avastamise momendil ei teadnud ei Röntgen ega keegi teine, et need nähtamatud kiired sarnanevad valguskiirtega, omades ainult palju väiksemat lainepikkust. Tol ajal keegi isegi ei aimanud, et nad tekivad kiiresti lendavate elektronide pidurdumisel.

1896. aastal avastas prantsuse füüsik A. Becquerel, et uraan ja tema ühendid kiirgavad mingisuguseid nähtamatuid kiiri. Kuid uraanikiired erinesid oma omaduste poolest x-kiirtest.

Ka seekord ei olnud avastatud kiirguse päritolu teadlastele alguses täiesti selge. Selge oli ainult see, et mikromaailm annab endast teateid. Algas uus etapp füüsika arenemises.

Uraanikiirte uurimisega hakkas teiste teadlaste kõrval tegelema ka Marie Sklodowska-Curie. Koos oma mehe — nimeka prantsuse füüsiku Pierre Curie'ga avastas ta loodusliku radioaktiivsuse; ilmnes, et kõige raskemate keemiliste elementide aatomid, mille järjekorranumbrid perioodilisuse süsteemis on üle 83, lagunevad pidevalt. Inglise füüsiku E. Rutherfordi, taanlase N. Bohri ja teiste edaspidised uurimused võimaldasid süvendada meie kujutlusi aatomi ehitusest.

Paljusid nähtusi, millega teaduslik mõte kokku põrkas, ei olnud võimalik seletada klassikalise füüsika abil. Esimeseks sammuks uue füüsika loomisel oli kvantide teooria, mille töötasid välja Planck ja Bohr. Määratu suurt osa füüsika edasises arenemises etendas A. Einsteini relatiivsusteooria. See andis V. I. Leninile aluse nimetada Einsteini «suureks looduse ümberkujundajaks». Relatiivsusteooria tekitas teaduses pöörde ja sai koos kvantide ja elektroniteooriaga kogu kaasaegse füüsika aluseks.

Keemia alal oli suursündmuseks keemiliste elementide perioodilisuse seaduse avastamine D. I. Mendelejevi poolt. Aine kohta käiva õpetuse hilisem arenemine kinnitas seda hiilgavalt.

XIX sajandi lõpul pääses võidule darvinism — idee orgaanilise maailma ajaloolisest arenemisest. Rida vene teadlasi — V. O. Kovalevski, I. M. Setšenov, K. A. Timirjazev ja teised arendasid darvinismi loovalt edasi ja süvendasid seda.

I. P. Pavlov töötas välja materialistliku õpetuse loomade ja inimese kõrgemast närvitegevusest. Ta tõestas, et nende käitumise

Albert Einstein.

aluseks on peaaju koores toimuvad materiaalsed, füsioloogilised protsessid. Vene teadlaste-darvinistide tööd andsid hävitava löögi idealismile.

Tähtsaid avastusi tehti astronoomias. Füüsika ja keemia saavutused andsid uusi meetodeid kosmose uurimiseks. Tänu sellele kogus astronoomia hulgaliselt uusi andmeid taevakehade liikumise, nende füüsikalise loomuse ja keemilise koostise, galaktikate ja udukogude kohta.

Hilisemad uurimused füüsika, astronoomia, keemia ja bioloogia alal kinnitasid marksismi ettekujutust loodusest, tõestasid marksistliku maailmavaate sügavat teaduslikkust.

Hariduse olukord, tema klassiiseloom.

Seoses tehnika arenemisega nõudis kapitalistlik tootmine töölistelt teatavaid tehnilisi teadmisi. Seepärast oli kodanlus sunnitud koos tehnilise progressiga mõningal määral laiendama rahvaharidust. Seda nõudsid temalt ka töölisklassi ametiühingulised ja poliitilised organisatsioonid. Kapitalistlike maade algkoolides toimub õppetöö väga piiratud õppeplaani ja programmide järgi, mis ei võimalda jätkata haridust kesk- ja seejärel kõrgemas koolis. Samal ajal asutatakse varakate klasside laste jaoks privilegeeritud õppeasutusi, mis avavad pääsu kõrgema hariduse juurde. Seepärast puudub kapitalistlikes maades ühtne haridussüsteem.

Kodanlikus ühiskonnas on kool tööriistaks sirguva põlvkonna kasvatamisel sotsialismi- ja kommunismiideedele vaenulikus vaimus. Kasvatajatena tulevad kodanlusele appi kirikutegelased. Peale selle on lisaks riiklikele koolidele olemas veel erakoolid, mille hulgas on küllalt tähtsal kohal kirikukoolid, eriti katoliiklikes maades.

Koolid kasvatasid noorsugu tavaliselt šovinismi vaimus. Eriti innukalt tehti seda Saksa koolis. Ajaloo moonutamise abil tõestati

«saksa rassi» üleolekut ja «saksa geeniuse» suurust. Juba koos tähestiku esimeste tähtedega sisendati õpilastele, et sõda on vältimatu ja paratamatu.

Tütarlaste jaoks olid tavaliselt eraldi koolid, kus nõudmised olid madalamad ja programm piiratum.

Ameerika Ühendriikides on loodud erilised koolid neegrite laste jaoks, mis seisavad antavate teadmiste ulatuse poolest tunduvalt madalamal koolidest valgete jaoks.

Samal ajal nõudis tööstuse, kaubanduse ja pangasüsteemi edasiarenemine hästi ettevalmistatud teenistujaid ja spetsialiste. Seepärast tekkis paljudes maades koole, mis andsid vajaliku kutsehariduse.

Imperialism ja reaktsiooni tugevnemine ideoloogias.

Imperialism on V. I. Lenini sõnade järgi reaktsioon kõigis liinides. Pärast Pariisi Kommuuni lüüasaamist tugevnes reaktsioon mitte ainult valitsevate klasside sise- ja välispoliitikas, vaid ka ideoloogia ja kultuuri valdkonnas. Tundes ette otsustavaid lahinguid proletariaadiga, püüdis monopolistlik kodanlus kindlustada oma võimu, allutades kõige laiemaid rahvahulki täielikumalt oma ideoloogilisele mõjule. Kodanlus kultiveeris ja levitas igati reaktsioonilisi ideid. Kõik tehti selleks, et tõmmata rahvahulki eemale revolutsioonilisest võitlusest kapitalistliku rõhumise vastu.

Kuna teaduse edusammud toovad endaga kaasa materialistliku maailmavaate ja marksismi levimise, siis püüab kodanlus elustada religiooni ja tugevdada usulist propagandat. Sel eesmärgil kasutatakse reaktsioonilist idealistlikku filosoofiat. XX sajandi alguses propageeriti kodanlikes ringkondades laialdaselt prantsuse filosoofi-idealisti Henri Bergsoni ideid, kes väitis, et inimene olevat võimeline tunnetama mateeriat, aega ja liikumist ainult intuitsiooni abil. Ta õpetas, et intuitsioon ja instinkt seisavad kõrgemal mõistusest ja teaduslikust tunnetusest. Tegelikult ülistas Bergsoni filosoofia religiooni ja müstikat. Ta õigustas ühtede klasside valitsemist teiste üle ja pidas seda «loomulikuks» olukorraks ning vallutussõdu paratamatuks «loodusseaduseks». Bergsoni vaated on tüüpilised suure osa imperialistliku kodanluse meeleoludele.

Veel reaktsioonilisemal ja agressiivsemal positsioonil asus teine filosoof-idealist, sakslane Friedrich Nietzsche. Ta käsitas maailma kui eriliste, müstiliste jõudude mõttetut mängu. Tema arvates on maailm tunnetamatu.

Nietzsche oli tulvil vihkamist sotsialismi ja demokraatia vastu. Tema ühiskonnaideaaliks oli kord, kus «isandate klass» omab vaieldamatut võimu orjade klassi üle. Nietzsche kirjutas, et «isandate klass» on «üliinimesed», nad võivad tallata jalge alla igasuguseid õiguse ja moraali norme, neile on lubatud igasugune kuritegu, nende jaoks on «sõda elu kõrgeim mõte». Hiljem võtsid saksa fašistid Nietzschelt üle tema reaktsioonilised ideed, eriti «blondi bestia kultuse».

Imperialistlikes maades tehti ohjeldamatut šovinistlikku propagandat. Sakslastele kinnitati, et «germaani rassil» on õigus valitseda kogu maailma üle. Inglastele ja põhja-ameeriklastele sisendati, et neile on omased mingid erilised «anglosaksi rassi» omadused, mis andvat neile aluse suhtuda teistesse rahvastesse üleolevalt ja eriti halastamatult ekspluateerida «värvilisi» — neegreid, indiaanlasi, hiinlasi ja teisi rahvaid — ning nende inimväärikust jalge alla tallata. Rassistlikus vaimus püüti kasvatada ka prantslasi, kõneldes neile valitud «ladina rassist», kes omavat eriti peenenenud kultuuri. Jaapani militaristid, haududes oma staapides jampslikke plaane kogu Aasia vallutamisest, veensid mikaado alamaid nende «jumalikus missioonis» juhtida Aasia rahvaid.

Imperialismi ja koloniaalpoliitikat ülistas inglise kirjanik ja luuletaja Rudyard Kipling. Oma novellides ja värssides jutustas ta kaugetest maadest ja vallutussõjakäikudest, kujutas kütkestavais ja romantilistes värvides koloniaalsõdu ja kolonisaatorite tegevust. Kipling püüdis lugejat veenda «valge inimese» kujuteldavas üleolekus, temale omistatavas kutsumuses viia tsivilisatsiooni «värvilistele» rahvastele. Kiplingi kirjanduslik looming aitas kaasa sellele, et rahvahulkade teadvuses juurdus šovinistlik idee «tugeva õigusest». Kipling innustas «inglise palgasõdurit röövimisele, verevalamisele ja vägivallale oma patriootiliste lauludega», nagu õigesti on märkinud A. I. Kuprin. Kuid koloniaalpoliitikat ülistavate teoste kõrval kirjutas Kipling, kes suurepäraselt tundis ja tajus troopilist loodust, tähelepanuväärse «Džungliraamatu», kus leidub imeväärseid poeetilisi kirjeldusi loomariigist.

Kodanliku kultuuri kriis.

Katsed vastandada religioosne maailmavaade teaduslikule või kokku sobitada teadus religiooniga ja idealistliku filosoofiaga, loobumine kodanliku demokraatia ideedest, üleminek jõukultusele, šovinismile ja rassismile annavad tunnistust kodanliku ideoloogia kriisist. See kriis tõi endaga kaasa rea voolude tekkimise kirjanduses ja kunstis. Need voolud on tuntud «dekadentsi» üldise nimetuse all (prantuskeelsest sõnast *décadence* — langus, allakäik). Erinevalt XIX sajandi keskpaiga realistidest, kellele olid omased demokraatlikud püüdlused ja usk inimesesse, esinesid dekadendid progressiivsetele ideedele vaenuliku antirealistliku suuna esindajatena. Paljude dekadentide teostes leiame me imperialistlike vallutuste õigustamist, amoraalse «üliinimese» ja toore jõu kultust, pessimismi, müstikat, inimvihkamist. Need elemendid ilmnevad dekadentsi erinevate esindajate juures väga mitmekesistes kombinatsioonides.

Dekadendid-sümbolistid eemaldusid reaalsest tegelikkusest, kuulutades, et kujutamise objektiks on sealpoolne maailm, mis kehastub sümboleis. Tihtipeale asendasid nad kunstiteose sisu kauni vormi imetlemisega, loobusid üldrahvaliku keele grammatikanormidest, võtsid tarvitusele ebatavalisi sõnu ja konstruktsioone.

Futurism, kubism ja teised voolud, mille jätkuks on tänapäeval moodne abstraktsionism, asendasid kunstis kujundid ja ideed joonte ja värvide kaosega, ilma igasuguse mõtteta helide ja sõnade kakofooniaga. Nende looming irdus elutõest ja reaalsest tegelikkusest. Abstraktsionism, mida Läänes sageli nimetatakse tänapäeval uueks kunstivooluks, on tegelikult küllalt vana. Ta on sündinud umbes seitsekümmend aastat tagasi, imperialismiajastu, kapitalistliku ühiskonna roiskumise ajastu koidikul.

Dekadentsi esindajaid iseloomustasid langusmeeleolud, mitteuskumine inimese jõusse, põlgus rahvahulkade vastu. Need voolud olid rahvast kaugel ja talle võõrad. Nad orienteerusid «valitud» esteetide ringkonnale, kes propageerisid «puhta kunsti» kultust. Dekadentide hulka kuulusid Prantsusmaal luuletaja Paul Verlaine, Inglismaal kirjanik Oscar Wilde. Nad nägid kunsti eesmärki väljamõeldud ilu loomises.

Kuid rahvahulkade kannatused ja viletsus avaldasid mõju ka paljudele dekadentsi esindajatele, vajutasid oma pitseri mõnedele nende teostele. Nii näiteks on Wilde'i poolt loodud muinasjututsüklite («Õnnelik prints», «Tähepoiss» jt.) juhtmotiiviks mõte, et headus ja inimeste teenimine on võrratult kõrgemal ja tähtsamad kui ilu.

Üks uusi voole maalikunstis oli impressionism. Selle nimetus tuleneb prantsuskeelsest sõnast *impression* — mulje. Impressionistid püüdsid peegeldada oma maalidel esmast, vahetut muljet loodusest. Oma loomingu aluseks seadsid nad põhimõtte: «Kunstnik peab maalima ainult seda, mida ta näeb, ja nii, nagu ta näeb.»

Kunstivooluna tekkis impressionism Prantsusmaal võitluses Teise keisririigi ajal õilmitsenud salongimaalikunsti vastu. Uus vool jättis kõrvale paraadlikud ja tühised süžeed. Selle asemel pöördusid impressionistid uute, vahetult elust võetud teemade poole, mida tolle ajani ei peetud kunsti objektiks.

Kõige tuntumad impressionismi esindajad olid Claude Monet, Edouard Manet, August Renoir ja Vincent van Gogh.

Kuid koondades tähelepanu ainult puhtvisuaalsetele muljetele, ilmutasid impressionistid ühekülgsust. Ümbritseva tegelikkuse kogu mitmekesisus taandus vaid kunstniku isiklikule vahetule muljele. Impressionistide teostes puudub sageli sügav ideeline sisu, sotsiaalse tähendusega suured teemad leidsid nende lõuendeil harva kajastamist. Impressionistide nõrkadest külgedest kirjutas tuntud vene kunstiteadlane V. V. Stassov: «... Oma nii tähtsate eksperimentide juures koloriidi, värvi, õhulisuse ja valguse mängu alal Manet ja tema «impressionistide» koolkond ainult tegelesidki oma «impressioonidega» (muljetega) ja jätsid täielikult kahe silma vahele selle, mis oli palju tähtsam välistest, füüsilistest muljetest. Nad unustasid nii inimese kui ka tema hinge, nii inimlikud sünd-

mused kui ka kõik, kõik, millest koosneb ja põimub meie eksistents.»

Kirjandus- ja kunstivoolude suur arv, mis on tüüpiline XIX sajandi lõpule ja XX sajandi algusele, kõneles mitte kunsti õitsengust, vaid neist kõhklustest ja otsinguist, mis esinesid tolleaegse ühiskonna vaimuelus.

Realism kirjanduses.

Tõelised realistid-kunstnikud muutusid üha sagedamini laiade rahvahulkade protesti väljendajaiks imperialismi vastu, tugevnevate demokraatlike meeleolude hääletoruks intelligentsi hulgas. Kirjanikud-realistid suunasid oma ande kapitalistliku tegelikkuse tõepärasele ja julgele kujutamisele ning temale omaste pahede paljastamisele. Seepärast saigi XIX sajandi teise poole ja XX sajandi alguse realism nimeks kriitiline realism.

Kriitilise realismi suurimad esindajad Läänes on Guy de Maupassant, Emile Zola, Anatole France, Romain Rolland, Heinrich Mann, John Galsworthy, Bernard Shaw, Mark Twain, Theodore Dreiser ja teised. Nende kirjanike loominguline tee oli erinev. Kuid nende kõige küpsematele teostele on omane realistlik alus ja progressiivne iseloom. Nad kirjeldasid uusi sotsiaalseid nähtusi, mõistsid hukka inimisiksuse mahasurumist, ekspluataatorite luksuslikku elu ja töörahvahulkade viletsust. Kirjanikud protesteerisid ägedalt militarismi ja sõdade vastu ning olid üksmeelsed kodanliku ühiskonna pahede ja piiratuse hukkamõistmisel.

Guy de Maupassant (1850—1893) lõi oma parimas loomingueas romaani «Ilus sõber», mis paljastab Prantsusmaa roiskunud poliitilist korda ja kodanluse elu Kolmanda vabariigi ajal. Emile Zola (1840—1902) oma paljuköitelises epopöas «Rougon-Macquart'id»,

Anatole France.

Bernard Shaw.

Romain Rolland.

Theodore Dreiser.

eriti romaanis «Söekaevurid», teeb süüdistava kohtuotsuse kapitalismile. «Söekaevurites» näidatakse mitte ainult kodanliku süsteemi mädasust tervikuna, vaid on näidatud ka tema hauakaevaja — revolutsiooniline proletariaat.

Anatole France (1844—1924) oma «Pingviinide saares» ja teistes teostes ning Bernard Shaw (1856—1950) oma näidendeis tungivad terava sarkasmiga kallale nende kaasaegsele (s. t. kodanlikule) ühiskonnale. Romaan-pamflett «Truu alam», mis on pärit Heinrich Manni sulest, häbimärgistab saksa imperialistliku kodanluse vastikuid jooni. Theodore Dreiser (1871—1945) oma romaanides «Finantsist», «Titaan» ja teised mõistab teravalt hukka «ameerika elulaadi», mis moonutab inimhinge, surmab temas kõik inimliku ning ülistab raha ja menu tagaajamist. Ägedalt astub kodanliku tegelikkuse vastu välja ka teine ameerika kirjanik — Jack London (1876—1916). Tema poolt kirjutatud olupiltide sari «Kuristiku rahvas» kujutab endast tohutu jõuga paljastavat dokumenti. Romaanis «Raudne kand» käsitleb kirjanik ameerika tööliste võitlust kapitali vastu. Seekord Jack London mitte üksnes kritiseerib kodanlikku ühiskonda, vaid kavandab ka teid selle revolutsioonilseks ümberkujundamiseks. Siin on antud kirjeldus ägedast relvastatud võitlusest «raudse kanna» — monopolistliku kapitali avaliku diktatuuri — ja töölisklassi vahel, mis lõppes viimase võiduga. John Galsworthy (1867—1933) oma «Forsyte'ide saagas» on mitme põlvkonna ajaloo varal veenvalt näidanud kodanliku perekonna lagunemist, luues seejuures unustamatute kujude galerii. Romain Rolland (1866—1944) seab romaanis «Jean-Christophe» üles küsimuse kodanliku kultuuri saatusest ja kunstniku ühiskondlikust kohusest. Colas Breugnoni optimism samanimelises teoses, tema

idee tööst, mis innustab inimest ja igavesti uuendab elu, äratasid lugejas lootuse paremale, helgele tulevikule.

Aukoht kriitilise realismi esindajate hulgas kuulub Mark Twainile (1835—1910). Oma romaanides, jutustustes ja pamflettides esines ta Ameerika imperialismi kirgliku ja leppimatu paljastajana. Pamfletis «Lintšivad Ühendriigid» näitab autor, et rassism on omane mitte ainult lõunaosariikidele, vaid kodanliku riigi kogu süsteemile, mis tegutseb kapitali huvides.

Oma lasteraamatutes «Tom Sawyeri seiklused» ja «Huckleberry Finni seiklused» ei piirdu Mark Twain ainult Tomi ja Hucki juhtumuste ja tempude kaasakiskuva kirjeldamisega. Ka siin esineb ta paljastaja osas. Oma kangelaste kujudega väljendab autor protesti variserlikkuse, silmakirjatsemise ja omakasupüüdlikkuse vastu.

XX sajandi suurimad realistid, justnagu üksteist täiendades, maalivad ulatusliku lõuendi hukkumisele määratud kodanliku ühiskonna elust.

Kolonisaatorite poliitika kiuste, mis oli suunatud rahvusliku kultuuri mahasurumisele, kasvas ka Idamaades püüd selle taassünnile. XIX ja XX sajandi vahetusel kerkib Indias esile luuletaja ja kirjanik Rabindranath Tagore (1861—1941), kes sai ülemaailmse tunnustuse osaliseks. Tema looming on laialdane ja mitmekülgne — romaanid, jutustused, näidendid, novellid, luuletused, poeemid. Oma tegelaste kujudes väljendas kirjanik india intelligentsi meeleolusid, protesti kolonisaatorite vägivalla, feodaalide türannia ja feodaal-patriarhaalse moraali vastu. Tagore'i looming on jätnud india kirjandusse sügava jälje.

Hiina realismi rajajaks oli Lu Xin (1881—1936), kes esines ka publitsisti ja tõlkijana. Ta asus uue hiina kirjanduse etteotsa.

Lu Xin.

Rabindranath Tagore.

Tema kõige tähtsamas teoses — «A-Kiu tõeline lugu» — on halastamatult välja naerdud feodaalühiskonna orjameelsus ja silmakirjalik moraal. Jutustus on tulvil sügavat kaasatundmist kehvikute raskele elule.

Lu Xini looming on avaldanud määratu suurt mõju hiina kirjanduse arenemisele.

Proletaarse kirjanduse alged.

Aastail 1871—1918 kerkivad esile progressiivse kunsti esindajad, kes on tihedalt seotud töölisliikumisega. Pariisi Kommuuni ajal sai tuntuks Eugène Pottier, «Internatsionaali» autor. Pottier' ja temale lähedaste luuletajate lüürikale on iseloomulik vihkamine töölisklassi vaenlaste vastu, usk proletariaadi jõusse ja tema võidusse ning ammendamatu optimism.

Üks sotsialistliku kirjanduse algatajaid Läänes oli taani kirjanik Martin Andersen-Nexø. Oma teostes, nagu näiteks «Vallutaja Pelle», püstitab kirjanik suuri sotsiaalseid probleeme, püüdes mõista proletariaadi ajaloolist missiooni.

Proletariaadi jõudude järkjärguline kasvamine ja sotsialistlike ideede levimine aitasid kaasa uut tüüpi kirjanduse loomisele ja arenemisele.

Sotsialistliku ideoloogia levimine.

Marxi, Engelsi ja Lenini võitlusel iga liiki oportunismi vastu ja marksistliku teooria puhtuse eest oli maailmaajalooline tähtsus. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses toimub marksismi laialdane tungimine töölisklassi hulkadesse. Sotsialistlike ideede levikust annavad tunnistust XIX sajandi lõpul paljudes maades loodud sotsialistlikud massiparteid.

Hoolimata kodanliku ideoloogia kandjate ägedast vastupanust vallutasid sotsialistlikud ideed üha uusi pooldajaid. Nad tõmbasid enda poole oma teadusliku alusega, mis andis võimaluse mitte ainult orienteeruda kapitalistliku ühiskonna keerukas, vastuolulises olukorras, vaid ka ette näha, kuidas sündmused edasi arenevad, näha eelseisvate ajaloo pöörakute, tulevase, kommunistliku ühiskonna piirjooni. Sotsialistid asutasid oma iga päev ilmuva ajakirjanduse ja kultuurihariduslikud organisatsioonid.

Seoses sotsialistliku maailmavaate üha tugevneva mõjuga tegi tunduvaid edusamme ka teaduslik ateism. Ikka laiemalt juurdusid teaduslikud vaated loodusele ja ühiskonnale.

Teaduse edusammud XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses viisid üldjoontes lõpule teadusliku pildi maailma ehitusest ja arenemisest — ilma jumalata, ilma üleloomulike jõudude vahelesegamiseta. Loodusteaduste arenemine aitas kaasa materialistliku maailmavaate võidulepääsule.

Vene teaduse, kirjanduse ja kunsti ülemaailmne tähtsus.

Tohutu suure panuse teaduse arendamisse andsid teiste hulgas silmapaistvad vene teadlased Mendelejev, Timirjazev, Setšenov ja Pavlov.

Keemiateaduse suuri esindajaid oli D. I. Mendelejev. D. I. Mendelejevi töö «Keemia alused» tõlgiti peaaegu kõigisse Euroopa keeltesse ja anti välja paljudes trükkides.

K. A. Timirjazev sai evolutsiooniõpetuse alal Darwini uurimuste tunnustatud jätkajaks.

Veendunud materialist ja ateist I. I. Metšnikov, kes oli sunnitud tsaarivalitsuse tagakiusamiste tõttu Venemaalt lahkuma, juhatas üht laboratooriumi ülemaailmselt tuntud Pasteuri instituudis. Ta sai kuulsaks suurepäraste töödega immuniteedi kohta. Veel tähelepanuväärsem oli I. P. Pavlovi osa teaduse edasiarendamisel.

XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse vene kultuur on andnud maailmale tähelepanuväärseid aardeid.

Tol ajal sammus Venemaa kiiresti vastu revolutsioonile. Venemaal toimuv üldine demokraatlik tõus lõi üllatavalt soodsa pinna kirjanduse ja kunsti õitsenguks, mis kaitsesid rahva huve. Vene kultuur oli läbi imbunud vabaduse, mõistuse ja kõigi inimeste õnne eest peetava võitluse paatosest, tegemata vahet rassi, keele ja usu vahel. Kõik parem vene kirjanduses ja kunstis, mis arenes seoses revolutsioonilise võitlusega, avaldas võimsat mõju kaugel väljaspool meie kodumaa piire.

Sellele seosele Vene revolutsiooni ja eesrindliku vene kultuuri vahel juhtis tähelepanu V. I. Lenin, andes hinnangu Lev Tolstoile. «Tema kui kunstniku ülemaailmne tähtsus, tema kui mõtleja ja jutlustaja ülemaailmne kuulsus, nii see kui teine peegeldab omamoodi Vene revolutsiooni ülemaailmset tähtsust.» [1]

Euroopa ja Ameerika eesrindlikud kirjanikud tunnustasid üksmeelselt vene kirjanduse juhtivat osa. Romain Rolland oma läkituses saksa kirjanikele ütles: «Kes siis veel kui mitte vene kirjanikud olid meie juhtijaiks.» Anatole France kirjutas: «Tolstoi on meie ühine õpetaja.» Ka Turgenev, Dostojevski, Tšehhov ja teised vene kirjanikud avaldasid tohutu suurt mõju paljudele Lääne kirjanduse esindajaile. Bernard Shaw ammutas inspiratsiooni Tšehhovi teostest.

Uue, proletaarse kirjanduse tekkimine on seotud Gorki — sotsialistliku realismi rajaja nimega. Lisaks Venemaa tormilise poliitilise arenemise kujutamisele näitas Gorki isiksuse revolutsioonilist arenemist, lihtsa tööinimese muutumist teadlikuks võitlejaks. Gorki lõi esimesena kõrgelt kunstipärase kuju töölisest, kes võitleb marksistlik-leninliku partei juhtimisel tsarismi ja kapitalismi vastu. Revolutsioonilise proletaarlase tulek kirjandusse rikastas maailmakirjandust uute kunstiprintsiipidega.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 296.

Vene teater oli vene kultuuri ehteks. Tema lavalt kõlas erutav, vaimustusetulest kantud eesrindlik sõna, mis kutsus üles maailma ümber kujundama.

Suure õitsengu saavutas realistlik maalikunst, keda esindasid kuulsad peredviižnikud ja mis oli kantud demokraatlikest ideedest. Väljaspool sidet rahvahulkadega, väljaspool rahva vabadusvõitluse ideede teenimist ei olnud mõeldav eesrindlike vene meistrite kunst. See ajastu andis maailmale Repini, Surikovi, Perovi, Kramskoi, Vasnetsovi ja teisi.

Erinevalt impressionistidest leidsid vene kunstnikud revolutsioonieelse Venemaa olustikust nii suuri ühiskondlikke teemasid kui ka tõeliselt rahvalikku sisu.

XIX sajandi lõpp ja XX sajandi algus olid vene muusika ülemaailmse tunnustuse ajaks. Seda esindasid niisugused talendid, nagu Tšaikovski, Rimski-Korsakov, Mussorgski ja teised.

Leninism — maailma kultuuri kõrgeim saavutus.

XX sajandi alguseks kandus Venemaale rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskus. Venemaa sai eesrindlike ühiskondlike ideede kodumaaks.

On täiesti seaduspärane, et pärast Marxi ja Engelsi surma leidis marksism just Venemaal loovat edasiarendamist V. I. Lenini geniaalsetes töödes.

Toetudes imperialismiajastu revolutsioonilise liikumise maailmaajaloolistele kogemustele, arendas V. I. Lenin vastavalt muutunud tingimustele edasi Marxi suurt õpetust. V. I. Lenini tööd on väga suureks panuseks teadusse. Neis on läbi töötatud ja tõstetud enneolematule kõrgusele teadusliku kommunismi, filosoofia ja poliitilise ökonoomia kõige tähtsamad probleemid. Nad on loova marksismi eeskujuks. Marxi ja Lenini õpetus kujutab endast inimmõtte kõrgeimat saavutust.

*

Esimene maailmasõda süvendas kodanliku kultuuri kriisi. Kapitalismi poolt sünnitatud verised tapatalgud ja majanduslik laos õõnestasid miljonite inimeste usku kapitalistliku korra mõistuspärasusse. II Internatsionaali juhtide reetmise ja tema krahhi mõjul hakkasid teadlikud töölised reformismist eemalduma.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit tugevdas marksismi-leninismi ideede tungimist kõige laiematesse rahvahulkadesse ja eesrindlikku kultuuri.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseid suuri teaduslikke avastusi tehti uusaja ajaloo teisel perioodil?
2. Mida te võite öelda hariduse korraldusest kodanlikus ühiskonnas?
3. Mida tähendab mõiste «kodanliku kultuuri kriis»?
4. Milles avaldus eesrindliku vene kultuuri mõju maailma kultuuri arenemisele XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?

ÜHISKONNA ARENEMISE TULEMUSED UUSAJA AJALOO TEISE PERIOODI JOOKSUL.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal viis lõpule uusaja ajaloo teise perioodi.

Ajavahemikul Prantsuse-Preisi sõjast ja Pariisi Kommuunist kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini Venemaal käis inimkond läbi küllaltki pika tee. Sel ajal astus kapitalism oma kõrgeimasse ja viimsesse arenemisfaasi — imperialismi, mis eksisteerib ka praegu.

Kapitalismi üleminek imperialismi tõi endaga kaasa kõigi kapitalistlikule ühiskonnale omaste vastuolude järsu teravnemise. Kapitalistlikud tootmissuhted, mis rajanevad tootmisvahendite eraomandusel ja ühe inimese ekspluateerimisel teise poolt, muutusid tootlike jõudude arenemisele üha enam kammitsaiks. Tugevnes proletariaadi ja kodanluse vaheline klassivõitlus, milles proletariaat omandas järk-järgult endale võimsaid liitlasi, eeskätt töötava talurahva näol.

Kõigis kapitalistlikes maades arenes massiline töölisliikumine ja kujunesid tööliste massiorganisatsioonid — parteid ja ametiühingud. XIX sajandi lõpp oli marksismi tohutu leviku ajaks laiuti, ajaks, mil marksistlikud ideed haarasid laiu töölishulki. Suur osa sotsialistlikest parteidest juhindus oma tegevuses Marxi ja Engelsi ideedest.

Möödunud sajandi 90-ndail aastail kandus rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskus Venemaale. Vene revolutsiooniline liikumine tõstis esile suure revolutsioonigeeniuse V. I. Lenini. Ta arendas edasi marksistlikku teooriat vastavalt uuele ajaloolisele ajastule, mis algas ühenduses kapitalismi muutumisega imperialismiks ja sotsialistliku revolutsiooni lähenemisega. Lenin oli uut tüüpi proletaarse revolutsioonilise partei — bolševike partei looja, mis rajati 1903. aastal.

Rahvusvahelise töölisliikumise vastastiival tugevnes oportunism. Samal ajal kui töölisklassi hulkades tugevnesid revolutsioonilised tendentsid, pääsesid enamiku sotsialistlike parteide juht-

konnas mõjule oportunistid, kes toetusid töölisaristokraatiale. Lenin pidas leppimatut võitlust iga liiki oportunismi vastu.

Üheaegselt klassivastuolude teravnemisega kodanluse ja proletariaadi vahel teravnesid vastuolud imperialistlike riikide vahel. XIX sajandi lõpuks olid määratu suured maa-alad Aasias ja Aafrikas haaratud kapitalistlike riikide poolt ja muudetud asumaadeks. Teised nende mandrite, samuti Ladina-Ameerika maad muutusid poolkolooniaiks või olid mässitud mitmesuguses vormis finants- ja majandusliku sõltuvuse võrkudesse. XX sajandi alguseks oli kogu maailm langenud imperialistide orjusse ja oli imperialistlike suurriikide ja kapitalistlike monopolide vahel jaotatud.

Orjastatud rahvad ei leppinud neid tabanud saatusega. Koloniaal- ja sõltuvates maades tekkis protest imperialistliku rõhumise vastu ja tugevnes rahvuslik vabadusliikumine.

Kui maailma jaotamine oli lõpule viidud, algas kõige suuremate imperialistlike riikide vahel võitlus selle kokkuröövitud saagi ümberjaotamise pärast. See võitlus tõi endaga kaasa rea imperialistlikke sõdu ning viimaks, 1914. aastal, imperialistliku maailmasõja.

Imperialistlike vastuolude poolt sünnitatud Esimene maailmasõda vapustas kuni alustugedeni kogu kapitalistlikku ühiskonda. Sõda tõi töörahvale surma, nälga ja viletsust. Ta teravdas äärmuseni klassivastuolusid ja klassivõitlust.

II Internatsionaali parteide oportunistlik juhtkond reetis töölisklassi huvid ning toetas oma kodanlust ja tema poolt alustatud rahvavastast röövsõda. Bolševikud ja teiste töölisparteide pahema tiiva esindajad kutsusid proletariaati üles võitlusele sõja vastu. Bolševikud paljastasid halastamatult oportuniste ning nõudsid sõja poolt esilekutsutud majandusliku ja poliitilise kriisi ärakasutamist kapitalismi kiiremaks kukutamiseks. Enamikus sõdivates maades kujunes sõja käigus revolutsiooniline situatsioon.

Kõigist sõdivatest suurriikidest kannatas sõja läbi kõige rohkem Venemaa ja tema töötavad klassid. Venemaal tugevdas kapitali rõhumist veel tsaariisevalitsuse surve. Ühtlasi oli Venemaal erinevalt Läänemaadest olemas järjekindlalt revolutsiooniline partei — bolševike partei. Lenini targal juhtimisel kutsusid bolševikud rahvast üles sotsiaalsele revolutsioonile, kapitalistide ja mõisnike võimu kukutamisele, kapitalistliku korra vääramisele ning uue, parema ühiskonna ehitamisele. Venemaa oli esimene maa, kus võitis sotsialistlik revolutsioon ja loodi esimene sotsialistlik riik maailmas.

Esimene maailmasõda ja Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon panid aluse kapitalismi üldkriisile.

Kapitalismi üldkriis on kapitalismi maailmasüsteemi igakülgne kriis, mis hõlmab kodanlike maade majandust ja poliitikat, nende riiklikku korraldust, valitsemismeetodeid ja kapitalistliku maailma ideoloogiat. Seda kriisi iseloomustab kõigi kapitalismi vastuolude

teravnemine, proletariaadi klassivõitluse tugevnemine kodanluse vastu, rõhutud rahvaste vabadusvõitluse ja imperialistlike riikide vahelise võitluse ägenemine maailma ümberjaotamise pärast. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tegi lõpu olukorrale, kus kapitalism oli kogu maailmas valitsevaks ühiskondlikuks süsteemiks. Sotsialistliku revolutsiooni võiduga Venemaal loodi $^1/_6$ maismaast uus, kõrgem ühiskondlik süsteem — sotsialistlik süsteem. Maailm lõhenes kaheks ühiskondlikuks süsteemiks: vana, kapitalistliku süsteemi kõrvale tekkis uus, sotsialistlik süsteem, millele kuulub tulevik.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas uue ajastu inimkonna ajaloos — kapitalismi kokkuvarisemise ja kommunismi võidulepääsu ajastu.

Sotsialistliku revolutsiooni võit kogu maailmas on inimkonna arenemise vältimatu ja paratamatu perspektiiv. Uusima aja ajaloo peamiseks sisuks on kapitalismi asendumine sotsialismiga, sotsialismi ja kommunismi võidulepääs ülemaailmses mastaabis.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused on ühiskonna arenemise peamised tulemused uusaja ajaloo teise perioodi jooksul:
   a) kapitalismi jaoks,
   b) proletaarse ja sotsialistliku liikumise jaoks?
2. Missugused olid Esimese maailmasõja sotsiaalsed tagajärjed?
3. Mis on kapitalismi üldkriis? Missugused on tema peamised tunnused?
4. Mõtelge ja andke vastus küsimusele: milles seisab ainus võimalik väljapääs kapitalismi üldkriisist?

MATERJALI KORDAVATE JA ÜLDISTAVATE TUNDIDE JAOKS UUSAJA AJALOO TEISE PERIOODI KOHTA.

AINEREGISTER.

I. Kapitalistliku maailma majanduslik arenemine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

§

Majanduslik olukord ja arenemine
- Saksamaal 6
- Inglismaal 11
- Prantsusmaal 15
- Ameerika Ühendriikides 21
- Jaapanis 31
- Bulgaarias 18
- Serbias 18
- Tšehhoslovakkias 19
- Poolas 19
- Hiinas 26, 27
- Ladina-Ameerika maades 25

Muudatused tehnikas 37—38

II. Imperialism — kapitalismi arenemise kõrgeim ja viimne staadium.

Imperialismi põhitunnused 37—38

Monopolide valitsemine kapitalistlikes maades tervikuna 37—38
- Saksamaal 6
- Inglismaal 11
- Prantsusmaal 15
- Ameerika Ühendriikides 21
- Jaapanis 31

Finantskapitali ja finantsoligarhia kujunemine maailmas tervikuna 37—38
- Saksamaal 6
- Inglismaal 11
- Prantsusmaal 15
- Ameerika Ühendriikides 21
- Jaapanis 31

Kapitali väljavedu
- Inglismaalt 11
- Prantsusmaalt 15
- teistest maadest 37—38

Rahvusvaheliste monopolide moodustamine 37—38

Maakera territoriaalne jaotamine kõige suuremate kapitalistlike riikide vahel 36—38

Kapitalismi roiskumise tunnuste arenemine 39, 40

Kapitalismi vastuolude teravnemine imperialismiajastul 36, 39, 40, 41

Imperialismi iseärasused
- Saksamaal 6
- Inglismaal 11
- Prantsusmaal 15

Imperialism — sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu 40

III. Kapitalistlike maade poliitiline arenemine.

Saksa keisririigi moodustamine 5
Kolmanda vabariigi kehtestamine Prantsusmaal 16
Kodanlike suhete tekkimine Jaapanis 31
Poliitiline kord
Saksamaal 5
Inglismaal 12
Prantsusmaal 16
Ameerika Ühendriikides 22
Jaapanis 31
Kahe partei süsteem
Inglismaal 12
Ameerika Ühendriikides 22
Kodanlik riik kapitalismi ülemineku ajal imperialistlikku arenemisstaadiumi 40
Poliitiline reaktsioon XIX sajandi 70—90-ndail aastail 7, 39
Sotsiaalse ja poliitilise reaktsiooni tugevnemine imperialismiajastul 39, 40

IV. Sotsialistlik ja töölisliikumine.

Massiline töölisliikumine
Saksamaal 9, 10
Inglismaal 14
Prantsusmaal 17
Bulgaarias 20
Tšehhis 20
Poolas 20
Ameerika Ühendriikides 23
Ladina-Ameerika maades 25
Aasia maades 27, 29, 31
Sotsialistlike ja ametiühinguorganisatsioonide tekkimine ja arenemine
Saksamaal 9, 10
Inglismaal 14
Prantsusmaal 17
Bulgaarias 20
Tšehhis 20
Poolas 20
Serbias 20
Ameerika Ühendriikides 23
Jaapanis 31
Rahvusvahelised sotsialistlikud organisatsioonid
I Internatsionaal 4
II Internatsionaal 33, 34, 41
III Internatsionaali asutamise ettevalmistamine 41, 44
Revolutsioonilised ja oportunistlikud tendentsid sotsialistlikus ja töölisliikumises 34, 35
K. Marxi ja F. Engelsi võitlus oportunismi vastu töölisliikumises 4, 33, 34
Leninlik etapp marksismi arenemises 35, 44
Bolševism rahvusvahelisel areenil 35, 44
Pahempoolsed voolud sotsialistlikes parteides 10, 20, 41, 44
Pariisi Kommuun — esimene sotsialistlik revolutsioon ajaloos 2, 3
Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon 45

V. Imperialistlike suurriikide koloniaalpoliitika.

Koloniaalvallutused ja anastused
Inglismaa poolt 13
Prantsusmaa poolt 16
Saksamaa poolt 7, 8
Ameerika Ühendriikide poolt 24
Jaapani poolt 31

Rahvaste rõhumine ja ekspluateerimine imperialistide poolt
Aasias 26, 27, 29, 30
Aafrikas 32
Ladina-Ameerikas 25

VI. Rahvuslik vabadusvõitlus.

Lõuna- ja lääneslaavlastel 18, 19
Iirlastel 12, 14
Aasia rahvastel 27—30
Aafrika rahvastel 32
Ladina-Ameerika rahvastel 25
Rahvuslikud vabadussõjad
Balkani maades 19
Alžeerias 32
Egiptuses 32
Ida-Sudaanis 32
Kesk- ja Lääne-Sudaanis 32
Madagaskaril 32
Etioopias 32
Rahvaülestõus a. 1900 Hiinas 27
Kodanlikud ja kodanlik-demokraatlikud revolutsioonid
Venemaal 45
Hiinas 28
Türgis 30
Iraanis 30
Mehhikos 25

VII. Rahvusvahelised suhted.

Agressiivne välispoliitika
Saksamaa poolt 7, 8
Inglismaa poolt 13
Prantsusmaa poolt 16
Ameerika Ühendriikide poolt 24
Jaapani poolt 31
Sõjad
Prantsuse-Preisi 1, 2, 36
Vene-Türgi 1877—1878 18, 36
Balkani sõjad 1912—1913 19, 36
Jaapani-Hiina 1894—1895 26, 31
Võitluse algus kolooniate ja mõjusfääride ümberjaotamise eest 8, 13, 36
Esimesed imperialistlikud sõjad
Hispaania-Ameerika 24
Inglise-Buuri 13
Vene-Jaapani 31
Inglise-Saksa vastuolude tekkimine ja arenemine 8, 13, 36
Euroopa suurriikide sõjalis-poliitiliste blokkide kujunemine
Kolmikliit 7, 36
Prantsuse-Vene liit 16, 36
Antant 13, 16, 36
Kõige suuremate riikide ettevalmistused maailmasõjaks 8, 13, 16, 36, 41
Rahvusvahelised poliitilised kriisid
Esimese maailmasõja eelõhtul 36
Proletariaadi ja üksikute sotsialistlike parteide tegelaste võitlus maailmasõja ohu vastu 35
Esimene maailmasõda
selle põhjused 41
tekkimine 41
iseloom 41
sõjategevuse käik 42, 43, 45, 46
Revolutsioonilise kriisi valmimine sõja ajal, sõja lõpp ja tulemused 44, 46

VIII. Kultuur XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

lk.
Teaduse tähtsamad saavutused 254—256
Kirjanduse arenemise tähtsamad jooned 260—263
Kujutava kunsti arenemise tähtsamad jooned 258—260
Vene kultuuri ja teaduse ülemaailmne tähtsus 264—265
Leninism — maailma kultuuri kõrgeim saavutus 265

KRONOLOOGILINE KOONDTABEL.

1870—1871	— Prantsuse-Preisi sõda. Prantsusmaa lüüasaamine.
1870, 4. september	— Teise keisririigi kukutamine Prantsusmaal. Vabariigi väljakuulutamine.
1871	— Saksa keisririigi väljakuulutamine.
1871, 18. märts	— Proletaarne revolutsioon Pariisis.
1872	— I Internatsionaali Haagi kongress. Bakuuninlaste väljaheitmine Internatsionaalist.
1876	— I Internatsionaali laialisaatmine.
1877—1878	— Vene-Türgi sõda.
1878	— Bulgaaria riigi moodustamine. Serbia, Montenegro ja Rumeenia vabastamise lõpuleviimine.
1878—1890	— «Erakorralise seaduse» kehtimine sotsialistide vastu Saksamaal.
1880	— Töölispartei asutamine Prantsusmaal.
1882	— Rahvaülestõus Egiptuses ja selle lüüasaamine. Egiptuse hõivamine Inglismaa poolt.
1882	— Kolmikliidu moodustamine.
1883	— Suri Karl Marx.
1885	— Partei «India Rahvuskongress» loomine.
1886, 1. mai	— Üldstreik Ameerika Ühendriikides 8-tunnilise tööpäeva eest võitlemise loosungi all.
1889	— II Internatsionaali rajamine, rahvusvahelise proletaarse solidaarsuse päeva — 1. mai — pühitsemise sisseseadmine.
1893	— Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.
1894—1895	— Jaapani-Hiina sõda.
1895	— Suri Friedrich Engels.
1896	— Itaalia vägede lüüasaamine Etioopias.
XIX saj. lõpp. — XX saj. algus	— Kapitalismi üleminek oma arenemise imperialistlikku staadiumi.
1898	— Havai saarte anastamine Ameerika Ühendriikide poolt. Hispaania-Ameerika sõda.
1899—1902	— Inglise-Buuri sõda.
1900	— Imperialismivastane rahvaülestõus Hiinas.
1900	— Töölisesinduse Komitee moodustamine, mis hiljem, 1906. a. nimetati ümber Leiboristlikuks Parteiks.
1903	— Bolševike partei tekkimine.
1903	— Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku Partei lõhenemine: Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku («kitsaste» sotsialistide) Töölispartei moodustamine.
1904	— Inglise-Prantsuse kokkuleppe (Antandi) sõlmimine.
1904—1905	— Vene-Jaapani sõda.
1904—1914	— Panama kanali ehitamine.
1905—1908	— Revolutsioonilise liikumise tõus Indias.
1905—1911	— Kodanlik revolutsioon Iraanis.

1907	— Inglise-Vene kokkuleppe sõlmimine. Kolmikleppimuse (Inglise-Prantsuse-Vene Antandi) moodustamine.
1908	— Kodanlik revolutsioon Türgis.
1911—1913	— Kodanlik-demokraatlik revolutsioon Hiinas.
1912—1913	— Esimene ja Teine Balkani sõda.
1914, juuli — augusti algus	— Esimese maailmasõja algus.
1914	— II Internatsionaali krahh.
1914, aug.-sept.	— Saksa vägede tungimine Belgiasse ja Prantsusmaale. Vene armeede pealetung Ida-Preisimaal. Marne'i lahing.
1914, november	— V. I. Lenini poolt kirjutatud bolševike partei Keskkomitee manifesti «Sõda ja Venemaa sotsiaaldemokraatia» avaldamine.
1915	— Itaalia sõttaastumine Antandi poolel. Serbia lüüasaamine. Sotsialistide-internatsionalistide Zimmerwaldi konverents. Zimmerwaldi pahempoolse rühma moodustamine V. I. Lenini poolt.
1916	— Verduni lahing. Vene vägede pealetung Edelarindel. Rumeenia sõttaastumine Antandi poolel. Somme'i lahing.
1917, 12. märts (27. veebr. vkj.)	— Kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon Venemaal. Isevalitsuse kukutamine.
1917, aprill	— Ameerika Ühendriikide sõttaastumine Antandi poolel.
1917, 7. nov. (25. okt. vkj.)	— Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal.
1917—1918	— Revolutsioonilise ja rahvusliku vabadusliikumise tõus kogu maailmas Veebruari- ja eriti Oktoobrirevolutsiooni mõjul Venemaal.
1917, detsember	— Vaherahu sõlmimine Idarindel.
1918, märts	— Bresti rahu.
1918, märts-juuli	— Saksa armeede viimased pealetungid Läänerindel.
1918, juuli-nov.	— Antandi vägede vastupealetung. Saksa rinde kokkuvarisemine.
1918, sept.-okt.	— Austria-Ungari monarhia lagunemine.
1918, 3. nov.	— Austria-Ungari armee kapituleerumine.
1918, 11. nov.	— Compiègne'i vaherahu. Esimese maailmasõja lõpp.

ÕPILASTELE TUNDMATUTE SÕNADE SELETUSED, MIS ESINEVAD ÕPIKU TEKSTIS.[1]

Aktsia — väärtpaber, mis tõestab tema valdaja osavõttu aktsiaseltsi kapitalist ja annab õiguse tulu (dividendi) saamiseks selle kasumeist, mis muutuvad sõltuvalt ettevõtte tulukusest (erinevalt obligatsioonist, vt. seda sõna).

Anneksioon — teise riigi territooriumi hõivamine ühe riigi poolt ja selle ametlik ühendamine oma valdustega.

Blankistid — prantsuse revolutsionääri, utopisti-kommunisti Louis Auguste Blanqui (1805—1881) pooldajad. Blankistid seadsid oma eesmärgiks klassideta kommunistliku ühiskonna loomise. Nad arvasid, et suudavad teostada oma ideaali mitte klassivõitluse abil, vaid poliitilise riigipöörde teel, mille paneb toime käputäis vandenõulasi.

Blokaad — vägivaldsete, enamasti sõjalise iseloomuga abinõude süsteem, mille eesmärgiks on antud territooriumi isoleerimine välismaailmast.

Defitsiit (ladina sõnast *deficit* — jääb puudu) — puudujääk, kulude ülekaal tulude suhtes.

Doktriin — teaduslik, filosoofiline või poliitiline õpetus.

Ekspansioon — (piiride, mõju) laiendamine, levitamine; territooriumide, turgude haaramine.

Eksproprieerimine — ühiskondlik-ajaloolises mõttes sunniviisiline, vägivaldne omandi äravõtmine ühe klassi poolt teiselt.

Föderatiivne alus — riikliku korralduse aluseks võetud printsiip, mille järgi föderatsiooni kuuluvad riigid, säilitades reas küsimustes iseseisvuse, moodustavad ühised liidulised riigiorganid ja liidulise seadusandluse.

Hegemoonia (kreeka sõnast *hegemonia* — ülevõim, esikoht) — ühe klassi või riigi üleolek, juhtimine, juhtiv osa teiste klasside või riikide suhtes.

Kamarilja (hispaania sõnast *camara* — saal, monarhi õu) — reaktsioonilise õukondlaste rühmitus, kes avaldab mõju riigiasjadele.

Klerikaalid — kapitalistlikes maades reaktsioonilise suuna pooldajad, kes võitlevad kiriku ülevõimu kehtestamise või tema mõju suurendamise eest riigi poliitilises ja kultuurielus.

Kontingent (ladina sõnast *contingens* — millegi osaks langev) — mingi asutuse, organisatsiooni, ettevõtte, armee jne. isikuline koosseis.

Kontsentratsioonilaagrid — eriti karmi režiimiga kinnipidamiskohad, tavaliselt väljaspool linna.

Kontsern — üks kapitalistlike monopolide vorme; erinevatesse majandusharudesse kuuluvate ettevõtete koondis, mis seisab ühe kapitalisti või kapitalistide rühma ühtse kontrolli all.

Konventsioon — riikidevaheline leping, kokkulepe mingis küsimuses.

Krediit (ladina sõnast *creditum* — võlg) — kaupade või raha võlgu andmine teatava protsendi maksmise tingimusel.

Militarism — reaktsiooniline relvastumise ja sõja ettevalmistamise poliitika agressiivsetel eesmärkidel, samuti sõjaväelise kildkonna omavoli.

---

[1] On valitud sõnad, mis õpilastele tavaliselt raskusi tekitavad. Sõnade seletused on antud ainult selles mõttes, mis neil on õpikus.

Obligatsioon (ladina sõnast *obligatio* — kohustus) — riigi või aktsiaseltsi poolt väljaantud väärtpaber laenu saamiseks, mis kohustab neid maksma selle paberi valdajale tulu varem kindlaksmääratud suuruses.

Prefekt — Prantsusmaal ja mõnedes teistes maades kõrgeim riigiametnik departemangus, provintsis või ringkonnas.

Progressiivne tulumaks — maks, mis moodustab maksualusest tulust teatava protsendi, mis kasvab tulu suurenemisega.

Sektandid — antud juhul mõttekaaslaste eraldunud, suletud rühmitus, kes on irdunud rahvast. Engelsi kirjas Bebelile mõeldakse sektantide all Bakunini poolehoidjaid. Sektantideks nimetatakse ka religioossete rühmituste liikmeid, kes on laiast religioossest suunast lahku löönud.

Sotsiaalsed reformid — valitsusvõimu poolt seadusandluses teostatud muudatused, mille eesmärgiks on töörahva olukorra mõningane parandamine.

Sünkrooniline tabel — tabel, mis kujutab mitmeid üheaegselt toimunud sündmusi.

Šovinism (prantsuse sõnast *chauvinisme*, mis omakorda tuleneb prantsuse sõduri Chauvini nimest, kes oli Napoleoni vallutuspoliitika austaja) — sõjakas natsionalism, mis seab kõigest kõrgemale oma rahvuse, oma imperialismi huvid kõigi teiste rahvuste huvide kahjuks ning mis õhutab põlgustunnet kõigisse teistesse rahvustesse kuuluvate inimeste vastu, vaenu ja vihkamist rahvaste vahel.

Taktika (antud juhul partei taktika) — poliitilise tegevuse meetodite, võtete ja viiside kogum, mida rakendatakse teataval ajavahemikul seatud eesmärgi saavutamiseks.

Transkontinentaalne — tervet kontinenti (mandrit) läbiv (antud juhul raudtee Atlandi ookeani rannikult Vaikse ookeani rannikuni).

VÕÕRNIMEDE JA VÕÕRKEELSETE SÕNADE HÄÄLDAMINE.

Aisne — een
Albert — al'beer
Alcott — 'oolkot
Allemand, Jean — al'ma(n), ža(n)
Amiens — am'jä(n)
Angra Pequena — 'angra pe'kena
d'Arcey — 'darssi
Arras — a'rass
Avesnes — a'ven
Balan — ba'la(n)
Baltimore — 'booltimoor
«Baltimore Sun» — 'booltimoor 'san
Barbès — bar'beess
Barbusse, Henri — bar'büs, a(n)ri
Bazeilles — ba'zei
Bastille — bas'ti
Bazaine — ba'zeen
Becquerel — bek'rel
Belfort — bel'foor
Belleville — bel'vil
Bergson, Henri — berg'so(n), a(n)'ri
Bialystok — bja'lõstok
Blanqui — bla(n)'ki
Bohr — boor
Bombay — bom'bei
Bonaparte — bona'part
Bordeaux — bor'do
Bourges — burž
Brody — 'brodõ
Burgfrieden — 'burgfriiden
Cachin, Marcel — ka'šä(n), mar'sel
Cambrai — ka(n)b're
Caves — kaav
Champagne — ša(n)'pann
Château-Thierry — ša'to tje'ri
Chauvin — šo'vä(n)
Chentian Hu — tšhentjen hu
Chicago — ši'kaagou
Chiers — šjeer
Churchill, Winston — 'tšöötšill, 'uinston
City — 'siti
Ci-xi — tshisi
Clemenceau — klöma(n)'so
Cleveland — 'kliivländ
Clerget-Seine — kler'že 'seen
Colas Breugnon — ko'la brön'jo(n)
Compiègne — ko(n)p'jeen
Courrières — kur'jeer
Curie, Pierre — kü'ri, pjeer
Curzon — 'körzon
Dąbrowa — do(n)b'rova
Dąbrowski, Jaroslaw — do(n)b'rofski, ja'roslav
«Daily News» — 'deili 'njuuz
Dalian — taljen
Debs, Eugene — debz, 'juudžin
décadence — deka'da(n)s
Dewet — de'vet
Díaz, Porfirio — 'diiass, por'firio
Disraeli — diz'reili
Donchery — do(n)še'ri
Dublin — 'dablin
Dufferin — 'daferin
Dundee — dan'dii
Dunkerque — dö(n)'kerk
Duval — dü'val
East End — 'iist 'end
«Egalité» — egali'te
Epernay — eper'ne
Field — fiild
Floing — fluä(n)
Foch — foš
Forsyte — 'foorsait
Fort — foor
France, Anatole — fra(n)s, ana'tol
Fujian — futsjen
Gallifet — gali'fe
Galsworthy, John — 'goolzuöörthi, džon
«General Motors» — 'dženeral 'motorz
Givonne — ži'von
Gladstone — 'glädston
Gogh, Vincent van — gog, vä(n)'sa(n) van
Gorlice — gor'litse
Guangzhou — kuangtšou
Guangzhouwan — kuangtšouvan
Guesde, Jules — ged, žül
Guomingdang — kuomingtang

hacienda — ass'jenda
haciendado — assjen'dado
Hanyang — hanjang
Haywood, William — 'heivud, 'uiljam
Hohenzollern — 'hooentsollern
home-rule — 'houm'ruul
homestead — 'houmsted
Hubei — hupei
Huckleberry Finn — 'haklberi 'finn
Hugo, Victor — ü'go, vik'toor
«Humanité» — ümani'te
Hu Sheng — hušeng
Illy — i'li
impression — ä(n)press'jo(n)
Jagow — 'jagoo
Jaurès, Jean — žo'reess, ža(n)
Jean-Christophe — ža(n) kris'tof
Jiaozhou — tsjaotšou
Kiel — kiil
Ku-Klux-Klan — kjuuklaksk'län
Lafargue, Paul — la'farg, pol
La Guiche, de — döla'giš
La Manche — la'ma(n)š
Laon — la(n)
Le Creusot — lökrö'zo
Le Havre — lö'aavr
Le Mans — lö'ma(n)
Lescure, Auguste — les'küür, ogüst
Levallois — löva'lua
Liaodong — ljautung
Liebknecht — 'liibkneht
Liège — ljeež
Lilles — lil
Lloyd George — 'loid 'džoodž
Loire — luaar
Lu Xin — lusin
Lys — lis
Macdonald — mäk'donald
MacKinley — mä'kinli
Mac-Mahon — makma'o(n)
Manet, Edouard — ma'ne, edu'aar
Mann — män
Marchlewski — marh'lefski
Marne — marn
Marseille — mar'sei
Maupassant, Guy de — mopas'sa(n), 'gi dö
Maxwell — 'mäksuel
Mehring — 'meering
Michel, Louise — mi'šel, luiiz
Millerand — mil'ra(n)
«Minbao» — minpau
Mitchell — 'mitšel
Monet, Claude — mo'ne, klood
Montdidier — mo(n)did'je
Montmartre — mo(n)'martr
Moreuil — mo'röi
Namur — na'müür
Navet — na've
Nehru — 'neeru
Neuf-Brisach — 'nöfbri'zak
Nietzsche — 'niitše
Oise — uaaz
Orléans — orle'a(n)
Osowiec — os'sovjets
Pas de Calais — padöka'le
Penghuliedao — penghuljetau
Père-Lachaise — 'peerla'šeez
Péronne — pe'ron
Pettigrew — 'petigruu
Pieck — piik
Pittsburgh — 'pitsbörg
Planck — plank
Poincaré — puä(n)ka're
Pottier, Eugène — pot'je, ö'žeen
Princip — 'printsip
Przemyśl — 'pšemõšl
Qing — tshing
Reichpietsch — 'raihhpiitš
Reims — rä(n)s
Renoir, Auguste — rö'nûar, o'güst
Rhodes, Cecil — roodz, 'sessil
Robespierre — robesp'jeer
Rockefeller, John — 'rokfeler, džon
Rocroi — rok'rua
Rolland, Romain — ro'la(n), ro'mä(n)
Roosevelt — 'ruuzvelt
Rouen — ru'a(n)
Rougon-Macquart — ru'go(n) ma'kaar
Rubecourt — rübö'kuur
Ruhr — ruur
Rutherford — 'razerford
Röhren — 'röören
Sacy, Silvestre de — sas'si, sil'vestr dö
Saint-Antoine — sä(n)ta(n)'tuan
Saint Louis — sänt'luuis
Saint-Menges — sä(n)'ma(n)ž
Saint-Quentin — sä(n)ka(n)'tä(n)
Saône — soon
«Saturday Review» — 'sätödei riv'juu
Schlieffen — 'šliifen
Schneider — šnei'deer
Sedan — sö'da(n)
Seine — seen
Serraillier — sérai'je
Shandong — šantung
Shaw — šoo
Sherman — 'šörman
Sichuan — sitšhuan
Siemens-Schuckert — 'ziimens 'šukkert
Sinclair, Upton — 'sinklär, 'apton
Sklodowska-Curie, Marie — sklo'dofska kü'ri, ma'ri
Soissons — suas'so(n)
Somme — som
South Improvement Company — 'sauth imp'ruuvment 'kampöni
Strasbourg — stras'buur

Sun Yat-xien — sunjatsjen
Zapata, Emiliano — sa'pata, emil'jano
Zápotocký — 'zaapototskii
Zetkin, Clara — 'tsetkin, 'klara
Zimmerwald — 'tsimmervald
Zola, Emile — zo'la, e'mil
Taff — täf
Tagore — ta'goor
Texas — 'teksäs
Thiers — tjeer
Thälmann — 'teelmann
Tianjin — thjentsin
«Times» — taimz
Tisza — 'tissa
Tom Sawyer — 'tom 'soojer
«Tongminghui» — tungminghui
Torino — to'rino
tortilla — tor'tilja
Toul — tul
Turner — 'törner
Twain — tuein
Uhrich — u'rik
United Fruit Company — ju'naitid 'fruut 'kampöni
Vallès, Jules — va'leess, žül
Varlin, Louis — var'lä(n), lui
Verdun — ver'dö(n)
Verlaine, Paul — ver'len, pol
Versailles — ver'sai
Villa — 'vilja
Villers-Cerné — vi'leer ser'ne
Vouziers — vuz'je
Wales — 'ueilz
Wilde — uaild
Wilhelmshaven — 'vilhelms'hafen
Wilson, Woodrow — 'uilson, 'vudrou
Wuchang — utšang
Wissembourg — vissa(n)'buur
Xianggang — sjangkang
«Xingzhonghui» — singtšunghui
Ypres — ipr
Yuan Shi-kai — jüanšikai
Yunnan — jünnan

Rõhumärk ' asub rõhulise silbi ees; (n) näitab, et eelnevat täishäälikut tuleb hääldada nasaalselt, ninahäälikuna.

SISUKORD.

Sissejuhatus 3
I peatükk. Prantsuse-Preisi sõda ja Pariisi Kommuun 5
§ 1. Prantsuse-Preisi sõda 5
§ 2. 1871. a. 18. märtsi proletaarne revolutsioon 12
§ 3. Kommuuni lüüasaamine. Pariisi Kommuuni ajalooline tähtsus . 21
§ 4. I Internatsionaal Pariisi Kommuuni päevil ja pärast selle lüüasaamist 26

II peatükk. Saksamaa XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses . . 29
§ 5. Saksa keisririigi moodustamine 29
§ 6. Saksamaa majanduslik arenemine 32
§ 7. Saksa keisririigi sise- ja välispoliitika XIX sajandi lõpul . . 37
§ 8. Saksa imperialistide ettevalmistused sõjaks maailma ümberjaotamise eest 40
§ 9. Töölisliikumine XIX sajandi lõpul 44
§ 10. Saksa sotsiaaldemokraatia XX sajandi alguses 48

III peatükk. Inglismaa XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses . . . 54
§ 11. Inglismaa majanduslik arenemine. Inglise imperialismi koloniaalne iseloom 54
§ 12. Inglismaa poliitiline arenemine XIX sajandi lõpul 58
§ 13. Inglise imperialismi koloniaal- ja välispoliitika 62
§ 14. Töölisliikumine Inglismaal XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses. Poliitiline kriis Esimese maailmasõja eelõhtul 67

IV peatükk. Prantsusmaa XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses . . 75
§ 15. Prantsusmaa majanduslik arenemine 75
§ 16. Kolmanda vabariigi poliitiline arenemine 77
§ 17. Töölisliikumine Prantsusmaal XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses 83

V peatükk. Lõuna- ja lääneslaavlased XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses 90
§ 18. Lõunaslaavlaste olukord XIX sajandi lõpul 90
§ 19. Balkani sõjad. Tšehhi ja Poola sotsiaal-majanduslik arenemine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses 96
§ 20. Töölisliikumine slaavi maades 99

VI peatükk. Ameerika Ühendriigid XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses 105
§ 21. Ameerika Ühendriikide majanduslik arenemine 105
§ 22. Ameerika Ühendriikide poliitiline kord 111
§ 23. Töölisliikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses . . 116
§ 24. Ameerika Ühendriikide agressiivne välispoliitika 122

VII peatükk. Ladina-Ameerika maad 129
§ 25. Ladina-Ameerika aastail 1870—1917 129

VIII peatükk. Aasia ärkamine 137
§ 26. Hiina XIX sajandi lõpul 137
§ 27. Hiina XX sajandi alguses 141
§ 28. 1911.—1913. aasta Hiina revolutsioon 144
§ 29. India rahvaste rahvuslik vabadusliikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses 148
§ 30. Revolutsioon Iraanis ja Türgis 154

IX peatükk. Jaapan 158
§ 31. Jaapan XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses 158

X peatükk. Aafrika maad 163
§ 32. Aafrika XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses 163

XI peatükk. Rahvusvaheline töölisliikumine ja II Internatsionaal . . . 174
§ 33. II Internatsionaali loomine 174
§ 34. Oportunismi tugevnemine II Internatsionaali juhtkonnas . . 179
§ 35. Vene proletariaadi eesrindlik osa rahvusvahelises töölisliikumises 181

XII peatükk. Rahvusvahelised suhted 187
§ 36. Rahvusvaheline võitlus XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses 187

XIII peatükk. Imperialism kui kapitalismi kõrgeim ja viimne staadium . 194
§ 37—38. Imperialism — monopolistlik kapitalism 194
§ 39. Imperialism kui parasiitlik ja roiskuv kapitalism 202
§ 40. Imperialism — sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu 206

XIV peatükk. Esimene maailmasõda aastail 1914—1918 211
§ 41. Sõja põhjused ja algus. II Internatsionaali krahh 211
§ 42. Sõjategevus 1914. aastal. Jaapani, Türgi ja Itaalia sõttaastumine 217
§ 43. Sõja käik aastail 1915—1916 224
§ 44. Revolutsioonilise kriisi küpsemine Euroopas 230
§ 45. Poliitilised sündmused ja sõjategevuse käik 1917. aastal . . 236
§ 46. Saksamaa ja tema liitlaste lüüasaamine. Sõja lõpp 245

XV peatükk. Kultuur XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses . . . 254
Ühiskonna arenemise tulemused uusaja ajaloo teise perioodi jooksul . . 266
Materjali kordavate ja üldistavate tundide jaoks uusaja ajaloo teise perioodi kohta 269
Aineregister 269
Kronoloogiline koondtabel 272
Õpilastele tundmatute sõnade seletused, mis esinevad õpiku tekstis . . 274
Võõrnimede ja võõrkeelsete sõnade hääldamine 276
Lisa. Värvilised kaardid.

Аверьянов Александр Петрович
Галкин Илья Саввич
Зубок Лев Израилевич
Манусевич Александр Яковлевич
Орлов Всеволод Алексеевич
Хвостов Владимир Михайлович

НОВАЯ ИСТОРИЯ, ч. II

Учебник для средней школы
На эстонском языке
Обложка В. Варе
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja M. Arukaevu. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja P. Kass. Korrektorid A. Kiho ja M. Saks.

Ladumisele antud 6. X 1964. Trükkimisele antud 14. XI 1964. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 17,5 + 9 kaarti. Arvestuspoognaid 20,61. Tellimise nr. 7686. Trükiarv 20 000. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind 51 kop.

6—6

51 kop.

A 2.
26272
7849054

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00784905 4